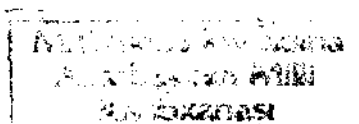

**VLADİMİR QALAKTIONOVIÇ
KOROLENKO**

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

**"ŞƏRQ-QƏRB"
BAKI-2006**

*Bu kitab "V.Q.Korolenko. Qarıba qız" (Bakı, Azərşuşaqqəncnəşr, 1960) və
"V.Q.Korolenko. Povst və hekayələr" (Bakı, Gənclik, 1977)
nəşrləri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

891.7/33-dc22

AZE

V.Q.Korolenko. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006, 304 səh.

XIX əsrin 60-80-ci illərinin rus ictimai-siyasi fikir tarixində müterəqqi yer tutan V.Q.Korolenkonun hekayə və povestlərinin leytmotivini rus məişətinin təsviri, dövrünün ictimai-siyasi durumuna münasibət, zorakılıq və ədalətsiz çar məhkəmə üsul-idarəsinin tənqid olunması, insan hüquqlarının qorunması təşkil edir. Vladimir Korolenko "solğunbənzil yoxsul köndlilər"ın məşəqqətli həyatını, həbsxana jandarmlarının kobudluğunu və hərınlığını, inqilabçı qızın mübarizliyini əsərlərində sentimental ruhda, özünəməxsus ustalıqla təsvir etmişdir.

Bu topluya V.Q.Korolenkonun geniş oxucu kütləsinin rəğbətini qazanmış hekayələri daxil edilmişdir.

ISBN10 9952-34-054-0

ISBN13 978-9925-34-054-9

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN

**"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

Məşhur rus yazıçısı, publisist, ictimai xadim Vladimir Qalaktionoviç Korolenko 27 iyul 1853-cü ildə Jitomir şəhərində doğulmuşdur. 1873-cü ildə Moskvadakı Petrovski-Razumovski Əkinçilik və Meşəçilik Akademiyasına daxil olmuşdur. Akademiyada oxuduğu illərdə müdiriyyətin tələbələrini sıxışdırdığına və təhqir etdiyinə etiraz əlaməti olaraq tələbələrin kollektiv məktubunu imzaladığına görə, 1876-cı ildə həbs edilərək Kronştafta sürgün olunmuşdur. Korolenko akademiyanın üçüncü kursundan çıxarılmış, akademiyanı bitirmək üçün ona icazə verilməmişdir. 1879-cu ildə Korolenko Peterburqdan Vyatka quberniyasındakı Qlazov qəza şəhərinə, sonra isə oradan Beryozovski-Poçinki adlı uzaq bir kəndə sürgün edilmişdir. 1881-ci ildə çar III Aleksandra "sadiq təbəə" olmaq üçün and içməkdən imtina etdiyinə görə, Yakutiyanın Amqa qəsəbəsinə sürgün olunmuş, 1885-ci ildən Nijni Novqorodda yaşamışdır.

V.Korolenkonun ilk hekayəsi 1879-cu ildə dərc edilmişdir. Onun "Qəribə qız" (1880), "Makarın yuxusu" (1883), "Yurdsuz uşaqlar" (1885), "Kor çalğıcı" (1886), "At-Davan" (1892), "Paradoks" (1894), "Zəruret" (1898), "Bir an" (1900), "Son şüa", "Çay coşur" və başqa əsərləri müəllifə geniş oxucu kütləsinin və dövrünün ziyalı təbəqəsinin rəğbətini qazandırmışdır.

"Qəribə qız" hekayəsini Korolenko həbsxanada yazmışdır. Yazıçı bu hekayəsində sürgündə olan mübariz inqilabçı qız surəti yaratmışdır. O, "Qəribə qız" hekayəsinin əlyazmasını həbsxanadan kənara göndərmiş, lakin onu çap etdirə bilməmişdi. Çünki sensor onun nəşrinə icazə verməmişdi. Hekayə yalnız iyirmi beş ildən sonra, 1905-ci il inqilabı günlərində azad surətdə çap olunmuşdur. Korolenkonun "Qəribə qız" hekayəsində xalqçılıq hərəkatında iştirak edən qızlardan biri təsvir edilmişdir. Bu hekayənin ilk nəşrini Korolenko siyasi fəaliyyət üstündə sürgün edilmiş on doqquz yaşlı Evelina Lyudviqovna Ulyanovskayaya ithaf etmişdir.

Amqa qəsəbəsindəki sürgün həyatı yazıçıya "Makarın yuxusu" (1883) hekayəsini yazmaq üçün material vermişdir. Bu hekayə yazıçı sürgündən qayıtdıqdan sonra – 1885-ci ildə çap olunmuşdur. Hekayədəki Makar surətinin prototipi Korolenkonun Amqada tanış olduğu Zaxar Tsikunov adlı bir kəndlidir. "Makarın yuxusu" hekayəsində Korolenko insan hüquqlarının

qorunması məsələsinə toxunmuş və qeyd etmişdir: "... hər bir insan öz hüquqlarını və insan ləyaqətini müdafiə edən bir mübariz kimi görməyi ürəkdən arzu edir... İnsanın hüquqları vardır və o, bu hüquqları həm özü üçün, həm də başqaları üçün müdafiə etməlidir". Bu hekayə Korolenkonun bir yazıçı kimi məşhurlaşmasında böyük rol oynamışdır.

"At-Davan" hekayəsi 1892-ci ildə yazılmış və həmin ildə də çap edilmişdir. Bu hekayədə Korolenkonun Kronştaftda və Sibirdə sürgündə olarkən aldığı təəssüratlar birləşdirilmişdir.

1881-ci ildə Korolenkonu Sibire sürgünə apararkən, yoldakı poçt stansiyalarının hər birində o, bu yaxınlarda oradan keçmiş olan qəzəbli qubernatorun kuryeri Alabin haqqında danışları eşitmişdir. Qubernatorun kuryeri Alabin sürücüləri və stansiya nəzarətçilərini döyür, atların kirayə pulunu verməkdən boyun qaçırır və hər növ özbaşınalığa edirdi. Korolenko sürgündən qayıdarkən qəzetlərdən birində oxumuşdu ki, kuryer Alabin tapançadan atdığı güllə ilə poçt nəzarətçisini vurub öldürmüşdür. Korolenko bu hekayədə qubernatorun qatil kuryerini təsvir etmişdi, lakin o, hekayədə həmin adamın familiyasını və zahiri təsvirini dəyişdirmişdi. Korolenko yazırdı: "...Alabin "yalnız bizim ölkədə mövcud olan zorakılıq və hüquqsuzluq şəraitindən meydana çıxıb gələn səciyyəvi bir hadisədir və bu hadisə cəzasız gəzən canilərin təntənəsini göstərir..."

"At-Davan" hekayəsinin içində başqa bir hekayə də vardır. Bu ikinci hekayə, gəncliyində dəhşətli təhqirlərə məruz qalmış və onu təhqir etdiyinə görə öz rəisinə güllə atmış, nəticədə isə Sibire sürgün olunmuş Kronştaft məmurlarından Kuruqlikovun başına gələn əhvalatlardan ibarətdir. Korolenko bütün yaradıcılığında olduğu kimi, bu hekayədə də insanda öz şəxsi ləyaqətini hiss etmək duyğusunun oyanmasını, zülmə və ədalətsizliyə qarşı mübarizə hissini bu hekayədə də yüksək qiymətləndirir.

V.Q.Korolenko yaradıcılığını diqqətlə izləyən tanınmış rus yazıçısı Maksim Qorki yazırdı: "Mən onun "Çay coşur" hekayəsini yenidən oxumuşdum, bu hekayə, öz məzmunu və gözəlliyi ilə mənə çox xoşuma gəlmişdi. Mən müəllifə bu barədə minnətdar idim, buna görə də hekayə haqqında vəcdlə danışmağa başladım.

Korolenko bərəçi Tyulinin simasında, mənəcə, son dərəcə düzgün düşünlümlü və çox gözəl təsvir edilmiş "bir saatlıq qəhrəman" kəndli tipi vermişdi. Bu cür adam fədakarlıqla böyük bir alicənablıq göstərir, sonra da öz arvadını ölüncə döyüb şil-küt edər, paya ilə vurub öz qonşusunun başını yara bilər. O, mehriban bir təbəssümlə, yüzlərlə səmimi, çiçək kimi parlaq sözlərlə sizi meftun edər və birdən, ağına-bozuna baxmadan öz çirkli

çəkmələri ilə sifətinizi tapdaya bilər. O, Kozma Minin kimi xalq hərəkatı təşkil edə bilər, sonra da “sərxoşluğa qurşanar”, “bədənini bit basar...”

M.Qorki Korolenko haqqında danışarkən, onu “ən namuslu rus yazıçısı”, “böyük və qüvvətli qəlbə malik olan bir adam”, Korolenkonun keçmiş olduğu həyat yolunu isə “qəhrəmanın çətin yolu” adlandırmışdır.

1893-cü ildə V.Korolenko Amerikanın Çikaqo şəhərində keçirilən ümumdünya sərgisinin iştirakçısı olmuşdur. Bu səyahətin nəticəsi olaraq, o iki ukraynalı kəndlilin Amerikaya səyahətinə və bu kəndlilərin orada keçirdiyi maceraların təsvirinə həsr olunmuş “Dilsiz” (1895) adlı hekayəsini yazmış və qeyd etmişdir: “Bu hekayə... Rusiyadan gəlmiş sadə adama Amerikanın ilk baxışda necə göründüyünü təsvir edir”.

O, 1900-cü ildə Rusiya Elmlər Akademiyasının fəxri üzvü seçilmiş, lakin 1902-ci ildə M.Qorkinin qanunsuz surətdə akademiya seçilməsinə etiraz əlaməti olaraq A.P.Çexovla birgə bu addan imtina etmişdir. V.Q.Korolenkonun 1922-ci ildə nəşr edilmiş “Mənim müasirim tarixçəsi” adlı xatirələri XIX əsrin 60-80-ci illərində rus ictimai fikir tarixinin bədii sənədidir.

V.Q.Korolenko Əkinçilik və Meşəçilik Akademiyasında birgə təhsil illərində N.B.Vəzirovlə dostlaşmış, 1913-cü ildə ona ədəbi fəaliyyətinin 40 illik yubileyi münasibəti ilə təbrik teleqramı göndərmişdir.

V.Q.Korolenko 25 dekabr 1921-ci ildə Poltavada vəfat etmişdir.

QƏRİBƏ QIZ

I

– Stansiyaya çoxmu qalır, yamçı?

– Çox qalır, çovğuna düşməsək yaxşıdır, görürsüz sazaq necə kəsir?

Deyəsən, çovğun düşənəcən mənzil başına çata bilməyəcəyik. Axşam yaxınlaşdıqca hava da soyuyur. Xizəyin altında qar xırçıldayır, külək qaranlıq meşədə qurd kimi ulayır, künnar ağaclarının budaqları meşənin arası ilə uzanan dar yolların üstünə öyilir və təzəcə düşməkdə olan zülmətin qucağında qəmli-qəmli yırğalanırlar.

Bir yandan soyuq, bir yandan da narahatlıq. Araba darlıq eləyir, adamın yanlarını əzir, bir yandan da məni müşayiət edənlərin xəncər və tapançaları. Araba getdikcə zınqırov uzun və yorucu bir hava çalır, elə bir küləyin viyılısına dəm tutur.

Budur, xoşbəxtlikdən biz, uğultusu qulaq batıran qalın meşənin kənarındakı stansiyanın işığını görürük.

Məni müşayiət edən iki jandarm nəfəri silah-əsləhələrini cingildədə-cingildədə çəkmələrinin qarını təmizləyirlər. Biz möhkəm qızdırılmış hisli və qaranlıq otaqdayıq. Yoxsul otaqdır, adamın ürəyi sıxılır. Ev sahibəsi çırağın qopmuş tilişkəsini tüstülədə-tüstülədə yerinə yapışdırmağa çalışır.

– Yeməyə bir şeyin varmı, ay xala?

– Yox...

– Balıq necə? Çay ki lap böyrünüzdən axır.

– Balıq olurdu, su samuru nə var, içəri ötürdü.

– Heç olmasa kartof...

– H-hi, dərdin alım! Bu il kartof qalmadı ki, hamısını don vurdu.

Başqa çarə yoxdur; yaxşı ki, samovar tapıldı. Çay içib canımızı qızdırdıq, ev sahibəsi çörək və soğan gətirdi. Çovğun isə çöldə gedə-gedə güclənirdi, külək narın qarı pəncərəyə çırpırdı, havanın hiddətindən evdə çırağın alovu titrəyir, işıq fasiləsiz hərəkət edirdi.

Ev sahibəsi dedi:

– Heç yola çıxmalı hava deyil, burada gecələyin.

– Nə olar, qalarıq, – deyə məni müşayiət edənlərdən biri arvadın sözüne qüvvət verdi. – Siz ki cənab, bir yerə tələsmirsiniz. Bu tərəflərin çovğunu uzun işdir!.. Bundan belə yol getmək daha da çətin olacaq, mənim sözümə inanın.

Daxmada səs-səmir kəsildi. Hətta ev sahibəsinin özü də pələsini, ipliyini yığıdırıb, yerinə girdi, çırağın işığı da söndü. Zülmət və sükut otağa hakim kəsildi, hərdənbir sükutu hiddətlə əsən küləyin güclü zərbələri pozurdu.

Mənim yuxum gəlmirdi. Tufan sədaları altında beynimə ağır fikirlər dolurdu. Fikirlər tükənmək bilmirdi...

Məni müşayiət edən həmin adam dilləndi:

– Deyəsən, yata bilmirsiniz, cənab? – dedi.

Məni müşayiət edən bu adam olduqca yaraşlıq bir kişi idi. Onun xoş sifətində elm adamlarının, sənət adamlarının sifətinə məxsus incəlik, həssaslıq vardı. Zirək adam idi. İşbilən kişi idi, buna görə də xırdaca deyildi. Qayda-qanun xatirinə yolda yersiz canfəşanlıq göstərmirdi, yolçunun sərbəstliyini əlindən almırdı, rəsmiyətçiliklə işi yox idi.

– Bəli, yata bilmirəm.

O susur. Mən də səsimi çıxarmıram, lakin hiss eləyirəm ki, bu adam yatmayıb, görürəm ki, bu adam yatmaq hayında deyil, onun da başında fikirlər dolaşdığını duyuram... O biri müşayiətçim şirin yuxudadır; “köməkçi” yatır, möhkəm yorulmuş, sağlam adamlara məxsus bir ləzzətlə yatır və hərdən sayıqlayıb dodağının altında anlaşılmaz sözlər pıçıldayır.

– Mən sizə təəccüb edirəm, – deyə unter¹ aydın, gur səsi ilə yenə də sükutu pozur, – cavan adamsınız, savadınız, mərifətiniz, – ancaq ömrü gör necə bəfayda keçirirsiniz!

– Necə?

– Eh, cənab! İnsan daş deyil, hər şeyi görür, başa düşür, siz, bilərəm, belə yaşayışa öyrənməmişsiniz, uşaq vaxtı başqa cür güzəran keçirmisiniz...

– Boş sözdür... O güzəran çoxdan yaddan çıxıb...

Müsahibim susdu. Sonra şübhəli-şübhəli soruşdu:

– Siz belə güzərandan razısınız?

– Siz necə?..

Sükut, Qavrilov, görünür, nə barədəsə düşünürdü.

– Yox, cənab, bizim günümüz gün deyil. Doğru sözümüzdür: elə vaxtlar olur ki, dünya-ələm adamın gözündən düşür... Nəyə görə heç özüm də baş açmıram, ancaq ağrı adamın ürəyinə bıçaq kimi sancılır, qoymur gözünü açasan.

– Bəlkə işiniz çətindir?

– İş öz yerində... əlbəttə, çalıb-oynamırıq, böyüklərimiz də, düzünü desək, iş tələb eləyəndirlər, ancaq məsələ bunda deyil.

– Bəs nədedir?

– Kim bilir...

Yenə sükut.

– Qulluq belə şeydir: özünü yaxşı apar, vəssalam. Mənim üçün lap asandır, çünki tezliklə çıxıb evimə gedəcəyəm. Mən bura öz xoşuma gəlməmişəm, mənimki qulluq vaxtı qurtaranacandır. Reis deyir: “Getmə, Qavrilov, gedib kənddə neyləyəcəksən? Adın yaxşılar sırasındadır...”

– Qalacaqsınız mı?

– Yox. Əslinə baxsan indi kənddə... Doğrusu, kəndin işini-gücünü yadırgamışam. Yeməyini də. Onların rəftarını da özünüz bilirsiniz... Başdan-ayağa kobudluq...

– Bəs onda niyə qalmırırsınız?

O bir az fikirləşib cavab verdi:

– Mən sizə, cənab, başağrısı olmasa, bir əhvalat danışım... Öz başıma gəlib...

– Danışın.

¹ Çar ordusunda kiçik zabıt

Mən 1874-cü ildən bəri qulluq adamıyam, qulluğa verildiyim gündən eskadronda olmuşam. İşimdən razı qalıblar, tərif olmasın, yaxşı qulluq eləmişəm, əlimdən gələni əsirgəməmişəm. İşimin çoxusu naryad qaydasında olub, həmişə əmrə müntəzir olmuşam; şənlik, teatr bilməmişəm. Savad sarıdan pis deyiləm, üstəlik, böyük-
lərin də nəzəri üstümdə olub. Bizim mayor mənim yerlim idi, çalış-
qanlığımı görüb, bir dəfə məni yanıma çağırtdı. Dedi: “Qavrilov, mən səni unter-zabit rütbəsinə qaldırmaq istəyirəm... Heç ezamiyyətdə olmusan?” – “Yox, dedim, mərhəmətli cənab, heç vaxt olmamışam”. – “Yaxşı, dedi, – onda mən sənə köməkçi verərəm, baxıb öyrənərsən – elə bir çətinliyin olmayacaq”. – “Baş üstə, dedim, mərhəmətli cənab, can-başla çalışaram”.

Ezamiyyətdə mən doğrudan da, heç vaxt çıxmamışdım, sizin adamlarla, necə deyirlər, alış-verişim olmamışdı. Bu iş, demirəm çox çətin işdir, ancaq asan da deyil. Hər halda təlimatda yazılanı bilmək lazımdır, həm də cəld olasan gerek. Hə, belə...

Bir həftədən sonra növbətçi gəldi, məni çağırtdı reisin yanına, bir də bir unter-zabiti çağırtdı. Getdik. – “Siz dedi, ezamiyyətdə getməlisiniz. Bu da sənə köməkçin. İndiyəcən getməyib. Diqqətli olun, yolda ayıq olun, siz qaladan bir qadın gətirməlisiniz, siyasi məhbus Morozovanı. Bu da sizin təlimatınız, sabah pulunuzu alın və Allah amanında!..”

Unter-zabit İvanov başçı oldu, mən də onun köməkçisi, necə ki, indi mənimlə gedən bu jandarm. Başçıya məxfi çanta verdilər, pulu da o alıb qoydu cibinə; kağızlara qol çəkdi, haqq-hesabı apardı, yanınca gedənin vəzifəsi ona kömək eləməkdir; bir yərə göndərmək üçün, şey-şüyə baxmaq üçün, belə-belə işlərdən ötrü.

Hə. Səhər açıla-açılmaya – reisin yanından təzəcə çıxmışdıq, – gördüm ki, mənim İvanovun fürsət tapıb haradasa içib. Belə xasiyyətlə, açığı demək lazımdır, bu adam işə yarıyan deyildi, etibarsız adam idi... Böyüklərin yanında özünü unter-zabit kimi aparırdı, hətta əməli-sələh adamlar təkə gözə soxulub, başqalarının qeybətini də qırırdı, böyüklərə quyruq bulayırdı. Ancaq elə ki, azca gözədən yayındı, dərə xəlvət, tülkü bəy, birinci vəzifəsi içmək idi!

Gəlib çıxdıq qalaya, kağızı verdik, indi dayanıb gözləyirik. Doğrusu, bərk maraqlanırdım, görəsən, deyirdim, bu necə arvaddır

ki, biz aparacağıq, özünü də uzaq yolla aparmalıydıq. Bu yol təkə qəza şəhərlərinə gedirdi, buradan özgə yərə getmək olmazdı. Buna görə də məni maraqlandırır: görəsən, bu necə siyasi dustaqdır?

Bu cür biz bir saata yaxın dayanıb gözlədik, axır ki, dustağın şey-şüyünü tapıb verdilər, – şey də bir xırdaca düyünçə idi – içində dustağın tumanı, xırdə-para şeylər – saymağa dəyməz. Kitabları da vardı, başqa bir şey yox idi; fikrimdə deyirdim, yəqin kasıb ailədənir. Elə ki, çıxartdılar bayıra, baxdım. Nə görəsən yaxşıdır? Cavanca qız, lap uşaq. Xurmayı saçları vardı. Yığıb bir hörük eləmişdi, yanaqları da qıpqırmızı... Ancaq sonra üzünə baxdım – ağappaq ağarmışdı, yol uzunluğunu rəngi beləcə ağ oldu. Mənim ona yazığımı gəlirdi... Ancaq öz ələməmdə, əlbəttə, fikirləşirdim... Deyirdim: Böyüklər boş yərə adamı cəzalandırmazlar... Bir halda ki, tutublar, deməli, siyaset sahəsində bir səhv iş görübdür... Ancaq necə olsa, ona üroyim yanırı, elə yazığımı gəlirdi ki!

Başladı paltarını geyinməyə: palto, qaloş... Şey-şüyünü bizə göstərdilər, – qanunda beləymiş: təlimata əsasən, biz şeyləri nəzərdən keçirməliydik. – “Yanında, dedik, pulun var?” Bir manat iyirmi qəpik pul tapıldı, – pulu İvanov götürdü. – “Xanım, dedi, mən sizi axtarmıyam”.

Qız hirsəndi, nə hirsəndi! Gözləri par-par parıldadı, yanaqları od tutub yandı. İncə dodaqları titrədi... Bizim üzümüzlə elə pis-pis baxdı ki, mən bütün cəsarətimi itirdim, irəli keçməyə tabım qalmadı. Ancaq İvanov (sərxoşun imanı olmaz) özünü verdi qabağa. – “Mən, deyir, sizi mütləq axtarmıyam. Deyir, mənim ələmdə belə göstəriş var!..”

Bu vaxt qızçıqaz elə qışqırdı ki, İvanov özü də dalı-dalı çəkildi. Yazıq qızın üzündə dirilik əlaməti qalmamışdı, sifətinin qanı qaçmışdı, gözündən zəhm təkülürdü, hirsindən dişli dodağını kəsirdi... Dabanını yərə qoyub iti-iti danışdı. – Ancaq mən, doğrusunu deyim ki, onun sözündən bir şey qana bilmirdim... Gör, iş nə yərə gəlib çatmışdı ki, nəzarətçi də qorxuya düşmüşdü. Stəkanda qıza su gətirib verdi. Yalvara-yalvara dedi: “Toxtayın, canınıza yazığınızı gəlsin. Sonra özünüz, dedi, peşman olacaqsınız”. Ancaq qız heç nəzarətçiyə də xatir qoymadı. “Siz, – dedi, – vəhşisiniz, quldursunuz!” Və belə-belə acıqlı sözlər dedi. Nə deyirsiniz deyən, ancaq bu sözlər heç mənim xoşuma gəlmədi. Üroyimdə, buna bax, dedim, ilan balası, zadəgan törəməsi!..

Beləliklə də, biz qızı axtara bilmədik. Nəzarətçi onu başqa otağa apardı, bir arvad nəzarətçi də yanınca getdi, o saat da qayıdıb gəldilər. Dedilər: “Üstündə heç nə yoxdur”. Ancaq qız nəzarətçiyə baxıb gülürdü, kişini aşkarca elə salırdı, gözləri də əvvəlki kimi hirsli... İvanov, lül-qənbər, dayanıb baxırdı, öz-özünə donquldanırdı: “Siz qanunu pozursunuz, deyirdi, mənim əlimdə təlimat var!..” Ancaq nəzarətçi ona fikir vermirdi. Sərxoş olduğuna görə, fikir vermirdi. Sərxoşun nəyinə inanasan!

Yola düşdük. Şəhərin içərisindən keçirdik. Yol boyu qız faytonun pəncərəsindən şəhərə baxırdı, elə bil şəhərlə vidalaşırdı, ya da özünün bir tanışını görmək istəyirdi. İvanov pəncərənin pərdəsini saldı. Qız bucağa çəkildi, qısılib oturdu, heç bizə baxmaq da istəmirdi. Ancaq mən, açıqgını deyim ki, dözə bilmədim: uzundan yapışıb pərdənin birini azca araladım, guya, özüm baxmaq istəyirəm, pərdəni elə qoydum ki, qız bayıra baxa bilsin. Ancaq zalım qızı heç gözücü da baxmadı, bucağa qısılib hirsindən dodağını dişləyirdi... Elə də bərk dişləyirdi ki, deyərdin bu saat dodağından qan axacaq.

Sonra biz demiryoluna çıxıb, qatara oturuq.

Payız fəslı idi – sentyabr ayı, hava açıq idi. Gün işığı, sərin külək – payız küləyi. Qız vaqonun pəncərəsini açıb, başını çölə çıxarmışdı, oturub baxırdı. Ancaq qanun üzrə məhbusun buna ixtiyarı yox idi; İvanov, gözüne döndüyüm, vaqona minən kimi yıxılıb yatmışdı, xoruldayırdı. Mən də ki qıza bir söz deməyə cəsarət ələməirdim. Sonra cəsarətimi toplayıb yaxınlaşdım. Dedim: “Xanım, pəncərəni bağlayın”. – Dinmədi, elə bil, söz ona deyilməmişdi. Durub, bir də dedim: “Azarlarsınız, xanım, hava soyuqdur”.

Bu dəfə mənə tərəf döndü. Gözlərini gözümə zilləyib, elə bil nəyəsə təəccüb ələyirdi... Sonra “Əl çəkin”, dedi və yenə də başını çıxarıb çölə baxdı. Mən də başımı bulaya-bulaya çəkilib oturdum yerimdə.

Qız deyəsən nisbətən toxtamışdı. Pəncərəni bağlayıb paltosunun içində büzüşdü, deyəsən o, canını qızdırmaq istəyirdi. Bayaq külək, deyirəm, sərin idi, indi lap soyumuşdu. Ancaq görürəm ki, yazıq qız gözünü pəncərədən çəke bilmir. Yenə pəncərəni açıb sazaqda dayandı. Həbsxanadan sonra görünür, baxmaqdan doya bilmirdi. Hətta kefi də durulmuşdu; baxırdı, gülümseyirdi. Bu halında onun üzünə baxmaq da adama ləzzət verirdi!..

Müsahibim susdu və fikrə getdi. Sonra bir növ utana-utana davam ələdi:

– Əlbəttə, bütün bunlar mənim təcrübəsizliyimdən irəli gəlirdi... Sonra bu yollarda o qədər məhbus daşdım ki, hər şeyə alışdım. Ancaq o dəfə mən başqa bir aləmdə idim: biz bunu hara aparırıq, deyirdim, tifili. Və sonra... nə gizlədim cənab, düşündüm ki, bəlkə böyüklerden xahiş ələyim, icazə versinlər onunla evlənim... Axı mən onun başındakı sarsaq fikirləri rədd ələyə bilərdim. Özüm də ki, hökumət adamı... Əlbəttə ki, cavan idim, aqlım kəsmirdi... İndi başa düşürəm... Getdim əhvalatı keşişə danışdım. Dedi: “Elə bu fikir səni Allah yolundan sapdırıb, çünki dediyin o qız, bişəkk, Allahın yolundan çıxanlardan imiş...”

Kostroma şəhərindən araba ilə getməli olduq; İvanov kefindən ələ çəkmək istəmirdi: yatırdı, dururdu, yenə də zəhəri boğazına tökürdü. Vaqondan çıxı-çıxa səkkiz yazırdı. Qorxurdum ki, qızısa, idarənin də pulunu xərcələyə. Arabaya çatan kimi tir-tap uzandı, o saat xorultuya dem verdi. Onun yanında yazıq qız elə bil iynə üstündə oturmuşdu. Elə bil əfi ilana baxırdı. Kirpi kimi büzüşüb oturmuşdu ki, əl-ayağı İvanova toxunmasın. Mən özüm qozlada əyləşmişdim. Yola düşdük. Külək əsirdi. Sazaq adamın iliyinə işləyirdi. Mən ki mənəm, soyuqdan tir-tir titrəyirdim. Qızı bərk öskürək tutdu, dəsmalını çıxarıb dodaqlarını sildi. Baxdım, baxmağıma da peşman oldum – dəsmalında qan vardı. Bunu görəndə elə bil mənim ürəyimə iynə batırdılar.

– Xanım, deyirəm, bu nə işdir! Xəstə ola-ola bu cür havada yola çıxırsınız, – payız, soyuq!.. Adam, – deyirəm, belə iş ələrmı?

Üzümə baxdı, elə bil yenə içində qəzəb qaynayırdı.

– Nə danışırırsınız, – dedi, – başınız xarab olub nədir? Görmürsünüz ki, mən öz xoşuma getmirəm? Buna bax, özü aparır, özü də rəhmədillik ələyir!

– Siz, deyirəm, böyüklerle danışaydınız, belə soyuqda yol getməkdənsə, bir müddət xəstəxanada yatardınız. Axı biz hələ çox gedəcəyik?

– Hara gedirik?

Onların hara getdiklərini özlərinə demək bizə qəti qadağan edilmişdi. Buna görə də mən özümü itirdim. Mənim necə çaşdığımı görüb, qız üzünü o tərəfə çevirdi.

– Lazım deyil, – dedi, – mən ələ-belə soruşdum... Siz ki belə ilışəcəkdiniz, bu söhbəti nahaq saldımız.

Mənim üreyim tab gətirmədi. Açıdım dedim. Lap uzadır – dedim. Qızçıqaz dodağını dişlədi, qaşlarını çatdı, bircə kəlmə söz də demədi... Mən başımı yellədim... – Özünüzü çox çətinə salmışınız, xanım, – dedim. – Hələ cavansınız, çox şeyi bilmirsiniz!

Qanım bərk qaralmışdı... Hirsələnmişdim... qız bir də mənim üzümə baxıb dedi:

– Siz nahaq belə düşünürsünüz. Mən yaxşı bilirəm ki, bu vəziyyətdə yola çıxmaq nə deməkdir, ancaq bilə-bilə xəstəxanada qalmaq istəmədim. Məsləhətinizə görə, sağ olun. Ancaq öləndə də gərək öz adamlarının yanında öləsən, dustaqda ölməyəsən! Sizin dustaq xəstəxanasızda şəfa tapmaq olmaz, sağalası olsam, yenə kənarında sağala bilərəm. Elə bilirsiniz ki, mən küləkdən xəstələnmişəm, yaxud soyuqdan azara düşmüşəm? Əsla yox!

– Məgər – dedim, – orada sizin qohumunuz var?

– Yox, – dedi, – orada mənim nə qohumum, nə də tanışım var. Ora mənim üçün qərib yerdir, ancaq yəqin ki, orada mənim kimi sürgün edilmiş adamlar var, yoldaşlar...

Lap təəccüb elədim, – necə yeni yad adamları özününkü hesab eləyəsən, – tanış olmayan adama pulsuz-parasız kim çörək verər?..

Ancaq qızı sorğu-suala tutmaq istəmədim; çünki gördüm ki, yenə qaşları çatılır, mənim sual verməyimdən narazı idi.

Buraxdım başına. Qoy, dedim, rahat otursun. Hələ bərkə-boşa düşməyib. Bərkə-boşa düşsə, onda bilər ki, qərib yer nə deməkdir...

Axşamqabağı hava tutuldu, soyuq külək əsdi, bir yandan da yağış başladı. Köhnə palçıq hələ yollarda qurumamışdı, palçıq üstə palçıq gəldi – yol oldu xalis xəşil! Palçıq da mənim kürəyimə sıçrayırdı, onu da rahat qoymurdu. Bir sözlə, yazığın hava sarıdan bəxti heç gətirməmişdi. Arabanın üstü örtülü olsa da, quduz külək yağışı adamın lap gözünə soxurdu. Üstdən bir həsir də salmışdı – kömək eləməirdi. Hər yandan başımıza su axırdı. Qızçıqazı titrətmə tutdu, əsməyə başladı, gözlerini də yumdu. Sifətindən yağış damcuları süzülürdü, yanağı ağ kağıza dönmüşdü, özündə də hərəkət qalmamışdı. elə bil huşunu itirmişdi. Mən, doğrusu bərk qorxdum, çünki gördüm ki, işlər yaxşı deyil... İvanov da sərxoş, xor-xor xoruldayır... Bu vəziyyətdə neylərsən, üstəlik mən də təzə adam, birinci dəfə bu cür iş dalınca gəlmişəm.

Lap axşama, qaş qaralanda gəlib çatdıq Yaroslavl şəhərinə, İvanovu birtəhər qaldırdım, çıxdıq vağzala; tapşırıdım ki, samovara

od salsınlar. Oradan, yəni Yaroslavl şəhərindən özgə yerlərə gəmilər gedirdi, ancaq qanuna görə, məhbusu gəmi ilə aparmağa bizim ixtiyarımız yox idi. Əslində gəmi yolu bizə daha sərfəlidir – pula qənaət edə bilərik, ancaq qorxulu işdir. Çünki limanlarda, bilirsinizmi, polis işçiləri durur, bizim bu yerli jandarm işçiləri ki var, adamı həmişə şərə sala bilərlər. Qız da bir yandan tələb eləyir: “Mən deyir, daha araba ilə getməyəcəyəm. Özünüz bilin, deyir, məni gəmi ilə aparmahsınız”. Bu yandan da, sərxoşluqdan gözünü təzəcə açmış İvanov çıxır: “Sizin deyir, bizə göstəriş verməyə haqqınız yoxdur. Hara aparırlar, ora da getməlisiniz”. Qız ona bir söz demədi, mənə dedi:

– Eşidirsinizmi, – dedi, – mən getməyəcəyəm.

İvanovun qolundan tutub çəkdim bir tərəfə.

“Lazımdır, dedim, gəmidə aparmaq lazımdır. Sizə ki, sərfəlidir: puldan sizə də qalar”. Pula görə İvanov razı olmuşdu, ancaq qorxurdu. “Burada dedi, polkovnik olur, xəbər tutar, işimiz pis olar. Özün get, dedi, icazə al, mən naxoşlamışam”. Polkovnik yaxında olurdu. Dedim: “Gəl bir yerdə gedək. Qızı da özümüzə götürək”. Çünki ehtiyat edirdim, qorxurdum ki, İvanov yığılıb yatar, qız da bizi cəncələ salar: ya çıxıb bir yana gedər, ya da başına bir iş gətirər... Nə isə... Polkovnikin yanına getdik. Bizi qarşıladı. “Nə lazımdır?” – dedi. Qız başladı əhvalatı danışmağa, özü də yaxşı danışmadı. Gərək astadan danışaydı, dil töküb, polkovniki rəhmə gətirəydi, ancaq çox pis başladı: qanun belə gəldi, hüquq belə getdi... Siz siyasət adamlarının belə sözlərdən xoşunuz gəlir. Ancaq özünüz bilirsiniz, böyükklərin belə şeydən xoşu gəlmir. Böyükklər itaətkarlığı xoşlayırlar. Buna baxmayaraq, polkovnik qızın sözünü kəsmədi, qulaq asıb edəb-ərkanla cavab verdi. “Bacarmaram, – dedi, – buna mənim ixtiyarım çatmaz. Belə şeyə qanun icazə vermir!” Gördüm ki, yenə mənim xanımın qıpqırmızı qızarıb, gözlər də kömür qarası. “Qanun!” – dedi və özünə-nəməxsus bir tərzdə hirsli-hirsli qəhqəhə çəkib güldü. Polkovnik: “Elədir ki, var, – dedi, – qanun!”

Açığını deyim ki, bu yerdə hər şey mənim yadımdan çıxdı. Dedim: “Elədir ki, var mərhəmətli cənab, qanun icazə vermir, ancaq bu adam xəstədir, hörmətli cənab”. Polkovnik mənim üzümə qəzəblə baxdı. “Familiyan nədir? – dedi. – Sizsə, xanım, əgər naxoşsunuzsa, məhbuslar xəstəxanasında yatsaydınız yaxşı olmazdı?”

Qız daha bir söz demədi, çevrilib getdi. Biz də onun dalınca. Xəstəxanada yatmaq istəmədi, yatsaydı, bəlkə etə-qana gələrdi; indi qütbət yerdə, pulsuz-parasız, kim bilir, aqibəti necə olacaqdı?..

Nə isə, başqa əlacımız qalmamışdı. İvanov mənim üstümə düşdü: – “Başımıza oyun açdın, dedi, indi sən axmaqdan yana hər ikimiz cavab verməli olacağıq”. Tapşırıdı ki, atları qoşsunlar, bir gecə qalmağa da razı olmadı, gecənin zülmətində yola düşməli olduq. Gəldim qızın yanına. “Buyurun, dedim, xanım, atlar hazırdır”. Qızcıqaz divana uzanmışdı, canını qızdırırdı. Yerindən dik qalxıb, durdu qabağımızda. Özünü düzəldib tərs-tərs üzümə baxdı. Düzü bu halında onun sifətinə baxmaq da çox çətin idi. – “Vicdanınız yoxdur”, dedi. Sonra başladı özünün çətin sözlərini deməyə. Bu sözləri başa düşmək olmurdu, çünki rus dilində olsa da, ayrı cür sözlər idi. Həm kəsərli, həm də iniltili səslər: – “Yaxşı, dedi, buyuruq sizinkidir, mənə nə qədər əzab verirsiniz verin, əlinizdən gələni ələyin. Gedirəm”. Hələ samovar mizin üstündə idi, qız bir qurtum da çay içməmişdi. İvanovla mən özümüzə çay dəmlədik, ona da çay süzdüm. Yanımızda ağ çörəyimiz də var idi, kəsib bir parça da ona vermək istədim. “Yeyin, dedim, yol gedəcəyik. Canınız bir az qızar”. Yazıq qız qaloşunu geyirdi, qaloşu bir tərəfə atdı, üzünü mənə çevirdi, baxdı, baxdı, sonra çiyinlərini yelləyib dedi:

– Siz nə təhər adamsınız! Deyəsən dəli olmusunuz. Mən sizin çayınızı içərəmmi?! – Bu sözlər mənə bərk toxundu. İndi də yadıma düşəndə tüklərim biz-biz olur. Siz, cənab, bizimlə duz-çörək kəsməkdən iyirənirsiniz, elə deyilmi? Cənab Rubanovu aparmışdıq – qərargah zabitanın oğlunu, heç o da bizdən iyirənməyib. Ancaq bu qız iyirəndi. Buyruq verdi ki, ayrıca mizin üstündə onun üçün xüsusi samovar qoysunlar, sonrası da məlumdur: qəndin-çayın pulunu ikiqat verdi. Pul da ki, nə pul – cəmisə bir manat iyirmi qəpik pulu vardı.

III

Müsaibim susdu. Bir müddət otaqda çovğunun uğultusundan və kiçik jandarm nəfərinin ahəngdar nəfəsindən qeyri bir səs eşidilmədi.

– Yatmamısınız ki? – deyə Qavrilov məndən soruşdu.

– Yox, – dedim, – danışın, qulaq asıram.

– ...Onun ucbatından başım çox bəlalar çəkdi, – deyə müsaibim təzədən söhbətə girişdi. – Araba yolu, gecə, yağış, havadan zəhər tökülürdü... Meşə yolu ilə gəldirdik, viyultıdan, iniltidən adamın

bağrı yarılırdı. Qızın üzünü görmürdüm, necə görəydim, göz-gözü görmürdü. Ancaq onun surəti mənim gözümlə qabağında durmuşdu, sözümə inanın! Mən qızı görürdüm, lap gündüz gördüyüm kimi görürdüm; gözlərini də, hirsli sifətini də... Gördüm ki, necə üşüyür, necə titrəyir... Bilirdim ki, əvvəlki kimi harasa baxır, beynində fikirlər dolanır. Vağzaldan aralanandan sonra mən ona kürk geydirmək istədim. “Geyin dedim, xanım, isti olar, qızınarsınız”. Kürkü çiyindən tulladı. – “Kürk sizindir, dedi, özünüz geyin”. Doğrudan da, kürk mənim idi, yaxşı ki, aqlım kəsdi, boynumdan atdım. – “Kürk, dedim, mənim deyil, sizindir, qanun üzrə məhbuslara verilir”. Tərslik etmədi. Geydi..

Ancaq kürkdən də bir şey çıxmadı: işıqlaşanda baxıb gördüm ki, yazığın rəngi-ruhu qalmayıb. Vağzalda azca durub yolumuza düzəldik, qız İvanova ömr elədi ki, arabanı sürsün. İvanov bir az nəm-nəm elədi, ancaq boyun qaçıra bilmədi, çünki içkinin dəm-dumanı az da olsa, başından təmizlənmişdi. Mən oturdum qızın yanında.

Düz üç sutka yol getdik, heç yerdə də gecələmədik. Birinci vəzifəmiz, təlimatda yazıldığı kimi, yolda gecələməmək idi, “bərəkətli yorğunluq hallarında” isə yalnız o şəhərlərdə qalmaq olardı ki, orada qarovul olsun. Buranın şəhərlərini də özünüz görmüşünüz!

Min müsibətlə gəlib mənzilə çatdıq. Şəhəri görəndə elə bil çiyindən dağ götürüldü. Onu da deyim ki, axır-axırda qızcıqaz qollarının üstündə gəlib çıxdı. Yazıq tamam əldən düşmüşdü; görürsən təkər bir yerə ilişdi, araba silkələndi, baxırdım ki, yazığın başcıqazı taxtaya çırpılır. Buna görə də götürüb sağ qolumun üstünə qoydum; yaxşı oldu. Qabaqca istədi müqavimət göstərsin – “burax, dedi, toxunma”. Sonra dinmədi. Bəlkə ona görə dinmədi ki, huşu özündə deyildi... Gözlərini yummuşdu, kirpiyi daha da qaralmışdı, sifəti də, qəşəngləşmişdi, qabaqkı kimi hirsli görünürdü. Bəzən yuxuda lap gülürdü də, üzünə nur gəlirdi, mənim qoynuma sıxılırdı, neynəsin, isti yer axtarırdı. Yazığın yuxusuna, yəqin ki, yaxşı şeylər girmişdi... Elə ki, şəhərə yaxınlaşdıq, yuxudan ayıldı, ayağa durdu... Burada hava yaxşı idi, gün çıxmışdı, qızın ürəyi açıldı... Ancaq onu quberniyadan uzağa göndərdilər, quberniya şəhərində qalmağa qoymadılar, qızı buradan da biz aparmalı olduq. Oranın jandarmı başqa səfərə getmişdilər. Yola düşəndə başımıza xeyli adam toplaşdı: cavan xanımlar, tələbələr, görünür, sürgündə olanlar idi. Hamısı da elə bil, bizim xanımla tanış idilər: onunla salamlanırdılar, hal-əhval

tuturdular, əl-ələ görüşürdülər. Qıza pul da verdilər – bilmirəm nə qədər idi, qəşəng yun şal verdilər... Yola saldılar...

İndi qızın könlü açılmışdı, şən idi, ancaq tez-tez öskürürdü. Bizə heç baxmaq da istəmirdi.

Gedib çıxdıq qəza şəhərinə, qıza orada yaşamağa icazə vermişdilər. Onu qəbz ilə təhvil verdik. Burada qız bir nəfərin familiyasını xəbər aldı. – “Burada, – dedi, – filankəs yaşayırımı?” “Yaşayır”, – dedilər. İspravnik gəldi. – “Harada, – dedi, – yaşayacaqsınız?” Dedi: – “Bilmirəm, hələlik, Ryazantsevin yanına gedəcəyəm”. İspravnik başını buladı, qız da şey-şüyünü yığıdırıb getdi. Bizə heç “xudahafız” də demədi.

IV

Müsaibim susdu. Qulaq asdı ki, görsün yatıram ya yox.

– Bundan sonra siz onu görmədinizmi?

– Gördüm, ancaq görməsəm yaxşıydı...

...Bundan azca sonra mən onu bir də gördüm. Ezamiyyətdən gələn kimi bizi təzədən yola hazırladılar, işlərimizi qaydaya salıb, yenə həmin səmtə göndərdilər. Bir tələbə aparırdıq, familiyası Zaqr-yajski idi. Gülerüz oğlandı, yaxşı məhnilər oxuyurdu, içməklə də arası pis deyildi. Onu daha uzağa göndərirdilər. Gedib çıxdıq həmin o qızı qoyduğumuz şəhərə. Maraqlandım ki, qızın güzəranı necədir.

– “Bizim gətirdiyimiz xanım, – dedim, – buradadırmı?” Dedilər: “Buradadır, ancaq çox qərribə qızıdır. Gələn gündən sürgündəkilərdən birinin yanına gedib, sonra heç üzünü də görməmişik, həmin şəxsin yanında yaşayır”. Bəzisi dedi ki, qız xəstədir, bəzisi də başladı bədiyə deməyə, guya qız o adamın məşuqəsidir. Məlum şeydir, xalqın ağzını yummaq olmaz. Mənim yadıma qızın sözləri düşdü: – “İstəyirəm öz adamlarımın yanında ölüm”. Bir sözlə, maraq məni götürmüşdü, daha doğrusu, nəse məni onun yanına çəkirdi. Gedərəm, deyirdim, heç olmasa, halından xəbər tutaram. O məndən pislilik görməmişdi, mənə də pislili keçməmişdi. Getsəm yaxşıdır...

Getdim, – yaxşı bir adam tapıldı, yolu mənə göstərdi: qız şəhərin qurtaracağında yaşayırdı. Balaca dam-daş, alçaq darvaza... Həmin o sürgündə olanın evinə girdim, otar tərtemiz idi, işıqlı, yaraşlıq, küncdə çarpayı qoyulmuşdu, qabağına da pərdə tutulmuşdu. Kitab

çox idi, miz üstündə, rəfdə... Çarpayının yanında balaca emalatxana var idi, orada skamya üstündə başqa yorğan-döşək salınmışdı.

Qız yorğan-döşəyin üstündə oturmuşdu, şala bürünmüşdü, ayaqlarını altına yığıb əyləşmişdi, nəse tikirdi. Sürgündə olan həmin o cənab, Ryazantsev, qızın yanında oturub, kitabdan ona nə isə oxuyurdu. Eynəyi də vardı, görünür, kişi ciddi adam idi. Qız işini görürdü həm də qulaq asırdı. Qapını döydüm, mənə görə kimi qız yerindən dikəlib durdu, yanındakının qolundan yapışdı, beləcə də quruyub qaldı. Gözləri böyümüşdü, hədəqdən çıxmışdı... o vaxt, yol gələndə olduğu kimi... ancaq sifəti o vaxtkından da bərk ağarmışdı. Ryazantsev in əlini elə bərkdən sıxdı ki, kişi əməllicə qorxdı:

“Sənə nə olub? – dedi. – Sakit ol!” Ancaq Ryazantsev mənə görmürdü. Sonra qız onun əlini buraxdı – ayağa qalxmaq istəyirdi: “Əlvida, – dedi, – bunlar mənim adam kimi ölməyimə də razı deyillər”. Bu vaxt oğlan da çevrilib mənə gördü. Yerindən elə sıçradı ki, dedim, bu saat mənə o dünyaya vasil oləcəkdir. Özü də boy-buxunlu idi, canlı-cəsədli...

Deme onlar elə biliblər ki, mən qızı aparmağa gəlmişəm... Elə ki, oğlan diqqətlə mənim üzümə baxdı, gördü ki, ayaq üstə ölmüşəm, tək gəlməyimi də gördü, bir az sakitləşdi. Üzünü qıza tutdu, əlinədən yapışdı. – “Sakit olun, – dedi. – Bəs siz, soruşdu, nə üçün gəlmisiniz?.. Nə lazımdır?”

Başladım izah etməyə ki, mənə heç nə lazım deyil, elə-belə gəlmişəm. Bu qızı, bir vaxt buraya gətirmişdim, bilirdim ki, xəstədir, gəldim halını xəbər alım... Oğlanın ürəyi yumşaldı. Ancaq qız hələ də toxtamamışdı, yazığı od götürmüşdü. Ancaq mənim nə günahım var idi? İvanov, əlbəttə, qızı incitmişdi. Mən yazıq ki həmişə onun tərəfini saxlamışdım...

Oğlan məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşdü, qızın üzünə güldü. “Gördünüzümü, – dedi, – mən bunu sizə demişdim”. Bu sözdən belə başa düşdüm ki, burada mənim barəmdə söhbət olub... Yəqin ki, qız necə yol gəlməyimizi bu oğlana danışmış...

– Bağışlayın, – dedim, – sizi qorxutdum... Pis vaxtda gəlmişəm... İndicə çıxıb gedərəm. Sağ olun, dedim, adımla pisliyə çəkməyin, yaxşılaşın, görünür, çəkməyəcəksiniz.

Oğlan ayağa durdu, üzümə baxıb, əlini mənə uzatdı.

– Yaxşı, – dedi, – gedirsiniz-gedin, ancaq boş vaxtımız olanda, xahiş eləyirəm bizə də gəlməyi unutmayın. – Qız isə bizə baxıb pis-pis qımışırdı, rişxənd eləyirdi.

– Başa düşürəm, – dedi, – bu adam nə üçün buraya gəlməlidir? Nə üçün siz onu evə dəvət eləyirsiniz?

Oğlan ona cavab verdi:

– Nə eybi var, – dedi, – qoy gəlsin, ürəyi istəyir gəlsin...

– Açıq deyim, sonrakı söhbətdən çox az şey başa düşdüm. Siz ağalar bəzi vaxt öz aranızda ayrı cür danışsınız, elə deyilmi?.. Ancaq bu söhbəti eşitməyə çox həvəslənirdim. Az qalırdım ki, dayanıb qulaq asım... ancaq yaxşı düşməzdi, – ağıllarına ayrı şey gələrdi. Çıxdım.

Hə, cənab Zaqrıajskini təzəcə aparıb yerinə çatdırmışdıq, geri qayıdırdıq. İspravnik bizi çağıraraq dedi:

– Hələ tapşırıq alanacan siz burada qalacaqsınız, teleqram gəlib. Gərək poçta kağızı gələncən gözləyəsiz.

Əlacımız yox idi, gözləməli olduq.

Beynimə düşdü ki, gedim bir də ona baş çəkim. Heç olmasa ev sahibindən qız barədə bir xəbər tutaram. Gətdim, ev sahibi dedi ki, qızın vəziyyəti heç də yaxşı deyil, ölüm ayağındadır. Qorxuram, dedi, günaha batam, çünki bunlar keşis çağırmaq istəmirlər... Elə buradaca, söhbət elədiyimiz yerdə Ryazantsev həyəətə çıxdı. Mənə gördü, salamladı. – “Yenə gəlmisən? – dedi, – neynək buyur içeri keç”. Mən də ehmalca içeri girdim, o da mənim dalımca gəldi. Qız mənə görə kimi dilləndi: – “Bu adam yenə gəlib!.. Onu sizni çağırırsınız?” – “Yox, – dedi, – mən çağırمامışam, – o özü gəlib”. Daha dözə bilmədim, üzümü qıza tutdum.

– Bu nə işdir, – dedim, – xanım, – niyə mənə belə pis ürəklə qarşılayırsınız? Mən sizə düşmən-zad deyiləm ki?

– Bəli, düşmənsiniz, – dedi, – məgər özünüz bilmirsiniz? Əsil düşmən! – Yazığın səsi də zorla çıxırdı, qırmızı yanaqları od tutub yanırdı, sifəti elə qəşəngləşmişdi ki... deyirdim ki, min il baxsam doymaram. Gördüm ki, daha o bu dünyanın adamı deyil, başladım üzrxahlıq etməyə – bəri, dedim, ölməmiş mənə bağışlasın.

– “Bağışlayın, – dedim, – nə pislik eləmişəm, hamısını bağışlayın”. Öz xristian adətimizecə ondan üzr istədim. Ancaq o, baxıram ki, yenə içindən qovrulurdu...

– Bağışlamaq! Bircə bu qalmışdı! Heç vaxt bağışlamayacağam, nahaq yerə zəhmət çəkməyin! Bir azdan öləcəyəm... ancaq bilin ki, sizi bağışlamayacağam!

Müsaibim yenə söhbətinə ara verdi. Sonra astadan, fikrini cəmləyərək davam etdi.

Yenə də onlar başladılar öz aralarında danışmağa. Savadlı adam-sınız, gerek siz onların dilini başa düşəsiniz, bu saat deyim sizə hansı sözlər yadımda qalıb. Beynimə batan sözlər idi, indi də yadımdadır, ancaq mənasını bilmirəm. Oğlan dedi: – Baxın: sizin yanınıza gələn bu adam jandarm deyildir... Jandarm sizi getirmişdi, sabah başqasını getirəcək, bu onun vəzifəsidir. Bura isə onu heç də vəzifə getirməmişdir. Siz, dedi, cənab polis işçisi, bağışlayın adınızı...

– Adım Stepandır, – dedim.

– Bəs dedənizin adı?

– Petroviç, – dedim.

– Hə, deməli Stepan Petroviç. Siz bura niyə gəlmisiniz? İnsaniyyət xatirinəmi? Düzü deyirəm?

– Əlbəttə ki, – dedim, – insaniyyət xatirinə. Siz bunu, dedim, düz buyurursunuz. Vəzifəyə qalsa, mən gerek bura gəlməyeydim. Böyüklər bilsə, heç də mənim üçün yaxşı düşməz.

– Bax, gördünüzü, – oğlan qızın əlini əlinə aldı. Qız onun əlini kənar elədi.

– Mən heç nə görmürəm, – dedi. – Siz görürsünüz, özü də olmayan bir şeyi görürsünüz. Bununla biz (yəni mən) sadə adamlarıq. Düşmən düşməndir və bu mövzuda boş yerə danışmağın mənası yoxdur. Bunların borcudur bizi izləsin, ağzımızı açıb oturmayaq. Görürsünüzü necə qulaq asır? Heyif ki, başa düşmür, yoxsa yazıb yerinə çatdırardı...

Oğlan üzünü çevirdi mənə sarı, eynəyi altından üzümə baxdı. Onun gözləri zəhmliydi, ancaq çox mehriban baxışı var idi. – “Eşidirsinizmi? – dedi. – Bir sözünüz yoxdur ki?.. Bir də, dedi, söz deməyin mənası yoxdur; mənə elə gəlir ki, siz onun sözlərindən incimisiniz”.

– Burası, əlbəttə, doğrudur... qanun üzrə bir şey ki, dövlətin mənafeyinə toxundu, vəzifəm tələb eləyir ki, doğma atam da olsa gerek yazam yerinə çatdıram... Ancaq mən bura belə işlərdən ötrü gəlməmişdim, incidim, lap ürəyimə toxundu. İstədim ki, çıxam gedəm, Ryazantsev tutub saxladı.

– Dur görüm, – dedi, – Stepan Petroviç, ayaq saxla. – Sonra üzünü qıza tutdu: “Yaxşı iş görmürsünüz, – dedi. – İstəmirsiniz bağışlamayın. Söhbət bunda deyil. Heç o özü də bağışlamazdı, eger hər şeyi lazımınca başa düşsəydi... Axı düşmən də insandır... Bunu qəbul etmək istəmirsiniz. Siz təriqətçisiniz, – dedi, – insanları bir-birindən ayırırsınız!”

– Yaxşı, mən beləyəm, boynuma alıram, – bu sözləri qız oğlana dedi. – Siz də, – dedi, – laqeyd adamsınız... Təkcə kitab oxumağı bilirsiniz.

Elə ki, oğlan bu sözü eşitdi, işə bax, yerindən dik atıldı. Elə bil ilan vurmuşdu. Hətta qız özü də qorxdu.

– Laqeyd? – Qızın bu sözünü oğlan təkrar elədi. – Özünüz də bilirsiniz ki, düz demirsiniz.

– Razıyam, – deyə qız cavab verdi... – Axı sizin dediyiniz də doğru deyildir.

– Mən, – dedi, – lap düzünü deyirəm: siz doğrudan da, boyar qızı Morozovastınız...

Qız fikrə getdi, sonra əlini ona uzatdı, gözlərini oğlanın üzünə dikib, bir xeyli baxdı və dedi:

– Siz haqlısınız!

– Mən də durub axmaq kimi baxırdım, ancaq ürəyim sızlayırdı, ağrıyırdı. Sonra qız mənə tərəf çevrildi, bu dəfə mənə xoş sifətlə baxdı, əl verdi: – “Mənim, – dedi, sizə demək istədiyim budur: biz öləncən bir-birimizin düşməniyik... Allah pənahımız olsun, bağışlayıram, arzu eləyirəm ki, bir vaxt siz də adam olasınız, qanunların qulu olmayasınız...” Üzünü tutdu oğlana. Dedi:

– Mən yorulmuşam.

Mən otaqdan çıxdım. Dalımcə Ryazantsev də çıxdı. Həyətdə ayaq saxladı, gördüm ki, gözlərində yaş parıldayıb.

– Yaxşı, – dedi, – Stepan Petroviç, siz burada çoxmu qalacaqsınız?

– Bilmirəm, – dedim, – bəlkə üç gün də qaldım, poçt gəlinə qalmalıyam.

– Əgər, – dedi, – qalası olsanız, bizə də baş çəkin. Siz, dedi, özünüze görə, pis adam deyilsiniz...

– Bağışlayın, – dedim, – qorxutdum.

– Bunu, – dedi, – təkrar etmənin mənası yoxdu.

– Sizdən, – dedim, – bir şey soruşmaq istəyirəm: bayaq ona boyar qızı dediniz, doğrudanmı o, boyar nəslindəndir?

– Nə fərqi var, – dedi, – boyar, yaxud qeyri-boyar, bunların cinsi belədir: onu, dedi, sındırmaq olar... Necə ki siz özünüz sındırdınız... Ancaq öymək – özünüz də gördünüz: belələri öyilmirlər.

Bununla da söhbətimiz qurtardı.

...Çox keçmədi ki, qız öldü. Necə basdırdılar – xəbərim olmadı. – İspravnikin yanında idim. Ancaq sabahısı gün həmin o sürgündə olan oğlanı gördüm: yanına getdim, üzündə dirilik əlaməti yox idi...

Boyca o çox hündür idi, sir-sifətdən ağır adama oxşayırdı, əvvəllər baxışından mehribanlıq yağırdı, bu dəfə mənim üzümə vəhşi kimi baxdı. İstədi ki, mənə əl versin, sonra mənim əlimi kənara itələyib üzünü yana çevirdi. – “Daha mən, – dedi, – sənin üzünə baxa bilmərəm. Çıx get, qardaş, Allah xatirine çıx get...” – Başını aşağı salıb yoluna düzəldi, başım hərləndi, gözüm qaraldı, ürəyim elə sıxıldı ki, iki gün boğazımdan çörək keçmədi. O vaxtdan beri dərd məndən əl çəkmir. Elə bil içimdə bir şey qırılıb.

Ertəsi gün ispravnik bizi yanına çağırtdı: “İndi, dedi, gedə bilərsiniz: kağız gəlib, ancaq gec gəlib”.

Burada bizi, görünür, qızı geri aparmaq üçün saxlayıblarmış, Allah ona rəhm eləyib, yazığı müsibətdən qurtarıb.

...Söhbət bununla bitmir, hələ sonra da başıma bir iş gəldi. Geri qayıdanda biz gəlib bir stansiyada dayandıq... Girdik otağa, mizin üstündə samovar qaynayırdı, cürbəcür yeməli şeylər vardı, otaqda bir qarı oturmuşdu, – bu şeyləri də, yəqin ev sahibəsinin qabağına o tökmüşdü. Bəstəboy arvad idi, təmizkar, xoşsifət, həm də söhbətçil adama oxşayırdı. Buraya necə gəlib çıxdığımı ev sahibəsinə nağıl eləyirdi. – “Bəli, deyirdi, şey-şüyü yığışdırdım, atamdan qalmış evi satdım, çıxıb gəldim balamın yanına. Təki qızımın ürəyi şad olsun! Bilirəm, mənə məzəmmət eləyəcək, lap hirslənəcək də, ancaq ürəyində sevinəcək. Məktubunda da yazmışdı. Yazmışdı ki, gəlmə. Lap dünyaləm dağılsa da, deyirdi, gəlmə. Nə olsun? Yazmaqnan deyil ki!”

Elə bil birdən-birə mənim başıma qaynar su tökdülər. Özümü mətbəxə saldım. Oradakı qulluqçudan soruşdum:

– “Bu arvad, – dedim, – kimdir?”

– “O dəfə, – dedi, – sizin buradan apardığımız xanımın anasıdır.

Bu söz lap mənim boğazımı qurutdu. Üz-gözüm elə hala düşdü ki, qulluqçu da şübhələndi. “Sənə nə olub?” dedi.

– Kəs, – dedim, – səsini, nə qışqırırsan... Həmin qız ölübdür. Birdən-birə qulluqçu qız, – onu da deyim ki, gözəyən qız idi, gəlib-gedənlərlə mazaqlaşırtdı, – əlini çırpdı əlinə, hönküdü, dayana bil-

məyib qaçdı çölə. Papağımı götürüb çıxdım çölə, – zaldan qarının səsi gəlirdi. Hələ də arvad öz əhvalatını ev sahibəsinə danışırtdı, mənim ona yazığım gəldi, elə yazığım gəldi ki, deməyə dilim dönmür. Özümü saldım küçəyə, yolu tutub gedirəm, hara getdiyimi bilmərəm, İvanov araba ilə gəlib yetişdi, mindim arabaya...

...Eh dünyanın işi belədir!.. Sən demə oradan ispravnik götürüb bizim böyüklərə yazar ki, bəs mən getmişəm sürgündə olanların evinə, buradan da Kostromadakı polkovnik mənim qıza qəm-xar durmağımı bizimkilərə xəbər verib – söz sözü tutdu... Axırda da, elə oldu ki, daha rəisim məni unter-zabit rütbəsinə qaldırmaq fikrindən döndü. – “Səndən zabit olmaz, – dedi, – arvadsan! Sənin kimisini, – dedi, – karsərə salmaq lazımdır!” Düzünü deyim ki, bu söz heç halıma da təfavüt eləmədi, dünyadan elə bezmişdim ki, heç nə gözümə görünmürdü.

O acıqlı qadın yadımdan çıxmır, indinin özündə də unuda bilmərəm: görürsən ki, gəlib durur gözümün qabağında.

Bu nə iş idi? Kim izah eləyə bilər! Cənab, yatmamısınız ki?

Mən yatmamışdım... Gözümün qarşısında dayanmış qatı zülmət ürəyimi sıxır, ölmüş qızın qəmli surəti boğuq tufan sədaları altında zülmətin qucağından baş qaldırırdı.

MAKARIN YUXUSU

(Müqəddəs hekayə)

I

Bu yuxunu yazıq Makar görmüşdü, bu həmin Makardır ki, öz danalarını uzaq və qərrib ölkələrə qovmuşdur, bu həmin Makardır ki, bütün bəlalar həmişə onun üstünə yağır.

Onun vətəni – Çalqan kəndi – uzaq Yakut tayqaları arasında gözdənirəq bir yerdir. Makarın ata və babaları tayqanın donmuş torpaqlarından bir parça ələ keçirmişdilər və qaraqovaq meşə dörd tərəfdən bu torpağı divar kimi əhatə etsə də onlar heç bir zaman kədərlənmirdilər. Təmizlənmiş bu yerdə çöpər çəkilmiş, tayalar vurulmuş və tüstülənən kiçik komalar salınmışdı; nəhayət, bu kəndin ortasındakı təpənin üstündə tikilmiş zəng qülləsi bir qalibiyyət bayrağı kimi göyə ucalmışdı. Beləliklə, Çalqan böyük bir kəndə çevrilmişdi.

Nə qədər ki, Makarın ata və babaları tayqa ilə vuruşurdular, bu tayqanı od vurur yandırır, demirlə doğrayıb tökürdülər, onlar özləri də hiss olunmadan yavaş-yavaş vəhşiləşirdilər. Onlar yakut qızlarına evlənərək özləri də yakut dilində danışır və yakut adətlerini qəbul

edirdilər. Beləliklə, böyük bir rus qəbiləsinin ən səciyyəvi sifətləri və cizgiləri yavaş-yavaş silinir və aradan gedirdi.

Necə olur olsun, hər halda mənim Makarım çox möhkəm yadında saxlamışdı ki, o, Çalqanın köklü kəndlisidir. O, burada doğulmuş, burada yaşamışdı və burada da ölmək niyyətində idi. O, öz kəndli mənəbi ilə çox fəxr edirdi və bəzən başqalarına acığı tutanda onları “məlun yakutlar” deyərək söyləyirdi, düzünü axtaranda isə onun özü nə adət və vərdişlərinə, nə də öz həyat tərzinə görə yakutlardan qətiyyən fərqlənmirdi. Rusca o çox az və pis danışdı, əyninə vəhşi heyvan dərisindən paltar geyirdi, ayağına maral dərisindən tikilmiş tüklü uzunboğaz çəkərdi, adi vaxtlarda o, həmişə tünd kərpic çayı ilə bir parça fətir yeyirdi, bayramlarda və fəvqəladə hallarda isə ərinmiş yağ yeyirdi, özü də stolun üstündə nə qədər olardısı, bir o qədər yeyirdi. Makar öküzlərin üstünə çox məharətlə minib gəzərdi, xəstələnəndə isə o həmişə şamanı¹ yanına çağırırdı, o da qızıq dişlərini qıncırdaraq, Makarın üstünə tullana və onu qorxuzardı ki, canındakı xəstəlik və azar bədəndən çıxıb getsin.

Makar həddindən çox, lap dənşətli dərəcədə çox işləyir, yoxsul yaşayır, açlığa da, soyuğa da dözürdü. Görəsən, bir tikə fətirin və çayın qeydini çəkməkdən başqa onun ayrı bir fikri varmı?

Beli, var idi.

Makar sərxoş olanda həmişə ağlayardı. O deyirdi ki, “ilahi, bu nə güzərandır!” Bundan əlavə o, bəzən də deyirdi ki, hər şeyi buraxıb “dağa” getməyi çox arzu edir. O deyirdi ki, dağa getməyə, orada yer şunlamayacaq, toxum səpməyəcək, meşədən odun qırıb daşımayacaqdır, hətta əl dəyirmanında taxıl da döyməyəcəkdir. O, həmin dağda yalnız öz-özünü müdafiə edəcəkdir. Bu dağın necə və harada olduğunu Makar dürüst bilmirdi; Makar yalnız onu bilirdi ki, əvvələn, belə bir dağ vardır, ikincisi, bu dağ harada isə çox uzaqlardadır – o qədər uzaqlardadır ki, heç cənab polis reisinin özü də o yerlərə əl aparıb onu tapa bilməz... Makar belə hesab edirdi ki, həmin dağa getməyə, yaqın töycü də verməyəcəkdir...

Ayıq olanda Makar bu fikirləri heç yadına da salmırdı, ola bilər ki, o, belə bir qərribə dağı tapmağın mümkün olmadığını ayıqlıqda başa düşürdü; lakin sərxoş halda cəsərlənirdi. O, belə hesab edirdi ki,

¹ Caduqer, ara hekimi

gedib həmin dağı axtaranda birdən səhv edib başqa dağa çıxar. Öz-özünə deyirdi ki, "elə olsa mən məhv olaram", lakin yenə dağa getməyə hazırlaşdı; əgər o öz niyyətini həyata keçirmirdisə, bunun səbəbi, yəqin o idi ki, oradakı tatarlar Makara həmişə tünd olsun deyə içinə maxorka qatılmış çox köhnə və pis araq satırdılar, Makar isə bunu içən kimi gücdən düşür, zəifləyir və xəstələnirdi.

II

Bu əhvalat mövlud bayramı ərəfəsində baş vermişdi və Makar bilirdi ki, sabah böyük bir bayram olacaqdır. Bu münasibətlə Makar içib keflənməyi çox arzu edirdi, lakin içki almaq üçün heç bir şey yox idi, çörəyi də qurtarmaq üzrə idi; Makar yerli tacirlərdən və tatarlardan borc da almışdı. Lakin hər halda sabah böyük bayram günü idi, işləmək olmazdı, – əgər içib keflənməsəydi, bəs nə etməli idi? Bu fikir Makarı lap əldən salmışdı. Onun həyatı nə qədər kədərli keçirdi! O hətta qış fəslinin bu böyük bayram günündə heç olmazsa bircə şüşə araq da içə bilməyəcəkdi?!

Birdən Makarın başına çox sevindirici bir fikir gəldi. O, ayağa qalxıb öz cırıq kürkünü geyindi. Onun sağlam bədənli, özələləri möhkəm, çox qüvvətli və qüvvətli olduğu qədər də çirkin olan eybəcər arvadı Makarın bütün fikirlərini və hiylələrini üzünə baxan kimi başa düşürdü. O, bu səfər də Makarın niyyətini başa düşmüşdü.

– Haraya gedirsən, şeytan? Yenə gedib təkliddə araq içmək istəyirsən?

– Kəs səsini! Bir şüşə alıb gətirəcəyəm, sabah bir yerdə içərik.
– Makar bunu deyib arvadının çiyindən elə bərk vurdu ki, qadın yırgalandı, Makar isə hiyləgərliklə ona göz vurdu.

Qadın qəlbi belədir: o bilirdi ki, Makar mütləq onu aldadacaqdır, ancaq buna baxmayaraq, yenə də ər-arvadlıq nəvazişinə təslim oldu.

Makar evdən çıxdı, meşənin ortasındakı talada qoca qaşqa atın yalından tutub gətirdi və xizəyə qoşmağa başladı. Tezliklə qaşqa at sahibini darvazadan bayıra çıxartdı. Burada o, dayanıb başını geri çevirdi və fikrə getmiş Makarı sualedici nəzərlərlə süzdü. Bunu gören Makar sol cilovu dartdı və atı kəndin kənarına tərəf sürdü.

Kəndin lap qurtaracağında kiçik bir alaçıq var idi. Bütün alaçıqlarda olduğu kimi, bu alaçıqın da bacasından tüstü qalxıb göyə yüksəlir, semadakı soyuq ulduzların və parlaq ayın qabağına ağ bir pərdə çəkirdi. Alaçıqda qalanmış ocağın alovu pəncərələrdəki tutqun qrovun arasından parlayırdı. Bayırda sakitlik idi.

Bu alaçıqda uzaqdan gəlmiş yad adamlar yaşayırdı. Bu adamların haradan və necə buraya gəlib çıxdıqlarını, hansı bir hadisənin onları bu uzaq yerlərə qovub gətirdiyini Makar bilmirdi və işin bu tərəfi onu heç maraqlandırmırdı da, lakin Makar onlarla alış-veriş etməyi sevirdi, çünki alış-veriş zamanı bu adamlar Makarı bir o qədər də sıxışdırmır və aldığı şeyin pulunu verməkdə bir o qədər də ısrar etmirdilər.

Makar alaçığa girən kimi ocağa tərəf getdi və soyuqdan donmuş əllərini oda uzatdı.

– Ça! – deyə o, səsləndi və bununla da özünün soyuqdan üşümüş olduğunu bildirdi.

Yad adamlar evdə idilər. Hərçənd ki, onlar heç bir iş görmürdülər, buna baxmayaraq, stolun üstündə şam yanırdı. Ev adamlarından biri yatacaqda uzanmışdı, ağızından buraxdığı tüstü halqalarına fikirli-fikirli tamaşa edir və öz xəyalındakı fikirləri də, görünür, həmin tüstünün halqalarına bağlayaraq düşünürdü. Başqa birisi də buxarının qabağında əyləşib alovun bir odundan başqa bir oduna necə keçdiyinə tamaşa edirdi.

– Salam! – deyə Makar, onu dilxor edən sakitliyi pozmaq üçün dilləndi.

Əlbəttə, bu yad adamların qəlbini necə bir kədər in diddiyini, bu axşam onların fikrində hansı xatirələrin canlandığını, bu odun və tüstünün içərisində onlara necə fantastik xəyalların göründüyünü Makar bilmirdi. Həm də ki Makarın öz dərdi var idi.

Buxarının qabağında əyləşmiş cavan oğlan başını qaldırıb Makara elə kədərli nəzərlə baxdı ki, guya heç onu tanımırdı. Sonra o, başını tərpedib tez stuldan qalxdı.

– Aha, salam, salam, Makar! Bax, bu əla oldu! Bizimlə birlikdə çay içərsənmi?

Təklif Makarın xoşuna gəldi.

– Deyirsiniz çay içək? – deyə Makar ondan bir də soruşdu. – Bu lap yaxşı olar!.. Bəli, qardaş, yaxşı olar. Lap əla fikirdir.

Makar cəld soyunmağa başladı. Kürkünü və papağını çıxarandan sonra özünü yüngül hiss etdi, samovarda qızaran kömürləri görəndə isə lap ağzının suyu axa-axa cavan oğlana müraciət edib dedi:

– Mən sizi, doğrusu, çox sevirem! Mən sizi o qədər çox sevirem ki... heç gecələr də yata bilmirəm...

Yad adam ona tərəf çevrildi, onun üzündə acı bir təbəssüm var idi.

– Aha, sevirsen? – deyə Makardan soruşdu. – Bəs elə isə sənə nə lazımdır?..

Makar bir qədər susduqdan sonra cavab verib dedi:

– Vacib işim var. Sən nədən bildin? Yaxşı. Qoy çay içim, sonra deyərəm.

Ev sahibi özü çay içməyi ona təklif etdiyinə görə, Makar bir az da dərinə getməyi yerli hesab etdi.

– Qızardılmış bir şey yoxdur? Mən çox sevirem, – deyə Makar soruşdu.

– Yoxdur.

– Hə, eybi yoxdur, – deyə Makar sakitləşdirici bir səsle cavab verdi, – başqa bir vaxt olar, yeyərəm... Doğrudurmu? – deyə Makar bir də ondan soruşdu, – başqa bir vaxt, düz deyirəmmi?

– Yaxşı, eybi yoxdur.

İndi Makar elə hesab edirdi ki, bu yad adamlar ona bir parça qızardılmış ət borcludurlar, həm də onun belə borcları heç bir zaman itmirdi.

Bir saatdan sonra Makar yenə də öz xizəyinə mindi. O, çox əlverişli şərtlə qabaqcadan beş araba odun satıb bircə manat pul əldə etmişdi. Doğrudur, o, and-aman eləmişdi ki, həmin pulu bu gün aparıb içkiyə verməyəcəkdir, lakin əslində, niyyəti pulu tez aparıb içkiyə vermək idi. Lakin bu nə iş idi? Qarşıdakı kef dəqiqələri haqqında fikirləşdikcə o, vicdan əzabı çəkmirdi. O hətta sərxoş vəziyyətdə evə qayıdarkən aldatdığı sədaqətli arvadının onu möhkəmcə döyəcəyi haqqında da fikirləşmirdi.

– Makar, sən haraya belə gedirsən? – deyə Makarın atının düz yolla getmək əvəzinə, sola, tatarların yaşadığı tərəfə burulduğunu gören yad adam gülərək onun dalınca qışqırdı.

– Tpru! Tpru!.. Görürsən, nə lənətə gəlmiş heyvandır... gör bir haraya gedir! – deyə Makar özüne bəraət qazandırmaq üçün sol

cilovu bərk dartdı, amma nəzərə çarpdırmadan atı yenə də sağa döndərdi.

Ağıllı heyvan quyruğunu qaldırıb yelleyərək lazım olan istiqamətdə yorğaladı və az sonra Makarın xizəyinin cırlıtısı tatarların yaşadığı evin darvazası ağzında kəsildi.

III

Tatarların yaşadığı heyətin darvazasında bellərində hündür yakut yəhəri olan bir neçə at bağlanmışdı.

Darısqal komanın içində hava çox ağır idi. Maxorkanın kəskin qoxulu tüstüsü duman kimi daxmanı bürümüşdü, buxarı isə bu tüstünü zorla çəkib bayıra çıxarırdı. Stolların arxasında və skamyaların üstündə kənar yerlərdən gəlmiş yakutlar oturmuşdular. Stolların üstündə içi araqla dolu fincanlar var idi; bəzi yerlərdə adamlar dəstə ilə toplaşib kart oynayırdılar. Onların üzlərini tər basmış və qırmızı idi. Oyunçular, vəhşi nəzərlərlə əllərdəki kartlara baxırdılar. Pullar ciblərdən çıxır və o saat yenə də ciblərə girirdi. Komanın bir küncündə, küləşin üstündə oturmuş sərxoş bir yakut yırğalanırdı və aramsız halda uzun-uzadı mahnı oxuyurdu. O, boğazından vəhşilərə məxsus cingiltili səslər çıxarırdı, bu səsləri dəfələrlə təkrar edərək, bununla da bildirmək istəyirdi ki, sabah böyük bayram günüdür, lakin o, indidən sərxoşdur.

Makar da çıxarıb pulu verdi və ona bir şüşə araqlar verdilər. O, cəld şüşəni qoynuna qoydu və adamlardan xəlvət kənara çəkilib komanın qaranlıq bir küncündə oturdu. Orada Makar araqları fincana töküüb bir-birinin ardınca vurmağa başladı. Araqların bayram münasibətilə dördüncü hissəsi su idi, lakin görünür, bunun əvəzinə araqların maxorka qarışdırmağı əsirgəməmişdilər. Makar hər dəfə fincanı başına çəkəndə bir dəqiqəlikə nəfəsi kəsilir, gözünün qabağında nə isə qırmızı halqalar görünürdü.

Az sonra Makar kefləndi. O küləşin üstünə çöküb əlləri ilə dizlərini qucaqlayaraq, ağırlaşmış başını dizləri üstünə qoydu. Onun da boğazından eyni ilə mənasız və cingiltili səslər çıxırdı. O da nəgmə oxuyur və bildirmək istəyirdi ki, sabah bayramdır, o isə bu gün beş araba odunun pulunu araqlara verib içmişdir.

Getdikcə komanın içində adam çoxalır və tünlük olurdu. Yeni müştərilər – ibadətə və tatar arağı içməyə gəlmiş yakutlar bir-bir içəri girirdilər. Ev sahibi baxıb gördü ki, bir az da keçsə, müştərilərin hamısına yer olmayacaqdır. O, stolun arxasından qalxıb ətrafda əyləşənlərə nəzər saldı, komanın qaranlıq küncünə baxanda oradakı yakutu və Makarı gördü.

Ev sahibi yakutun yanına getdi və onun yaxasından yapışib birbaşa komadan bayıra atdı. Sonra o, Makara yaxınlaşdı. O, bu yerin sakinlərindən olduğuna görə, tatar Makara hörmət etdi: komanın qapılarını taybatay açıb yazıq Makarın dalından təkiklə elə vurdu ki, Makar bayıra tullanıb üzü üstə qar komasının içinə yığıldı.

Makarın, ona göstərilən belə bir rəftardan incidiyini və özünü təhqir olunmuş hesab edib-etmədiyini söyləmək çətindir. O, yalnız bunu hiss etdi ki, əlləri də, üzü də qarın içindədir. Bir təhər qarın içindən çıxıb yırğalana-yırğalana öz atının yanına gəldi.

Bu zaman artıq ay göyün üzündə xeyli yüksəlmişdi. Böyük Ay bürcü öz quyruğunu aşağıya tərəf endirdi. Şaxta şiddətlənirdi. Hər-dən bir şimal tərəfdə yarım dairəvi şəkildəki qaranlıq buludun dalından yenidən başlayan şimal fəcrinin odlu sütunlarının zəif ziyaları görünürdü.

Öz sahibinin vəziyyətini görünür, başa düşən at ehmalca və ağıllı bir halda evə tərəf yorğalamağa başladı. Makar xizəkdə oturmuşdu, yırğalana-yırğalana öz mahnısını oxumaqda davam edirdi. O, mahnıda deyirdi ki, beş araba odunun pulunu arağa verib içmişdir, indi evə gedəndə arvadı onu kötəkləyəcəkdir. Boğazından çıxan səslər elə cingildəyir və axşam havasında elə yazıq və qəmli bir şəkildə inildəyirdi ki, əgər bu zaman yad bir adam buxarının bacasını örtmək üçün alaçıqın damına çıxsaydı, Makarın bu mahnısı onun qəlbini daha çox sıxardı. At bu zaman xizəyi çəkib kiçik bir təpənin üstünə çıxartdı, buradan ətraf yerlərin hamısı görünürdü. Hər tərəfi bürümüş qar ayın ziyası altında parıldayırdı. Arabir elə görünürdü ki, sanki ayın işığı əriyir, ətrafı bürümüş ağ qar isə qaralır və bu zaman şimal fəcrinin ziyası qarın üzərində əks etməyə başlayırdı. Belə hallarda adama elə gəlirdi ki, qarla örtülmüş tepələr və bütün tayqa gah adama yaxınlaşır, gah da uzaqlaşır. Makar, tayqanın altındakı başı qarla örtülmüş Yamalax təpəsini aydın görürdü, bu təpənin dalındakı meşədə isə vəhşi heyvanları və quşları ovlamaq üçün o bir neçə tələ qurmuşdu.

Tələ haqqında düşünməyə başlayanda Makarın fikrinin istiqaməti dəyişdi. O, indi öz mahnısında deyirdi ki, onun qurduğu tələyə tülkü düşmüşdür. Sabah o bu tülkünün derisini aparıb satacaq, arvadı da onu daha kötəkləməyəcəkdir.

Makar gəlib öz komasına daxil olanda qüllədəki zəngin ilk sədalari şaxtalı havada cingildəyib eşidildi. Makar hər şeydən əvvəl, öz qarısına xəbər verdi ki, onların tələsinə tülkü düşmüşdür. Makar tamamilə yadından çıxartmışdı ki, arvadı onunla birlikdə arağ içmişdir və belə bir şad xəbərə baxmayaraq, arvadının onun belindən aşağı yerinə təkik ilişdirməsinə çox təəccüblənmişdi. Sonra Makar yatağa uzanana qədər, arvadı onun boynuna da bir yumruq ilişdirməyə fərsət tapmışdı...

Bu zaman Çalqan kəndi üzərində tənənəli bayram zənginin səsi eşidilir və bu səs xeyli uzaqlara yayılırdı.

IV

Makar yataqda uzanmışdı. Başı bərk ağrayırdı, istisi vardı. İçərisi də elə bil ki, od tutub yanırdı. Arağın və tütünün qarışığından əmələ gəlmiş qatı maddə onun damarlarında axırdı. Əriyən qarın soyuq damlaları sinəsindən süzülürdü; belə damlalar onun kürəyindən də süzülüb axırdı.

Qarı fikirləşdi ki, yeqin o yatıbdır. Lakin o yatmamışdı. Tülkü məsələsi onun başından çıxmırdı. O, tamamilə inanmışdı ki, tülkü doğrudan da tələyə düşübdir; o hətta tülkünün hansı tələyə düşdüyünü də yeqin etmişdi. O inanırdı ki, tülkünü görmüşdür – tələnin ağır kötüyünün altında tülkünün necə çırpındığını, dirnaqları ilə necə qarı eşib sovurduğunu və tələdən qurtarmağa çalışdığını öz gözləri ilə görmüşdü. Ayın işığı ağacların arasından süzülüb tülkünün tüklerinin üzərinə düşmüşdü və onun tüklerini parıldadırdı. Heyvanın gözləri lap onun qabağında işıldayırdı.

Makar səbir edə bilməyib yataqdan ayağa qalxdı və tayqaya yollanmaq üçün öz sədaqətli atının yanına getdi.

Bu nə deməkdir? Nə olmuşdur? Yoxsa qarının qüvvətli əlləri Makarın yaxasından yapışmış və onu yenə də yatağa uzandırmışdır?

Yox, o, artıq kənddən kənara çıxmışdır. Xizəyin sürütmələri bərkişmiş qarın üzərində aramla xırıldayırdı. Çalqan artıq geridə qalmışdı. Arxadan kilsə zənglərinin təntənəli səsi eşidilirdi. Üfünün qaranlıq xətti üzərində görünən işıqlı göydə isə uzun və şiş papaqlı yakut süvarilərinin qara kölgələri görünürdü. Yakutlar kilsəyə tələsirdilər.

Bu zaman ay batmışdı, yuxarıda, göyün lap hündür yerində ağımtıl bir bulud parçası göründü və fosfordan çıxan işıq kimi parıldamağa başladı. Sonra bu bulud elə bil ki, partladı, uzandı, yayıldı və bu buluddan hər tərəfə rəngarəng işıq zolaqları yayıldı, lakin şimal tərəfdəki yarım dairəvi şəkildə olan qara bulud parçası indi daha da qaralmışdı. Bulud qaralmışdı və indi Makarın yaxınlaşmaqda olduğu tayqanın özündən də qara görünürdü.

Makarın getdiyi yol seyrək pöhrəliyin içindən keçirdi. Sağ və sol tərəflərdə təpələr yüksəlirdi. Getdikcə ağaclar daha da uzanırdı və hündür görünürdülər. Tayqa meşəsi sıxlaşırdı. O, sakit idi və içərisində min bir sirr vardı. Ağacların çılpaq budaqlarından gümüş rəngli parlaq sırsıra sallanmışdı. Şimal fəcrinin yumşaq işığı bu ağacların zirvələri arasından süzülüb yayılır, bəzi yerlərdə qarlı örtülmüş açıqlıqları, bəzi yerlərdə isə meşənin uçub yerə düşmüş və üzəri qarlı örtülmüş nəhəng ağaclarını işıqlandırır... Bir an keçən kimi, yenə hər şey zülmət içərisində itib-batır, hər şey sükut edir, hər şey sirli görünürdü.

Makar dayandı. Yolun bu yerində onun qurduğu tələlər cərgə ilə düzülmüşdü. Fosforlu işıqda onun qurmuş olduğu tələlər aydın görünürdü; o hətta çox hiyləgərcəsinə düzəlmiş birinci tələnin kötüyünü – dirəyə bağlanmış və tük iplərdən sallanan üç ağır tələ ağacını da gördü.

Doğrudur, bunlar özgə adamların qurduğu tələlər idi; lakin tülkü elə bu özgə tələlərinə də gəlib düşə bilərdi. Makar cəld xizəkəndə yerə düşdü və ağıllı atını yolda qoyub diqqətlə qulaq asdı.

Tayqadan heç bir səs-səmir eşidilmirdi. Yalnız indi görünməyən və artıq uzaqda qalmış kənddən kilsə zənglərinin təntənəli səsi yenə də əvvəlki kimi eşidilirdi.

İndi qorxmamaq olardı. Yolun kənarındakı bu tələlərin sahibi, Makarın həm qonşusu, həm də qanlı düşməni olan çalqanlı Alyoşka indi, yəqin kilsədə idi. Bu yaxınlarda yağmış olan qarın üzərində heç bir ayaq izi görünmürdü.

Makar tələlərin qurulmuş olduğu açıqlığa endi, lakin heç bir şey görmədi. Yalnız onun ayaqları altındakı qar xırıldayırdı. Tələ üçün vurulmuş payalar top lülələri kimi ağızlarını açıb sakit dayanmışdı.

Makar irəli-geri gəzib hərlandı, lakin bundan heç bir şey çıxmadı. Onun bu gəzməyi tamamilə əbəs idi. Nahaq yerə bir qədər gəzdikdən sonra Makar yenə də yola qayıtdı.

Yola çıxanda Makarın qulağı səs aldı... Yüngül bir xışıltı gəlirdi. Tayqadakı tülkü qırmızıya çalan bir şey göründü, özü də lap yanında, işıq düşən yerdə idi. Makar tülkünün şəkəllənmiş qulaqlarını aydınca gördü. Onun yoğun tülkü quyruğu o tərəf-bu tərəfə tərənir, elə bil ki, Makarı meşənin sıx yerinə çağırırdı. Bir an içində tülkü dirəklərin arasında gözənd itdi, Makarın tələlərinə tərəf və tezliklə meşədən boğuq, lakin güclü bir zərbə səsləri eşidildi. Bu səs əvvəlcə qırıq-qırıq, boğuq, sonra isə tamamilə tayqanın hər tərəfindən bütün aydınlığı ilə eşidildi və sonra ətrafa yayılaraq uzaq dərədə itib-batdı.

Makarın ürəyi döyünməyə başladı. Bu tələ payasının səsi idi.

Makar irəli atıldı, sıx ağaclar arasından çıxmağa başladı. Soyuq budaqlar onun sifətinə çırpılır, soyuq qarın üzünə səpirdi. Makar tez-tez bürəyirdi; nəfəsi tənəmişdi.

Makar yüyürərək bir zamanlar ağaclarını kəsib doğramış olduğu açıqlığa gəlib çıxdı. Açıqlığın hər iki tərəfində üstü qırov bağlanmış ağaclar cərgə ilə dayanmışdı, aşağı tərəfdə getdikcə daralan cığır uzanırdı, bu cığırın lap qurtaracağında böyük tələnin payası gözətçi kimi dayanmışdı... Yaxındır..

Birdən yolda, tələnin lap yaxınlığında nə isə bir şey göründü, lakin görünən kimi də gözənd itib yox oldu. Makar çalqanlı Alyoşkanı o saat tanıdı: Alyoşka bəstəboy idi, beli azacıq bükülmüşdü, ayı kimi əyri yerışı var idi, Makar isə bütün bunları aydınca görürdü. Makara elə gəldi ki, Alyoşkanın tutqun sifəti indi daha da qaralıb tutqunlaşmışdır, onun iri və iti dişləri isə indi həmişəkinə nisbətən daha da itilənmişdi.

Makarda Alyoşkaya qarşı daxili bir nifrət hissi baş qaldırdı. "Sən bu əclafə bax!.. O gəlib mənim qurduğum tələlərin yan-yörəsində hərələnir". Doğrudur, elə Makar özü də bir az bundan əvvəl Alyoşkanın qurduğu tələlərin həndəvərində gəzib dolaşmışdı, lakin burada böyük bir fərq var idi... Bu fərq ondan ibarət idi ki, Makar özgəsinin qurduğu tələnin həndəvərində gəzib dolaşanda, nə isə özündə bir

qorxu hiss edirdi, qorxurdu ki, birdən onu görüb yaxalayarlar; lakin indi başqa bir adamın onun qurduğu tələlərin yanında gəzib dolaşdığı görünən Makar qəzəblənmişdi və onun hüquqlarını tapdalayan adamı yaxalamaq arzusu ilə çırpınırdı.

Makar birbaşa payası aşağı düşmüş tələnin yanına yüyürdü. Tələdə tülkü var idi. Alyoşka da ayılara məxsus əyri yerisi ilə oraya gedirdi. İndi çalışıb Alyoşkadan tez oraya çatmaq lazım idi.

Budur, tələnin payası, dirəyi aşağı düşmüşdür. Tələdəki tülkünün tükləri payanın altından qızarırdı. Tülkü Makarın əvvəlcə gördüyü kimi, dirnaqları ilə qarı sovrur və öz parlaq, kəskin gözləri ilə birbaşa Makarın üzünə baxırdı.

– Tıtıma!¹ O mənimdir! – deyərək Makar qışqıraraq Alyoşkaya xəbərdarlıq etdi.

– Tıtıma! – deyərək Alyoşkanın da səsi əks-səda kimi eşidildi. – O mənimdir!

Onların hər ikisi eyni vaxtda tələsək gəlib tələyə çatdılar, tələnin payasını qaldıraraq tülkünü oradan çıxarmağa başladılar. Tələnin payası yuxarı qalxan kimi tülkü də ayağa qalxdı. Tülkü sıçradı, sonra dayandı, çox gülməli bir nəzərlə Çalqandan gəlmiş bu adamların ikisinə də dönüb baxdı, sonra ağzını açıb payanın ayağına düşən yerini yalamağa başladı və quyruğunu bulayaraq şad bir halda irəli qaçdı.

Alyoşka tülkünün dalınca qaçmaq istədi, lakin Makar onun ətəyindən yapışıb saxladı.

– Tıtıma! – deyərək qışqırdı. – O mənimdir! – Bunu deyib özü tülkünün dalınca qaçmağa başladı.

– Tıtıma! – deyərək yenə də Alyoşkanın səsi bir əks-səda kimi eşidildi və Makar hiss etdi ki, Alyoşka da öz növbəsində arxadan gəlib onun ətəyindən tutmuşdu, bir saniyə ərzində Makar yenə də irəli atıldı.

Makar hirsələnirdi. İndi o, tülkünü yadından çıxarıb Alyoşkanın dalınca qaçdı.

Onların ikisi də getdikcə daha bərk qaçdılar. Ağaclardan birinin budağı Alyoşkanın papağına ilişib yerə saldı, lakin Alyoşkanın onu əyilib götürməyə vaxtı yox idi; Makar isə qəzəblə çıxıraraq arxadan

ona yaxınlaşırdı. Alyoşka isə bu yoxsul Makardan bacarıqlı və hiyləgər idi. O birdən-birə dayandı, geri döndü və başını aşağı əydi. Makarın qarını onun başına toxundu və aşıb qarın içinə düşdü. Makar yıxılan kimi, lənətə gəlmiş Alyoşka Makarın başındakı papağını götürdü və qaçıb tayqanın içində yox oldu.

Makar yavaş-yavaş ayağa qalxdı. O, indi özünü tamamilə döyülüb əzilmiş və bədbəxt hiss edirdi. Onun mənəvi vəziyyəti və əhvalı çox pis idi. O, az qala tülkünü tutub gətirəcəkdə, lakin indi o, papağını da itirmişdir... Makara elə gəlirdi ki, tülkü meşənin qaranlıq sıx yerində axırıncı dəfə quyruğunu bulayaraq ona baxdı və bir dəfəlik qaçıb gözəndən itdi.

Hava qaranlıqlaşdı. Ağ və işıqlı bulud parçası göyün zirvəsində güclə görünürdü. Elə bil ki, bu bulud parçası yavaş-yavaş əriyirdi, onun donmuş ziyaları isə sanki yorğun və əzgin bir halda aşağı tökülürdü.

Makarın qızdırmadan yanan bədəninə hər yerində soyuq qardan əmələ gəlmiş damcılar axırdı. Qar onun qolunun içinə, boynu ilə yaxalığının arasına düşür, əriyib kürəyi aşağı süzülürdü. Lənətə gəlmiş Alyoşka onun papağını aparmışdı. Makar əlcəklərini yüyürəndə harada isə itirmişdi, işlər çox pis idi. Makar bilirdi ki, şaxta heç bir zaman tayqaya əlcəksiz və papaqsız gələn adamlarla zarafat etmir.

İndi belə bir vəziyyətdə xeyli yol getmişdi. Makarın haqq-hesabına görə, o, indi gərək çoxdan meşədən çıxmış olardı, o, indi gərək kəndin zəng qülləsini görəydi, lakin Makar tayqanın içində ilişib qalmışdı. Meşə tilsimli bir yer kimi onu öz ağuşunda saxlayır və buraxmaq istəmirdi. Uzaqdan yenə də həmin təntənəli zəng səsləri eşidilirdi. Makara elə gəlirdi ki, o, həmin zəng səsləri gələn tərəfə gedir, lakin o, bu səs gələn tərəfdən getdikcə uzaqlaşdı, səs də ondan uzaqlaşdı və zəng səsləri uzaqlaşdı və zəiflədikcə, Makarın qəlbində tutqun bir həyəcan əmələ gəlirdi.

Makar yorulmuşdu. O tamamilə əldən düşmüşdü. Qıçları qatlandı. Onun bədəninə bir ağrı və sızıltı var idi. Nəfəsi tənqışirdi. Əlləri və ayaqları donmuşdu. Açıq başına elə bil ki, odlü kösöv basırdılar.

“Deyəsən, mən məhv olacağam?!” – deyərək o, öz-özünə tez-tez fikirləşirdi. Lakin buna baxmayaraq, o, yenə də gedirdi.

¹ Əl vurma!

Tayqa sükut edirdi. Tayqa nə isə qəti bir düşmənçiliklə onu arxadan sıxır və heç bir yerdən ona bir ümid və işıq ucu göstərmirdi.

“Mən məhv olacağam!” – deyə Makar yenə də düşünürdü.

O, lap zəifləyib əldən düşdü. İndi cavan ağaclar heç utanmadan birbaşa öz budaqlarını onun üzünə çırpır, onu belə bir ümitsiz vəziyyətdə ələ salırdılar. Yolun bir yerində qəflətən bir dovşan onun qabağından sıçrayıb keçdi, dal ayaqları üzərində oturub, ucları qara olan uzun qulaqlarını ona tərəf çevirib əl-üzünü yumağa başladı. Makarın içinə baxaraq onun qarşısında ədəbsiz hərəkətlər etdi. Dovşan, beləliklə, işarə edib Makara bildirmək istəyirdi ki, onu, yeni Makarı gözlərinin çox əla tanıyır, bu həmin Makardır ki, tayqanın içinə dovşan üçün, dovşanı məhv etmək üçün hiyləgər maşınlar düzəldib qoymuşdu. İndi isə o, Makarı ələ salıb gülür.

Makar özünün bu vəziyyətinə çox acıdı. Lakin bu zaman tayqa getdikcə canlanır və canlandıqca ona düşmən kəsilirdi. İndi hətta lap uzaqlarda olan ağaclar belə öz uzun budaqlarını Makara tərəf əyir, onun yolunu kəsir, saçlarından yapışır, üz-gözünü döyəcəydilər. Tetra quşları öz gizli yuvalarından bayıra çıxır və girdə gözlərini bərəldib ona baxırdılar, onlar quyruqlarını bellərinə qısaraq, hirsli halda onun qabağında sağa-sola tullanırdı və bir-birinə Makarın haqqında, onun heyatı haqqında ucadan danışır gülürdülər. Nəhayət, meşənin ən uzaq yerlərindən minlərlə tülkü başı göründü. Onlar ağız-ağıza verib ulayır və qulaqlarını dik tutaraq Makara baxır və gülürdülər. Dovşanlar isə gəlib Makarın qabağında dayanır, çömbəlib gülürdülər, onlar bir-birinə zarafatla deyirdilər ki, Makar meşədə azıb qalmışdır və çıxma bilməyəcəkdir.

Daha buna dözmək olmazdı. Bu heyvanlar lap hədlərini aşmışdılar: “Mən məhv olacağam!” – deyə Makar öz-özünə fikirləşdi və tezliklə ölməyi qərara aldı. Makar qarın içinə uzandı.

Şaxta şiddətlənirdi. Şimal fəcrinin son ziyaları zəif parıldayırdı və göyün üzərindən süzülərək tayqadakı meşənin ağacları arasından Makara baxırdı. Uzaq Çalqandakı zənglərin son əks-sədası eşidilirdi.

Göyün üzərindəki işıq tamamilə zəifləyib söndü, zəng səsləri də kəsildi.

Makar öldü.

Bu əhvalatın necə baş verdiyini Makar özü də hiss etmədi. O bilirdi ki, öləndə nə isə onun bədənindən gərək bir şey çıxıb getsin və dayanıb həmin bu çıxıb gedəcək şeyi gözləyirdi... Lakin onun bədənindən heç bir şey çıxmırdı.

Makar isə artıq dərk edirdi ki, o ölmüşdür və buna görə də sakit və hərəkətsiz halda uzandığı yerdə qalmışdı. O, bu vəziyyətdə xeyli müddət qaldı, o qədər qaldı ki, axırda özü də dilxor olub hövsələdən çıxdı.

Kiminsə ayağı ilə onu tərpətdiyini hiss edəndə artıq tamamilə hava qaralmışdı. Makar başını çevirib gözlərini açdı.

İndi ağaclar onun qabağında çox sakit bir halda dayanmışdı, ələ bil ki, bu ağaclar öz əvvəlki hərəkətlərindən utanırdılar. Pırpızlı şam ağacları üzəri qarlı örtülü geniş pəncələrini qabağa uzadıb ehmalca tərpənirdilər. Havada da parlaq qar dənələri görünürdü.

Göyün üzərindəki parlaq ulduzlar ağacların sıx yarpaqları arasından əyilib baxır və sanki deyirdilər: “Budur baxın, görürsünüzmü, yazıq adam öldü”.

Qoca keşiş İvan gəlib Makarın lap cəsədinin üstündə dayanmışdı və onu ayağı ilə tərpədirdi. Onun uzun ləbbadəsi qarlı örtülmüşdü, başındakı xəz papağın da üstündə qar var idi ki, keşişin çiyinlərinə və uzun saqqalının üstünə də qar düşmüşdü. Lakin hər şeydən daha çox təəccüblü bu idi ki, Makarın yanına gəlmiş bu keşiş İvan özü dörd il bundan əvvəl ölmüşdü.

O, çox mərhəmətli bir keşiş idi. O, heç bir zaman nəzir almaq üçün Makarı sıxışdırmazdı, o, heç bir zaman qurban əvəzinə pul da istəməzdi. Makar özü kilsə duası və xaç tüstüsü üçün ona haqq kəsərdi və indi çox utanaraq xatırlayırdı ki, o, bəzən bu keşişin haqqını kəsər, bəzən isə heç yerli-dibli verməzdi. Keşiş İvan bunların heç birinə acıqlanmaz və Makardan inciməzdi; o, ancaq birçə şey istəyirdi; gərək hər dəfə onun qabağına bir butulka araq qoyulaydı. Makarın pulu olmayanda, keşiş İvan özü bir butulka araq alardı, hər ikisi oturub içərdilər. Keşiş lap demlənənə qədər içərdi, lakin bu vəziyyətdə o, çox nadir hallarda dava edərdi. Makar isə bu kimsəsiz və yoxsul keşişi evinə qədər gətirər, arvadına təhvil verərdi.

Bəli, bu mərhəmətli bir keşiş idi, lakin onun ölümü çox pis olmuşdu. Bir dəfə evin adamları haraya isə getmişdilər, sərxoş halda yataqda qalan keşiş çubuq çəkmək xəyalına düşmüşdü. O, ayağa qalxıb öz çubuğunu odlamaq üçün yığıla-yığıla möhkəm yandırılmış buxarının yanına gəlmişdi. Keşiş həddindən çox sərxoş olduğu üçün ayaq üstə dayanıb bilməmiş və odun içinə yıxılmışdı. Evin adamları qayıdıb gələndə keşişin yalnız ayaqları qalmışdı.

Hamının keşiş İvana yazığı gəlirdi; lakin keşişin yalnız ayaqları qaldığına görə dünyada heç bir həkim onu müalicə edib sağalda bilməzdi. Onun ayaqlarını aparıb dəfn etdilər, keşiş İvanın yerinə isə başqa bir keşiş təyin olundu.

İndi həmin bu keşiş sağ-salamat gəlib Makarın cəsədinin üzərində dayanmış və onu ayağı ilə tərpədərək deyirdi:

– Qalx, Makarcan, gedək.

– Mən hara gedə bilərəm? – deyə Makar təəccüblə soruşdu.

Makar belə hesab edirdi ki, bir halda ki, o tamamilə “məhv olmuşdur”, onun vəzifəsi uzandığı yerdə qarın içində sakit yatıb qalmaqdır, yenidən durub tayqanın içinə getmək və orada yolu itirərək hərlənib fırlanmaq əbəsdir. Əgər belə deyilsə, daha o, nə üçün məhv olmuşdur?

– Dur, cənab Toyonun yanına gedək?

– Mən nə üçün onun yanına getməliyəm? – deyə Makar soruşdu.

– O, səni mühakimə edəcəkdir, – deyə keşiş kədərli və bir qədər də mərhəmətli səsle cavab verdi.

Birdən Makarın yadına düşdü ki, adam öləndən sonra doğrudan da onu haraya isə məhkəməyə aparırlar. O, bu əhvalatı bir zamanlar kilsədə eşitmişdi. Deməli, keşiş haqlı idi. Makar ayağa durmalı oldu.

Makar qalxdı, lakin o, yenə də öz-özünə dodaqaltı donqudanır və şikayətlənib deyirdi ki, adama öləndən sonra da rahatlıq vermirlər.

Keşiş qabaqda, Makar isə onun dalınca gedirdi. Onlar düz irəli gedirdilər. İndi ağaclar kənara çəkilib onlara yol verirdi. İkisi də sərçə tərəf gedirdi.

Makar birdən təəccüb etdi. O baxıb gördü ki, keşiş İvanın getdiyi yerdə qarın üzərində heç bir iz qalmır. Dönüb öz ayağının altına baxdı, onun da izi qalmırdı. Yerə serilmiş qar süfrə kimi təmiz və hamar idi.

Makar fikir etdi ki, belə bir vəziyyətdə başqa adamların qurduğu tələlərə yaxınlaşmaq çox əlverişlidir, çünki ayağının izi qalmır və

heç kəs onu tuta bilməz. Lakin Makarın ürəyindən keçənləri duymuş olan keşiş o saat çevrilib ona dedi:

– Kobis¹. Belə fikirlər üçün sənə necə cəza verilə biləcəyini hələ bilmirsən.

– Yaxşı, yaxşı! – deyə Makar narazı halda cavab verdi. – Yəni fikirləşmək də olmaz! Sənə nə olub ki, belə ciddi olmusan? Yaxşı, sus!..

Keşiş başını tərpətdi və yenə də yoluna davam etdi.

– Hələ çox gedəcəyik? – deyə Makar soruşdu.

– Çox gedəcəyik, – deyə keşiş qətiyyətlə cavab verdi.

– Bəs biz nə yeyəcəyik? – deyə Makar yenə də narahat bir halda soruşdu.

– Sən unutmusan ki, – deyə keşiş ona tərəf çevrilib cavab verdi, – unutmusan ki, sən ölmüsən və bundan sonra daha sənə nə yemək, nə də içmək gerek deyildir.

Bu, Makarın bir o qədər də xoşuna gəlmədi. Əlbəttə, bu o zaman yaxşıdır ki, yeməyə bir şey olmasın, ancaq belə hallarda gerek uzanıb bir yerdə qalasan, necə ki, Makar ölümündən sonra öz yerində uzanıb qalmışdı. Lakin indi yol getmək, özü də çox uzağa getmək lazımdır; belə bir vəziyyətdə heç bir şey yeməmək Makarın qətiyyətlə ağına batmırdı. O, yenə də dodaqaltı öz-özünə deyilməyə başladı.

– Deyinmə! – deyə keşiş ona əmr etdi.

– Yaxşı! – deyə Makar incik andıran bir səsle cavab verdi, lakin öz-özünə yenə də deyib bu axmaq qayda-qanunlardan şikayətlənməyində davam etdi. O, ürəyində belə deyirdi: “Adamı yeriməyə məcbur edirlər, özünə isə yeməyə bir şey vermirlər! Bu harada görünmüşdür?”

Makar keşişin dalınca getdiyi bütün müddətdə narazı idi. Həm də onlar, görünür, çox yol getmişdilər. Doğrudur, Makar hələ havanın işıqlandığını görmürdü, lakin ətrafa nəzər salanda ona elə gəldi ki, deyəsən, onlar düz bir həftədir ki, yol gedirlər: onlar xeyli dərələrdən, təpələrdən keçmiş, çayları və gölləri arxada buraxmış, bir çox meşələrdən və düzlərdən keçib getmişdilər. Makar ətrafa boylanıb nəzər salanda ona elə gəldi ki, qaranlıq tayqa özü onlardan qaçıb geri çəkilir, hündür, başı qarlı dağlar elə bil ki, gecənin qaranlığında əriyir və tezliklə üfünün arxasına çəkilib gözdən itirdi.

¹ Belə fikirləri burax

Onlar elə bil ki, getdikcə haraya isə yuxarıya doğru qalxırdılar. Göydəki ulduzlar getdikcə daha da böyüyür və parlaq görünürdü. Bir qədər sonra onların dırmaşdığı dağ silsiləsinin dalından çoxdan batmış ayın kənarı göründü. Elə bil ki, ay onlardan tez qaçıb uzaqlaşmaq istəyirdi, lakin Makar keşişlə birlikdə ayı qovurdular. Nəhayət, ay yenidən üfünün üzərinə qalxıb yüksəlməyə başladı. Onlar düz, lakin hündür bir yerlə gedirdilər.

İndi hava daha işıqlanmışdı – hətta ətraf, gecənin başlanğıcında olduğundan daha çox işıqlı görünürdü. Bu, yəqin ona görə belə görünürdü ki, onlar indi ulduzlara xeyli yaxınlaşmışdılar. Hər biri alma böyüklükdə olan ulduzlar yenə də parıldaıyır, böyük qızıl bir çəlləyin dibi kimi görünən ay isə günəş kimi ətrafa ziya saçır, onların getdiyi düzəliyin dörd tərəfini işıqlandırır.

Düzenlikdə hər bir qar dənəsi aydıncı görünürdü. Qarın üzəri ilə bir çox yollar düşmüşdü, bu yolların hamısı şər q tərəfdə birləşirdi. Bu yollarda müxtəlif paltarlar geyinmiş cürbəcür adamlar gedirdilər.

Birdən Makar yoldakı süvarilərdən birinin üzünə diqqətlə baxdı və yoldan çıxıb onun dalınca qaçmağa başladı.

– Dayan, dayan! – deyər keşiş qışqırdı.

Lakin Makar heç onun səsinə eşitmirdi. Makarın gördüyü adam altı il bundan əvvəl onun kəhər atını aparmış, beş il bundan əvvəl isə vəfat etmiş tanış tatar idi. İndi tatar həmin atın üstündə gedirdi. At isə yorğalayır. Atın ayağının altından qalxan qar tozu ulduzların ziyası altında parıldaıyır, cürbəcür rənglərə çalır. Makar bu dəhşətli cıdırı görəndə təəcüb etdi, özünün piyada olduğu halda atın üstündə gedən tatar bu qədər asanlıqla haqladığına heyran qaldı. Bundan belə, tatar öz arxasında Makarı bir neçə addımlıqda görəndə böyük bir məmnuniyyətlə atı saxlayıb dayandı. Makar birbaşa ona hücum etdi.

– Kəndxudanın yanına gedək, – deyər Makar qışqırdı, – bu mənim atımdır! Onun sağ qulağı cırıqdır... Buna bax, gör necədə zirekliliklə ələ keçirmişdir!.. Özgenin atını minmişdir, sahibi isə dilənçi kimi piyada gedir.

– Dayan! – deyər tatar ona cavab verdi. – Kəndxudanın yanına getmək lazım deyildir. Deyirsən at sənidir?.. Elə isə al, bunu mənədən rədd elə. Lənətə gəlmiş lap zəhləmi aparıbdır! Düz beş ildir ki, mən onun belinə minib gedirəm, lakin elə bil heç əvvəlki yerimdən tərənəməmişəm. Piyada adamlar bir-bir gəlib məni keçirlər, mənim kimi yaxşı bir tatar üçün bu çox ayıb işdir.

Tatar ayağını üzəngidən çıxarıb yəhərdən düşmək istədi, lakin bu zaman keşiş tövşüyə-tövşüyə gəlib onların yanına çatdı və Makarın əlindən yapışdı.

– Bədbəxt, – deyər qışqırdı. – Sən nə edirsən? Məgər görmürsənmi bu tatar səni aldatmaq istəyir?

– Əlbəttə, o məni aldadır, – deyər Makar əllərini oynada-oynada cavab verdi, – mənim atım çox yaxşı at idi, əsil iş adamlarına məxsus bir at idi... O, üç yaşı olanda, ona qırx manat verirdilər... Yox-yox, qardaşım! Əgər sən mənim atımı əldən salıb korlamısan, mən onu kəsib ətini sataram, sən isə gərək onun pulunu mənə qaytarsan. Sən elə bilirsen ki, adam tatar olanda, daha ona heç bir qayda-qanun yoxdur?

Makar əsəbiləşib özündən çıxmışdı və bilə-bilə bərkdən qışqırırdı ki, onun səsinə xeyli adam toplaşib gəlsin, çünki onun adəti idi, tatarlardan o həmişə qorxurdu. Lakin keşiş onu dayandıraraq dedi:

– Sakit ol, sakit ol, Makar! Sən öldüyünü həmişə yadımdan çıxarırsan... Axı bu at sənin nəyinə lazımdır? Həm də sən özün görmürsənmi ki, piyada olduğun halda tatarlardan daha sürətlə gedirsən? Sən istəyirsən ki, ata minib min il yol gedəsən?

Makar indi başa düşdü ki, nə üçün tatar atdan əl çəkməyə belə asanlıqla razılıq verirdi.

“Hiyləgər camaatdır!” – deyər Makar öz-özünə fikirləşdi və tatar müraciət edib dedi:

– Yaxşı, eybi yoxdur! Sən atın üstündə get, mən isə qardaş, sənin əlindən şikayət edərem.

Tatar acıqlanmış halda papağını gözünün üstünə çəkdi və atı dəbərtdi. At götürüldü, onun ayağının altından yenə də qar tozanağı qalxdı, lakin nə qədər ki, Makarla keşiş hələ yerindən tərənəməmişdilər, tatar onlardan heç bir qarış da olsun uzaqlaşa bilməmişdi.

Tatar acıqla yerə tüpürdü və Makara dedi:

– Bəri bax, doqor¹, səndə bir bükümlük maxorka olmaz ki? Yamanca könlümə maxorka çəkmək düşüb, amma öz maxorkamı dörd il bundan əvvəl çəkib qurtarmışam.

– Sənin dostun itlərdir, mən deyiləm! – deyər Makar acıqlı-cavab verdi. – Sən bir buna bax: atı oğurladığı bəs deyil, hələ bir çəkməyə maxorka da istəyir! Canın çıxs da, vecimə gəlməz.

¹ Dost

Makar bunu deyib yola düzəldi.

– Sən nahaq yərə ona bir bükümlük maxorka vermədin, – deyə keşiş İvan Makara müraciət etdi. – Bunun üçün məhkəmədə Toyon sənə yüz günahından keçərdi.

– Bəs elə isə nə üçün bunu mənə əvvəl demədin? – deyə Makar heyifsiləndi.

– İndi belə şeyləri sənə öyrətmək daha gecdir. Sən gerek hal-həyatda olanda belə şeyləri öz keşişlərinizdən öyrəneydin.

Makar yenə də hirsələndi. Çünki o keşişlərdən heç bir ağıllı söz eşitməmişdi: keşişlər bolluca nəzir almış, lakin hətta günahlarının bağışlanması üçün tatarə nə vaxt maxorka verməyin lazım olduğunu da öyrətməmişdilər. Zarafət deyil, bir bükümlük maxorkaya yüz günah bağışlana bilərdi!.. Bu çox faydalı alış-veriş olardı!

– Dayan, – deyə Makar səsləndi. – Baxım görüm, əgər mənə maxorka varsa, bir büküm özümə saxlayıb, qalan dörd bükümünü bu saat tatarə verəcəyəm. Bu, dörd yüz günahın bağışlanması deməkdir.

– Geriyə bax, – deyə keşiş səsləndi.

Makar dönüb geriyyə baxdı. Arxada yalnız ağ qarlı örtülmüş geniş düzənlik var idi. Bir saniyənin içində tatar onlardan uzaqlaşmışdı və indi kiçik bir nöqtə kimi görünürdü. Makara elə gəldi ki, onun atının ayağının altından qalxan ağ qar tozunağını da gördü, lakin bir saniyədən sonra bu tozanaq da gözənd itdi.

– Bəli, – deyə Makar öz-özünə səsləndi. – Tütünsüz də tatarın işi bəd keçməz! Oraya bax: lənətə gəlmiş mənim atımı lap əldən salıb korladı!

– Yox, – deyə keşiş cavab verdi, – o sənə atımı əldən salıb korlaya bilməz, çünki bu oğurluq atdır. Makar, sən qocalardan eşitməmişənmi ki, oğurlanmış atın belində uzağa getmək olmaz?

Makar doğrudan da qoca kişilərdən belə bir əhvalat eşitmişdi, lakin özü sağlığında dəfələrlə tatarların oğurluq at belində lap uzaq şəhərlərə gedib çıxdıklarını gördüyü üçün qocaların bu sözüne də inanmamışdı. İndi isə o belə bir qənaətə gəldi ki, bəzən qocalar da düz danışrlar.

Makar düzənlikdə yüyürüb bir çox atlıları keçdi. Bu atlıların hamısı əvvəlki kimi sürətlə çapırdılar. Atlar quş kimi uçurdu, atın belindəki süvarilər qan-tər içində idilər. Makar isə bir-bir onlara çatır və hamısını keçib arxada buraxırdı.

Makarın ötüb keçdiyi adamların çoxu tatarlar idi, lakin onların arasında əslən Çalqan kəndindən olan adamlar da var idi; bu adamların bəziləri oğurladıqları öküzlərin belinə minmiş və əllərindəki söyüd çubuqları ilə onları döyəcləyirdilər.

Makar tatarlara düşmən nəzəri ilə baxır və hər dəfə öz-özünə donqudanıb deyirdi ki, onlara hələ bu da azdır. Çalqan kəndindən olan adamlara rast gələndi isə Makar ayaq saxlayıb dayanır və onlarla mehriban-mehriban söhbət edirdi: necə olsa, hər halda bunlar, oğru olsalar da, yenə onun dostları idi. Makar bəzən, hətta özü də yerdən əyilib bir budaq götürür, öküzləri və atları arxadan döyəcləməyə başlayırdı; lakin o özü bir neçə addım irəli gedən kimi bu süvarilərin hamısı arxada qalır və lap uzaqlarda kiçik nöqtələr kimi görünürdülər.

Düzənliyin elə bil ki, ucu-bucağı yox idi. Onlar tez-tez süvarilərin və piyada adamların yanından gəlib keçir, lakin hər dəfə ətrafa baxanda hər yer yenə də boş görünürdü. İki yolçunun arasında olan məsafə yüz və min verst qədər görünürdü.

Yoldakı başqa adamların arasında Makar qoca bir kişiyyə rast gəldi; bu kişi yəqin ki, çalqanlı idi; bu onun sifətindən, əynindəki paltarından, hətta yerişindən də bilinirdi, lakin Makar onu qabaqlar görüb-görmədiyini nə qədər çalışdısa da, xatırlaya bilmədi. Qocanın əynində uzun ləbbədə, böyük arxalıq, cırıq meşin şalvar və köhnə dana dərisindən tikilmiş cırıq çəkmələr var idi. Lakin ən dəhşətli bu idi ki, qocalığına baxmayaraq, bu kişi özündən də qoca və kaftar bir qarını çiyinə almışdı, qarının ayaqları isə yerlə sürünürdü. Qoca kişi güclə nəfəs alır, yeridikcə bürəyir və ağır-ağır əlindəki ağaca söykənirdi. Makarın ona yazığı gəldi. O dayandı, qoca kişi də dayandı.

– Kapse!¹ – deyə Makar mehribanlıqla ona müraciət etdi.

– Yox, – deyə qoca cavab verdi.

– Nə eşitmisen?

– Heç nə eşitməmişəm.

– Nə görübsən?

– Heç nə görməmişəm.

Makar bir qədər susdu və yalnız bundan sonra qocanın kim olduğunu və haradan gəlib haraya getdiyini soruşmağın mümkün olduğunu yəqin etdi.

¹ Danış görək!

Qoca öz adını dedi. Belə məlum oldu ki, bu qoca lap çoxdan – heç özü də bilmir ki, neçə il bundan əvvəl, – Çalqan kəndindən çıxmış və xilas olmaq üçün “dağa” getmişdir. Dağda o, heç bir iş görməmiş, yalnız ot-ələf və ağac kökü yemiş, əkin əkməmiş, biçin biçməmiş, xırmanda taxıl döyməmiş və heç kəsə də vergi verməmişdir. Öləndən sonra isə o, Toyonun məhkəməsinə gəlmişdir. Toyon ondan kim olduğunu və nə iş gördüyünü xəbər almışdır. Qoca nağıl etmişdir ki, “dağa” gedib orada özünü xilas etmişdir. “Yaxşı, – deyə Toyon ondan soruşmuşdur, – bəs sənın qoca qarın haradadır? Get öz qarını da buraya gətir”. Qoca kişi öz qarısını gətirməyə getmişdir, qarı isə bu zaman can üstə imiş, ona yemək verən nə bir adamı, nə də evi, inəyi və çörəyi var imiş. Qarı o qədər qocalıbmiş ki, ayağa qalxa bilmirmiş. İndi o, öz qarısını dalına alıb Toyonun yanına aparmalıdır.

Qoca kişi ağladı, qarı isə ayaqları ilə arxadan öküz kimi onu bizləyib zəif və acıqlı bir səsle dedi:

– Yeri! Apar!

Makarın indi bu qoca kişiye daha çox yazığı gəldi və ürəkdən sevindi ki, yaxşı ki, o özü “dağa” getməmişdir. Onun arvadı bədəcə böyük, yekəpər bir qadın idi, indi elə bir arvadı dalına alıb aparmaq lap çətin olardı. Hələ, üstəlik, arvadı onu da ayağı ilə öküz kimi vursaydı, Makar yəqin ki, ikinci dəfə ölərdi.

Makarın bu qoca kişiye o qədər yazığı gəldi ki, istədi gedib arvadın ayaqlarından yapışsın və ona bir qədər kömək etsin, lakin bir-iki addım gedən kimi, o tez arvadın ayaqlarını buraxdı ki, yapışsın onun əlində qalmasın. Çünki qoca kişi bir dəqiqənin içində öz belindəki yükü ilə birlikdə gözəndən itib yox oldu.

Yolun sonrakı hissəsində Makarın qabağına daha elə bir adam çıxmadı ki, Makar ona öz nəzər-diqqətini bəxş etsin. Yoldakı adamların arasında öz oğurladıqları şeyləri öküz kim dallarına yükləmiş və addımbaaddım irəliləyən oğrular var idi; yoğun yakut ağaları öz hündür yəhərləri üstündə kilsə qülləsi kimi oturmuşdular, onların başındakı uzun və ucu şiş papaqlar göydəki buludlara toxunurdu. Onların yanınca yoxsul komnoçitlər¹ tələsik və cəld dovşanlar kimi sıçraya-sıçraya qaçırtdılar, öz vəhşi nəzərləri ilə ətrafa baxan, başdan-ayağa qana batmış bir qatil başını aşağı salıb bifekef halda addımlayırdı. O, nahaq yerə özünü tez-tez ağ qarın içinə soxur, üzərindəki qan

¹ Fəhle

ləkələrini yumağa çalışırdı. Oradakı qar o saat köpüklenib qaynamağa başlayırdı, qatilin üstündəki qan ləkələri isə daha aydınca üzə çıxırdı, bunu gören qatili qəzəb və dəhşət bürüyürdü. O, getdikcə ətrafa baxır və yan-yörəsindəki adamların nəzərindən qaçmağa çalışırdı.

Balaca uşaqların zərif ruqları isə quş kimi havada bir-birinin ardınca uçub gedirdilər. Onlar böyük dəstələrlə uçurdular, bu isə Makarı qətiyyənlə təəccübləndirmirdi. Pis və quru yeməklər, çirk, buxarların alovu və tüstü, küçələrin palçığı, alaçıqlarda əsən soyuq küləklər təkcə Çalqan kəndindən yüzlərlə bu cür xırda uşaqları uçurub aparmışdı. Uşaqların dəstəsi qatilin yanına çatan kimi tez ürəkub ondan uzaqlaşır və başqa bir tərəfə uçub gedirdilər, belə hallarda uzun müddət havada onların sürətlə çırpınan kiçik qanadlarının həyəcanlı səsi eşidilirdi.

Makar özünün başqalarına nisbətən daha sürətlə getdiyinin fərqi varmıydı, lakin o, bunun səbəbini özünün xeyirxah bir adam olması ilə izah etməyə tələsirdi.

– Bəri bax, aqabit¹, – deyə Makar keşişə müraciət etdi, – sən necə bilirsen? Mən sağlığımda içki içməyi xoşlasam da, lakin özüm yaxşı adam idim. Allahın məndən xoşu gəlir...

Makar bunu deyib sualedici nəzərlərlə keşiş İvanın üzünə baxdı. Makarın fikri başqa idi; o, istəyirdi ki, qoca keşişdən söz alsın. Lakin keşiş ona qısa cavab verdi:

– Öyünmə! Az qalıbdır. İndi hamısını sən özün görərsən.

Makar gördü ki, düzənlikdə yavaş-yavaş hava işıqlanır, hər şeydən əvvəl, üfüqün arxasından bir neçə parlaq işıq göründü. Bu işıqlar göydə sürətlə irəliləyir, ulduzları söndürürdü. Sonra ulduzlar söndü, ay isə batıb gözəndən itdi. Qarla örtülmüş düzənliyin üstünə yenə də qaranlıq çökdü.

Bir az sonra düzənliyin üstünü duman aldı, elə bil ki, bu duman, fəxri gözətçi kimi hər tərəfdən bu yerlərin keşiyini çəkirdi.

Düzənliyin şərq tərəfindəki bir yerdə toplanmış duman yavaş-yavaş işıqlanıb parıldamağa başladı, elə bil ki, bu duman zərli paltarlar geyindirilmiş əsgərlər idi.

Sonra duman yavaş-yavaş parçalandı, dağıldı, zərli paltar geyinmiş əsgərlər başlarını aşağı öydilər.

¹ Ata

Onların arxasından günəş çıxdı və zərli paltar geyinmiş əsgərlərin başı üzərindən düzənliyə baxdı.

Düzənlik indiyə qədər görünməmiş gözqamaşdırıcı işığa büründü.

Düzənliyin üstündəki duman iri bir dairə şəklində tənənə ilə göyə qalxdı, qərb tərəfdə parçalanıb süzə-süzə uzaqlaşmağa başladı.

Makara elə gəldi ki, o, sanki çox gözəl bir mahnı eşidir. Bu, elə bil ki, çoxdan ona məlum olan, yer üzünün hər dəfə güneşi salamlayarkən oxuduğu mahnıdır. Lakin Makar heç vaxt bu mahnıya lazımı qədər diqqət etməmişdi və indi, yalnız indi, birinci dəfə idi ki, mahnının nə qədər gözəl bir mahnı olduğunu başa düşürdü.

Makar dayanıb qulaq asır və irəli getmək istəmirdi, o, daim bu yerdə durub bu mahnıya qulaq asmaq istəyirdi...

Lakin keşiş İvan qəflətən onun qolundan tutub silkələdi:

– İçəri gir, – dedi, – gəlib çatdıq.

Makar gördü ki, onlar əvvəl dumanın arxasında qalıb görünməyən böyük bir qapının ağzında dayanmışlar.

O, qətiyyənlə içəri girmək istəmirdi, lakin əlac yox idi, buna görə də tabe oldu.

VI

Onlar qəşəng və geniş bir komaya daxil oldular, içəri girən kimi Makar hiss etdi ki, bayırda berk saxta imiş. Komandanın ortasında üzəri əl ilə işlənmiş gözəl naxışlarla bezəkli xalis gümüşdən qayırılmış bir buxarı var idi, içində qızıl odun parçaları yanırdı, buxarının istisi o saat adamın bədəninə hər yerinə təsir edirdi. Bu qərribə buxarının alovu adamın gözünü qamaşdırmır, bədəni yandırmır, yalnız istilik verirdi. Makar isə arzu edirdi ki, kaş həmişə bu ocağın yanında dayanıb qızınaydı. Keşiş İvan da yaxınlaşıb donmuş əllərini buxarıya tutdu.

Komandanın dörd qapısı var idi, bunlardan yalnız biri bayıra açılırdı, qalan qapılardan isə əyinlərində uzun ağ köynəkləri olan cavan adamlar bir-birinin ardınca hey girib-çıxırdılar. Makar fikirləşdi ki, bu adamlar yəqin buradakı Toyonun işçiləridir. Ona elə gəldi ki, bu adamları harada isə görmüşdü, lakin harada gördüyünü xatırlaya

bilmədi. Makarı təəccübləndirən bir də o idi ki, bu qapılardan girib-çıxan işçilərin hərəsinin küreyində böyük ağ qanadları var idi, buna görə də Makar belə fikirləşdi ki, yəqin Toyonun hələ başqa işçiləri də vardır. Çünki kürəklərində qanadları olan bu adamlar odun və tir kəsmək üçün tayqanın qalın yerlərinə girə bilməzdilər.

İşçilərdən biri buxarıya tərəf gəldi və arxasını Makara tərəf çevirib keşiş İvanla danışdı:

– Danış!

– Danışmalı bir şey yoxdur, – deyərək keşiş cavab verdi.

– Dünyada sən nə eşitdin?

– Heç nə eşitmədim.

– Nə gördün?

– Heç nə görmədim.

Hər ikisi susdu, bu zaman keşiş dedi:

– Budur, bir nəfəri gətirmişəm.

– Bu çalqanlıdır mı? – deyərək işçi soruşdu.

– Bəli, çalqanlıdır.

– Onda deməli böyük tərəzi hazırlamaq lazımdır.

İşçi bunu deyib, sərəncam vermək üçün komadakı qapılardan birinə tərəf getdi, Makar isə keşişdən tərəzinin, özü də böyük tərəzinin nə üçün lazım olduğunu soruşdu.

– Bilirsən mi, – deyərək keşiş bir qədər tutulmuş halda cavab verdi,

– bu tərəzi sənə hal-həyatda olarkən nə qədər xeyir və günah işlətdiyini çəkib haqq-hesaba vurmaq üçün lazımdır. Başqa adamların xeyir və günahlarını çəkəndə tərəzinin gözləri demək olar ki, təxminən bərabər gəlir; yalnız bu çalqanlıların günahı o qədər çoxdur ki, onu çəkmək üçün Toyon böyük gözləri olan xüsusi tərəzi qayırmağı əmr etmişdir.

Bu sözləri eşidəndə elə bil ki, Makarın ürəyi tıppıldadı. Makar qorxmağa başladı.

İşçilər böyük bir tərəzini gətirib asdılar. Tərəzinin gözlərindən biri kiçik idi, özü də qızıldan qayırılmışdı, lakin o biri, taxtadan qayırılan gözü isə çox böyük idi. Tərəzinin taxta gözünün altında qəflətən qaranlıq və dərin bir deşik açıldı.

Makar yaxınlaşıb tərəzini diqqətlə yoxladı ki, aralıqda heç bir saxtakarlıq olmasın. Lakin heç bir saxtakarlıq yox idi. Tərəzinin gözləri qızıl kimi düz dayanmışdı.

Doğrusu, Makarın bu tərəzidən başı çıxmırdı və bunun əvəzində əl tərəzisi olmasını arzu edirdi, çünki Makar bütün ömrü boyu həmişə əl tərəzisi ilə alış-veriş etməyi öyrənmişdi və əl tərəzisinde şey çəkəndə özünə bir az xeyir verərdi.

– Toyon gəlir, – deyə birdən keşiş İvan dilləndi və sürətlə üst-başını düzəltməyə başladı.

Komanın orta qapısı açıldı və həddindən çox qoca olan, ağ saqqalı kəmərinə qədər uzanmış Toyon içeri daxil oldu. Onun əynindəki paltarlar Makarın indiyə qədər görmədiyi zəngin mallardan və xəzlərdən tikilmişdi, ayağında kənarları məxmərle köbələnmiş isti uzun-boğaz çəkmələri var idi, Makar belə çəkmələri İkona çəkən qoca rəssamda görmüşdü.

Makar qoca Toyona ilk dəfə nəzər salan kimi tanıdı, onun şəklini Makar kilsədə görmüşdü. Ancaq indi oğlu onun yanında yox idi. Makar fikirləşdi ki, yəqin oğlu təsərrüfata baxmaq üçün haraya işə getmişdir. Bunun əvəzində işə bir göyərçin uçub evə daxil oldu, qocanın başı üzərində bir neçə dəfə hərflənib onun dizinin üstünə qondu. Qoca Toyon onun üçün hazırlanmış xüsusi stulun üstündə əyləşərək dizi üzərinə qonmuş göyərçini tumarlayırdı.

Qoca Toyonun sifəti mərhəmətli idi. Makarın ürəyi həddindən çox qısılanda onun üzünə baxır və o saat kefi açılırdı.

Makarın ürəyi ona görə qısılırdı ki, o, birdən-birə öz həyatını bütün təfərrüatına qədər yadına salır, özünün bütün hərəkətlərini, hər bir addımını, balta ilə vurduğu hər bir zərbəni, kəsib yerə yıxdığı hər bir ağacı, işlətdiyi hər bir yalanı, içdiyi hər bir qədəh arağı bircə-bircə gözünün qabağına gətirib xatırlayırdı.

Bütün bunları yadına saldıqca, Makar utanır və dəhşətə gəlirdi. Lakin qoca Toyonun üzünə baxanda o yenə də özünə gəlir, kefi açılırdı.

Kefi açılarda işə Makarın ağına gəldi ki, bəlkə burada bezi-bezi şeyləri gizlətmək də mümkün oldu.

Qoca Toyon Makara baxdı və ondan soruşdu ki, kimdir, haralıdır, adı nədir, neçə yaşı vardır?

Makar cavab verəndə qoca Toyon ondan soruşdu:

– Sağlığında sən dünyada nə işlə məşğul idin?

– Özün bilirsən, – deyə Makar cavab verdi. – Gərək ki, sənin dəftərində hamısı yazılmış olsun.

Makar beləliklə, qoca Toyonu sınaırdı görsün, doğrudandı dünyada olan bütün işlər onun dəftərində yazılıbdır.

– Sən özüm hamısını de, susma! – deyə qoca Toyon Makara müraciət etdi.

Makar yenə də cəsarətləndi.

Makar sağlığında gördüyü bütün işləri bir-bir saymağa başladı, o, hərçənd ki, öz baltasının hər bir zərbəsini, kəsdiyi hər bir tiri, hər bir odun yükünü, xışla açdığı hər bir mərzi yaxşıca bilirdi, buna baxmayaraq, bütün bunları sadalayanda o minlərlə tirləri, yüzlərlə yük odunu, yüzlərlə payanı və yüz pudlarla taxılı da öz saydıqlarının üstünə əlavə edirdi.

Makar hər şeyi sayıb qurtardıqdan sonra qoca Toyon keşiş İvana müraciət edib dedi:

– Haqq-hesab kitabını buraya gətir.

Makar indi başa düşdü ki, keşiş İvan Toyonun yanında suruksutluq¹ edir və onun bu barədə öz dostuna heç bir xəbərdarlıq etməməsinə Makarın acığı tutdu.

Keşiş İvan böyük bir kitab gətirib açdı və oxumağa başladı.

– Bir bax gör, – deyə qoca Toyon keşişdən soruşdu, – orada neçə paya yazılıbdır?

Keşiş İvan kitabı baxdı və kədərlə dedi:

– O düz on üç min payanı artıq demişdir.

– O yalan deyir! – deyə Makar hirsle qışqırdı. – O, düzünü deyirəm, sehv edir, çünki sağlığında həmişə sərxoş olardı, özü də çox böyük bir biabırçılıqla ölmüşdür!

– Kəs səsini! – deyə qoca Toyon qışqırdı. – Xaç çəkəndə, yaxud toy zamanı o, səndən artıq bir şey alıbdırımı? O heç rüşvət istəyibmi?

– Nahaq söz deməkdən nə çıxar! – deyə Makar cavab verdi.

– Hə, görürsənmi, – deyə Toyon cavab verdi, – mən elə özüm də bilirdim ki, o içməyi xoşlayırdı...

Söhbətin bu yerində qoca Toyon hirsələndi.

¹ Mirzəlik

– İndi onun günahlarını kitabdan oxu, çünki o yalançının biridir, mən ona inanmıram, – deyə Toyon keşiş İvana əmr etdi.

Bu zaman qulluqçular Makarın kəsdiyi odunları, payaları, onun biçdiyi otu və onun bütün işlərini gətirib tərəzinin qızıl gözünə yığdılar. Bütün bunlar o qədər çox idi ki, tərəzinin qızıl gözü xeyli aşağı yattı, onun taxtadan qayrılmış gözü isə çox yuxarıya qalxdı. Tərəzinin bu gözü o qədər yuxarıya qalxmışdı ki, ona heç əl də çatmırdı; buna görə də Allahın cavan qulluqçuları qanadlarını çırparaq yuxarıya qalxdılar və yüzlərlə adam tərəzinin kəndirindən yapışib onu aşağıya tərəf çəkməyə başladılar.

Çalqanlının işi çox ağır idi!

Keşiş İvan Makarın yalanlarını haqq-hesaba vurub saymağa başladı və məlum oldu ki, onun iyirmi bir min doqquz yüz otuz üç yalanı vardır; keşiş Makarın içdiyi arağı da haqq-hesaba vurdu və məlum oldu ki, Makar dörd yüz butulka arağ içmişdir; sonra keşiş kitabdan başqa şeylər oxumağa başladı. Makar isə gördü ki, tərəzinin taxta gözü ağırlaşib tərəzinin qızıl gözünü yuxarı qaldırır və taxta göz yavaş-yavaş aşağı tərəfdən açılmış çuxura doğru enir, nə qədər ki, keşiş dəftərdən oxuyurdu, tərəzinin taxta gözü tədriclə aşağı enirdi.

Bu zaman Makar öz-özünə fikirləşdi ki, deyəsən onun işi şuluqdur, tərəziyə yaxınlaşıb ayağı ilə tərəzinin gözünü dayandırmağa çalışdı. Lakin Toyonun işçilərindən biri bunu gördü və ortalığa qalmaqal düşdü.

– Orada nə olmuşdur? – deyə qoca Toyon soruşdu.

– Bu adam ayağı ilə tərəzini saxlamaq istəyirdi, – deyə işçilərdən biri cavab verdi.

Bunu eşidən Toyon qəzəblə Makara müraciət etdi:

– Görürəm, sən yalançının, tənbelin və sərxoşun birisən... sən özün heç nəzirləri də verib qurtarmamısan, keşiş də səndən narazıdır, rəis də hər dəfə səni söydüyü üçün günaha batır!..

Qoca Toyon keşiş İvandan soruşdu:

– Çalqan kəndində atlara hamıdan çox yük yükləyən və bu heyvanları hamıdan çox yüyürdüb yoran kimdir?

Keşiş İvan cavab verib dedi:

– Kilsə gözetçisi. O poçt arabasını sürür və rəisi də gəzdirir.

Qoca Toyon dedi:

– Bu tənbəli həmin kilsə gözətçisinə işlətmək üçün verin, qoy o reisi bunun belinə mindirib gözdürsün, nə qədər ki, buraya gəlib çıxmayıbdır qoy bunun belində gəzsin... Sonrasına işə baxarıq.

Qoca Toyon bunu deyən kimi qapı açıldı, qoca Toyonun oğlu içəri girdi və girib atasının sağ tərəfində əyləşdi.

Toyonun oğlu dedi:

– Mən sizin verdiyiniz hökmü eşitdim... Mən dünyada çox yaşamışam, o yerlərin işlərini də yaxşı bilirəm: mən bilirəm ki, reisi dalında gözdürmək bu yazıq adam üçün çox ağır bir iş olar! Lakin... nə etməli, qoy olsun!.. Amma bir iş də var, bəlkə o yenə də danışib bəzi sözlər dedi. Danış görək baraxsan!¹

Bu zaman çox qərribə bir hadisə baş verdi. Bütün ömründə on kəlmə sözü bir-birinə quraşdırıb deməyi bacarmayan Makar birdən-birə özündə çox gözəl natiqlik qüvvəsi hiss etdi. Makar danışmağa başladı və öz-özünə təəccüb etdi. Elə bil ki, indi burada iki Makar dayanmışdı: onlardan biri danışır, o birisi isə qulaq asıb təəccüb edirdi. O öz qulaqlarına inanmırdı. Onun nitqi çox səlis və ehtirash çıxırdı, sözlər bir-birinin ardınca onun ağızından bayıra çıxır və sonra bir-birinin yanına düzülərək çox gözəl cərgələr əmələ gətirirdi. Makar qorxmadı. O, bəzən karıxsə da, o saat səhv dediyi sözü təkrar edib düzəldir və əvvəlkindən də iki dəfə artıq qüvvətlə qışqırırdı. Ən başlıcası isə bu idi ki, o, çox inandırıcı danışır, Makar özü də bunu hiss edirdi.

Qoca Toyon əvvəlcə onun cəsarətinə bir qədər acıqlansa da, sonra dayanıb Makarın dediklərinə böyük bir diqqətlə qulaq asırdı, elə bil indi o tamamilə inanmışdı ki, Makar əvvəl gördüyü qədər də axmaq bir adam deyildir. Keşiş İvan ilk dəqiqələrdə, hətta Makarın nitqindən qorxmışdu. Buna görə də onun ətəyindən yapışib dartdı, lakin Makar onun əlindən qurtarıb yenə də əvvəlki kimi öz nitqinə davam etdi. Sonra keşiş də ondan çəkinmədən və hətta öz həmməhəlləsinin həqiqəti danışdığını və bu həqiqətin qoca Toyonun ürəyindən olduğunu görəndə bir qədər gülümsədi də. Hətta uzun köynək geyinmiş ağ qanadlı cavan adamlar, qoca Toyonun yanında qulluq edən işçilər

də öz otaqlarından gəlib qapının ağızında bir-birini itələyərək irəli keçir, Makarın nitqinə təəccüblə qulaq asırdılar.

Makar öz nitqini başlayanda, əvvəlcə dedi ki, kilsə gözətçisinin yanına işləməyə getmək istəmir. Ona görə yox ki, ağır işdən qorxur, ona görə getmək istəmir ki, onun haqqında verilmiş bu hökm özü düzgün deyildir. Bu hökm düzgün olmadığına görə də ona tabe olmaq istəmir və Makar belə bir qərara qətiyyənlə fikir verməyəcək, hətta heç addımını da atmayacaqdır. Qoy ona nə edirlər etsinlər! Qoy onu lap aparıb şeytanların əlinə versinlər, qoy Makar əbədi olaraq onların yanında qalsın, lakin o heç bir zaman reisi dalına alıb gözdürməyəcəkdir, çünki bu hökm düzgün deyildir. Sonra Makar dedi ki, qoy elə zənn etməsinlər ki, kilsə gözətçisinin yanında işləmək qorxulu bir işdir. İş burasındadır ki, kilsə gözətçisi öz iş heyvanlarını nə qədər yeridib yorsa da, onları yenə arpa-samanla yedirib doyurur, lakin Makar bütün ömrü boyu hara gəldi sürüb yormuşlar, lakin heç bir zaman onu yedirməmişlər.

– Səni kim işlətmişdir? – deyə qoca Toyon mehribanlıqla soruşdu.

Bəli, bütün ömrü boyu onu heyvan kimi işlətmişdilər! Kəndudalar, ağsaqqallar, məhkəmə iclasçıları və reisler ondan töycü istəyərək hara gəldi qovmuşdular; keşişlər ondan pay umaraq hara gəldi göndərmiş, işlətmişdilər, ehtiyac və aclıq onu əldən salmışdı. Şaxtali günlər, isti, yağış və quraqlıq onu əldən salmışdı, donmuş torpaq və mənfur tayqa onu işlədib əldən salmışdı. Adi bir heyvan həmişə irəli gedir, yerə baxır və onu haraya qovduqlarını bilmir... Makar da beləcə qovub işlətmişdilər... Makar keşişin kilsədə nə oxuduğunu və ona nə üçün pay verildiyini məgər bilirdimi? Məgər, o öz böyük oğlunun nə üçün soldatlığa aparıldığını, onun harada öldüyünü, onun sümüklərinin indi harada itib qaldığını bilirdimi?

Deyirlər ki, Makar çox araq içirmiş? Əlbəttə, bu doğrudur: çünki onun ürəyi araq istəyirdi...

– Sən deyirsən cəmi neçə şüşədir?

– Dörd yüz, – deyə keşiş İvan kitaba baxıb cavab verdi.

Yaxşı! Lakin bunun hamısı araq idimi? Bunun dördüdə üç hissəsi su, yalnız bir hissəsi əsil araq idi, bu da ki, maxorka suyu qatılmış araq idi. Deməli gərək üç yüz şüşəni hesabdan siləsən.

¹ Ey bədbəxt insan!

– O bütün bunların hamısını doğrumu deyir? – deyə qoca Toyon keşiş İvandan soruşdu və onun danışdığından görünürdü ki, hələ də hirslidir.

– Dedikləri tamam həqiqətdir, – deyə keşiş tələsik cavab verdi. Makar isə öz nitqində davam edirdi.

O mənim bu haqq-hesabıma on üç min tir artırmışdırmı? Eybi yoxdur, qoy artırsın! Qoy o cəmisi on altı min ağac kəsmiş olsun. Məgər bu azdırmı? Özü də nəzərə almaq lazımdır ki, bu ağacların iki minini birinci arvadı xəstə olan zaman kəsmişdir... Çünki o vaxt Makarın qəlbi sızlayırdı, o, öz qarısının yanında oyləşib onu ovundurmaq istəyirdi, lakin ehtiyac onu ayağa qaldırıb tayqaya göndərdirdi... Tayqada o yenə də ağlayırdı, onun göz yaşları kirpiklərində donurdu, dərdi o qədər çox idi ki, soyuq lap onun iliklərinə, sümük-lərinə və qəlbine işləyirdi... O isə ağac qırırdı!

Sonra qarı öldü. Onu dəfn etmək lazım idi, lakin Makarın pulu yox idi. Buna görə də Makar muzd ilə ağac qırmağa getdi ki, arvadı üçün o dünyada bir ev qazansın... Tacir gördü ki, Makar ehtiyac içindədir, buna görə də ona hər qırılmış ağac üçün on qəpik pul verdi... Qarı isə tək-tənha soyuq komada qalmışdı. Makar isə ağac qırır və ağlayırdı. Makar belə hesab edirdi ki, onun qırıb daşdığı bu ağacların hər birini beş ağac hesab etmək lazımdır, hətta lazım gəlsə, daha artıq hesab etmək olar.

Qoca Toyonun gözləri yaşardı və Makar gördü ki, tərəzinin gözləri tərpendi, qızıl göz aşağı endi, taxta göz isə yuxarı qalxmağa başladı.

Makar isə yenə də öz nitqinə davam edirdi: o deyirdi ki, hər şey onların kitabında yazılmışdır... Qoy orada axtarıb tapsınlar: qoy tapsınlar, görək, heç olmasa, birçə dəfə onun başını sığallayan, yaxud ona təsəlli verən, sevindirən bir adam olmuşdurmu... Onun uşaqları haradadır? Uşaqları öləndə onun üçün ağır keçdi, lakin onun uşaqları böyüyüb boya-başa çatanda hamısı ondan ayrılır, ehtiyac ilə tək-bətək vuruşmaq üçün çıxıb gedirdilər. Makar isə öz ikinci arvadı ilə qalib qocalmışdır. O, öz qüvvəsinin necə tükəndiyini və bədbəxt qocalıq günlərinin necə yaxınlaşdığını unutmamışdır. Onlar ikisi də, düzənlikdə iki şam ağacı necə dayanırsa, eləcə yalnız və yetim

qalmış, hər tərəfdən əsən acı və soyuq külək onların iksini də döyəcəlmışdir.

– Bütün bunlar doğrudurmu? – deyə qoca Toyon yenə də soruşdu.

Keşiş tələsik cavab verdi:

– Tamamilə doğrudur!

Bu zaman tərəzinin gözləri yenə də tərpendi... Lakin qoca Toyon nə isə fikrə getdi.

– Bu nə deməkdir, – deyə qoca Toyon dilləndi, – axı yer üzündə mənə inanan həqiqi müqəddəs adamlar vardır... Onların gözləri aydın, sifətləri parlaq, paltarları ləkəsizdir... Onların qəlbi yumşaq və xeyirxah hissələrlə doludur; onlar xeyirxahlıq toxumunu qəbul edir və yenə də yaz yağışı ilə birlikdə bu toxumları göyərdir, onların ətri indi mənim burnuma gəlir. Hələ sən bir özünə bax...

Bu zaman hamının nəzəri Makara tərəf yönəldi və Makar özü utandı. Makar hiss etdi ki, onun gözləri bulanıqdır, sifəti tutulmuşdur, saçları və saqqalı pırtlaşmışdır, paltarları isə cırıqdır. Hərçənd ki, ölümünə hələ çox qalmış o həqiqi bir kəndli kimi Allahın məhkəməsinə gəlib çıxmaq üçün özünə bir cüt uzunboğaz çəkmə almağa hazırlaşdı, lakin o hər dəfə çəkmə üçün yıxdığı pulları içkiyə verib içirdi, indi isə cırıq çəkmələrdə ən adi bir yakut kəndlisi kimi gəlib Toyonun qarşısında dayanmışdır... Bu vəziyyətdə indi Makarın birçə arzusu var idi: “Kaş yer ayrılardı, yerin içinə girəydim”.

– Sənin sifətin qaradır, – deyə qoca Toyon sözüne davam etdi, – gözlərin bulanıq, paltarın cırıqdır. Sənin qəlbini isə kol-kos, acı yovşan basmışdır. Elə buna görə də mən öz mömin adamlarımı sevərəm və sənin kimi bədbəxt adamların sifətinə baxmağa nifrət edirəm.

Makarın qəlbi sıxıldı. Makar indi öz-özündən, öz varlığından xəcalət çəkməyə başladı. O, az qala başını aşağı salacaqdı, lakin birdən-birə o, başını qaldırıb yenə də danışmağa başladı.

Görəsən, bu Toyon hansı bir mömin adamlar haqqında danışır? Əgər, o, bir zaman Makarla birlikdə dünyada yaşamış və həmişə zəngin qəsrlərdə ömür sürmüş adamlar haqqında danışarsa, Makar onları yaxşıca tanıyır... Onların gözləri aydındır, çünki onlar heç bir zaman Makar qədər göz yaş tökməmişlər, onların üzləri də

göyçəkdir, çünki onlar həmişə üzlerini gözəl ətirli su ilə yuyurlar, onların təmiz paltarları isə həmişə özgələrin əli ilə tikilir.

Makar yenə də başını aşağı saldı, lakin o saat yuxarı qaldıraraq danışmağa başladı.

Lakin məgər Makar görmürdü ki, o özü də başqaları kimi doğulmuşdur, məgər o bilmirmi ki, o da anadan olanda gözləri açıq və parlaq idi, onun da gözlərində yer və göy eks etmişdir, onun da qəlbi dünyada mövcud olan bütün gözəllikləri qəbul etmək üçün açılmağa hazır idi? Əgər o indi öz qara tutqun və biabırçı sir-sifətini yerin altında gizlətməyi arzu edərdisə, bunun təqsiri, əlbəttə, onda deyildir... Bəs kimin təqsiridir? – O, bunu bilmir... Onun bildiyi birçə şey vardır: o bilir ki, qəlbindəki səbir kasası artıq dolub daşmaq üzrədir.

VII

Əlbəttə, əgər Makar öz dediyi sözlərin qoca Toyona necə təsir etdiyini görseydi, əgər onun hər bir qəzəbli sözünün tərəzinin qızıl gözüne qurğusun kimi ağır bir daş olaraq düşdüyünü görseydi, o, öz qəlbini sakitləşdirər və danışmazdı. Lakin o, bunların heç birini görmürdü, onun qəlbində bu saat naməlum bir həyəcan hökm sürürdü.

İndi o özünün keçirmiş olduğu acı həyatı başdan-başa yadına salır və xatırında canlandırır. O, bütün həyatı boyu belə bir ağır yükü indiyə qədər necə çəkmişdir? O, bu yükü yalnız ona görə çəkirdi ki, irəlində nə isə bir ümid işığı, dumanların içindən görünən bir ulduz kimi, hələ də parıldayırdı. O, hələ sağdır, ölməmişdir və bəlkə də həyatının yaxşı günlərini sonra görəəcəkdir... Lakin indi o, ömrünü başa vurmuş son nöqtəyə gəlib çıxmışdır, indi onun ümid işığı da sönürdü...

Buna görə də onun qəlbinə bir qaranlıq çökmüş və orada boş səhralarda qaranlıq gecədə başlayan bir fırtına kimi böyük bir qəzəb fırtınası baş qaldırmışdı. O, harada olduğunu unutmuşdu, kimin qarşısında dayandığını da bilmirdi, hər şeyi unutmuşdu, o indi yalnız birçə şeyi, öz qəlbindəki qəzəb hissini unutmamışdı...

Qoca Toyon ona dedi:

– Dayan, baraxsan! İndi sən o dünyada deyilsən... Burada sən də həqiqəti taparsan...

Makar diksindi. O, hiss etdi ki, deyəsən onun halına acıyırlar, buna görə də, Makarın qəlbi bir qədər yumşaldı; lakin onun yoxsul həyatı yarandığı gündən ta sonuncu günədək gəlib gözləri önündə dayandığı üçün Makarın özü də öz halına acıdı. Makar ağlamağa başladı.

Qoca Toyon da ağladı... Qoca keşiş İvan da, Allahın gənc qulluqçuları da ağlayıb göz yaşları tökdülər, öz ağ köynəklərinin geniş qolları ilə gözlərinin yaşını sildilər.

Bu zaman tərəzinin gözləri yenə də tərəpənir, taxtadan qayırmış göz getdikcə daha da yuxarıya qalxırdı!..

ŞAHİN ADASI

(Avaralar haqqında hekayələrdən)

I

...Qonşum köçüb getmişdi. Buna görə də mən alaçıgımızda təkbaşına gecələməli olurdum.

İşləməyə həvəsim gəlmirdi; işıq yandırmırdım, yatağıma dirseklənib uzanır, heç özüm də bilmədən qaranlığın və sakitliyin ağır təəssüratına dalırdım, Şimalın qısa günü soyuq dumanın içərisində eriyib qurtarana qədər mən beləcə xəyala gedirdim. Günəşin son zəif şüaları yavaş-yavaş kiçik alaçığın buz bağlamış pəncərələrindən çəkilib gedirdi; zəif bir qaranlıq evin küncələrindən uzanıb gəlir, divarları örtür və mənə elə gəlirdi ki, bu maili divarlar getdikcə yavaş-yavaş bir-birinə daha çox yaxınlaşaraq baş-başa gəlib birləşəcəkdir. Alaçığın ortasındakı böyük buxarının qızartısı hələ bir müddət yenə də mənim gözlərimdə mayak kimi dayanmışdı. Adama elə gəlirdi ki, yakut evlərinin yöndəmsiz penatı¹ sakit bir mübarizədə olduğu kimi, qollarını geniş açaraq qaranlığı və zülməti qarşılamağa doğru gedir. Lakin budur, bu tutqun cizgilər də yavaş-yavaş gözəndən itdi... Qaranlıqdır!.. Yalnız üç yerdə yaygın işıq ləkələri görünür; bu, bayır-

¹ Qədim romalıların ev allahı (lat.)

dan alaçığın buz bağlamış pəncərələrindən içəriyə baxan yakut şaxtası idi.

Dəqiqələr, saatlar sakit bir halda bir-birinin ardınca gəlib başım üzərindən keçirdi, mən bir də ayılıb gördüm ki, insanlar onun qəlbini tamamilə əsir edən məşum saat gəlib çatmışdır; bu həmin saatdır ki, “qürbət ölkə” hər tərəfdən öz qaranlığı və soyuğu ilə düşməncəsinə adamı əsir edir, bütün bu dağlar, meşələr, ucsuz-bucaqsız çöllər insanın xəyalı qarşısında böyüyür, yüksəlir və dəfəilməz bir maneə kimi görünməyə başlayır; “Elə bil ki, bunlar səninlə sənə öziz olan, uzaq, itirilmiş, səni daima özünə tərəf çəkən və həmin saatda tamamilə eriyib qaranlıq üfüqlərdə gözəndən itən, son ümid işığı kimi görünən yerlər arasında dayanmış və sənin yolunu kəsmişdir... Lakin bu zaman insanın özü tərəfindən sıxılmış, lakin tamamilə insandan əl çəkməmiş, uzaqlarda, qəlbən ən dərin guşəsində gizlənib qalmış dərd, kədər cəsarətlə öz dəhşətli başını qaldırır, hər tərəfi bürümüş sakitlik və zülmət içərisində adamın qulağına belə dəhşətli sözlər pıçıldayır: “Həmişəlik, həmişəlik... bu tabutun içində həmişəlik qalacaqsan!..”

Alaçığın yastı damından, buxarının bacasının çıxdığı yerdən qulağıma gələn yüngül və mehriban bir səs məni bu ağır vəziyyətdən qurtardı. Bu, ağıllı dostum, sədaqətli itim Serberin səsi idi, o öz gözətçi yerindən ulayıb məndən soruşurdu ki, kefin necədir və nə üçün mən belə dəhşətli şaxtada od yandırmamışam.

Mən üst-başımı çırpıb ayağa qalxdım, hiss etdim ki, sakitlik və qaranlıqla mübarizədə yavaş-yavaş zəifləyib məğlub oluram, buna görə də oradaca əlimin altında olan xilasedici vasitəyə əl atmağı qərara aldım. Bu vasitə – alaçığın allahı olan qüdrətli oddur.

Yakutlar qışda evlərdə heç bir zaman odu söndürmürlər. Buna görə onların buxarları da heç bir zaman bağlanmır. Biz isə buxarının bacasını bir təhər elə düzəltdik ki, bayır tərəfdən onu bağlamaq olurdu və hər dəfə onu bağlamaq üçün alaçığın damına çıxmaq lazım gəlirdi.

Mən alaçığın dörd tərəfində yığılıb qalmış və pilləken kimi tapdalanıb qalaq-qalaq yığılmış qarın üstü ilə dama çıxdım. Bizim ev kəndin lap kənarında, şenlikdən bir qədər uzaqda idi... Adi hallarda bizim damımızdan baxanda kəndin düşmüş olduğu və hər tərəfdən dağlarla əhatə edilmiş kiçik düzənliyi, kənddəki rus gəlmələrinin çoxdan yakutlaşmış nəsillərinin və sürgünə göndərilmiş tatarların

yaşadıqları alaçıqların ışıqlarını aydın görmək olurdu. Lakin indi bütün bunların hamısı boz, soyuq bir dumanın içində itib getmişdi, bu yerlərə göz işləmirdi. Duman qırx dərəcə şaxtası olan havada sıxılıb hərəkətsiz halda dayanmışdı və səsini içeri çəkmiş yerin üzərinə getdikcə daha böyük bir ağırlıqla sərilyirdi; haraya baxırdın müəyyən bir forması olmayan, cansız duman parçaları görünürdü, yalnız hərdən bir başın üzərində, harada isə çox uzaqlarda bu soyuq havanı qılınc kimi kəsən ulduz parıldayırdı.

Ətrafda hər şey donmuş, hər şey susmuşdu. Çayın dağlıq sahili, kəndlərin yoxsul alaçıqları, kiçik kilsə, çöllərin qarlı örtülmüş sinəsi, tayqanın qaranlıq zolağı – bütün bunlar nəhayətsiz, ucsuz-bucaqsız bir duman dənizinə qərq olmuşdu. Bacası kobud şəkildə gildən qayırılmış alaçıqın damında dayanmışdım, it isə mənim ayaqlarıma qısılmışdı, belə bir vəziyyətdə alaçıqın bu damı nəhayətsiz dərəcədə geniş və sahilsiz görünən bir okeanın ortasında tək qalmış adaya bənzəyirdi... Heç bir yerdən səs-səmir gəlmirdi... Çox berk soyuq idi... Gecə dəhşət içərisində itib-batmış və öz nəfəsini içeri çəkmişdi.

Serber yavaşca və bir qədər də şikayətli bir səslə ulayırdı. Görünür, yazıq it getdikcə artmaqda olan və sümüklərə qədər işləyən bu şaxtadan qorxub dəhşətə gəlmişdi; o mənim ayaqlarıma qısıılır, burnunu fikirli halda yuxarı qaldırır, qulaqlarını şəkleyir, tutqun boz qaranlığın içərilərinə diqqətlə baxırdı.

Birdən it qulaqlarını şəkleyib hürdü. Mən diqqətlə ətrafa qulaq verdim. Əvvəlcə hər şey sakit idi. Sonra bu gərgin sakitlik içərisindən bir səs eşidildi, bunun ardınca ikinci və üçüncüsü də eşidildi... Şaxtalı havada uzaq çöldən çapıb gələn at ayağının zəif səsləri eşidilməyə başladı.

At ayağının zəif səsindən məlum oldu ki, gələn bu tənha atlı hələ kəndə gəlib çatmaq üçün azı üç verstə qədər yol keçməlidir, bunu fikirləşən kimi mən cəld damdan yüyürüb sürüşkən divardan aşağı endim, alaçığa girdim. Belə vaxtlarda havada bir dəqiqə üzə açıq olmaqla adam burnunu, yaxud yanaqlarını şaxtada dondura bilərdi. Serber at ayağının səsi gələn tərəfə bir-iki dəfə ucadan hürdü, sonra mənim dalımca aşağı yüyürdü.

Tezliklə alaçıqın ortasındakı ocaqda yandırdığım odunlar alovlanıb yanmağa başladı. Mən qatranlı quru meşə odunlarından götürüb

odun üzərinə yığdım və bir azdan sonra mənim evim o qədər dəyişdi ki, indi onu heç tanımaq belə mümkün deyildi. Bayaقدan bəri səsiz-səmirsiz olan alaçıqın içi indi odunların çirtılısından doğan səs-küylə dolmuşdu. Alovun dilləri odunların arasından yuxarı qalxır, onları yalayaraq hər tərəfdən bürüyür, onlarla oynayır, atılıb düşür, fişıldayır və odunları da çirtildadırdı. Nə isə çox aydın, parlaq, canlı, tələsik və danışqan bir şey alaçıqın içinə girərək hər bir künc və bucağa nəzər salırdı. Hərdən bir ocaqda çirtildayıb qalxan alov zəifləyirdi. Belə olanda mən buxarının gödək bacasından bayıra çıxan isti qığılcımların şaxtalı havada necə çirtildadığını aydın eşidirdim. Lakin bir dəqiqə keçəndən sonra alov yeni bir qüvvətlə öz işinə başlayır və alaçıqda tapança güllələrinin səsi kimi tez-tez gurultu səslər eşidilməyə başlayırdı.

İndi mən daha özümü əvvəlki qədər yalnız hiss etmirdim. Mənə elə gəlirdi ki, ətrafimdakı şeylərin hamısı hərəkətə gəlmişdir, onlar danışır, oynayır və bir-birinə qarışmışlar. Bundan bir dəqiqə əvvəl bayırdakı şaxtanın əyilib içeri baxdığı pəncərələrdəki buzlar indi əriyir və ocaqdakı alovun parıltılarını rəngarəng daşlar kimi əks etdirirdi. Mən bu soyuq gecənin qaranlığında alaçıqımdan işıq gəldiyini, pəncərəmdəki buzların parıldadığını və bir vulkan kimi işıq dəstələrini titrək havaya, ağ dumanın sıx qalaqları arasında səpələndiyini fikirləşəndə, xüsusilə nəşələnir və ləzzət alırdım.

Serber buxarının qabağında oturub alova baxırdı, o ağ bir heykəl kimi hərəkətsiz qalmışdı; hərdən bir o, başını mənə tərəf çevirəndə, onun fərasətli gözlərində mən bir məhrəbanlıq və təşəkkür duyurdum. Bayırda divarın yaxınlığında ağır addım səsləri eşidilirdi, lakin Serber hələ də öz yerində sakit oturmuşdu, o yalnız hərdən bir nəzakətlə mırıldayırdı; o bilirdi ki, bu, indiyə qədər örtülü yerdə qalmış, indi isə şaxtadan qulaqlarını şəkleyib odun işığına bayıra çıxmış bizim atlardır, onlar divarın yanına gəlib şən bir halda oynayan işığa, isti və ağ tüstünün geniş lentinə tamaşa edirdilər.

Lakin it birdən-birə narazı halda oddan başını çevirdi və hürməyə başladı. Bir dəqiqədən sonra isə o, qapıya tərəf atıldı. Mən Serberə bayıra buraxdım, o, nə qədər ki, damdakı gözətçi yerində dayanıb özünü yırtır və hürməsini davam edirdi, mən əyilib dəhlizdən bayıra baxırdım. Görünür, bir az əvvəl şaxtalı gecənin sakitliyi içərisindən yaxınlaşdığını hiss etdiyim tənha yolçu mənim alaçıqımdakı işığı

görüb, ona tərəf gəlmişdi. O indi yəhərli və yüklü atını həyətə keçirmək üçün mənim darvazamın siyirməsini qaldırdı.

Mən tanışlardan heç kəsi gözləmədim. Belə gec vaxtda yakut heç bir zaman kəndə gəlməzdi, əgər gəlsəydi də şübhəsiz ki, o, öz dostlarının harada yaşadığını bilirdi və qabağına çıxan ilk işığa tərəf atını sürməzdi. Deməli, zənnimcə, bu yalnız gəlmələrdən biri idi. Adi vaxtlarda bizim belə qonaqlardan bir o qədər də xoşumuz gəlməzdi, indi isə bir adamın gəlib buraya çıxması lap yerinə düşərdi. Mən bildirdim ki, bu neşəli ocaq tezliklə sönməyə başlayacaqdır; ocağın alovu yavaş-yavaş qaralacaq, közərməmiş odunlar yanıb qurtaracaq, sonra isə onun yerində bir yığın kömür qalacaqdır, kömürün üzərində isə alov dilləri o tərəf-bu tərəfə qaçacaq, sonra o da zəifləyəcək və yavaş-yavaş sönməyə başlayacaqdır... O zaman alaçıqın içində yenə də qaranlıq və sükut hökm sürəcək, mənim qəlbim isə dərd və kədərlə dolacaqdır. Sonra ocaq külün altından görünən zəif işıqla ətrafa baxacaq, elə bil ki, yarımörtülü bir gözdür, – bir və ya iki dəfə baxıb sonra yumulacaqdır... Mən onda yenə də tək qalacağam... uzun və kədərli bir gecəni tək keçirməli olacağam.

Heç ağıma gəlmirdi ki, bu gecə yanımda olacaq adamın keçmiş bəlkə də qanlı ləkələnmişdir. Sibir elə yerdir ki, sən orada qatilə də bir adam kimi baxmağa öyrənirsən, hərçənd ki, yaxın tanışlıq qifillər sındırılmış, atları oğurlamış, yaxud gecənin qaranlığında özünün ən yaxın adamlarının başlarını partlatmış belə “bədbəxt” adamları həddindən çox idealizə etməyə, əlbəttə, bir o qədər də imkan vermir, lakin bu tanışlıq yenə də mürəkkəb insani hisslərdən baş çıxarmağa imkan verir. Siz öyrənirsiniz ki, insandan nə vaxt və nəyi gözləmək olar. Qatil olan adam axı həmişə adam öldürmür, o da insan kimi yaşayır, o da başqa adamlar kimi hər şeyi hiss edir, o da onu şaxtalı və pis havada öz yanına buraxan hər kəsə qarşı təşəkkür və minnətdarlıq hissənə malikdir. Lakin bu mühitdə mən başqa adamlarla yenəcə tanış olmağa başlayanda, əgər mənim təzə tanış olduğum adamın yəhərlənmiş atı, atın tərəfində isə xurcunu olardısı, belə hallarda atın kimə məxsus olması və xurcunun içindəkilər məni şübhəyə salır, bütün bunların haradan və hansı vasitə ilə ələ keçirildiyi haqqında düşünməyə məcbur edirdi.

Alaçıqın at tərəfindən düzəlmiş ağır qapısı qalxdı; bayırdan içəriyə bir buxar dalğası daxil oldu, naməlum bir adam ocağın yanına

gəldi. Bu – hündürboylu, enlikürekli və yaraşlıq qaməti olan bir kişi idi. İlk baxışdan bilmək olurdu ki, o, yakut deyildir, lakin əyninə geyindiği paltar yakut paltarı idi. O, paltarın özünü də yakutsayağı geyinmişdi. Onun ayağında at tərəfindən tikilmiş ağı uzunboğaz çəkmələr var idi. Üstdən əyninə geydiyi yakut kürkünün geniş qollarının qırçınları çiynlərinə doğru qalxır və qulaqlarından da yuxarıda dayanırdı. O, başına və boynuna böyük bir şal dolamışdı, şalın ucları qoltuğunun altından keçib belinə bağlanmışdı. Yolçunun başına doladığı şal və şiş təpəli yakut papağı başdan-başa sırsıra bağlayıb donmuşdu.

Naməlum adam ocağa yaxınlaşdı və yarı keymiş əlləri ilə başındakı şalı, sonra isə papağının bağlarını açmağa başladı. O, şalı açıb çiyninə salanda, mən şaxtadan sifəti qıpqırmızı qızarmış otuz yaşlı gənc bir kişinin üzünü gördüm; onun üzündəki kəskin cizgilərdə elə bir ifadə var idi ki, mən bunu dustaqların işlədikləri artellərin başçılarındakı və ümumiyyətlə, öz mühitində nüfuzunun və hörmətinin saxlanması adət etmiş, lakin eyni zamanda, həmişə yad adamlarla ehtiyatlı davranan adamların simasında görmüşdüm. Onun qara və ifadəli gözləri iti və aydın nəzərlərlə baxırdı. Üzünün aşağı hissəsi bir az qabağa çıxmışdı, bu isə onun ehtirash və davakar bir təbiətə malik olduğunu büruzə verirdi, lakin avara adam (onun, çətin nəzərə çarpsa da, lakin belə səciyyəvi əlamətlərinə görə mən o saat təyin etdim ki, mənim bu qonağım avaradır) öz ehtirash və davakar təbiətini gizlədib büruzə verməməyə çoxdan alışmışdı. Yalnız alt dodağının hərdən bir ahəstə titrəməsi və əzələlərinin əsəbi halda oynaması onun daxilində gərgin bir mübarizənin getdiyini hərdən bir büruzə verirdi.

Yorğunluq, şaxtalı gecə, sıx duman arasından keçib gələrkən bu yalnız yolçunun bəlkə də hiss etmiş olduğu kədər, – bütün bunlar onun sifətinin kəskin cizgilərini bir qədər yumşaldırdı, onun qaşları üzərində və qara gözlərində keçirmiş olduğu əzabların ifadəsi var idi; bu isə həmin gecə mənim keçirmiş olduğum vəziyyətlə çox uyğun idi, ona görə də mənə bu naməlum qonağa o saat rəğbət hissi əmələ gəldi.

Naməlum adam daha soyunmadı, ocağa tərəf əyildi və çubuğunu cibindən çıxartdı.

– Salam, cənab, – deyərək o, çubuğunu küncə döyəcləməyə, eyni zamanda mənə əyri-əyri diqqətlə baxmağa başladı.

– Salam, – deyə mən də öz növbəmdə ona cavab verdim, lakin tanış olmadığım bu adama maraqla baxmaqda davam etdim.

– Cənab, siz məni bağışlayın ki, elə birbaşa evinizə gəlib çıxdım və icazəsiz içeri girdim. Mənə burada bir balaca qızınmaq və çubuğumu çəkmək lazımdır, – mən sonra çıxıb gedərəm, çünki mənim burada tanışlarım vardır, onlar həmişə hava necə olursa olsun, məni qəbul edirlər, onlar burada iki verstlikdə olan xutorda yaşayırlar.

Onun səsində bir təmkin var idi, görünür, uzun-uzadı danışib zəhlətökən adam deyildi. Bu sözləri deyərkən o mənə bir neçə dəfə diqqətlə baxdı, elə bil ki, mənim nə deyəcəyimi gözləyirdi ki, cavabımdan asılı olaraq sonra necə hərəkət etmək lazım gəldiyini təyin etsin. Onun soyuq nəzərləri elə bil ki, adama deyirdi: “Sən mənimlə necə rəftar etsən, mən də sənənlə elə rəftar edəərəm”. Hər halda mən qonağımın işlətdiyi bütün bu vasitələr yakut gəlmələrinə məxsus olan adi uzunçuluqla tam bir ziddiyyət təşkil edirdi, hərçənd ki, mənim üçün tamamilə aydın idi ki, əgər o mənim yanımda qalıb gecələmək istəməsəydi, atımı darta-darta çəkib həyəətə girməz və onu darvazanın ağzında çəpərə bağlayardı.

– Siz kimsiniz? – deyə soruşdum. – Adınız nədir?

– Mənim adım bilmək istəyirsiniz? Mənim adım Baqılaydır, bu, özünüz görürsünüz ki, həmin bu yerlərə görə mənə qoyulmuş addır, lakin mənim əsil adım rusca – Vasilidir... Belkə eşitmişiniz, Bayaqantay ulusundanam.

– Əslən, Uraldansımsız, avara?..

Naməlum adamın dodaqlarında razılıq bildirən sakit bir təbəssüm göründü.

– Bəli, elədir! Özüdür ki, var. Siz, deməli mənim haqqında bir balaca eşitmişiniz, hə?

– Bəli, Semyon İvanoviçdən eşitmişəm. Axı siz, gerek ki, onunla qonşuluqda yaşayırdınız.

– Doğrudur, Semyon İvanoviç məni yaxşı tanıyır.

– Elə isə qonağımız xoş gəlibdir. Mənim yanımda qalıb gecələyin, elə mən özüm də təkəm. Bu saat samovara da od salaram.

Avara bu təklifi həvəslə qəbul etdi.

– Sağ olun, cənab! İndi ki siz təklif edirsiniz, mən də qalaram. Ancaq o yükü və xurcunu atdan düşürmək, bezi şeyləri də içeri getirmək lazımdır. Hərçənd ki, mənim atım həyətdə bağlanıbdır,

lakin belə etsək yaxşıdır: sizin bu kəndin camaatı, xüsusən, tatarlar eldən yamanca zirək olurlar.

O bayıra çıxdı və bir dəqiqədən sonra əlində iki bağlama alaçığa qayıtdı. Qayıqları açaraq özü ilə bərabər gətirdiyi ərzaq ehtiyatını oradan çıxartmağa başladı: donmuş girdə yağ, donmuş süd, xeyli yumurta və başqa şeylər çıxartdı. Gətirdiyi şeylərin bəzisini aparıb mənim rəflərimə düzdü, qalanını isə ərimemək üçün dəhlizə, soyuq yerə qoydu. Sonra o, kürkünü, şalını və arxalığını soyundu, əynində qırmızı qumaşdan tikilmiş bir köynək və “bilbiret” şalvarı qaldı, gəlib ocağın kənarında stulda əyləşdi.

– Bəli, cənab, – deyə o başını qaldırdı və gülümsündü, – mən sizə doğrusunu deyəcəyəm: sizin qapıdan keçirdim, özüm də fikirləşirdim ki, görəsən, gecələmək üçün məni içeri buraxarlarmı? Çünki mən çox yaxşı başa düşürəm ki, bizim adamların arasında elələri var ki, doğrudan da onları belə bir vaxtda içeri buraxmaq olmaz. Lakin mən elələrimdən deyiləm, özüm də bunu lap vicdanla deyirəm... Bəli, siz deyəsən dediniz ki, mənim haqqında eşitmişiniz.

– Doğrudur, eşitmişəm.

– Bəs belə! Heç öyünmədən düzünü deyə bilərəm ki, namusla və nəcəbətə dolanıram. Özümün də bir inəyim, üçyaşar öküzüm, atım vardır... yer şumlayıram, bostan əkirəm.

Avara bütün bunların hamısını çox qərribə bir səsle deyirdi, özü də çox fikirli halda, daim eyni bir nöqtəyə baxa-baxa danışdı, axırıncı sözləri deyəndə, hətta qollarını açaraq öz hərəkətləri ilə dediyini təsdiq etmək istəyirdi, elə bil ki, o özü də dediklərinə şübhələnir və düşünürdü: “Nə olsun, bunların hamısı doğrudan da elə belədir ki, var!”

– Bəli, – deyə o, eyni səsle davam etdi, – işləyirəm. Yəni bir Allah bəndəsi necə ki lazımdır, mən də eləcə işləyirəm. Nə etməli, mən belə başa düşürəm ki, oğurluqdansa, yaxud quldur olub soyğunçuluq etməkdənsə, beləcə işləmək yaxşıdır. Budur, məsələn, deyək ki, gecə vaxtı gedirəm, işıq gördüm, atımı döndərüb sizin evə gəldim... siz də mənə hörmət edirsiniz, samovar qoyursunuz... Mən, əlbəttə, bunu qiymətləndirməliyəm. Düz deyirəmmi?

– Əlbəttə, – deyə mən təsdiq etdim, hərçənd ki, əslində, avara danışdıqca məndən çox öz-özünə müraciət edirdi. Öz həyatının üstünlüklərinə özünü inandırmağa çalışdı.

Mən doğrudan da yoldaşlarımdan Vasili haqqında eşitmişdim və onu tanıyırdım; o avara-gəlmələrdən idi, indi artıq iki ildir ki, o tayqanın ortasında, gölün üst tərəfində, böyük bir yakut şəhliyində¹ öz evində yaşayırdı. Yoxsul yaşayan, qeydsiz və havayı həyat keçirən, oğurluq və çox zaman şenlikləri gəzib quldurluq və soyğunçuluq edən gəlmələrin arasında o, zəhmətlə yaşamağı sevən adamlardan biri idi, bu işə həmin yerlərdə asanlıqla yüksəlmək üçün ən yaxşı vəsi-tələrdən biri idi. Ümumiyyətlə desək, yakutlar çox xeyirxah və səmimi xalqdır, özü də onların uluslarının çoxunda belə bir adət vardır ki, həmin yerlərə yenice gəlib çıxmış gəlmə adamlara çox yaxşıca kömək edirlər. Doğrudur, belə kömək olmasa naməlum və tanış olmadığı bir ölkənin sərt şəraitinə gəlib düşmüş adamın həyatı çox ağır keçər və o, çox tezliklə, ya aclıqdan və soyuqdan ölər, yaxud da quldurluğa və soyğunçuluğa başlardı; bu da doğrudur ki, həmin kömək ən çox "yolüstü" kömək şəklində edilir, yəni yakutlar mümkün qədər çalışırlar həmin adamı öz içərilərindən tez yola salıb elə yerə göndərsinlər ki, oradan bu namünasib vətəndaşların böyük bir hissəsi adətən geri qayıtmır; bununla belə işə ciddi girişən adama yakutlar kömək edir və belə adamların tez ayağa qalxıb özünə gəlməsinə çalışırlar. Vasiliyə şenlikdə koma, öküz vermişdilər və birinci il yığışib onun üçün altı pud taxıl səpmişdilər. Məhsul da yaxşı gəlmişdi; bundan başqa Vasili yakutlara ot biçirdi, xırda-xırda tütün alış-verişinə başlamışdı və beləliklə də, iki il ərzində onun təsərrüfatı ağıllı-başlı qaydaya düşmüşdü. Yakutlar ona hörmət edirdilər, gəlmələr özləri də onu Vasili İvanoviç deyə üzdə hörmətlə qarşılayır, lakin daldə onu Vaska deyə çağırırdılar. Keşişlər duaya gedəndə yolüstü məmnuniyyətlə Vasilinin evinə dəyirdilər, Vasili də onların evinə gəlib çıxanda özləri onu çəkib süfrə başında əyləşdirirdilər. Vasili tələyin bu uzaq yerlərə sürükləyib saldığı ziyahlarla da əlaqə saxlayır və onlarla dostluq edirdi. Vəziyyət elə idi ki, avaranın həyatı əməlli-başlı düzəlmişdi, indi ona birçə evlənmək qalırdı; iş bu yerə çatanda, əlbəttə, müəyyən xırda çətinliklər meydana çıxdı, çünki adətən, avara

¹ Yakut vilayəti inzibati cəhətdən dairələrə, yəni bizim qezalara uyğun gələn dairelərə bölünür. Dairə öz növbəsində uluslara, uluslar isə şenliklərə bölünür. Əgər ulusu rus volostlarına bərabər tutsaq, o halda şenlik hər bir volostdakı ayrı-ayrı icmalara uyğun gəlir. Bu bölgü müəyyən qədər qəbiləvi, müəyyən qədər də inzibati xarakter daşıyır (müəllifin qeydi).

adamlara kəbin kəsmirdilər, lakin o yerlərdə azacıq bir pula, yaxud bir danaya və ya dayçaya bu işi düzəldib yoluna qoymaq mümkün idi.

Bütün bunlara baxmayaraq, mən gənc avaranın gözələrinə baxdıqca onda nə isə bəzi qəribəliklərin olduğunu bütün aydınlığı ilə hiss edirdim. İndi onun sifəti ilk dəqiqədə olduğuna nisbətən mənim daha az xoşuma gəlirdi, lakin onun sifəti yenə də mehriban idi. Onun qara gözləri bəzən fikirli və ağıllı nəzərlərlə baxırdı, üzündəki bütün cizgilərdən ehtiras və qüvvət hiss olunurdu; o çox sərbəst surətdə mənə müraciət edir və danışdı, səsində öz məğrur təbiətindən razı adamlara aid bir xüsusiyyət hiss olunurdu. Yalnız hərdənbir üzünün aşağı hissəsi əsəbi halda tərpənir, gözlərinin parıltısı sönürdü. Aydın görünürdü ki, Baqlay öz danışğını bir qaydada aparmaq üçün çox çətinlik çəkir, elə bil ki, nə isə acı, yalnız iradənin gücü ilə sıxılıb saxlanmış bir şey onun içərisindən zorla bayıra çıxmaq, onun danışığında görünmək istəyirdi...

Mən əvvəlcə bunun məhz nədən ibarət olduğunu özüm üçün bir o qədər də aydınlaşdırma bilmirdim. İndi isə mən bunu bilərəm: avara özü-özünü aldadırdı, o, öz sakit həyatından, öz evindən, inəyindən, üçyaşar öküzündən, ona edilən hörmətdən razı qaldığına, özü-özünü inandırmağa çalışırdı, öz-özünü aldadırdı. O, ürəyinin dərinliklərində hiss edirdi ki, qərbətdə keçən bu həyat çox sönük və xoşagəlməz bir həyatdır, bu solğun həyat onun üçün yaranmamışdır. Avara bu hissi öz ürəyində sıxılıb saxlasa da, lakin bunu yenə də dərk edirdi. Qəlbinin dərinliklərində o, tayqanın səsini, çağırışını hiss edib eşidirdi, bilinməz, maraqlı, lakin aldadıcı uzaq yerlər indi onu özünə tərəf çəkir və bu solğun həyatdan ayrılmağa çağırırdı. Mən onda görmüş olduğum həmin sifəti sonralar öz-özümə belə izah etdim, lakin o zaman mən yalnız onu gördüm ki, avara özünü zahirən nə qədər sakit göstərsə də, onun daxilində bir narahatlıq vardır, nə isə bir şey onun daxilindən bayıra çıxmaq istəyirdi...

Mən samovarla məşğul olanda Vasili ocağın yanında əyləşmişdi və fikirli halda oda baxırdı. Mən, hər şey hazır olanda, onu da səsləyib çağırırdım.

– Çox sağ ol, cənab, – deyə o ayağa qalxdı. – Mən sizdən, sizin göstərdiyiniz mehribanlıqdan çox razıyam. Ah, cənab! – deyə o birdən xüsusi bir ehtirasla mənə müraciət etdi, – mənə inanın ki, sizin evin işığını görəndə, qəlbim döyünməyə başladı, – lap düzünü

deyirəm, aldatmıram! Çünki mən başa düşdüm ki, bu işığı gələn adam yəqin rusdur, od onun evində yanır... Mən düzlərdən keçib gəlmişdim... Qaranlıq və şaxta idi. Hansı alaçıqdan tüstü qalxırdısa, at o saat başını o tərəfə çevirirdi; bunun da səbəbi aydındır ki, yakut atdır, öz tərəfləri ona xoşdur. Lakin mənim qəlbim heç onlara qızdır, orada alaçıq da olsa, mənim orada nə işim var? Əlbəttə, orada məni qızındırarlar. Ola bilsin ki, araq da tapılar, lakin yox!.. Amma sənin evindən gələn işığı görəndə, dedim ki, oraya gedəcəyəm, görək qəbul edəcəkmimi? Sağ olun ki, məni qovmadınız. Bəlkə bir zaman sizin də bizim şənliyə yolunuz düşdü, onda buyurub bizə gəlin. Allaha şükür, qonaq etməyə evdə bir şey tapılar! Sizi lazımcına qəbul edərək!

II

Vasili çay içəndən sonra yenə gəlib ocağın kənarında əyləşdi. O hələ yata bilməzdi: çünki atı bayırda idi və atın təri soyuyana qədər gözləmək lazım idi ki, sonra onu ota buraxsın. Yakut atları bir o qədər də qüvvətli olurlar, lakin onların tələbi də çox az olur; yakut bu atların üstündə yağ və başqa ərzaq ehtiyatını çox uzaq yerlərə, tayqadaqı tunqusların yanına aparır, yüzlərlə verst yol gedərək uzaqdakı Uçur¹ çayının sahilinə aparır, bu yollarda isə atlara ol tapmaq heç adamın ağına da gəlməz. Vəhşi tayqada gəlib düşəndə, orada gecələmək üçün yakut od yandırır, ayağı cıdarlı atlarını isə tayqanın içinə buraxır; adətərdə olmuş at keçən ildən qalıb qurumuş otları tapıb çıxarmaq üçün ayağı ilə qarı eşələyir və oradan özünə yem çıxarır. Sabahısı gün bu atlar uzaq və yorucu səfər üçün yenə də hazır olurlar.

Lakin bütün bunlarla birlikdə yakut atlarında bir xüsusiyyət də vardır: uzun yol gedib müəyyən bir yerə çatdıqdan sonra bu atları o saat yemləmək olmaz, səfər ərəfəsində bu atlara yem vermir və bezən onları bir gün və hətta daha çox ac saxlayırlar.

Vasili azı üç saat gözləməli idi. Mən də uzanıb yatmamışdım, biz ikimiz də oturmışduq, hərdən bir-iki kəlmə deyib danışırıdık. Vasili, yaxud özünün dediği kimi Baqılay, hərdən bir odunlardan götürüb ocağa atırdı. Bu, yakutlar arasında xeyli yaşadığı, qış fəslində

onlarla birlikdə oturub durduğu müddət ərzində qazandığı adətin nəticəsi idi.

– Uzaqdır! – deyə birdən-birə o, xeyli susduqdan sonra dilləndi, elə bil ki, o, öz nəzərində tutduğu fikirlərə cavab verirdi.

– Sən nəyi deyirsən? – deyə mən ondan soruşdum.

– Bizim tərəfləri deyirəm, Rusiyanı deyirəm... Burada nəyə baxırsan heç bir şey bizim tərəflərdə olduğu kimi deyildir. Məsələn, bu yazıq heyvanları, atları götürək: bizim tərəflərdə səfərdən atla qayıtdınımı, hər şeydən əvvəl, görək bu atın özünü yemləyərsən, amma bu atları səfərdən sonra yemləsən, o saat tələf olurlar. İsti günlər başlayan kimi bu atların qəlbində elə bil ki, buz əmələ gəlir. Yaxud elə bu tərəflərin camaatını götürək: meşədə yaşayırlar, at ətini yeyirlər, yedikləri ət də həmişə çiyyədir, lap leş də olsa, Allah göstərməsin, onu da dişlərinə çəkib yeyirlər... tfu! Bu tərəflərin camaatında utanmaq deyilən şey yoxdur: onların alaçıqlarında bütün kisəsini çıxardınımı, orada nə qədər adam varsa, hamısı o saat əlini sənə tərəf uzadıb deyəcəklər: ver gəlsin!

– Nə olsun ki, bu onların adətidir, – deyə mən etiraz etdim. – Onlar özləri də verirlər. Məsələn, onlar təsərrüfat yaratmaq üçün elə sizin özünü də kömək etmişlər.

– Kömək etmişlər, doğrudur.

– Siz də öz həyatınızdan razısınızmi? – deyə mən avaranın üzünə diqqətlə baxaraq soruşdum.

O nə isə çox mənalı bir halda gülümsündü.

– Həyatdır da... – deyə o cavab verdi, sonra bir qədər susdu və ocağa yenə bir odun tulladı.

Ocağın işığı onun sifətini işıqlandırdı: onun gözləri çox tutqun idi.

– Eh, cənab, mən əgər öz həyatım haqqında sizə danışsaydım!.. Mən deməliyəm ki, öz həyatımda indiye qədər heç bir yaxşı şey görməmişəm və indi də görmürəm. Mən yalnız on səkkiz yaşına qədər həyatımda nə görmüşəmsə, yaxşı şeylər də mənim üçün odur. Nə qədər ki, mən ata-anama qulaq asırdım, həyatım yaxşı keçirdi. Elə ki, onlara qulaq asmadım, mənim həyatım da korlandı, hər şey bitdi. O zamandan mən belə hesab edirəm ki, heç bu dünyada ömür sürmürəm... Mənim həyatım elə-belə... əbəs yerə gedir.

Bu zaman avaranın qızarmış sifətində kölgələr oynayırdı, onun alt dodağı əsəbi halda hərəkət edirdi, elə bil ki, o uşaq idi, elə bil

¹ Lena çayına tökülən Aldan çayının bir qoludur (*müəllifin qeydi*).

ki, o öz "ata-anasını dinlədiyi", onlara tabe olduğu yaşa qayıtmışdır, elə bil ki, o yenidən uşaq olmuşdu, fərq yalnız burasında idi ki, bu uşaq indi öz həyatını düşündükcə bu pozulmuş həyatı üzərində göz yaş töküüb ağlamağa hazır idi!

Avara mənim böyük bir maraqla onun üzünə baxdığımı görüb özünü düzəltdi və başını silkələdi.

– Bəli, nə demək olar... Yaxşısı budur, bəlkə bizim Şahin adasından necə qaçdığımızı danışım, dinləmək istəyirsinizmi?

Mən, əlbəttə, razılıq verdim və bütün gecəni səhərə qədər bu avaranın hekayəsinə qulaq asdım.

III

187*-ci ilin yay axşamlarından birində "Nijni Novqorod" paroxodu öz ardınca mavi səmada uzun bir tüstü zolağı buraxaraq Yapon dənizində üzürdü. Primorsk vilayətinin dağlıq sahili sol tərəfdə gümüşü bir duman içində görünürdü; sağ tərəfdə isə Laperuz boğazının dalğaları dənizin uzaq üföqlərinə doğru çəkilib dağılırdı. Paroxod Saxalin adasına tərəf gedirdi, lakin bu vəhşi adanın qayalıq sahilləri hələ görünmürdü.

Paroxodda hər şey sakit və səssiz idi. Kapitan körpücüyündə növbə çəkən losmanların və öz növbətçi zabitlərinin kölgələri ay işığında aydınca görünürdü. Paroxodun alt mərtəbəsindəki otaqlardan düşən işıqlar okeanın qaranlıq səthini əks etdirirdi.

"Nijni Novqorod" paroxodu Saxaline dustaq aparırdı. Dənizçilərin qayda-qanunları ümumiyyətlə, çox ciddidir, belə bir yükəparan gəmidə isə o qanunlar daha ciddi olur. Gündüzləri dustaqlar növbə ilə çıxıb gəminin gözetçilərlə möhkəm əhatə edilmiş göyertəsində gəzirdilər. Qalan vaxtlarını isə onlar göyertənin altında öz otaqlarında keçirirdilər.

Səqfi çox alçaq olan geniş bir otaq təsəvvür edin... Gündüzlər kiçik pəncərələrdən bu otağa işıq düşür, bu girdə pəncərələr qaranlıqda paroxodun böyründə getdikcə kiçilən parlaq düymələr kimi görünür. Paroxodun bu anbarının ortasında koridora bənzər bir keçid vardır; bu yerdə dustaqlar üçün taxtalar qoyulmuş binaların arasında çuqun sütunlar və barmaqlıqlar vardır. Bu keçiddə gözetçilər öz

tüfənglərinə söykənərək dayanmışlar. Axşamlar burada tutqun fənərlər cərgə ilə yanib ətrafı işıqlandırır. Paroxodun anbarında isə Paroxoddakı boz paltarlı səmişinlərin həyatı bu barmaqlığın arxasında, göz qabağında keçir. İstər dəniz üzərindəki parlaq tropik günəş öz şüalarını yaysın, istər külək uğultusu, istər paroxodun ipləri cırlıtı ilə səslənib boşalsın, istər dalğalar gəminin üzünə atılsın, istər qorxunc fırtına öz təhlükəli oyununa başlasın və paroxod tufanın zərbələri altında tamamilə itib-batsın, fərqi yoxdur – burada, gəminin anbarında, hamı, yüzlərlə adam küləyin viyılına qulaq asır, çünki yuxanda, gəminin göyertəsində nələ baş verdiyi, dənizdə üzən bu həbsxananın haraya getdiyi onları qətiyyənlə maraqlandırır.

Paroxodda dustaq gözetçidən çoxdur, buna baxmayaraq, bu qara camaatın hər bir addımı, hər bir hərəkəti möhkəm bir əl ilə övvələdən hazırlanmış demir çərçivə içərisinə salınmışdır, beləliklə də, paroxodun heyəti, hər cürə üsyan təhlükəsindən tamamilə təmin olunmuşdur.

Onu da deyək ki, burada hər şey, ağıla gəlməyən incəliklər də nəzərə alınmışdır: əgər qara camaatın içərisindən qudurmuş və cusa gəlmiş bir heyvan baş vurub kənara çıxsın, əgər o özünü açıqdan-açıq təhlükə qarşısına qoysa, əgər demir barmaqlıqdan atılan güllələrin bir təsiri olmasa və bu heyvan öz demir qəfəsini sındırmaqla oradakıları təhdid etsə, o zaman gəmi komandirinin əlinə yenə də çox kəserli bir vasitə vardır. O, gəminin maşın şöbəsinə bir neçə kəlmə söz desə kifayətdir:

– Filan dəstəyi irəli çək!

– Bu saat! – Bu cavabdan sonra dustaqların yaşadığı otağa isti buxar buraxılır, elə bil ki, ocaq qurdlarının yurvasına qaynar su tökürsən. Bu qorxunc vasitə paroxodun anbarında yaşayan dustaqların qaldıra biləcəyi hər növ ümumi üsyanın qarşısını o saat alırdı.

Buna baxmayaraq, bu qara camaat həmin demir barmaqlığın arxasında öz adi həyatını keçirirdi. Paroxod öz çarxları ilə sakit dənizi şappıldada-şappıldada öz işıqları ilə qaranlığın bağrını dələrkən, gözetçilər paroxodun anbarındakı dəhlizdə öz tüfənglərinə söykənil mürgüləyərkən, fənərlər heç bir zaman yatmaq və sakitləşmək nə olduğunu bilməyən maşınların zərbəsindən ahəstə-ahəstə yellənərək, öz tutqun işıqlarını dəhlizə yayarkən, yatmış dustaqların tutqun və hərəkətsiz kölgələri bir-birinin yanında uzanıb qalarkən; yenə də bu

dəmir barmaqlığın ardında səssiz bir drama baş verirdi. Bu dustaqlar öz içərilərində olub onlara xəyanət etmiş adamları cəzalandırırdılar.

Sabahısı günü, siyahı oxunanda, dustaqlardan üç nəfəri öz yerindən qalxmadı. Rəislərin qorxunc səslərinə və çağırışlarına baxmayaraq onlar yenə də öz taxtları üstə uzanıb qalmışdılar. İçəri girib onların üstünə çəkilmiş xalqları qaldıranda, rəislər inandılar ki, bu üç nəfər bundan sonra daha heç bir zaman siyahı oxuyarkən yerlərindən qalxmayacaqdır.

Hər bir dustaq artelində ən vacib işlər, məlumdur ki, daha çox nüfuzə malik olan və daha çox sıx birləşmiş bir dəstə tərəfindən görülür. Kütlə üçün, dustaqların “şpanka” adlandırdığı və heç bir şeydən xəbəri olmayan qara camaat üçün belə hadisələr çox zaman tamamilə gözlənilməz olur. Qorxunc gecə faciəsinin təsiri ilə ruhdan düşüb üzülmüş paroxod anbarı sakinləri evvəlcə tamamilə sakit dayanmışdı; anbarın alçaq tavanı altında qorxunc və ürkək bir sükut vardı. Bayırdan yalnız dənizdəki dalğaların səsi eşidilirdi. Paroxodun sinəsinə dəyib parçalanan bu dalğalar gəminin böyrü ilə uzanıb qaçır, maşınların ağır nəfəs alması, diyircəklərin müntəzəm zərbəsi ilə bir ahəng təşkil edirdi.

Lakin tezliklə dustaqların arasında söz-söhbət başlandı, onlar baş vermiş “hadisə”nin nəticələri haqqında danışdılar. Rəislər, görünür, bu xoşagəlməz hadisəni, təsadüfi, yaxud tez bir vaxtda insanı öldürən xəstəliklərin nəticəsi kimi qələmə verərək işin üstündən keçmək fikrində deyildilər. Burada zor işləndiyi tamamilə aydın idi: istintaqa başladılar. Dustaqların hamısı eyni cürə cavab verirdi; başqa vaxtda rəislər bir neçə adamı qorxuzmaq, yaxud onlara bir şey boyun olmaq yolu ilə bəlkə də bəzi adamlardan söz almağa çətinlik çəkmezdi. Lakin indi onlarda “yoldaşlıq” hissi hər şeydən güclü idi, bu adamların dilindən heç bir söz almaq mümkün deyildi. Rəislər nə qədər qorxunc, onların səsi nə qədər dəhşətli olsa da, – dustaqların “artel”i bundan da dəhşətlidir: elə həmin bu gecə, paroxodun anbarındakı taxtların üstündə, gözətçilərin gözünün qabağında onlar öz güclərinin dəhşətini göstərmişdilər. Şübhə yoxdur ki, həmin gecə dustaqların çoxu yatmamışdı; bu zaman çoxlarının qulağı “başı batırılan” adamların xırıltısını, yatmış adamların xorultusuna oxşamayan səsləri eşitmişdilər, lakin onlardan heç biri bu dəhşətli hökmü icra edən adamları ələ verməmiş və bir kəlmə də olsun danışb cıqırla-

rını çıxartmamışdılar. Rəislərin indi rəsmi cavabdehləri: dustaqların başçısını və onun köməkçisini danışdırmaqdan başqa heç bir ayrı əlacı qalmamışdı. Elə həmin gün onların ikisinin də əllərini və ayaqlarını qandalladılar.

Dustaqların başçısının köməkçisi Vasili idi, o zaman onun adı başqa idi.

İki gün də keçdi və bu əhvalat dustaqlarla birlikdə bütün təfərrüatı və dəqiqliyi ilə müzakirə edildi. İlk baxışdan belə görünürdü ki, işin üstü örtülmüşdür, müqəssirləri tapmaq mümkün deyildir, dustaqların qandallanmış nümayəndələrinə isə yalnız yüngül inzibati cəza veriləcəkdir. Çünki onlara verilən bütün suallara yalnız bir-cə cavab verirdilər: “Yatmışdıq!”

Lakin işə bir qədər diqqətlə yanaşdıqda, müəyyən şübhələr ortalağa çıxmağa başladı. Bu şübhələr məhz Vasiliyə aid idi. Doğrudur, belə hallarda dustaqların hamısı bir ağızdan elə hərəkət edir və elə danışdılar ki, işdə müqəssir olan birinci şəxslərə toxunmaq mümkün olmasın, Vasili də bu dəfə zahirən özünü elə göstərə bilər və çox asanlıqla sübut edərdi ki, həmin gecə baş vermiş faciəli hadisələrdə o bilavasitə iştirak etməmişdir. Bütün bunlara baxmayaraq, dustaqların başçısının köməkçisi olan Vasilin vəziyyətini müzakirə edərkən od və alovdan keçmiş təcrübəli dustaqlar başlarını tərpətdilər.

– Sən bizə qulaq as, ay oğlan, – deyə köhnə və təcrübəli bir avara Vasiliyə yaxınlaşdı, – biz Şahin adasına gedib çıxan kimi sən işin şuluq olacaqdır. Sən, qardaşım, başına çarə qılmalısən. İş işdən keçibdir!

– Nə olub ki?

– Sən bir buna bax a!.. Sən birinci dəfədir, yoxsa ikinci dəfədir məhkəməyə düşürsən?

– İkinci dəfədir.

– Elədir ki, var, yadımdadır ki, mərhum Fedka kimin haqqında çuğulçuluq edirdi? Ancaq sən haqqında. Sən o zaman onun ucundan düz bir həftə əli qandallı gəzdin, elədir mi?

– Elə bir iş olmuşdu.

– Yaxşı, bəs o zaman sən ona nə dedin? Axı soldatlar eşitmişdilər! Sən bu barədə necə fikirləşirsən? Axı bu, hədələmək deməkdir!

Vasili və bu danışığa qulaq asan başqaları başa düşdülər ki, bu iş, deyəsən, o qədər də asan başa gəlməyəcəkdir.

– Bəli, beledir ki, var! Sən bütün bunların hamısını yaxşıca götür-qoy et və özün də güllələnməyə hazırlaş!

Qulaq asanların arasında danışığ başlandı.

– Sən sarsaqlama, Buran, – deyə dustaqlar narazılıqla deyirməyə başladılar.

– Bu qoca nahaq yerə çəş-baş vurur.

– Görünür qocalıqdan aqlını itiribdir. Zarafat deyif, gör bir nə danışır: güllələnmək!

– Mən aqlımı itirməmişəm, – deyə qoca acığından yerə tüpürdü.

– Siz şpankalar məgər çox şeyi başa düşürsünüz! Siz hər şeyi rus qaydası ilə ölçüb-biçirsiniz, mən isə – bu yerlərin qaydası ilə ölçüb-biçirəm. Mən bu yerlərin qayda-qanununu yaxşı bilirəm... Vasili, budur, mən sənə düzünü deyirəm: bu işi Amur general-qubernatoruna göndərəcəklər, güllələnməyə hazırlaş. Əgər sənə mərhəmət edib skamyaya bağlanmağımı əmr etsələr, bu daha pis olacaqdır: çünki skamyaya bağlandıqdan sonra qamçı ilə o qədər vuracaqlar ki, bir daha oradan dura bilməyəcəksən. Sən bir başa düş: qardaşım, bu işin axırı pisdir! Gəmidə mövcud olan qayda-qanun qurudakı qayda-qanundan iki dəfə möhkəmdir. Bir də ki, doğrusu, – deyə qoca bu uzun nitqdən yorulmuş halda əlavə etdi, – mənim üçün fərqi yoxdur, istər siz hamınız məhv olasınız da, mənim üçün birdir...

Həyatı tamamilə alt-üst olmuş qoca avaranın sönük gözləri onsuz da çoxdan bu həyata tutqun və tamamilə laqeyd nəzərlərlə baxırdı. O, əlini yelleyib kənara çəkildi.

Dustaq dəstələri arasında çox zaman hüquqşünaslara da təsadüf olunur, əgər belə hüquqşünasların olduğu dustaq dəstələri toplaşib müəyyən bir işi diqqətlə müzakirə edib öz hökmlərini verirlərsə, onların hökmü adətən həmişə sonra veriləcək əsil hökmə, demək olar ki, tamamilə uyğun gəlir. İndi bu işdə də hüquqşünasların hamısı Buranın mülahizəsi ilə razılaşırdılar və belə qərara gəldilər ki, Vasili "artelin işi" üstündə zərər çəkə bilərdi, buna görə də artel ona kömək etməyi özünə borc bilirdi. Dustaqların "qənaət" edərək topladıqları suxarı və başqa ərzağın hamısı onun ixtiyarına verildi, Vasili isə onunla birlikdə qaçmaq arzusunda olanları toplamağa başladı.

Qoca Buran vaxtilə Saxalin adasından qaçmışdı, buna görə də birinci püşk ona düşdü. Qoca bir o qədər də çox fikirləşmədi.

– Tayqada ölmək, – deyə o cavab verdi, – onsuz da mənim alnıma yazılmışdır. Bir də ki, əslinə baxsan, avara üçün tayqada yaşayib ölmək daha yaxşıdır. Lakin birçə şey qabağımı kəsir ki, yaşım ötmüşdür, qocalıb əldən düşmüşəm.

Qoca avara tutqun gözlərini döydü.

– Artelin adamları bilsin ki, bu cür baş tutmaz. İki nəfərdən, üç nəfərdən heç nə çıxmaz, onlarla getməyinə dəyməz, – çünki bu yol çətin və ağırdır. Əgər bir on nəfər yığılsa – getmək olar. Mən, ayaqlarım nə qədər davam getirsə, gedəcəyəm. Başqa bir yerdə ölməyim bundan yaxşıdır, tək bu adada ölüb qalmayım.

Buran gözlərini daha bərk döydü, onun küləkden yanıb qaralmış üzündə qocalara məxsus yaş damlları göründü.

"Qoca avara zəifləmişdir", deyə Vasili fikirləşdi və özünə başqa yoldaşlar axtarıb tapmaq üçün dustaqların arasına getdi.

IV

Paroxod uca burunun ətrafında hərlənərək körfəzə daxil oldu. Dustaqlar gəmi anbarının qapıları qabağında toplaşmışdılar və yaxınlaşmaqda olan axşamın qaranlığı içərisindən görünən adanın hündür dağlıq sahilinə böyük maraq və heyecanla tamaşa edirdilər.

Paroxod gecənin qaranlığında gəlib limana yanaşdı. Sahilin bayaq uzaqdan görünən cizgiləri indi itmişdi və o, qara bir nəhəng kimi görünürdü. Paroxod dayandı, komanda sıraya düzüldü; dustaqları çıxartmağa başladılar.

Qaranlıq da sahilin bəzi yerlərində işıqlar görünürdü; dənizin dalgaları sahile çırpınır, göyün üzərində isə qara buludlar toplaşmışdı, paroxoddakı adamların hamısının qəlbində də beləcə qaranlıq və tutqun bir kədər buludu var idi.

– Bu limanın adı, – deyə qoca Buran yavaş-yavaş dilləndi, – Duedir¹. Burada biz əvvəlcə kazarmada yaşamalı olacağıq.

Yerli rəislərin yanındaca gəmidəki dustaqların hamısını yoxlayıb sahile çıxartdılar. Bir neçə ay dənizdə olan dustaqlar indi birinci dəfə idi ki, ayaqlarının altında quru torpaq hiss edirdilər. Onların

¹ Due limanı Saxalinin qərb sahilindədir (müəllifin qeydi).

uzun bir müddət yaşadıqları və birlikdə gəldikləri paroxod isə qaranlıqda yırğalanır və gecənin zülmətində nəfəs alaraq ətrafa ağ buxar burumları buraxırdı.

Qabaq tərəfdə işıqlar göründü. Səslər eşidilməyə başladı:

– Təzə dəstə gəlib, nədir?

– Təzə dəstədir.

– Buraya, yeddinci kazarmaya gəlin!

Dustaqlar işığa tərəf irəlilədilər. Onlar adda-budda və intizamsız halda gedirdilər, onları təəccübləndirən yalnız bu idi ki, indi heç kəs yan tərəfdən tüfəng qundağı ilə onları itələmirdi.

– Qardaşlar, – deyə çox təəccüblənən səslər eşidildi, – deyəsən bizim yanımızda heç gözətçi yoxdur?

– Sus! – deyə Buran bu səsə donquldanaraq cavab verdi. – Gözətçi burada sənə nəyinə lazımdır? Arxayın ol, buradan gözətçisiz də heç bir yerə qaçıb qurtara bilməzsən. Bu, – böyük və vəhşi bir adadır. Haraya qaçsan, bu adanın hər bir yerində sən yalnız acından ölə bilərsən. Adanın dörd tərəfi isə dənizdir. Eşitmirsən?

Doğrudan da bu rütubətli gecədə yavaş-yavaş meh əsməyə başlamışdı; fənərlərin işığı küləyin təsiri altında titrəyir, dənizin tutqun səsi isə sahil tərəfdə yuxundan ayılmaqda olan vəhşi bir heyvanın səsi kimi eşidilməkdə idi.

– Eşidirsənmi, necə bağırır? – deyə qoca Buran Vasiliyə müraciət etdi. – Budur, burada dörd tərəf su, ortası isə fəlakətdir... Buradan qaçmaq üçün mütləq dənizdən üzüb keçmək lazımdır, hələ keçid yerinə qədər adanın özü ilə nə qədər yol getmək lazım gələcəkdir... Çılpaq tapələr, tayqa meşələri, gözətçilər!.. Nə isə, qəlbim çox sıxılır; dənizin səsi, nə isə çox pis eşidilir, heç xoşuma gəlmir. Görünür, mən bu şahin adasından canımı qurtara bilməyəcəyəm, qurtara bilməyəcəyəm – çünki qocalmışam! Mən iki dəfə dustaqlıqdan qaçmışam: bir dəfə mənı Blaqoveşsenskdə, o biri dəfə isə Rusiyada tutdular, sonra yenə də buraya göndərdilər... Görünür, bu adada ölmək mənim alınma yazılmışdır.

– Bəlkə ölmədin! – deyə Vasili qocaya ürək-dirək verməyə başladı.

– Sən cavansan, mən isə qocalıb əldən düşmüşəm. Eh dəniz, dəniz, sən nə qədər acı və əsəbi bir oyun oynayırsan!

Yeddi nömrəli kazarmadan dustaqların və katorqaya göndərilmiş adamların hamısını çıxarıb həmin kazarmayı yeni gəlmiş dustaqlara verdilər, özlərinə də gözətçi təyin etdilər. Həbsxana həyatına və möhkəm bağlanmış qapılara adət etmiş bu dustaqlar pəyədən buraxılmış qoyunlar kimi o saat dağılıb adanın hər tərəfinə yayıldılar. Bu adada çoxdan bəri yaşayan dustaqları isə həbsdə saxlamırdılar: sürgün olan adamlar buradakı vəziyyətə nəzər saldıqdan və yerli şəraiti öyrəndikdən sonra artıq tamamilə inanırlar ki, bu adadan qaçmaq təhlükəli bir işdir, bu, açıq-açıq ölümə getmək deməkdir, buna görə də belə bir işə yalnız ən qoçaq adamlar uzun müddət götür-qoy etdikdən sonra girir və qaçmağa cəsarət edirlər. Belə adamları isə məlumdur ki, istər həbsxanada saxla, istər açıqda – fərqi yoxdur, onlar qaçacaqlar, həbsxanadan qaça bilməsələr də, işlədikləri yerdən mütləq qaçacaqlar.

– Hə, Buran, indi bir məsləhət ver görək, – deyə Vasili adaya gələndən üç gün sonra Buranın dalına düşüb ondan əl çəkməmişdi, – sən axı bizim başçımız olacaqsan, sən görək hamının qabağında gedəsən, qayda-qanunu da görək sən özün düzəldəsən. Həm də ki, bir qədər azuqə ehtiyatı toplamaq lazımdır.

– Mən nə məsləhət verə bilərəm, – deyə qoca könülsüz halda cavab verdi. – Çətin işdir... yaşımın o vaxtı deyildir. Görürsənmi: iki-üç gün keçəndən sonra bu gözətçiləri də götürəcəklər, hamını dəstə ilə müxtəlif yerlərə işə aparacaqlar, elə başqa vaxtlarda da kazarmadan kənara çıxmağa icazə verirlər. Lakin birçə iş var, əlində torba olanda kazarmadan bayıra buraxmırlar. İndi siz də görək işin bu tərəfini fikirləşəsiniz.

– Görək sən fikirləşib bir məsləhət verəsən, Buran dayı, belə şeyləri sən daha yaxşı bilirsen.

Lakin Buran bu günlərdə çox bikef və başaşağı gəzirdi. O heç kəslə danışmır və nə isə öz-özünə astadan deyirdi. Adama elə gəlirdi ki, üçüncü dəfə bu köhnə yerlərə gəlib çıxmış qoca avara, deyəsən gündən-günə daha çox zəifləyir və əldən düşürdü. Bu müddət ərzində isə Vasili on nəfərə qədər həvəskar tapıb onları ürəkləndirmişdi, bunların hamısı cavan idi, hamısı birlikdə məsləhət almaq üçün Buranın yanına gəlir və ondan əl çəkmirdilər, istəyirdilər ki, onu bir təhər hərəkətə gətirib fəaliyyətə cəlb etsinlər. Bəzən bu mümkün olurdu, lakin mümkün olanda da qoca hər dəfə sözü hərtəyib

yolun çətinliyindən danışır və belə bir işin yaxşı nəticə verməyəcəyini xatırladırdı.

“Bu adamlardan qurtarmaq olmaz!” Bu cümlə qoca avaranın dilindən düşmür və bu, onun ümitsizliyini ifadə edirdi. Lakin bəzən kefinin yaxşı dəqiqələrində o, keçmişdə qaçmaq üçün etdiyi təcrübələri xatırlayaraq yadına salır və özü də bir qədər cəsəmətə gəlirdi, lakin belə hallarda və xüsusilə axşamlar Vasili ilə yanaşı taxtın üstündə uzandıqları zaman o yenə də ona ada haqqında və buradan qaçanların getməli olduğu yol haqqında danışmağa başlayırdı.

Due limanı adanın Asiya tərəfdəki qərb sahilindədir. Tatar boğazının bu yerdə eni üç yüz verstə qədərdir; aydındır ki, kiçik bir qayıqla bu boğazı keçmək haqqında heç düşünmək də olmaz, buna görə də adadan qaçanlar adanın bu və ya başqa tərəflərinə yayılırlar. Əslinə baxsan, adadan qaçmaq bir o qədər də çətin deyildir. Qoca Buran deyirdi: “Əgər ölmək istəyirsənsə, bu adanın hansı tərəfinə istəyirsən çıx get: ada böyükdür, onun hər tərəfi də tayqa meşələri və çılpaq qayalıqdır. Bu yerlərdə şəraitə daha yaxşı öyrəşmiş adamlar Gileklərdir, buna baxmayaraq, hələ onlar da bu adanın hər yerində duruş getirə bilmirlər. Əgər adanın şərq tərəfinə getsən – orada daşların, qayaların arasında dolaşib qalarsan: ya da ki, yolu azıb itərsən, səni ya ac quşlar dimdikləyib yeyər, ya da ki, sağ qalsan, qışda yenə də özün buraya qayıdarsan. Əgər cənub tərəfə getsən – adanın sahilinə çıxarsan, ora isə dəniz – okeandır; gəmi ilə belkə üzüb xilas ola bildin. Bizim birçə yolumuz vardır – gerek sahil boyu şimal tərəfə gedək. Sahil boyu gedəndə dəniz özü adama yol göstərir. Üç yüz verstə qədər yol getsək, boğaza çatırıq, orada boğazın dar bir yeri vardır; həmin yerdən biz qayıqla keçib Amur tərəfə gedə bilirik”.

– Lakin cavan oğlan, onu da sənə deyim ki, – deyə Buran həmişə söhbətin bu yerində zəif bir səsle əlavə edirdi, – bu yol da çətindir, çünki bu yolla gedəndə gözetçi məntəqələrinin yanından keçmək lazımdır, məntəqələrdə isə soldatlar vardır. Birinci məntəqə Varki adlanır, axırıncıdan əvvəlki məntəqə – Pangı, lap axırıncısı isə – Poqiba¹ adlanır. Bilirsənmi, bu axırıncıya nə üçün belə ad veriblər? Çünki gedənlərin çoxusu burada məhv olur. Özü də onların gözetçi məntəqələri çox hiyləgərcəsinə düzəlmişdir: harada ki yol bir balaca

¹ “Məhv olmaq” sözüdür (rus.)

fırlayıb kənara dönür, həmin yerlərin döngəsində məntəqələr vardır. Gedirsən, gedirsən bir də görürsən ki, öz ayağınla gedib lap məntəqənin üstünə çıxmısan. Allah heç kəsə göstərməsin!

– Axı siz iki dəfə bu yolları keçib getmişsiniz, gerek bilirsiniz?

– Getmişəm, cavan oğlan, getmişəm... – Qocanın zəifləmiş gözlərində yenə də bir parıltı göründü. – Yaxşı, indi ki deyirsiniz, onda mənə də qulaq asın, necə desəm, eləcə də hərəkət edin. Bir azdan buradakı adamları dəyirman tərəfdəki tikintidə işlətməyə aparacaqlar, siz də çalışın ki, həmin dəstəyə düşəsiniz; həmin dəyirman ərzaq ehtiyatı toplayacaqlar, siz də öz suxarınızı və başqa ərzağınızı arabaya yığın. Sürgün olunmuş adamlardan biri – Petruxa dəyirməyə olur, o sizə hər şeyi başa salar. Belə bir qayda vardır. Burada üç gün sizi narahat etməyəcəklər. Hətta üç gün siz heç qeyd olunmağa da gəlməyə bilərsiniz, eybi yoxdur, heç nə olmaz. Doktor cəza verməyə qoymur, çünki deyir ki, xəstəxanamız pisdır; adamların bəzisi görürsən iş zamanı yorulur, xəstələnir, belə olanda xəstəxanaya getməkdənsə kolların, ağacların arasına getmək daha yaxşıdır, çünki orada təmiz havada gezip dolanıb və bir təhər özünə gəlir. Amma dördüncü gün qeyd olunmağa gəlməsən, o zaman səni qaçmış hesab edirlər. Hətta əgər sonra özün gəlib çıxsan da fərqi yoxdur, birbaşa gerek gəlib dustaqxanada özünü skamyaya bağlayasan.

– Daha skamyaya nə üçün? – deyə Vasili sözə qarışdı. – Allahın köməkliliyi ilə qaçıb gedirik, öz ayağımızla heç bir zaman geri qayıtmırıq.

– Geri qayıtmazsan, – deyə Buran yenə tutqun bir səsle deyindi, onun gözləri yenə də tutqunlaşdı, – geri qayıtmazsan, fərqi yoxdur, gözetçi məntəqələrindən birində batıb qalarsan, orada səni qarğalar dəlik-dəşik edirlər. Məntəqədə isə hamı öz işini bilir, orada sənə çox məşğul olmayacaqlar: onlar səni yüz verstlərlə yoldan keçərək geri qayıtmağa qoymayacaqlar. Harada səni gördü, orada da güllə ilə vurub yıxacaq, hər şey də bununla bitəcəkdir.

– Qoca qarğa, sən gəl belə qarlıdama!.. Sabah biz yola düşüb gedəcəyik. Sən Bobrova de, nə ki, lazımdır artel buraxar.

Qoca onun cavabında nə isə dodaqaltı öz-özünə deyindi və başını aşağı salaraq durub kənara çəkildi, Vasili isə yoldaşlarının yanına getdi ki, onlara sabah üçün hazırlaşmaq lazım gəldiyini xəbər versin.

O, dəstə başçısının köməkçisi vəzifəsindən çoxdan imtina etmişdi və onun yerinə başqasını seçmişdilər. Qaçaq torbalarını hazırladılar, yaxşı paltar və ayaqqabılarını geydilər, sabahısı gün tikintiyə aparmaq üçün fəhlə toplayanda, onlar da gedib dəstəyə qarışdılar. Elə həmin gün hamısı işlədikləri yerdən çıxıb kolların arasına getdilər. Yalnız qoca Buran onların arasında yox idi.

Dəstə çox yaxşı seçilib düzəlmişdi. Vasili ilə birlikdə onun dostu, avaraların öz aralarında Volodka deyə çağırdıqları dustaq getdi, güclü və zirək olan, iki dəfə Kara¹ çayı sahilindəki sürgün yerindən qaçmış Makarov, yoldaşlıqda, dostluqda çox möhkəm və əvəzsiz olan iki çərkez, yalançı və oğru, lakin bunun əvəzində çox hiyləgər və cəld olan bir tatar da onlarla idi. Qalan adamlar da ömürləri boyu Sibirdə səyahət etmiş avaralar idi.

Dəstə artıq bir gün idi ki, kolların arasında gizlənmişdi, orada gecələyib sabahısı gün axşama qədər də gözlədilər, lakin Buran hələ gəlib çıxmamışdı. Tatarı onun dalınca kazarmaya göndərdilər. Tatar sakitcə kazarmaya gedib Vasilinin dostu, dustaqların arasında hörməti və nüfuzu olan qoca dustaq Bobrovu yanına çağırmışdı. Ertəsi günü səhər Bobrov kolların arasındakı qaçaqların yanına gəldi.

– Hə, qardaşlar, nə var, nə yox, mən sizə necə kömək edə bilərəm?

– Sən mütləq Buranı tezliklə göndər gəlsin. Biz onsuz buradan tərpenə bilmərik. Əgər ehtiyatda olan şeylərdən istəsə verin. Biz burada ancaq Burana görə məəttəlik.

Bobrov kazarmaya qayıtdı, gördü ki, Buran heç yığış yola düşmək fikrində də deyildir. O öz otağında vurnuxur, əllərini ölçərək gəzinir və dodaqaltı öz-özünə deyiniib danışır.

– Nə olmuşdur, Buran, nə fikirdəsən? – deyə Bobrov onu səslədi.

– Sənə nə dəxli var?

– Necə yeni nə dəxli var? Nə üçün yığışmırsan?

– Nə yığışmaqbazlıqdır, öz ayağımla gərək qəbirə gedəm!

Bobrov hirsləndi:

– Sənə nə olmuşdur, canım! Uşaqlar axı dörd gündür ki, kolların arasındadır. Axı onlar indi ələ keçsələr gərək skamyaya bağlansınlar... Özün də köhnə avarasan!

Qoca Buran bu tenələrə dözməyib ağladı.

– Mənim yaşım keçmişdir... Mən bu adadan can qurtara bilmərəm... Əldən düşmüşəm!..

– Əldən düşməsən-düşməmişən bu sən öz işindir. Əgər gedib çıxma bilməsən, yolda ölüb qalsan, bunun üçün heç kəs səni təqsirləndirib danlamaz; lakin eger sən on bir nəfər adamı hərleyib tora salmısan, onda gərək gedəsən. Əgər mən buradakı dəstədə qalmış dustaqlara bunu açıb desəm, heç bilirsənmi sənə necə divan tutarlar?

– Bilirəm, – deyə Buran kədərlə cavab verdi, – mənə o saat öldürələr, çünki mən buna layiqəm... Bədbəxt qoca avara ələ gərək beləcə ölsün. Lakin görürəm, deyəsən mən getməli olacağam. Ancaq bir iş var ki, heç özümə ehtiyat üçün bir şey hazırlamamışam.

– Hamısını tezliklə düzəldərik. Nə lazımdır?

– Hər şeydən əvvəl sən mənə on iki dənə yaxşı, təzə, ağ xalat gətir.

– Axı uşaqların özlərində ələ xalat vardır.

– Sən mənə qulaq as, gör nə deyirəm, – deyə Buran bir qədər acıqlı cavab verdi, – mən bilirəm ki, onların hərəsinin bir xalası vardır, lakin hər adama iki xalat lazımdır. Çünki Giləklərdən qayıq almaq üçün adambaşı bir xalat vermək lazım gələcəkdir. Bundan başqa, mənə üç çərəklik on iki ədəd yaxşı bıçaq, iki balta, üç qazan lazımdır.

Bobrov artıqdakı dustaqların hamısını toplayıb əhvalatı onlara danışdı. Hər kəsdə artıq xalat var idi, hamısı bu xalatlara qaçaqlara verməyə razı oldu. Hər bir dustaqda, qaranlıq divarların arasından qurtarıb azadlığa çıxmaq üçün cəsarətlə hərəkət edən adamlara qarşı müəyyən bir təbii rəğbət və acımaq hissi vardır. Qazanların və bıçaqların bir hissəsini dustaqlar ələ oradaca özlərindən tapıb hazırladılar, bir hissəsini isə köhnədən sürgündə olan adamlardan pul ilə aldılar. İki gün içində hər şey hazır oldu.

Dustaqların dəstəsinin bu adaya gəlib çıxmasından on üç gün keçirdi.

Ertəsi gün səhər Bobrov qoca Buranı bütün bu şeylərlə birlikdə getirib kolların arasına çıxartdı. Qaçaq dustaqların arasında mövcud olan xüsusi qaydaya görə, həmin bu hadisə ilə əlaqədar olaraq, bir növ “ibadət etdilər”, sonra Bobrovla vidalaşib yola düşdülər.

¹ Sibirdə çay adıdır. Katorqa həbsxanaları bu çayın olduğu ərazidə yerləşirdi.

– Necə idi, yola çıxmaq sizi sevindirirdimi? – deyə mən danışan adamın qətiyyətli səsine qulaq asaraq, hekayənin bu yerində onun sifətində əmələ gəlmiş qabarıq cizgilərə diqqətlə baxıb soruşdum.

– Bəs necə, sevinməmək olardımı! Kolların arasından çıxan kimi doğma tayqanın meşələri bizim başımız üzərində səslənməyə başladı, – inanırsınızmı, elə bil ki, adam təzəcə anadan olmuşdur. Hamı belə sevindi, yalnız təkçə Buran qabaqda gedirdi, başını aşağı salmışdı, nə isə yenə dodaqaltı öz-özünə deyirdi. Qocanın heç kefi yox idi. Görünür, Buranın qəlbi hiss etmişdi ki, o çox da uzağa gedə bilməyəcəkdir.

Biz lap bəri başdan gördük ki, başçımız və bələdçimiz nə isə bir o qədər də etibarlı deyildir. Hərçənd ki, o çox təcrübəli avara idi və özü də iki dəfə bu Şahin adasından qaçmışdı, yolları da görünür, yaxşı tanıyırdı, lakin buna baxmayaraq o getdikcə səndələyir, it iy duyduğu kimi, o da tez-tez boylanıb ətrafa baxırdı, biz də, xüsusilə Volodka ilə mənə şübhə bürüyürdü:

“Bura bax, – deyə Volodka mənə çağırırdı, – biz Buranla belə getsək, başımıza axırda bir bədbəxtlik gələr. Görürsənmi, nə isə onun fikri heç özündə deyildir”.

“Necə bəyəm?” – deyə soruşdum.

“Deyəsən bu qocanın huşu başında deyildir. O öz-özü ilə danışır, başı hərlənir, özü də ki bizə deyəsən heç bir sərəncam da vermir. Biz gərək indi çoxdan bir dəfə öyləşib dincələydik, amma görürsən, o elə öz işindədir. Doğrusu, bu heç də yaxşı deyildir!”

Mən də baxıb gördüm ki, işlər doğrudan da yaxşı getmir. Biz Burana yaxınlaşıb onu çağırırdıq:

“Dayıcan, əmican! Niyə belə öz-özünə danışırısan? Bəlkə bir balaca ayaq saxlaya, istirahət edək, uzanaq, necə bilirsən, vaxtı deyilmi?”

O bizə tərəf çevrildi, baxdı, lakin sonra yenə də baş alıb yola düzəldi.

“Bir qədər gözləyin, – dedi, – uzanmağa nə üçün tələsirsiniz? Bu yaxınlarda ya Varki, ya da ki, Poqib məntəqəsində güllə ilə sizi vurub uzandırarlar – istədiyiniz qədər uzanıb yatarsınız”.

“Ah, kaş o məntəqələr xaraba qalaydı!”

Lakin biz onunla mübahisə etmədik, çünki o qoca təcrübəli avara idi. Elə özümüz də gördük ki, dediyimiz iş baş tutan deyil: birinci gün gərək mümkün qədər çox yol gedib uzaqlaşasan – belə məqamda istirahət etmək hayına qalmamalısan.

Bir qədər də getdik. Sonra Volodka yenə də mənə dümsükləyib dedi:

“Eşidirsənmi, Vasili, deyəsən işlər yaxşı getmir!”

“Yenə nə olmuşdur?”

“Varkiya qədər, deyirdilər ki, iyirmi verstdir, – biz isə yəqin ki, on səkkiz verst gəlmişik. İndi burada qəflətən gözetçi məntəqəsinin üstünə gedib çıxmayaq”.

“Buran, ay Buran!.. Əmican!” – deyə biz yenə də onun arxasınca qışqırırdıq.

“Nə istəyirsiniz?”

“Varki məntəqəsi, deyəsən, yaxındadır”.

“Hələ uzaqdadır” – deyə o cavab verib yenə də yola düzəldi.

Burada hökmən bir bədbəxtlik üz verəcəkdə, lakin xoşbəxtlikdən biz gördük ki, çayın kənarında bir qayıq dayanmışdır. Qayıqçı görəni kimi hamımız dayandıq, Makarov zorla gedib Buranı dayandırdı. Biz öz ələmimizdə belə fikirləşmişdik ki, burada çayın sahilində qayıq dayanmışsa, deməli, bu yaxınlarda yaşayış məntəqəsi vardır. “Dayanın, uşaqlar, hamınız kolların arasına girin!”

Biz tayqanın içinə daxil olduq, o vaxta qədər çayın kənarı ilə gedirdik. Bu tərəfimiz də dağlıq idi, o biri tərəfimiz də, lakin orada ağaclar çox sıx idi. Yaz başlanan kimi Şahin adasının hər tərəfini isti duman bürüyür, həmin gün səhərdən ətrafı duman bürümüşdü. Biz dağın başına çıxıb bir qədər hündürdə yol gedən kimi, külək başladı və elə bil ki, qəsdən dumanı qovub dənizə tərəf apardı. Baxıb gördük ki, dağın aşağı tərəfində gözetçi məntəqəsi vardır. Məntəqənin heyətində gəzən soldatlar, uzanıb mürgüləyən itlər lap ovuc içi kimi görünürdü. Biz hamımız burada təəccübümüzdən donub qaldıq: az qala öz ayağımızla gedib canavarın ağızına düşəcəydik.

“Bu necə işdir, – dedik, – Buran əmi! Axı bura gözetçi məntəqəsidir”.

“Məntəqədir, – deyə Buran cavab verdi. – Bura elə həmin Varki məntəqəsidir”.

“Sən, – deyə biz ona cavab verdik, – sən əmican, hirsələnme: hərçənd ki, bizim hamımızdan böyüksən, lakin görünür ki, deyəsən, biz özümüz öz haqqımızda fikirləşməli olacağıq. Yoxsa sənə qulaq assaq, engələ düşərik”.

Qoca ağladı və dedi:

“Qardaşlar! Mən qocalmışam, sizi and verirəm İsayə, mənə bağışlayın! Qırx ildir ki, mən ayaq üstə piyada gəzirəm, tamam əldən düşmüşəm, görünür hafizəm də korlanıb, çaş-baş salıram: bezi şeylər yadımdadır, amma bezi şeyləri yerli-dibli unutmuşam. Özünüzü itirməyin! İndi tezliklə buradan uzaqlaşmaq lazımdır: Allah eləməsin, adamlardan biri giləmeyvə yığmaq üçün məntəqəyə tərəf gedər, yaxud itlər havada iyimizi duyar – bədbəxtçilik üz verir”.

Biz yenə də irəlilədik. Yol uzununu bir-birimizlə söhbət edir, danışdıq, hamımız bu qərara gəldik ki, Burana göz olaq. Uşaqlar mənə özlərinə başçı seçdilər: deməli, mən gərək istirahət vaxtı çatanda, hamıya xəbər verəydim, qayda-qanuna da diqqət edəydim; lakin Buran yenə də qabaqda getməli idi, çünki o yoldan azırdı. Avaranın ayaqları öyrəşmiş və adətində olur: özü tamamilə yorulub əldən düşsə də, ayaqları yenə də gedir, görürsən ki, bir ayağını götürüb o birisini qoyur. Bu qoca avara lap ölənə qədər beləcə getdi.

Biz ən çox dağarası yolla gedirdik; bu, çətin olsa da, lakin qorxusuz idi: dağlarda yalnız tayqanın səsi, daşların arasında çağlayan xırda çayların şırıltısı eşidilir, bu yerlərdəki Giləklər dərələrdə, çayların, dənizin kənarında yaşayırlar, çünki Giləklər ən çox balıq yeyib dolanırlar, dənizdən keçib onların çaylarına daxil olan balığa kəta deyirlər. Bu balıq o qədər çox olur ki, adam lap təəccüb edir. Görməyən adam heç inanmaz: biz özümüz də həmin bu balığı sudan lap əlimizlə tuturduq.

Biz beləcə gedirdik, külək hansı tərəfdən əsirdisə biz də oraya gedirdik. Harada ki yol bir az qorxusuz, təhlükəsiz idi, belə yerlərdə biz ya dənizə, ya da çaya tərəf enirdik, bir balaca şübhələnən kimi o saat yuxarılara, dağa qalxırıdık. Gözətçi məntəqələrinin yaxınlığından, xüsusilə ehtiyatla hərhlənib keçirdik, məntəqələr isə cürbəcürdür: bezi yerlərdə onların arası iyirmi verst, bezi yerlərdə isə lap beş-on verstdir. Əvvəlcədən bilmək çox çətindir. Buna baxmayaraq, Allahın mərhəməti ilə, biz lap axırıncısına qədər gözətçi məntəqələrinin hamısının yanından sağ-salamat keçib getdik.

Müsahibim qaş-qabağını sallayıb susdu. Bir az keçəndən sonra o, yerindən qalxdı.

– Bəs sonra nə oldu? – deyə soruşdum.

– Atın deyəsən... daha təri soyuyubdur. İndi onu açıb buraxmaq olar.

İkimiz də həyətə çıxdıq. Şaxta bir qədər yumşalmış, duman da çəkilməmişdi. Avara göyə baxdı.

– Ülkərlər çox yuxarı qalxıbdir, – dedi. – Görünür, gecə yarıdan keçibdir.

İndi qonşu kəndin alaçıqları aydın görünürdü, çünki duman maneə olmurdu. Kənd yatmışdı. Ağ tüstü zolaqları havada sakit və aram-aram burulurdu; ancaq hərdən bir evlərin bacalarından qığılcım topası tüstü ilə birlikdə bayıra çıxır, şaxtalı havada titrəşib sayrırdı. Yakutlar bütün gecəni səhərə qədər buxarını yandırırılar: yuxarısı açıq və özü də gödək olan tüstü bacaları istiliyi çox tez sovurur. Buna görə də alaçıqda hər kəs soyuqdan titrəyib yerindən birinci qalxarsa, o saat buxarıya təzə odun atır.

Avara bir müddət dinməzəcə dayanıb kəndə baxdı, sonra ah çəkdi:

– Lap bizim kəndə oxşayır! Çoxdandır ki, mən kəndimizi görməmişəm. Yakutların hamısı meşədəki heyvanlar kimi bu yerlərdə bir-birindən ayrı düşmüş şenliklərdə yaşayırlar. Ey, kaş mən buraya köçüb gəlmiş olaydım! Burada yaşamaq bəlkə də mümkün olardı.

– Yaxşı, bəs siz şenlikdə yaşaya bilmirsiniz? Axı orada sizin təsərrüfatınız vardır. Siz özünüz deyirdiniz ki, vəziyyətinizdən razı-sınız.

Avara o saat cavab vermədi:

– Taqətim qalmayıb, yoxsa mən bu tərəflərə heç gözümün ucu ilə də baxmazdım.

O, ata yaxınlaşdı, yalını, boynunu tumarladı. Fərasətli at başını ona tərəf çevirib kişnədi.

– Yaxşı, bəsdir, bəsdir! – deyə Vasili məhrəban-məhrəban onu tumarladı. – İndi yəhərini açaram. Bəri bax. Serko, sabah mənə ələ vermə!.. Sabah onu tatarlarla ötüşdürəcəyəm. Yaxşı atdır, mən onun belində çox gəzməmişəm – indi, kim olur olsun, hansı atla desən, döş-döşə gələr. At deyil, yeldir, yel!

O, atın belindən yəheri, ağızından yüyəni açdı, at nəşəli bir yorğa yürüşlə ota tərəf qaçdı. Biz komaya qayıtdıq.

Vasilinin üzü yenə də tutqun idi. O elə bil ki, danışdığı əhvalatı unutmuşdu, yaxud da özü bilə-bilə bu əhvalatın ardını danışmaq istəmirdi. Mən əhvalatın dalısını gözlədiyimi ona xatırlatdım.

– Daha nə danışım, – deyə o bikef halda cavab verdi, – heç bil-mirəm sonra necə oldu.... İşimiz yaxşı getirmədi. İndi ki, danışmağa başlamışam, gerek axıracan nağil edəm...

...Biz on üç gün idi ki, yol gedirdik, lakin hələ Şahin adasından kənara çıxmamışdıq, əslində gerek biz səkkiz gündən sonra bu yerlərdən çıxıb Amur tərəfə keçmiş olaydıq. Bunların hamısının səbəbi o idi ki, qorxurduq, öz başçımıza da bir o qədər bel bağlamırdıq. Dəniz kənarı ilə sahil boyu getsəydik yolumuz düz olardı, biz isə dağların başı, dərələr və tayqanın enişli-yoxuşlu, daşlıq yolları ilə gedirdik. Bu qayda ilə nə qədər getmək olardı? Ərzağımız yavaş-yavaş qurtarmağa başladı, çünki biz cəmi on iki gün üçün ərzaq ehtiyatı götürmüşdük. Biz əvvəlcə gündəlik ciyərimizi azaltmağa başladıq, suxarını da az işlədirdik, bunun əvəzində isə kim necə bacarırdısa öz başını birtəhər dolandırırdı: tayqanın içində gilemeyvə çoxdur. Beləliklə, biz liman adlanan kiçik bir körfəzə gəlib çatdıq. Bu körfəzin suyu duzlu idi, lakin Amur çayı daşanda onun suyu bəzən şirin olur. Bu çox yaxşı idi: indi burada qayıq tapıb Amur tərəfə keçməyə hazırlaşmaq lazım idi.

Fikirləşməyə başladıq: qayıq haradan tapmaq olardı? Buranın yanına getdik, ondan məsləhət istədik. Qoca Buran isə lap yorulub əldən düşmüşdü: gözlərinə duman çökmüş, tamamilə arıqlamışdı. Buran dedi ki, “giləklərdən almaq lazımdır”. Lakin bu giləklər harada idilər, özü də onlardan qayıq necə almaq lazım idi, o bunu bizə başa salmadı.

Mən və Volodka uşaqlara dedik: “Siz burada gözləyin, biz sahil ilə gedək, bəlkə də giləklərə¹ rast gəldik, mümkün olsa bir təhər onlardan bir və ya iki qayıq qopardarıq. Siz isə uşaqlar, burada diqqətli olun, ehtiyatla gəzin, çünki bu yerlərdə gözetçi məntəqəsi, yəqin ki, yaxındadır”.

Uşaqlar qaldılar, biz isə üç nəfər, sahil boyu yola düşdük. Xeyli gedəndən sonra bir qayanın üstünə gəlib çıxdıq, əyilib baxanda

¹ İranın şimalında, Xəzər dənizinin cənub sahillərində yaşayan irandilli azsaylı xalq.

gördük ki, aşağı tərəfdə çayın kənarında bir Gilək dayanmışdır, balıq torunu yamayır, fikirləşdik ki, bu Orkunu elə Allah özü bize yetirmişdir.

– Bu Orkun kimdir, addır, yoxsa nədir? – deyə mən müsahibimdən soruşdum.

– Kim bilir? Belkə də addır, ola bilər ki, bu, onların dilində başçı deməkdir, qəti deyə bilmərəm, biz isə ehmalca ona yaxınlaşdıq (fikirləşdik ki, birdən durub qaçar), onu əhatə edib, dövrəyə aldığımız, o isə barmağı ilə sinəsinə vuraraq dedi: Orkun, Orkun ; bu Orkunun nə demək olduğunu isə biz başa düşmürdük. Biz bir təhər onunla danışmağa başladığımız. Volodka əyilib yerden bir çubuq götürdü və torpağın üstündə qayıq şəklini çəkdi; bununla ona demək istəyirdi ki, bizə səndən bir şey lazımdır! Gilək o saat başa düşdü; o başını tərpətib barmaqları ilə bizə işarə etməyə başladı: o gah barmağının ikisini, gah beşini, gah da onunu göstərirdi.

Biz uzun müddət onun nə demək istədiyini başa düşmədik, axırda Makarov tapdı:

“Qardaşlar, o deyir ki, sizə neçə nəfərlik qayıq lazımdır, o bizim neçə nəfər olduğumuzu bilmək istəyir, buna görə də qayıq hazırlamaq fikrindədir”.

“Doğrudur! – deyə biz hamımız təsdiq etdik və giləyə başa saldıq ki, biz on iki nəfərlik”.

O, başını tərpətdi, – başa düşmüşdü.

O sonra bildirdi ki, gerek biz onu o biri yoldaşlarımızın yanına aparaq. Bunu başa düşəndə biz bir balaca şübhələndik, lakin nə etməli idik? Dənizdən piyada keçmək olmazdı! Giləyi gətirdik. Yoldaşlarımız onu gören kimi deyinməyə başladılar: “Siz nə üçün giləyi dartıb buraya gətirmisiniz? Yerimizi ona göstərmək istəyirsiniz, yoxsa nədir?..” “Susun, dedik. Biz onunla iş düzəldirik”.

Gilək isə heç nəyi vecinə almır, bizim aramızda gəzir və heç nədən də qorxmurdu; o əli ilə bizim xalaları yoxlayıb baxırdı.

Biz ehtiyat üçün götürdüyümüz əlavə xalaları ona verdik, o qayıqla hamısını bir yerə yığıb bağladı, sonra çiyinə atıb ağzı aşağı yola düşüb getdi. Əlbəttə, biz də onun dalınca getdik. Aşağı tərəfdə isə gilək alaçıqları var idi, bura bir növ kəndə oxşayırdı.

“İndi nə edək? – deyə uşaqlar şübhəyə düşdülər. – O, kəndə getdi, indicə camaatı yığıb üstümüze gətirəcəkdir!..”

“Gətirər – gətirsin, nə olacaq, – dedik. – Onlar cəmisi dörd alaçıqdan ibarətdir, bu dörd alaçıqda nə qədər adam ola bilər ki? Biz isə on iki nəfərlik, yaxşı bıçaqlarımız vardır. Hər biri bir çərəkdir. Bir də ki, gücə qalsa, bu giləklər ruslarla bacara bilərlərmi? Ruslar çörək yeyir, giləyin yediği isə balıqdır. Balıq yeyən adamda nə güc ola bilər? Onlar bizimlə bacarmaz!”

Lakin düzünü deyim ki, elə mənim özümün də ürəyimə xal düşmüşdü: fikirləşdim ki, birdən işin içindən iş çıxar. Budur, gəlib Şahin adasının qurtaracağına çatmışıq, indi Allah bizi Amur çayının o biri sahilinə çıxaracaqdır? Amur tərəfin dağları isə körfəzin o tayında üfüqdə görünürdü. Adama elə gəlirdi ki, quş olsan, bu saat uçub oraya qonarsan, lakin nə etməli, adamın dirsəyi də yaxındadır, amma istəsən ki, dişləyərsən dişləyə bilməzsən!..

Çox gözəl. Biz bir az dayanıb gözlədik, bir də gördük ki, bir dəstə gilək bizə tərəf gəlir. Orkun onların qabağında gəlirdi. Hamısının əlinə nize var idi. Bunu görəndə bizim uşaqlar dedilər: “Odur, görürsünüz mü, giləklər vuruşmağa gəlirlər!” Dedik, daha keçib nə olur olsun... Uşaqlar, bıçaqları hazırlayın və yadınızda saxlayın ki, heç kəs sağ-salamat onların əlinə keçməməlidir, heç kəsi də onların əlinə salamət vermək olmaz. Kimi öldürərlər-öldürərlər, deməli, alınma belə yazılıbmış! Kim sat qalarsa, vuruşar, bir-birini qoruyar. Ya gerek hamımız birlikdə çəkilib gedək, ya da gerek hamımız ölək. Uşaqlar, dedim, möhkəm dayanın!

Lakin məlum oldu ki, biz giləklərdən nahaq yerə şübhələnmişik. Orkun bizim şübhələndiyimizi görəndə, öz adamlarının əllərindən nizələrin hamısını toplayıb bir adama verdi, özü isə onlarla birlikdə silahsız bizim yanımıza gəldi. Biz də gördük ki, giləklər doğrudan da namuslu adamlardır, buna görə də onlara qoşulub, birlikdə onların qayıqlarını gizlətdikləri yerə getdik. Onlar bizə iki qayıq çıxarıb verdilər: biri böyük, o biri isə bir qədər balaca idi. Orkun böyük qayığa səkkiz adamın, kiçik qayığa isə yerdə qalan adamların minməyini əmr etdi.

Beləliklə, biz indi qayıq tapmışdıq, lakin birdən-birə hələ üzüb keçmək olmazdı. Amur tərəfdən külək əsirdi, boğazda dəniz dalğalı idi, ləpələr sahile çırpırdı. Belə bir havada biz bu qayıqlarla qətiyyən üzüb keçə bilməzdik. Buna görə də iki gün burada qalıb gözləməli olduq. Ərzağımız tamamilə qurtarmışdı, qarnımızı meşədən

yığdığımız giləmeyvələrlə doldurduq, bir də ki, sağ olsun Orkun, bizə dörd yukola vermişdi – bu onlardakı balığın adıdır. Beləliklə, biz bir qədər də bu balıqla dolandıq. Orkun çox namuslu bir adam idi, Allah ona kömək olsun. Mən indi də onu həmişə xatırlayıram.

Gün gəlib keçdi, lakin biz hamımız sahilə dayanıb əzab çəkirdik. Bu hal bizim üçün o qədər ağır idi ki, onu dil ilə demək mümkün deyildir. Gecəni orada keçirdik, sabahısı gün yenə də səhərdən axşama qədər külək ara vermədi. Ürəyimiz o qədər qısıldı ki, adamın lap səbri tükənirdi. Amur tərəfin sahilə isə indi bu küləyə görə daha aydın görünürdü, çünki külək dənizin üzərindəki dumanı qovub aparmışdı. Bizim Buran isə kiçik bir təpənin üstündə əyləmiş, göz-lərini o biri sahilə dikmişdi. O heç bir söz demir, dinib-danışmır, giləmeyvə də yığmırdı; bizimkilərdən biri bu qocaya yazığı gəlib papağının içində meyvə aparıb verəndə, o da qəbul edir və yeyirdi, lakin yerindən tərpənmirdi. Qocanın avaralara məxsus qəlbi çuşa gəlmişdi. Ola bilər ki, ondakı bu halın, bəlkə də, başqa səbəbi vardı: bəlkə də o öz ölümünün yaxınlaşdığını hiss etmişdi... Bəzən belə hallar olur!..

Nəhayət, iş o dərəcəyə gəlib çatdı ki, hamının hövsələsi daraldı, səbri tükəndi, uşaqlar öz-özələrinə deyilməyə başladılar: axşam tərəfi necə olur olsun getməliyik! Gündüz getmək mümkün deyildi, çünki gözetçi məntəqələrindən bizi görə bilərdilər, gecə getmək isə təhlükəsiz idi, gözetçilərin gözündən iraq olurdu, Allahın da yəqin ki, bizə rəhmi gələrdi, dənizdə batmazdı. Külək hələ də boğazda vıyıldayırdı, dalğalar əvvəlki kimi yenə də bir-birini qovur, ağ köpüklər sahilə çırpılırdı, dənizin üzərində uçan qular şeytan balaları kimi ucadan qışqırırdılar. Dənizin qayaltı sahilə uğuldayır, dalğalar sahilə çırpılırdı.

“Gəlin, – dedim, uşaqlar, uzanıb yataq. Ay gecə yarısı doğacaqdır, inşallah, biz də onda yola düşərik. Biz onsuz da bir qədər yatmalıyıq, lakin indidən yatıb bir qədər qüvvə toplamaq daha yaxşıdır”.

Uşaqlar mənə qulaq asdılar, uzanıb yatdılar. Biz sahilin hündür yerindəki təpənin yaxınlığında münasib yer seçdik. Aşağıdan, dəniz tərəfdən bizi görmək mümkün deyildi: ağaclar qabağı kəsmişdi. Təkcə Buran uzanmırdı: oturduğu yerdə qalib daima qərbə tərəf baxırdı. Biz uzandıq, günəş hələ indi qüruba əyilirdi, gecəyə hələ çox var idi. Mən xaç çəkib qulaq asdım, ətrafı gözəndən keçirdim, torpağın

necə nəfəs aldığına, küləyin tayqanı necə tərpətdiyinə qulaq asdım, nəhayət yuxu məni apardı.

Biz yatmışdıq, heç bir bədbəxt hadisə də gözlemirdik.

Bilmirəm az yatmışdıq, çox yatmışdıq, ancaq birdən eşitdik ki, deyəsən, Buran məni səsləyir. Yuxudan ayılıb qalxdım, baxıb gördüm ki, günəş batmaq üzrədir, dəniz sakitləşmişdir. Sahil tərəfin üstünü bulud alırdı. Buran başımın üstündə dayanmışdı, onun gözələrindən qorxu yağır.

“Qalx, dedi, budur gəliblər... canımızı almağa, gəliblər!..” – Bunu deyib əli ilə qabaqdakı kolları göstərdi.

Mən sıçrayıb ayağa qalxdım və baxıb gördüm ki, kolların arasında soldatlar vardır...

Onlardan biri, yaxında olanı, tüfəngini bizə tərəf çevirib nişan alırdı, o birisi, uzaqda olanı, irəliyə yüyürürdü, təpənin üst tərəfindən isə üç nəfər tələsik aşağı enir, tüfənglərini yuxarı qaldırırdılar. Bir an içərisində yuxum qaçdı; mən ucadan elə qışqırdım ki, uşaqlar hamısı o saat bir nəfər kimi ayağa qalxdı. Birinci soldat gülləni atan kimi biz hamımız onların üstünə cumduq...

Həyəcədən müsahibimin səsi batdı, o, başını aşağı saldı. Alaçığın içində yenə də yarım qaranlıq əmələ gəlmişdi, çünki avara buxarıya odun atmağı unutmuşdu.

– Gərək bunu heç danışmayaydım, – deyə o elə bir səslə mənə müraciət etdi ki, onun səsinə xahişə bənzər bir şey duyuldu.

– Yox, indi ki danışmışsan, fərqi yoxdur, qurtar! Danış görək, sonra nə oldu?

– Sonrası... daha nə olacaq ki... özünüz fikirləşin: onlar cəməsi beş nəfər idi, biz isə on iki. Həm də onlar elə zənn etmişdilər ki, yatdığımız yerdə yuxulu-yuxulu başımızın üstünü alıb bizi tutacaqlar, lakin onlara heç gözələrini açıb bir yerə toplaşmağa da fürsət vermədik.... Bizdəki bıçaqlar da çox uzun idi...

Onların hərəsi tələm-tələsik birçə güllə atdı – lakin heç biri də dəymədi. Dağdan ağzı aşağı qaçırdılar, belə bir vəziyyətdə özünü saxlamaq çətinidir. O, ağzı aşağı qaçır, biz isə aşağıda onu tuturduq...

– İnanırsınızmı? – deyə müsahibim şikayətedici bir səslə soruşdu, başını qaldırıb kədərli gözələrini mənə dikdi. – Onlar heç özlərini müdafiə etməyi də qətiyyənlə bacarmırdılar: əllərindəki nizələri elə

qulaylayırdılar ki, elə bil özlərini itdən qoruyurdular, biz isə bilirsinizmi lap ac qurd kimi onların üzərinə atılırdıq...

Soldatlardan biri nizamı mənim ayağıma ilişdirdi, lakin nizə ayağımı bekarca cızdı, mən isə bürəyib yıxıldım... o mənim üstümə yıxıldı. Makarov da onun üstünə yıxıldı... Eşidirdim: üstümə qan axırdı... Makarovla mən ayağa qalxdıq, soldat isə yerdə qaldı... Ayağa qalxıb baxanda gördük ki, soldatlardan ikisi dağa tərəf qaçır. Qabaqda isə məntəqə rəisi Saltanov gəlirdi, çox quduz bir adam idi, onun söz-söhbəti lap uzaqlara yayılmışdı; gileklər hətta özləri də ondan şeytandan qorxan kimi qorxurdular, bizim kimi adamların isə bir çoxu onun ucbatından məhv olmuşdu. Lakin bu dəfə o heç nə edə bilmədi... Özü-özünü məhv etdi...

Bizim aramızda iki çərkəz var idi, onlar pişik kimi cəld və özləri də çox qoçaq idilər. Onlardan biri Saltanovun qabağına qaçdı, tənənin ortasında qabaq-qabağa gəldilər. Saltanov tapançadan ona güllə atdı; çərkəz o saat yerə əyildi, ikisi də yıxıldı. O biri çərkəz elə bildi ki, yoldaşını öldürdülər. Bir an içində oraya yüyürdü. Biz heç başımızı qaldırıb baxmağa fürsət tapmamışdıq ki, çərkəz öz bıçağı ilə Saltanovun başını bədənindən ayırdı.

Çərkəz ayağa qalxdı, dişlərini qıcırtıdı... əlində Saltanovun başını tutmuşdu. Biz hamımız yerimizdə donub qaldıq, ona baxdıq... O öz dilində nə isə ucadan qışqırıb dedi. Əlində tutduğu başı bir-iki dəfə yelleyib aşağı tulladı...

Baş ağacların üzərindən keçib aşağı düşdü. Biz hamımız sakit dayanıb qulaq kəsilmişdik, elə dayanmışdıq ki, ölü və ya diri olduğumuz məlum deyildi. Birdən aşağıda dənizdən bir səs eşidildi. Nə isə bir şey dənizə düşdü – bu, Saltanovun başı idi.

Axırıncı soldat dağın döşündə dayanmışdı. Sonra o tüfəngini tulladı, əli ilə üzünü tutaraq qaçdı. Lakin biz onun dalınca qaçıb qovmadıq: dedik qoy hara gedir getsin. Çünki həmin məntəqədə indi o yazıq tək qalmışdı, məntəqədə cəmi iyirmi adam var idi. Bu adamlardan on üç nəfəri Amur sahilinə ərzaq gətirməyə getmişdi, külək əsdiyinə görə hələ geri qayıda bilməmişdilər, altı nəfərini isə biz öldürdük.

Hər şey olub qurtardı, özümüz də möhkəmcə qorxduq, baş vermiş hadisələri heç təsəvvürümüzdə də gətirə bilmirdik, hamımız dayanıb

bir-birinin üzünə baxırdıq; bu nə iş idi – biz yuxu görürdük mü? Birdən səs eşitdik: dal tərəfdən, o yerdə ki, ağacın altında uzanıb yatmışdıq, oradan Buranın iniltisi gəlirdi.

Burani isə həmin soldatların birincisi güllə ilə vurub öldürdü. O, hələ ölməmişdi – yazıq qoca bir müddət can üstə qaldı, lakin çox çəkmədi. Günəş dağın dalında batarkən qocanın da canı ağızından çıxdı. Biz çox heyifsiləndik!..

Gedib ona yaxınlaşdıq, gördük ki, yazıq qoca sidr ağacının altında oturmuşdur, əli ilə döşünü sıxırdı, gözlərindən yaş axırdı.

Məni yanına çağırdı: “Uşaqlara əmr et, mənə qəbir qazsınlar. Fərqi yoxdur, siz indi üzüb keçə bilməzsiniz, gerek gecni gözləyəsiz, həm də gözdə-qulaqda olun ki, birdən boğazdan keçərkən o biri soldatlarla üz-üzə gəlməyəsiz. Məni isə, İsa xatirinə, burada dəfn edin”.

“Nə danışsən, sənə nə olmuşdur, Buran əmi! – deyə mən ona təsəlli verdim. – Məgər diri adama da qəbir qazarlar? Biz səni özümüzlə birlikdə Amur sahilinə keçirərik, orada biz səni əllərimiz üstünə alıb aparırıq... Allah sənə yar olsun”.

“Yox, qardaş, – deyə qoca cavab verdi, – insan öz taleyinin əleyhinə gedə bilməz, mənim alımda yazılmışdır ki, gerek burada, bu adada yatıb qalam. Qoy olsun... ürəyimə dammışdı... budur mən bütün ömrüm boyu Sibirdən Ərəseyə tərəf can atır, qaçıb qurtarmağa çalışırdım, indi isə heç olmasa, qoy Sibir torpağında ölüb qalım, bu lənətə gəlmiş adada ölməyim...”

Mən Burana təəccüb etdim – o elə dəyişmişdi ki, elə bil həmin qoca deyildi; danışığı tamamilə yerində idi, ağılı itirməmişdi, gözləri aydın idi, yalnız onun səsi zəifləmişdi. Sonra o bizi başına yıgıb məsləhət verməyə başladı:

“Qulaq asın, – dedi, – uşaqlar. Mənim sizə deyəcəyim sözləri yadınızda saxlayın. İndi siz mənsiz bu Sibir torpaqlarından keçib gəlməlisiniz, mən isə burada qalmalıyam. Sizin işiniz indi çox təhlükəlidir; xüsusilə ona görə ki, Saltanovu öldürdünüz. İndi onun ölüm xəbəri çox uzaqlara yayılacaqdır: İrkutskdə və Ərəseyin hər yerində bu xəbəri eşidəcəklər. Ehtiyatlı olun, uşaqlar, belə bir vəziyyətdə getmək çox təhlükəlidir; aclığa da, soyuğa da birtəhər davam gətirin, lakin mümkün qədər çalışın ki, kəndlərə girməyəsiz, şəhərlərin

isə yanından ötüb keçin. Giləklərdən və o biri camaatdan qorxmayın – onlar sizə toxunmazlar. İndi diqqətlə qulaq asın və yadınızda saxlayın, mən sizə Amur tərəfdəki yolun haqqında da deyəcəyəm. Orada Nikolayevsk şəhərinə çatmamış bir düşərgə vardır, orada bizim dostumuz olan bir adam – tacir Tarxanovun pirkeşiyi yaşayır, o bizim xeyrixahımızdır. Əvvəllər o Şahin adasında giləklərlə alış-veriş edərdi, mal götürüb dağlara çıxardı, bir dəfə isə yolu itirib azmışdı. Giləklərin isə onunla araları yox idi, savaşımışdılar. Giləklər bir dəfə onun uzaq bir yerə gedib çıxdığını görür, üstünə tökülüb döyürlər, kişini az qala onlar öldürəcəkdilər, biz isə o zaman avaraların yol getdiyi dərədən keçib gedirdik... Birinci dəfə idi ki, mən Şahin adasından qaçırdım. Birdən tayqa tərəfdən bir adamın çığırub rus dilində danışdığını, köməyə çağırıldığını eşitdik, o saat dərəyə endik və həmin pirkeşiyi giləklərin əlindən alıb xilas etdik. O bizim bu yaxşılığımızı o vaxtdan yadında saxlamışdır. “Mən, deyir ki, ömrümün axırına qədər, lap qəbir evinə qədər gerek bu Şahin adasındakı uşaqları gözləyəm...” Doğrudan da o zamandan bizimkilər həmişə ondan yaxşılıq görür. Siz də ki gerek onu axtarıb tapasınız – tapsanız xoşbəxt olarsınız, o sizə hər bir köməyi edər”.

Qoca bizə lazım olan bütün məsləhətləri verdi, yolu göstərdi, sonra isə dedi:

“İndi isə, uşaqlar, siz gerek vaxtı itirməyəsınız. Əmr et, Vasili, qoy mənə bir ev düzəltsinlər, çünki bura yaxşı yerdir. Qoy, heç olmazsa, Amur sahilindən əsən küləklər mənim qəbrimin üzərindən keçib dənizi dalğalandırsın. Daha gözləmək olmaz, uşaqlar, tez olun, işə başlayın, cəld olun!”

Biz onun dediyi kimi etdik.

Qoca özü ağacın altında oturmuşdu, biz ona qəbir qazırdıq; biz qəbri bıçaqla qazdıq, sonra dua oxuduq, qoca özü dinib-danışmırdı, o yalnız başını tərpədir və ağlayırdı. Günəş batdı, bizim qoca da öldü. Hava qaradı, qəbrin üstünü torpaqlayıb basdırdıq.

Biz qayıqlarda boğazın ortasına çatan kimi ay göyün üzündə görüldü, ətrafı işıqlandırdı. Ətrafa baxıb papaqlarımızı çıxartdıq... Şahin adasının dağları bizim arxamızda qalmışdı, sahiləki kiçik təpənin üstündə isə sidr ağacı görünürdü. Qoca Buranın qəbri o ağacın dibində idi...

Biz Amur sahilinə keçib gəldik, oradakı giləklər deyirdilər: “Saltanovun başı... suda”. Bu giləklərin işi çox qərībədir. Elə bil ki, sağsağanlar öz quyuqlarında onlara bu xəbəri gətirib çatdırmışdı. O yerlərdə bir hadisə baş verən kimi həmin dəqiqə bilirlər. Onlardan bir neçə nəfərinə biz dəniz kənarında rast gəldik, orada balıq tuturdular. Başlarını tərpedib gülürdülər; görünür özləri də sevinirdilər. Biz isə öz-özümüzdə fikirləşirdik: sizə nə var ki, yaxşıca gülürsünüz, lakin bizim günümüzdə baxın! O bircə başdan ötrü indi, ola bilsin ki, bizim hamımızın başını bədənindən ayıracaqlar. Sonra onlar bizə balıq verdilər, bütün yollar haqqında onlardan soruşub məlumat aldıq və yola düşüb getdik. Biz, elə bil ki, yerlə deyil, qızdırılmış daşların üstü ilə gedirdik, hər bir xırda səsdən qorxuya düşürdük, hər bir düşərgəni lap uzaqdan hərlənib keçirdik. Qabağımıza rus çıxdımı, o saat qaçıb tayqada gizlənir və izimizi itirirdik. Çünki axı qorxurduq...

Gündüzləri, ən çoxu tayqada istirahət edir, gecələri isə yol gedirdik. Tarxanovun düşərgəsinə dan yeri işıqlananda çatdıq. Düşərgə təzə idi. Meşənin ortasında tikilmiş bu düşərgənin ətrafına çəpər çəkilmişdi, darvazası möhkəmcə bağlı idi. Nişanələrindən bildik ki, Buranın bizə dediyi həmin yerdir. Biz yaxınlaşdıq, nəzakətlə qapını döydük, gördük ki, içəridə işıq yandı. “Orada kim var, siz kimsiniz?” “Avaralardanıq, dedik. Burandan Staxey Mitriçə salam gətirmişik”.

O zaman Tarxanovun baş pirkeşiyi, Staxey Mitriçin özü, orada yox idi, evdə şagirdini öz yerinə qoyub ona tapşırmışdı ki, əgər Şahin adasından uşaqlar gəlib buraya çıxsalar, hərəsinə beş manat pul, bir cüt uzunboğaz çəkmə, bir yarım kürk, alt paltarı və nə qədər lazımdırsa ərzaq versin. Tapşırmışdı ki, “gələn uşaqlar nə qədər olur olsun, hamısını razı sal, işçiləri yığ və onların şahidliyi ilə malları payla. Qoy bu da sənin haqq-hesabın olsun!”

Çox qərībədir ki, Saltanovun əhvalatını burada da bilirdilər. Pirkeşik bizi görəndə qorxmışdu. “Ah, qardaşlar, dedi, olmaya Saltanovun başını kəsən sizsiniz? Böyük bədbəxtlikdir!”

“Bizik, ya biz deyilik, bunun nə dəxli var, bu barədə danışmağa dəyməz. Bəlkə siz lütf edib bizə bir köməklik edəsiniz? Axı biz Burandan Staxey Mitriçə salam gətirmişik”.

“Bəs Buran özü haradadır? Yoxsa o yenə də adada qaldı?”

“Bəli, qaldı, özü də həmişəlik qaldı”.

“Elə isə Allah ona rəhmət etsin... Yaxşı avara idi, hərçənd ki, bir az bacarıqsız idi, lakin çox namuslu adam idi. Staxey Mitriç indiyə qədər onu həmişə xatırlayır. İndi o yəqin ki, onun adını öz xatiratında da yazacaqdır, adı necə oldu? Siz bilmirsiniz ki, uşaqlar?”

“Biz onun adını bilmirik. Elə biz həmişə ona Buran əmi deyirdik. Bir də ki, mərhum özü də öz adını unutmuşdu, çünki avaraya ad nə lazımdır”.

“Doğrudur, qardaşlar, doğrudur, eh, sizin həyatınız da çox qərībə keçir!.. Hətta keşiş sizin haqqınızda dua edib bir Allahdan istigəse etmək istəsə, heç bilməz ki, adınız nədir... Yəqin o qocanın da öz yeri-yurdu, öz qohumları, qardaşı, bacısı, ola bilər ki, lap doğma uşaqları da vardır”.

“Əlbəttə, başqa cürə ola da bilməz. Avara öz adını tullasa da, lakin o yenə insandır, axı onu da bütün insanlar kimi bir ana doğmuşdur...”

“Eh, sizin həyatınız çox acınacaqlıdır!”

“Acınacaqlı dedin qoydun: artıq qalanı yeyirik, tullananı geyirik, öləndə də – heç bizi adam kimi basdırmırlar, çoxumuza heç qəbir də qismət olmur. Səhrada ölərsən – vəhşi heyvanlar səni yeyər, vəhşi quşlar dimdikləyər... Sümüklərin qalsa – onu da boz canavarlar daşıyıb aparar. Daha bundan da acınacaqlı həyat ola bilirmi?”

Biz beləcə, kədərli-kədərli deyib danışdıq... Biz pirkeşiyə çox təsirli və şikayətli sözlər dedik – çünki sibirliyə nə qədər təsirli söz desən, o sənə bir o qədər artıq mükafat verir, – doğrudan da gözlədiyimiz kimi, necə ki, düşünmüşdük hər şey nöqtəsinə qədər bir-birinə düz gəlirdi. Biz fikirləşdik ki, indicə o xaç çəkib yatmağa gedəcəkdir... yeri isti, qarın da tox, özü də ki, heç kəsdən qorxmurdu, amma biz, qaranlıq gecədə bu vəhşi tayqanın içi ilə gedib dolaşmaq yollardan keçməli, bununla belə, bu xristian məzhəbində olan adamlardan da özümüzü qorumalı idik.

“Lakin uşaqlar, – deyər pirkeşik sözə başladı, – vaxtdır, mən gərək evə gedəm. Mən öz tərəfimdən sizin hər birinizə iyirmi qəpik pul bağışlayıram, qayda üzrə sizə çatası o biri şeyləri də alın və xoş gəldiniz. Mən indi buradakı fəhlələrin hamısını oyada bilmərəm, – lakin

etibarlı fəhlələrdən üç nəfər vardır, qoy onlar şahid olsunlar və haqq-hesab çəkəndə təsdiq etsinlər. Yoxsa dayanıb gözləsək, sizin üzünüzdən mənim də başıma bir bədbəxtlik gələr... gedəndə diqqətli olun, Nikolayevsk şəhərinə çox yaxşı olar ki, heç baş vurmayasınız. Mən bir az əvvəl özüm oradan gəlmişəm: rəis indi oradadır, özü də çox qəzəblidir. Əmr etmişdir ki, yoldan ötüb keçənlərin hamısını, harada ələ keçsələr, tutub onun yanına gətirsinlər. Deyir ki, “heç sağsağanın bu yerlərdən uçub getməsinə yol vermərəm, dovşanların qorxudan bağı yarıtır, vəhşi heyvanlar tük salır, mən bu Şahin adasının qoçaqlarını necə olur olsun, ələ keçirəcəyəm”. Əgər siz onun həndəvərindən sağ-salamat keçib gedə bilsəniz, böyük xoşbəxtlik olar, şəhərə isə lap nə qədər vacib işiniz olsa da, getməyin”.

O, qayda ilə bizə çatası hər şeyi gətirib verdi, bizə bir neçə balıq da bağışladı, özü də hərəmisizə iyirmi qəpik pul artırdı. Sonra üzünü göyə tutub xaç çəkdi, evə girib qapını daldan bağladı. Sibirlilər ocaqları söndürüb yatmışdılar – səhərin açılmasına isə hələ çox qalırdı. Biz də öz yolumuzla getdik, lakin o gecə biz çox diltxor idik, ürəyimiz qısılırdı.

Eh, avara adamın həyatı nə qədər kədərli keçir! Gecə qapqaranlıq, tayqadan səs-səmir gəlir... Yağış yağıb səni isladır, külək vurub səni qurudur, bu işıqlı dünya da sənin üçün doğma olan bir yer yoxdur ki, başını çəkib orada gecələyəsən... Adamın bütün fikri-zikri vətənin yanında qalır, ürəyin vətən həsrəti ilə döyünür, lakin vətənə gəlib çıxanda orada, hətta itlər də sənin avara olduğunu bilib üstünə yüyürür. Rəislər də ki, istədiyini qədərdir, onlar həm çox, həm də sərtidirlər... Vətəndə çox da uzun müddət gəzib dolaşmaq mümkün deyildir, gec-tez sənin yerin yenə də həbsxanadır!

Hətta elə hallar olur ki, həbsxananın özünü də sən bir cənnət kimi xatırlayırsan... Elə həmin gecə biz yol gedəndə Volodka birdən dedi:

“Uşaqlar, indi görəsən bizimkilər orada nə edirlər?”

“Yəni sən bizimkilər deyəndə, kimi nəzərdə tutursan?”

“Bizimkiləri, Şahin adasında yeddinci kazarmadakı uşaqları deyirəm. Yəqin onlar indi yatıblar, dərdləri-qəmləri də azdır!.. Lakin bizim burada... eh, adamın heç ayaqları da yerimək istəmir...”

Mən onun üstünə qışqırıb dedim: “Bəsdir, kifayətdir, özünü arvad yerinə qoyma! Getmək istəmərdin getməyəydin, demək cəsərətin çatmır, daha indi burada danışib başqalarını ruhdan salma”.

Lakin boynuma alıram ki, bu vaxt elə mən özüm də bir az fikrə getmişdim. Yol bizi yormuşdu, ayaqlarımız yeriyir, lakin özümüz mürgüləyirdik; avara adamların işi beledir; onlar ayaq üstə, getdikləri yerdə yatmağa adət etmişlər. Elə bir balaca mürgü məni aparən kimi o saat adadakı kazarma gəlib gözümün qabağında dururdu. Görürdüm ki, ay çıxmışdır, kazarmanın divarları ayın ziyası altında parıldayır, dəmir məhəccərli pəncərələrin ardındakı taxtların üstündə dustaqlar sıra ilə yatmışlar. Sonra yuxuda gördüm ki, mən özüm də onların yanında uzanıb yatmışam, sonra bir balaca gərnəşib ayılan kimi yuxum da qaçırdı, elə bil ki, mən heç yerli-dibli yuxu görməmişdim... Ancaq ən əzəblisi odur ki, ata-ananı yuxuda görəsən. Elə bil ki, mənə heç bir şey olmamışdı, elə bil ki, mən heç həbsxanaya, Şahin adasına düşməmişdim, elə bil ki, mən o gözetçi məntəqələrini heç yerli-dibli görməmişdim. Sonra birdən yuxuda gördüm ki, öz evimizdə uzanıb yatmışam, anam isə mənim başımı qaşıyır və saçlarımı tumarlayır. Stolun üstündə şam qoyulmuşdu, atam stolun arxasında əyləşmiş, eynəyini gözüne taxaraq əlində çox köhnə bir kitab oxuyur. Atam müqabilə oxuyan idi. Anam isə sanki mənə mahnı oxuyurdu.

Sonra mən yenə də yuxudan ayıldım, mənə elə gəldi ki, bir bıçağın ucunu ürəyimə batırdılar. Baxıb gördüm ki, uzanıb yatdığım evimiz burada yoxdur, onun əvəzində qarşımızda uzun və qarlı tayqa yolu vardır. Makarov qabaqda, biz isə onun dalınca gedirdik. Birdən külək qalxır, ağacların budaqlarını tərpedir, sonra isə yenə də sakitləşirdi. Ağacların arasından baxanda, lap uzaqlarda dəniz görünürdü, dənizin üzərində isə göyün üfüqə tərəf enən kənarı ağarırdı, – deməli hava işıqlaşdı, tezliklə günəş doğacaqdı, deməli biz gərək tezliklə dərəyə enib orada gizlənək. Özü də yəqin ki, siz eşitmişiniz, bu dəniz heç bir zaman sakitləşmir, elə bil ki, o həmişə öz-özünə danışır, nə isə öz-özünə deyir, ya da ki, bir mahnı oxuyur. Elə buna görədir ki, mən mürgüləyəndə yuxuda həmişə mahnı səsi eşidirdim. Dənizin bu kədərli halı bizim də dərdimizi hər şeydən çox artırır, çünki biz dənizə öyrəşməmişdik.

Biz yavaş-yavaş Nikolayevsk şəhərinə yaxınlaşırırdıq. Getdikcə məntəqələrin sayı artırdı, bu isə bizim üçün daha da təhlükəli idi. Bir təhər yavaş-yavaş irəli gedirdik, gecələri yol gedir, səhər açılan kimi qaçıb elə dərin yerlərdə gizlənirdik ki, o yerlərə heç vəhşi heyvan nədir, quş da uçub gedə bilməzdi.

Biz g r k Nikolayevsk  h rinin lap uzaqlıgından, kənar bir yerindən hərlənib ke eydik, lakin biz adam yaşamayan bu yerlərdən yorulmu duq. Yemək  c n götürdüyümüz azuqə də qurtarmışdı. Biz axşam tərəfi çayın kənarına gəlib çıxdıq. Gördük ki, çayın sahilinde adamlar vardır. Bir qədər diqqətlə baxandan sonra başa düşdük ki, bunlar “azad komandadır”¹, tor ilə balıq tuturdular. Məsələni başa d   nd n sonra biz qorxusuz- rk s z onlara yaxınlaşdıq:

“Salam olsun sizə, azad komandanın c nablarına!”

“Salam, – deyə onlar cavab verdilər. –  ox uzaqdanmı g lirsiniz?”

S hb timiz tutdu, danışmağa başladıq. Sonra onların ağsaqqalı diqqətlə bizə baxdı v  məni bir tərəfə  ekib yavaşca soruşdu:

“Ay yolqular, siz olmaya  ahin adasından g lirsiniz? Saltanovun başını, olmaya, siz batırmısınız?”

Doğrusu, mən bir qədər utandım v  hər şeyi a ıb ona deyə bil-m dim. H r nd ki, o bizim adamlardanı, lakin belə işlərdə adam heç  z nk n  də etibar edə bilmir. Bir də ki, axı azad komanda hər halda dustaqlardan d z lmı  dəstə deyildir: o, istəsə, məsələn, rəisin yanında  z n  göstərmək  c n gizlicə gedib hər şeyi xəbər verə bilər –  unki o, necə deyərlər, “azaddır”. Həbsxanada olanda bizim hər bir işimiz g z qabağında idi, bir iş oldumu, o saat bilirdik ki, bunu kim etmişdir. Lakin azadlıqda bunu necə bilmək olar?

O mənim cavab verməyib susduğumu g r nd  yenə də dedi:

“Siz məndən qorxmayın: mən  z qarda larımı heç bir zaman satmağa razı olmaram, bir də ki, belə işlər mənim əlimdən g lm z. İndi ki, siz etm misiniz, deməli, siz deyilsiniz! Lakin  h rd  belə danışqlar var idi, bu işi  ahin adasından qa an adamlar etmişdir, mən də indj baxıb görürəm ki, siz on bir n f rsiniz, ona görə ağılma gəldi ki, yeqin sizin i inizdir. Eh, uşaqlar, çox pis i  olubdur – dođrudan çox pis işdir, bədbəxtlikdir!  n başlıcası isə budur ki, bu böyük cinayətdir və bunun xəbəri bizim r is  də gəlib çatmışdır. N  isə, bu sizin  z i inizdir... Əgər  h rd n kənar keçib gets niz – işiniz yaxşı olar, bizim isə k m kliyimiz bu olar ki, d st mizin ərzaq ehtiyatından n  qalmı sa sizə ver rik, biz onsuz da indi evə qayıtmalıyıq, bizdə qalan ürəyə g t r n, balıq da ver rik. Sizə qazan a lazım deyildirmi?”

¹  z ceza müddətini  ekib qurtarmış katorqalı dustaqlardan düzəlir. Onlar həbsxanada yox, kənar evlərdə yaşayırlar, lakin onların həm  zl ri, həm də bütün işləri nəzarət altında saxlanı, onların  z n  görə qayda-qanunları vardır (m allifin qeydi).

“ g r, – dedim, – artıq varsa, versəniz pis olmaz”.

“Bu böyük qazan anı g t r n... gecə mən sizə  h rd n də bəzi şeylər getir r m. Biz g r k  z qarda larımıza kömək edək”.

Bu söhbəti  sid nd  ürəyimiz sakitləşdi. Mən papağımı çıxarıb bu xeyirxah adama təzim etdim v   z minnətdarlığımı bildirdim; yol-da larım da ona ba   ydil r... Ağıladıq... O ki, bizə ərzaq verdi, elə bunun  z  hər şeydən qiymətlə idi, onun dediyi xeyirxah sözlər isə bizim  c n daha qiymətlə idi.  unki biz bu qədər ki, yol g lmı dik, hər yerdə insanlardan qaçıb gizlənməyə çalışırdıq,  unki bilirdik ki, bizə n  olsa, n  hadisə  z versə insanlardan  z versə bilərdi, başqa heç bir şey ola bilməzdi. Lakin indi burada bu adamların bizə yazığı gəldi.

Bəli, biz beləcə o qədər sevinmi dik ki, az qala  z əlimizlə başımızda təzə bir belə a acaqqdıq.

Azad komanda çıxıb gedəndən sonra bizim uşaqlar çox sevindilər. Hətta Volodka atılıb düşməyə ba ladı, hamımız qorxu hissini unuttuq. Biz çayın sahilindəki   k k yerə getdik, bu yer Dikman dərəsi adlanırdı,  unki paroxod i i ilə m  ğ l olan Dikman adlı bir alman burada paroxod d z ldirmı ... Od qaladıq. İki qazan anı tonqalın üstündən asdıq, qazan alardan birində çay, o birində isə balıq  orbası hazırladıq. Axşamüstü idi, hər tərəfə qaralıq çökmüşdü, yağış yağırdı. Lakin bu yağı n yağmağı bizim keffimizi bir o qədər pozmadı,  unki tonqalın qırağında oturub çay i irdik, yağış heç vecimiz  də almırdıq.

Oturub  z- z m z  söhbət edirdik, elə bil ki, lap  z m z  Həzrət İsanın himayəsində hiss edirdik, heç ağılımıza gəlmirdi ki, bizdən bir qədər o tərəfdə  h rin işıqları görünür, deməli, bizim yandırdığımız tonqalın işığı da orada görünürdü. Bəli, adam bəzən o qədər laqeyd olur ki, hər şeyi unudur: biz dağlardan, tayqadan ke nd  hər bir səsə qulaq verir, hər şeydən   bh l nirdik, indi isə burada,  h rin lap qabağında tonqal yandırib oturmuşduq, söhbət edirdik, sanki heç nə olmamışdı v  elə belə də lazım imiş.

Bizim xo b xtliyimizd n o zaman  h rd  qoca bir məmur yaşayırdı. Əvvəllər o, N. həbsxanasında nəzarətçi imiş, N. h bsxanası isə böyük idi, orada çox adam saxlanırdı, lakin o adamların hamısı bu qocanı həmişə xeyirxahlıqla xatırlayı, onun yax ılığını danışırdılar. Samarov bütün Sibir tanıyırdı, bir az əvvəl uşaqlar mənə xəbər vermişdilər ki,  c il bundan əvvəl həmin qoca vəfat etmişdir, mən

bu xəbəri eşidəndə özüm keşişin yanına getdim və yarım manat verib onun ruhunun şad olması üçün dua oxutdum! O qoca çox mərhəmətli insandı, Allah ona rəhmət eləsin, amma söyüş söyməyi yamanca sevirdi... Elə söyüşçül idi ki, lap təhərsiz. Çığırır, qışqırır, ayaqlarını yerə döyür, yumruqlarını sıxır, lakin onun bu hərəkətlərindən heç kəs zərər qədər də olsun incimirdi. Hamı ona hörmət edirdi, çünki o çox insaflı qoca idi. Heç bir zaman dustağı incitməzdi, heç bir zaman dustağı sıxışdırmaz, rüşvət almazdı, dustaqlar özləri öz xahişləri ilə ona nə versəydilər, verərdilər, bundan başqa o heç nə almazdı. Düzünü demək lazımdır ki, dustaqlar da həmişə onun qeydinə qalır-dılar, çünki onun ailəsi bir o qədər də kiçik deyildi... Buna görə də qocanın gəliri yaxşı idi...

O zaman bu qoca məmur istefaya çıxmışdı və Nikolayevsk şəhərindəki öz xüsusi kiçik evində sakitcə yaşayırdı. Lakin o azad komanda da olan öz köhnə dostları ilə, bizim uşaqlarla yenə də dostluq edirdi. Həmin bu vaxt o öz evinin artırmasında oturub çubuq çəkir, ətrafa baxmış. Bir də görür ki, Dikman dərəsində ocaq yanır. Öz-özünə fikirləşir ki, "Görəsən bu ocağı kim yandırmışdır?"

Azad komandadan olan adamların ikisi onun evinin yanından keçirmiş. Qoca onları yanına çağıraraq soruşur:

"Sizin komandanız indi harada baliq tutur? Bəlkə onlar Dikman dərəsinin üstündədirlər?"

"Xeyir, – deyər onlar cavab verdilər, – onlar Dikman dərəsinin üstündə deyildilər. Onlar indi xeyli uzaqlarda olurlar. Bir də ki, azad komanda gerek indi şəhərə qayıtmış olsun".

"Elə mən də onu fikirləşirdim... Lakin baxın, görürsünüzmü, çayın o tayında tonqal yanır?"

"Görürük".

"Görəsən bu tonqalın yanındakılar kimdir? Sizin fikrinizcə, kim ola bilər?"

"Bilmirik, Stepan Saveliç, yəqin yoldan keçənlərdir".

"Doğrudur, yəqin yoldan keçənlərdir... Siz əclafların da heç biri, bir dəfə də olsun, öz qardaşınız haqqında düşünüb fikirləşməmişsiniz, gerek elə hər şeyin haqqında mən fikirləşəm... Bəs sizin rəisin üç gündür ki, Şahin adasından qaçan adamlar haqqında danışdığımı eşitməmişsiniz? Görürsünüzmü, onlar, deyəsən çox da uzaqda deyildirlər... Bəlkə bu tonqal qalayan adamlar elə o axmaqlardır?"

"Ola bilər, Stepan Saveliç. Əgər onlar yandırsa burada təəcübü bir şey yoxdur".

"Elədir, onların işi xarəbdir! Görün bir bu əclaflar necə işlər görürlər!.. Bilmirəm, görəsən, bizim rəis indi şəhərdədirmi? Əgər qayıtmamışdırsa, yəqin tezliklə qayıdacaq; əgər o bu tonqalı görse, o saat öz destəsini hazırlayacaqdır. Nə etməli? Axı bu əclaflar da yazıqdırlar: bir Saltanovdan ötrü onların hamısının başını bədənindən ayırlarlar? Uşaqlar, tez olun, qayığı hazırlayın..."

Biz tonqalın kənarında oturub baliq şorbasının bişməsinə gözləyirdik, – çünki çoxdan idi ki, isti xörək yeməmişdik. Gecə qaranlıq idi, dənizdən-qara buludlar gəlir, yağış çiləyir, tayqa və dərə tərəfdən uğultu səsi gəlirdi, biz isə bütün bunlara diqqətlə qulaq asır, şadlanırdıq... Axı avara adam üçün qaranlıq gecə doğma ana qədər əzizdir; göyün üzü zülmət kimi qaranlıq, lakin bizim qəlbimiz şad idi.

Birdən yanımızdakı tatar qulaqlarını şəkəldi. Axı bu tatarlar pişik kimi ayıq olurlar. Mən də qulaq verdim: deyəsən, kim isə çayda qayıqla üzür və avarları ehmalca suya çırpırdı. Mən sahile tərəf gedib baxdım, necə ki, ağılımıza gəlmişdi, eləcə də oldu: çayda bir qayıq üzürdü, avar çəkənlər cərgə ilə oturmuşdular, sükanın başında öyləşən adamın şapkasındaki nişan parıldayırdı.

"Bəli, dedim, uşaqlar, başımızı əldən verdik... Rəis gəlir!"

Biz hamımız sıçrayıb ayağa qalxdıq, qazançaları vurub aşırıdık, – tayqaya tərəf üz qoyduq!.. Mən uşaqları səpələnməyə və ayrı-ayrı yerlərə qaçmağa qoymadım, fikirləşdim ki, gözləyək, görək nə olur: əgər onlar azdırlarsa, biz hamımız bir yerdə olsaq, özümüzü daha yaxşı qoruyarıq. Ağacların dalına çökilib gizləndik və gözləməyə başladık. Qayıq gəlib sahile yanaşdı, qayıqdan beş nəfər düşüb sahile çıxdı. Onlardan biri gülüb deyirdi:

"Eh, deyəsən, bu axmaqlar qaçıb dağılıblar? Qorxmayın, beri gəlin, – sizə sözümdür. Sən bir bunlara bax, özlərini qoçaq hesab edirlər, lakin dovşan kimi qaçıb gizləniliblər!"

Dərin mənimlə birlikdə sidr ağacının dalında oturmuşdu.

"Eşidirsənmi, – dedi Vasili? Qərribə işdir: bu rəisin səsi deyəsən mənə tanışdır".

"Sus, – dedim, – qoy görək başımıza nə iş gəlir. Onlar çox deyillər".

Avar çəkənlərdən biri irəli gəlib bizi səslədi:

"Ey, uşaqlar, qorxmayın!.. Siz buranın həbsxanasından kimi tanıyırsınız?"

Biz nəfəsimizi içəri çəkib cavab vermədik.

“Sizə nə olubdur! – deyə o yenə də bizi səslədi. – Deyin görək buranın həbsxanasındakı adamlardan kimi tanıyırsınız, bəlkə elə bizi də tanıdınız”.

Mən ona cavab verib dedim:

“Tanıyıyıq, tanımırıq, bunun dəxli yoxdur, əgər biz sizi heç yerli-dibli görməsəydik daha yaxşı olardı. Onu bilin ki, biz diri-diri təslim olmaırıq”.

Mən bu sözlərlə yoldaşlarıma işarə edirdim ki, hazırlaşsınlar. Onlar cəmi beş nəfər idi, – biz isə onlardan çox idik. Mən yalnız ondan qorxurdum ki, əgər bunlar tapançadan güllə atmağa başlasalar, şəhərdə eşidəcəklər. Lakin fərqi yoxdur, ölmək idi, elə hamımız bir yerdə məhv olardıq. Biz döyüşsüz təslim olmayacaqdıq.

Sonra qoca özü danışdı:

“Uşaqlar, – dedi, yeni sizlərdən heç kəs Samarovunu tanımır?”

Böyürümdə əyləşmiş Darin yenə də məni dümsüklədi:

“Elədir ki, var! Deyəsən bu adam N. həbsxanasındakı nəzarətçidir... Bəri bax, – deyə ucadan soruşdu, – siz zati-aliləri heç Darin adlı bir adamı tanıyırsınız?”

“Necə tanımıram, – N. həbsxanasında mənim yanımda başçı vəzifəsində işləyirdi. Adı da deyəsən Fedot idi”.

“Elə mən özüməm, zati-aliləri. Çıxın, uşaqlar! Bu bizim ata-mızdır”.

Hamımız ağacların dalından çıxdıq.

“Bu nə işdir, – dedik zati-aliləri, yoxsa siz bizi tutmaq üçün buraya gəlmisiniz? Biz heç bunu gözləmərdik”.

“Axmaqlar! Mənim siz sarsaqlara yazığım gəldi. Bu nədir, sizin ağılınız haradadır ki, gəlib burada, lap şəhərin qabağında tonqal yandırmısınız?”

“İslanmışdıq, – dedim zati-aliləri, yağışa düşmüşdük”.

“Yağışa düşmüşdünüz? Hələ bu adamlar özlərini avaraların cərgəsinə qoyurlar! Gözləyin, islanarsınız. Siz Allaha min dəfə şükür edin ki, mən reisdən əvvəl evin artırmasına çıxıb çubuq çəkdim. Əgər sizin yandırdığınız bu tonqalı reis görseydi, o paltarınızı qurutmaq üçün sizə çox yaxşı yer tapardı... Eh, uşaqlar, uşaqlar! Görürəm, siz bir o qədər də qətiyyətli deyilsiniz. Saltanovun başını nahaq yere

batırmamısınız! Tez odu söndürün, sahilədən uzaqlaşın, orada dərədə gizlənin. Orada, istəyirsiniz lap on yerdə tonqal qalayın, dələduzlar!”

Qoca o ki var bizi söydü, biz isə onun ətrafında dayanıb qulaq asır və gülürdük. Sonra o, daha çığırmadı və sakitcə dedi:

“Belədir, mən sizə qayıqda bişmiş çörək və üç bağı kərpic çay gətirmişəm. Siz qoca Samarovunu pisliklə yad etməyin. Əgər Allahın köməkliliyi ilə, siz buradan salamat çıxıb gedə bilsəniz, ola bilər ki, sizlərdən biri Tobolsk şəhərinə gedib çıxsın, – orada kilsəyə gedib mənim əvəzimdən bir şam yandırın. Mən qoca olsam da, hiss edərəm ki, deyəsən bu tərəflərdə ölüb qalacağam, arvadım da orada evdə qalmışdır... Özüm də ki, daha lap qocalmışam... Doğrudur, mən özüm də bezən o tərəfləri, doğma yerimizi xatırlayıram. İndi isə gəlin vidalaşaq. Yaxşı yadıma düşdü, sizə bir məsləhətim də var: bir-birinizdən ayrılın, tək gedin, hamınız indi neçə nəfərsiniz?”

“On bir nəfərlik”, – dedik.

“Siz axmaq deyilsiniz, bəs nəsiniz? Axı sizin haqqınızda indi lap İrkutskda da bilirlər, siz isə hamınız bir yerdə dəstə ilə irəli soxulursunuz”.

Qoca qayığa minib getdi, biz isə dərəyə endik, orada çay qaynatdıq, balıq şorbası bişirdik, yanımızda olan ərzağı bölüşdürdük və bir-birimizlə vidalaşib ayrıldıq, – çünki qocanın dediklərinə əməl edirdik.

Darin ilə mən cüt getdik. Makarov çərkəzlərlə düşdü. Tatar iki avara ilə yoldaş oldu; qalan üç nəfər isə bərabər getdilər. Biz bir daha görüşmədik. Yoldaşlardan kimin sağ qalıb, kimin öldüyünü bilmirəm. Tatar haqqında eşitdim ki, onu da buraya sürüblər, bu xəbərini nə qədər doğru olub-olmadığını isə bilmirəm.

Həmin gecə göyün üzünü tutqun idi, biz Darinlə birlikdə Nikolaevsk şəhərinin kənarından xəlvətcə hərənib keçdik, yalnız mən-təqələrdən birinin yanında birçə it dayanıb ulayırdı.

Günəş çıxan kimi biz on verstə qədər tayqanın içərisinə girib orada yenə yolumuza davam edirdik. Birdən zəng səsləri eşitdik. Bir kolun dalında gizlənib baxdıq – gördük, poçt arabası sürətlə keçib getdi, arabanın içində isə reis öz şinelinə bürünüb yatmışdı.

Biz bunu görəndə, Darinlə birlikdə xaç çəkib, dua etdik: İlahi, – dedik, – sənə çox şükür ki, bu gecə o, şəhərdə yox idi. Yoxsa gəlib bizi tutardı.

Buxarının odu söndü. Alaçıqın içi sobanın içi kimi isti idi. Pəncərənin qırovu ərimeyə başladı, qırovun ərimesindən belə nəticəyə gəlmək olardı ki, bayırda da, yəqin şaxta bir qədər azalmışdı, çünki şaxta bərk olanda, alaçıqın içi nə qədər isti olsa da, pəncərədəki qırov erimir. Buna görə də biz daha buxarıya odun atmırdıq, mən buxarının bacasını bağlamaq üçün bayıra çıxdım.

Doğrudan da bayırda duman tamamilə çəkilmişdi, hava aydınlaşmış və bir qədər yumşalmışdı. Şimal tərəfdə üzəri qara meşə zolaqları ilə örtülmüş təpələrin silsiləsi arxasından nə isə ağ buludlar göyün üzünə qalxır və sürətlə göyün hər tərəfinə yayılırdı. Adama elə gəlirdi ki, kim isə soyuq gecənin bu vaxtında dərinədən nəfəs almış və sonra onun nəhəng sinəsindən çıxan buxar burumları ağ bulud şəklində göyün üzəri ilə bu tərəfdən o tərəfə qaçır və sonra üfüqün uzaq tərəflərində yavaş-yavaş gözəndən itirdi. Bu, şimal fəcrinin zəif parıltısı idi.

Mən, nə isə çox qəmli idim, xəyala qapılmışdım, damın üstündə dayanıb fikirli-fikirli bu parıltıları seyr edirdim. Gecənin soyuğu və qaranlığı bütün əzəməti ilə hər tərəfə yayılmışdı. Göyün üzündə ulduzlar parıldayırdı, bu ulduzlar hərdən sayrışıb göz qırpırdı, aşağıda, yerin üzərində isə qar səhraları uzaqlara qədər yayılır, tayqanın qara zolaq kimi görünən xətləri qaralır, uzaqdakı dağlar isə üfüqdə mavi rəngə bürünürdü. Bu sakit, səssiz və soyuq mənərə adamın qəlbini dərd, kədərlə doldururdu, – elə bil ki, havadan nə isə qəmli bir səs eşidilirdi. Bu səs isə deyirdi: “Uzaqdır, hələ uzaqdır!”.

Mən alaçıqı qayıdanda avara yatmışdı, alaçıqın içində isə onun yekahəng xorultusu eşidilirdi.

Mən də yerimə uzandım, lakin bir az bundan əvvəl eşitdiyim əhvalatların təsirindən uzun müddət gözümə yuxu getmədi. Bir neçə dəfə, deyəsən yuxu məni apardı, fikirlər və xəyallarla dolu başımı bir az mürgüledtdi, lakin elə həmin bu dəqiqələrdə elə bil ki, qəsdən avara öz yerində o yan-bu yana çevrilərək yuxuda öz-özünə sayıqlayıb danışmağa başladı. Onun, nə isə, aydın olmayan xırıltılı danışmağı mənim yuxumu qaçırdı. Onun Odisseyaya¹ kimi keçirmiş olduğu

¹ Qədim yunan şairi Homerin “Odisseyaya” poemasının qəhrəmanı. Odisseyaya səyahət zamanı cürbəcür sərgüzeştlər keçirmiş, bir çox manea və çətinliklərə rast gəlmişdir.

həyatın səhnələri bir-birinin ardınca gözümün qabağında canlandı. Hərdən bir, huşa gedəndə, mənə elə gəlirdi ki, başımın üstündə sidr ağacının budaqları və yarpaqları xışıldayıb səslənir, mənə elə gəlirdi ki, hündür bir qayanın üstündə dayanmışam və oradan gözetçi məntəqəsinin ağ evlərini görürəm; mənə elə gəlirdi ki, mənim gözlərimlə ağ divarın arasındakı boşluqda bir dağ qartal öz azad qanadlarını çırparaq havada süzür. Beləliklə, xəyal məni öz qanadları üzərinə alaraq alaçıqın içindəki ümitsiz qaranlıqların içindən çıxarır və haraya isə uzaqlara aparırdı. Mənə elə gəlirdi ki, nə isə birdən-birə soyuq bir meh, azad bir külək mənim üzümə toxundu, qulaqlarımda okeanın uğultusu var idi, günəş qürub edirdi, hər tərəfi qaranlıq sarırdı, mənim kiçik qayığım isə boğazın suları arasında yavaş-yavaş üzürdü.

Bu gənc avaranın danışdığı əhvalatlar mənim bütün damarlarımdakı qanı da cuşa gətirmişdi. Mən bu avaranın danışdığı epopeyanın katorqadakı havası tutqun kazarmanın içərisində, ağzı möhkəmcə bağlanmış həbsxananın divarları arasında söylənərsə, ona qulaq asanlara necə təsir edəcəyi haqqında düşünürdüm. Mən, bəzən fikirləşib öz-özümdən soruşurdum ki, nə üçün avaranın danışdığı bu əhvalatlardakı başqa şeylər, oradakı yolun çətinlikləri, qaçan adamların keçirdiyi iztirablar, hətta “avaraların həyatına məxsus olan dərd-kədər” nə üçün mənim hafizəmdə bir o qədər də dərin nəş bağlamır, bu əhvalatlardakı azadlıq poeziyası isə mənim hafizəmi bu qədər məşğul edir? Nə üçün bu əhvalatlar məni azadlığa dəvət edən, mənim gözlərimin qarşısında dənizin, tayqanın və geniş düzlərin azad açıqlıqlarına doğru çağıran bir səs kimi səslənirdi? Əgər bu səs məni bu qədər ehtirasla çağırır, xeyli uzaqlarda olan o azadlıq məni bu qədər özünə cəlb edirdisə, bəs bu səs həmin azadlığın bədəsindən böyük bir ürək yanğısı ilə içmiş olan o avara insanları necə qarşı-alınmaz bir ehtirasla səsləyə bilərdi?

Avara yatmışdı, lakin beynimdə gəzən fikirlər isə mənə rahatlıq vermirdi. Mən bu avaranın nə üçün həbsxanaya düşdüyünü, nə üçün sürgünə göndərildiyini, onun nə qədər əzab çəkdiyini, “öz valideynlərinin sözüne baxmaqdan imtina etməyə başlarkən” onun nələri keçirdiyini, nə işlə məşğul olduğunu tamamilə unutmuşdum. Mən ona baxanda, bu avaranın simasında yalnız qüvvət və ehtirasla dolu olan, azadlığa çıxmaq üçün çırpınan gənc bir həyat görürdüm, lakin o haraya, hansı azadlığa can atırdı?

Bəli haraya?..

Avaranın öz-özünə sayıqlayarkən danışdığı sözlərin arasında mən bəzən nədən ötrü isə çəkilməmiş dərin ahları da eşidirdim. Mən həll olunmamış və oluna bilməyəcək bir sualın təzyiqi altında tamamilə özümü unutmuşdum, mənim beynimi tutqun qara xəyallar sarırdı... Axşam günəşi tamamilə batdı. Yer üzü, böyük, geniş, qəmli, başdan-başa ağır fikirlərə qerq olmuş yer üzü sakitcə nəfəs alırdı. Göyün üzünü ağır və qara bir bulud örtmüşdü... Yalnız göyün kənarlarında, üfüqdə, buludun ətəklərinin sallandığı yerdə batmaqda olan günəşin zəif şüaları hələ də parıldayırdı, lakin bu parıltılar çox uzaqdan, fikirli bir halda düşüncəyə dalmış mavi dağların arxasından görünürdü...

Bu nə idi: bu parıltı çoxdan tərک edilmiş doğma bir evin işığı, yoxsa da qaranlıqda qazılmış bir qəbrin üzərində yandırılmış şamın alovunun zəif titrəyişi idi?..

Bu fikirlərin təsiri altında mən çox gec yuxuya getdim.

IX

Mən yuxudan ayılıanda saat yaqın ki, on bir olardı. Günəşin əyri şüaları alaçıqın pəncərələrindəki buzların arasından içəri düşərək döşəmənin üzərində oynayırdı. Avara alaçıqda yox idi.

Mənim kənddə işim var idi, oraya getməli idim, buna görə də atı çəkib kiçik kirşəyə qoşdum və öz heyət qapından çıxaraq kəndin küçəsi ilə sürməyə başladım. Hava aydın və nisbətən isti idi. Hərçənd ki, iyirmi dərəcəyə qədər şaxta var idi, lakin... məlumdur ki, dünyada hər şey nisbidir və buna görə də başqa yerlərdə qışın lap oğlan çağında keçən sərt şaxtalı günləri, biz burada yaxınlaşmaqda olan yaz fəslinin ilk nəfəsi kimi qəbul edirdik. Kəndin alaçıqlarının bəca- larından çıxan tüstü burumları indi bərk şaxtalarda olduğu kimi, hərəkətsiz dirəklər şəklində göyə sancılmamışdı, – indi bu tüstülər bir qədər qərbə tərəf əyilmişdi, çünki şərқ tərəfdən külək əsir və Böyük okeanın istisini də özü ilə bu yerlərə gətirirdi.

Kəndin demək olar ki, yarısı sürgünə göndərilmiş tatarlardan ibarətdir, həmin gün isə tatarların bayramı olduğuna görə, kəndin küçələrində çox böyük bir canlanma var idi. Tez-tez heyətlərin qapıları cırıldayıb açılır və heyətlərdən kirşələr, yaxud yorğa yerişlə qaçan minik atları çıxırdı, bu atların belində əyləşən adamlar isə sərxoş

olduqlarından, o tərəf-bu tərəfə yırğalanırdılar. Bu Məhəmməd ümmətləri Quranın haram buyurduğu işlərdən bir o qədər də çəkin- mirdilər, buna görə də həm at belində gəzənlər, həm də piyadalar küçənin eninə də, uzununa da çox qərribə tərzdə yırğalana-yırğalana gedirdilər. Birdən belə olurdu ki, küçədə hürkmüş at o tərəf-bu tərəfə qaçır, kirşələr aşib böyrü üstə çevrilir, at küçə boyu dördnala qaçır, atın sahibi isə onun cilovundan sallanaraq özü də ayaqları ilə qarı göyə sovururdu. Atı saxlaya bilməyəndə, kirşənin üstündən aşib yerə düşmək sərxoşluq vaxtı hamının başına gələ bilər; lakin ən çətin vəziyyətdə belə atın cilovunu əldən buraxmaq “yaxşı tatar” üçün böyük biabırçılıq hesab olunur.

Mil kimi düz uzanan küçənin qurtaracağında nə isə xüsusilə böyük bir izdiham və qalmaqal var idi. Atlılar öz atlarını çəpərlərə tərəf döndərir, piyadalar yoldan kənara çəkilir, qırmızı çadraya bürün- müş bəzəkli-düzəkli tatar qızları isə uşaqları qabaqlarına qatıb heyətlərə qovurdular. Alaçıqlardan maraqlanıb bayıra çıxan adamların hamısı üzlerini çevirib eyni tərəfə yüyürürdülər.

Uzun küçənin o biri başında isə birdən-birə bir dəstə atlı göründü, mən başa düşdüm ki, burada cıdır düzəlmişdir, çünki həm yakutlar, həm də tatarlar cıdır açmağı çox sevirlər. Atlılar beş nəfər idi, onlar yel kimi uçurdular, dəstə yaxınlaşanda mən qabaqda gedən boz atı o saat tanıdım, bu, dünən Baqılayın minib gəldiyi at idi. At hər dəfə ayaqlarını yerə vurub irəli sıçradıqca, onunla daıdaki atlıların arasın- daki məsafə artırdı, bir dəqiqədən sonra atlılar yel kimi gəlib mənim də yanımdan keçdilər.

Tatarların gözləri həyəcədən və qəzəbdən parlayırdı. Onların hamısı atın belində əllərini, ayaqlarını oynadır və bədənlərini, demək olar ki, lap atın boynuna qədər əyərək ucadan qışqırırdılar. Təkcə Vasili atın boynuna tərəf əyilərək “Ərəsey qaydası” ilə çapırdı, o hərdən bir fit verir və onun verdiyi bu fit qamçı səsləri kimi eşidilirdi. Boz at demək olar ki, lap yerə yatmışdı, havada uçan bir quş kimi tamamilə yastılanmışdı.

Məlumdur ki, həmişə belə hallarda olduğu kimi, tamaşaçıların hamısı cıdırda qalib gələn adama rəğbət bəsləyir.

– Eh, əhsən, cavan oğlan – deyə tamaşaçılar heyətlə qışqırırdılar, qədim vəhşi idmanın ehtiraslı tərəfdarları olan köhnə at oğurları isə bir tərəfdə əyləşib atların ayaqlarının səsinə uyğun bir halda əllərini dizlərinə vururdular.

Vasili köpüklənən atın belində geri qayıdarkən küçənin yarısında mənə çatdı. Məğlub olmuş rəqiblər də xeyli daldə gəlirdilər.

Avaranın rəngi qaçmışdı. Gözləri həyəcandan parıldıyırdı. Mən gördüm ki, o “içmişdir”.

– Bir balaca vurmuşam! – deyə o, atın belindən öyilərək mənə qışqırdı və şapkasını yellədi.

– Özün bilərsən... – deyə cavab verdim.

– Eybi yoxdur, acığın tutmasın!.. Mən bir balaca vursam da, heç bir zaman ağlımı itirmirəm. Yaxşı yadıma düşdü, mənim şeylərimi heç kəsə vermə! Lap özüm gəlib istəsəm – yenə vermə! Eşidirsənmi?

– Eşidirəm, – deyə mən soyuq cavab verdim, – lakin siz də bundan sonra bir daha sərxoş halda mənim yanına gəlməyin.

– Gəlmərəm, – deyə avara cavab verdi və atını qamçıladi.

At fınxırıb buruldu, lakin üç sajen irəli addımlamamışdı ki, Vasili cilovu bərk dartıb onu saxladı və yenə mənə tərəf öyilib dedi:

– Atı da ki, gördünüz, at deyil, lap yeldir! Mərc gəlmişdim. Gör-dünüzü necə qaçırdı? İndi mən bu at üçün tatarlardan nə istəsəm ala bilərəm. Mən sənə düzünü deyirəm, çünki tatarlar lap qocalanda da yaxşı atdan xoşları gəlir.

– Siz nə üçün onu satırsınız? Bəs özünüz nə işlədəcəksiniz?

– Satıram – deməli, vaxtı çatıbdır!

O yenə də atını qamçıladi və sonra dayandırdı.

– Əslinə baxsan, mən burada yoldaşıma rast gəldiyimə görə satıram. Hər şeydən əl çəkəcəyəm. Eh, əzizim! Bir ora bax, çal dayçanın üstündə gələn tatar bax... Ey, bəri bax, – deyə o, arxadan gələn atın üstündəki tatarı çağırdı. – Əhmədcan! Bir bəri sür!

Çal dayça başını oynada-oynada və ayaqlarını yerə döyə-döyə mənim kirşəmə tərəf gəldi. Dayçanın belindəki tatar şapkasını çıxardıb salam verdi və nəşəli bir halda gülümsündü. Mən maraqla onun üzünə baxdım.

Əhmədcanın hiyləgər üzü gülürdü. Onun hiyləgərcəsinə bir erkyanalıqla müsahibinə baxan xırda gözləri sevincle parıldıyırdı. “Biz, qardaşım, səninlə bir-birimizi yaxşı başa düşürük, – elə bil ki, onun baxışları hamıya bu sözləri deyirdi. – Əlbəttə, mən hiyləgər və yalançıyam, lakin iş də elə bundadır, hiyləgər və yalançı oldunmu, gərək özün də cəld olasan. Doğrudurmu?” Onun həmsöhbəti də Əhmədcanın üzünə, gözlərinin yanındakı nəşəli qırıqlara, nə isə çox qərribə bir halda hərsi bir tərəfə sallanan nazik və uzun qulaqlarına

baxaraq istər-istəməz gülümsündü. Bunu görəndə Əhmədcan inandı ki, həmsöhbəti onu başa düşmüşdür, o bu vəziyyətdən razı qaldı və baxışlarındakı bu həmrəyliyə təşəkkür əlaməti olaraq, ixtlas ilə başını tərptədi.

– Yoldaş! – deyə o başı ilə Vasilini göstərdi! – Avaralıqda bir yerdə olmuşuq.

– Bəs sən indi harada yaşayırsan?.. Mən nə isə sənə qabaqlar bu kənddə heç görməmişəm.

– Kağız dalınca gəlmişəm. Mədənlərə gedirik, spirt daşıyıyıq!

Mən Vasiliyə baxdım. O mənə baxışından bir qədər sıxıldı və atının cilovunu yığdı, lakin sonra yenə də başını qaldırdı və öz parlaq gözləri ilə mənə acıqlı-acıqlı baxdı. Onun dodaqları bir-birinə möhkəm sıxılıb bağlanmışdı, lakin alt dodağı hərdən bir titrəyirdi.

– Onlarla birlikdə tayqaya gedəcəyəm... Nə üçün mənə belə baxırsan? Mən avarayam, avara!..

Bu axırıncı sözləri o, atı çapa-çapa söylədi. Bir dəqiqədən sonra küçədə yalnız onun atının ayaqlarının səsi eşidilir, qaldırılmış olduğu saxtali toz dumanı da yavaş-yavaş çəkilirdi.

Bir ildən sonra Əhmədcan yenə də “kağız dalınca” gəlmişdi, Vasili isə daha qayıtmırdı.

1885

Qızıl mədənlərinin üzündə və yaxınlığında araç alıb-satmaq qadağandır, buna görə də Lena çayı üstündəki tayqa mədənlərində belə bir xüsusi peşə meydana çıxmışdı – Spirt daşıyanlar peşəsi. Bu işlə məşğul olan adamlar mədənlərə spirt gətirib qızıla dəyişirdilər. Bu, çox təhlükəli bir peşədir, çünki belə bir iş üstündə tutulan adam katorqaya işləməyə göndərilir, bundan başqa Sibirin vəhşi təbiətinin özü də bu peşə ilə məşğul olan adamlar üçün bir çox çətinliklər törədir. Spirtdaşıyanların çoxu tayqada acımdan, kazak gülləsindən ölür, bir çox hallarda isə başqa destələrdən olan və onun özü kimi spirtdaşıyan adamlar bıçaqla bir-birini öldürürlər. Lakin bu peşə qızıl mədənlərində işləməkdən sərfəlidir (müəllifin qeydi).

YURDSUZ UŞAQLAR

1. XARABALIQLAR

Anam öləndə mənim altı yaşım var idi. Dərin qəm-qüseyə batmış atam elə bil mənim varlığımı tamamilə unutmuşdu. Hərdən bir o, balaca bacım Sonyanı özizləyir və özü bildiyi kimi qeydinə qalırdı, çünki Sonya anama oxşayırdı. Mən isə çöldə özbaşına bitən bir ağac kimi böyüyürdüm – heç kəs mənim qayğıma qalmadığı kimi, azad gəzib-dolanmağıma da mane olmurdu.

Yaşadığımız yerin adı Knyazye-Veno idi, onu sadəcə Knyazşəhərcik də adlandırırdılar. Bu yer addan-sandan düşüb yoxsullaşmış olan lovğa bir polyak nəslinin idi və Cənub-qərb ölkəsinin kiçik şəhərlərindən birini xatırladırdı.

Siz bu yerə şərq tərəfdən gəlsəydiniz, hər şeydən əvvəl gözünüzdə həbsxana sataşardı; bu həbsxana şəhərin ən gözəl binası idi. Şəhər isə aşağıda, üzü çil bağlamış durğun göllərdən bir qədər ucada salınmışdı; şəhərə dədə-babadan qalma “zastava”nın¹ yanından keçən şose ilə enmək mümkün idi. Yuxulu, şikəst bir adam şlaqbaumu ağır-ağır qaldırır və siz şəhərə daxil olurdunuz; ancaq ola bilirdi ki, şəhərə girdiyinizi birdən-birə başa düşməyəydiniz. Boz banlar, hər cür zir-zibil tökülmüş boş yerlər, xırda və getdikcə alçalan daxmalar bir-birini əvəz edirdi. Daha sonra geniş meydanın müxtəlif yerlərində yəhudilərə məxsus qara darvazalı “karvansaralar” görünürdü; kazarma sayağı düz xətlərlə sıralanmış ağ divarlı hökumət idarələri insanın ürəyini sıxırdı. Ensiz və kiçik çayın üzərindən salınmış olan taxta körpü təkərlərin altında titrəyərək cırıldayır, lap əldən düşmüş qoca kimi səndələyirdi. Körpüdən o tərəfə mağazalar, xırda və böyük dükanlar və çörək satılan talvarlarla dolu olan yəhudi küçəsi uzanırdı. Buralar çox çirklili idi, ətrafa pis qoxu yayılırdı, küçənin toz-torpağında dəstə-dəstə uşaqlar sürünürdü. Bir dəqiqə keçər-keçməz siz şəhərin kənarına çıxardınız. Qəbiristanlıqdakı qayın ağacları yavaşca pıçıl-

¹ Şəhərə girən yerdə qarovulxana. Əvvəllər düşməndən qorunmaq üçün, sonralar isə keçib gedənlərdən pul yığmaq üçün düzəldilirdi.

daşır, külək zəmilərdəki taxılları dalğalandırır və yol kənarındakı teleqraf xətlərində onun əmələ gətirdiyi qəmgin, sonsuz nəğmələr səslənirdi.

Yuxarıda adını çəkdiyimiz körpünün altından keçən kiçik çay bir göldən axıb başqa bir gölə tökülürdü. Beləliklə, kiçik şəhər şimaldan və cənubdan geniş su sahəsi və bataqlıqlarla əhatə olunmuşdu. Göllər ildən-ilə dayazlaşır, otlarla örtülür, böyük və geniş bataqlıqlarda hündür, sıx qamışlar dəniz kimi dalğalanırdı. Göllərdən birinin ortasında bir ada və adada köhnə, yarımxaraba bir qəsr var idi.

Mənim bu əzəmətli və köhnə binaya həmişə necə qorxu ilə baxdığım yadırdır. Bu bina haqqında bir-birindən dəhşətli rəvayətlər və hekayələr danışdılar. Deyirdilər ki, adanı əsir türklər öz əlləri ilə süni surətdə yaradıblar. Qədim kişilər danışdılar ki, “bu köhnə qəsr insan sümükləri üzərində dayanır”. Mənim də qorxmuş uşaq təsəvvürümdə belə bir mənərə yaranırdı ki, yerin altında olan minlərlə türk skeleti bu adanı, bu adadakı piramida şəkilli uca qovaq ağaclarını və köhnə qəsri öz arıq əlləri üstündə saxlayırlar. Buna görə də aydındır ki, qəsr daha qorxulu görünürdü. Onun çoxdan sınıb dağılmış pəncərələrinin yerindəki deşiklər elə heybətli idi ki, hətta aydın günlərdə belə işıqdan və quşların uca səslərindən ruhlanıb ürəklənərək qəsre yaxın gəldiyimiz vaxtlarda bu bina çox zaman bizi dəhşətə gətirirdi. Boş zallardan gizli və anlaşılmaz səslər eşidilirdi; xırda daşlar və divarların suvağı qopub düşür, boğuş əks-səda əmələ gətirirdi; biz dala baxmadan qaçırdıq, arxamızda isə hələ uzun zaman taqqıltı, ayaq səsləri və şaqqıltı eşidilirdi.

Küləkli payız gecələrində isə göllərin arxasından əsən külək böyük qovaq ağaclarını yırgaladığı zaman köhnə qəsr ətrafa dəhşət saçır və bütün şəhəri qorxuya salırdı.

Qərb tərəfdə, dağın üstündə, çürümüş xaclar və uçub dağılmış qəbirlər arasında çoxdan bəri başlı-başına buraxılmış kiçik bir kilsə var idi. Bu kilsənin damının bəzi yerləri uçmuş, divarları tökülmüşdü; burada gur, uca səslə mis zəng əvəzinə gecələr ulaşan bayquşların qorxunc səsləri eşidilirdi.

Bir zaman vardı ki, qocaman qəsr hər cür yoxsul üçün havayı sığınacaq idi. Şəhərdə özünə yer tapa bilməyən, gecə vaxtı və pis havada hər hansı bir səbəbə görə sığınacaq üçün qəpik-quruş belə verməyə imkanı olmayan hər bir adam adaya gələrək, orada xarabalıqlar

arasında öz belalı başını dolandırır, bu qonaqpəərəstlik üçün isə köhnə zir-zibil yığını arasında batıb qalmaq qorxusu şəraitində gün keçirirdi. “Qəsrdə yaşayır” sözləri son dərəcə yoxsulluq ifadə edən bir ibarə olmuşdu. Köhnə qəsr müvəqqəti olaraq yoxsullaşmış mirzəni də, kimsəsiz qarıları da, yersiz-yurdsuz səfilləri də mehribanlıqla qəbul edir, himayəsi altına alırdı. Bütün bu yoxsullar, köhnəlib əldən düşmüş binanın içərisini söküb dağıdır, tavan və döşəmələri sındırıb sobaları qalayır, nə isə bişirib yeyir – ümumiyyətlə, başlarını birtəhər girtəyirdilər.

Lakin elə günlər gəlib çatdı ki, köhnə xarabalıqların himayəsi altında yaşayan bu cəmiyyət arasına çəkişmə düşdü. Bu zaman, vaxtilə xırda qraf xidmətçisi olmuş qoca Yanuş özü üçün bir növ darğa vəzifəsi düzəldərək, islahat keçirməyə başladı. Adada bir neçə gün elə hay-küy qopdu, elə bağırtılar qalxdı ki, adamlar bəzən: “Olmaya yeraltı zindanlardan türklər baş qaldırmışlar” – deyə düşünməyə başlamışdılar. Bu, Yanuşun başladığı işlər idi; o, xarabalığın əhalisini saf-çürük edir, “pak xristianları” adsız-sansız şəxsiyyətlərdən ayırırdı. Nəhayət, adada yenidən qanun-qayda düzəldəndən sonra belə məlum oldu ki, Yanuş qəsrdə, başlıca olaraq, qraf nəslinin keçmiş xidmətçilərini və ya xidmətçilərin nəvə-nəticələrini saxlamışdır. Bunların hamısı köhnə sürtük və qədim polyak paltarları geymiş iri, gömgöy burunları olan və əllərində düyünlü ağac gəzdirən əcaib qocalar idi, qarılar isə eybəcər və qaraçı idilər, dilənçi sifətində olduqlarına baxmayaraq, kaporlarını¹ və saloplarını² saxlamışdılar. Bunların hamısı dilənçiliyə layiq əlbir aristokrat dəstə təşkil edirdi. Adi günlərdə bu qoca qadın və kişilər dua oxuya-oxuya şəhərin varlı camaatının evlərini gəzir, dedi-qodu yayır, öz talelərindən şikayətlənir, gözyaşı tökür və dilənirdilər; bazar günləri isə polyak kil-sələrinin yanında uzun cərgələrlə dayanır və böyük təmkinlə “Allah payı” yığırdılar.

Adadakı bu dəyişiklik vaxtı oradan eşidilən səs-küy bizi maraqlandırdı; mən və bir neçə yoldaşım oraya getdik, qovaq ağaclarının yoğun gövdələri arasında gizlənərək tamaşa etməyə başladığımızda Yanuş olmaqla, qırmızıburun qocalardan və eybəcər qarılardan ibarət

¹ Qışda lent ilə çənə altından bağlanan qadın papağı

² Gen qadın paltosu

bütöv ordu, qovulmalı olan son kərənişinləri qəsrdən çıxarırdılar. Axşam düşürdü. Qovaq ağaclarının uca başları üzərində toplaşan buludlardan yağış səpələməyə başlamışdı. Başdan-ayağa cır-cındır içində olan qorxmış, miskin və özlərini itirmiş zavallılar, haradansa çıxmış yazıq və əsil-nəsebi məlum olmayan adamlar arada vurnuxur, sanki yuvalarından balaca uşaqların qovmuş olduqları köstəbəklər kimi yenə də gözə görünmədən qəsrin deliklərindən birinə soxulmağa çalışırdılar. Lakin Yanuş və küpəgiren qarılar bağıra-bağıra söyüş yağdırır, onları atəşkeş və dəyənəklərlə hədələyərək hər yerdən qovurdular; kənarda isə əlində ağır dəyənək olan bir gözetçi dayanmışdı; o silahlanmış olsa da dəstələrdən heç birinə qoşulmurdu, görünür, qələbə çalanlara rəğbət göstərirdi. Zavallı naməlum adamlar ixtiyarsız halda başlarını aşağı salıb adanı birdəfəlik tərk edərək, körpünün o tayında gözdən itir və bir-birinin arxasınca axşamın sürətlə çökən qaranlığında batıb gedirdilər.

Əvvəllər mənəm təsəvvürümdə bir növ əzəmətli görünən qədim qəsr də, Yanuş da bu unudulmaz axşamdan sonra gözümdən düşdü və öz cazibədarlığını itirdi. Bəzən mən adaya gəlməyi xoşlayar və uzaqdan da olsa, onun boz rəngli divarlarına və cəng atmış köhnə damına tamaşa etməyi xoşlayırdım, bu mənə əyləndirirdi. Dan yeri ağaranda müxtəlif biçimli adamlar qəsrdən sürünüb çıxır, günəşin işığında əsnəyir, öskürür və xaç çəkib dua edirdilər; mən onlara da bir növ ehtiram hissi ilə tamaşa edir və elə düşünürdüm ki, bütün qəsr bürümüş olan sehr bu insanlara da sirayət etmişdir. Onlar gecə bu qəsrdə yatır, ayın şüaları, sınıb dağılmış pəncərədən qəsrin böyük zallarını işıqlandırdığı və ya tufan qopduğu zaman bu zallarda nələrdə olduğunu görür və eşidirlər. Ömrünü keçirmiş yetmiş yaşlı boşboğaz qocalar kimi Yanuş bəzən qovaq ağacları altında oturub, xaraba qalmış binanın şanlı keçmişindən danışmağa başlayarkən onun söhbətini dinləməyi mən xoşlayırdım.

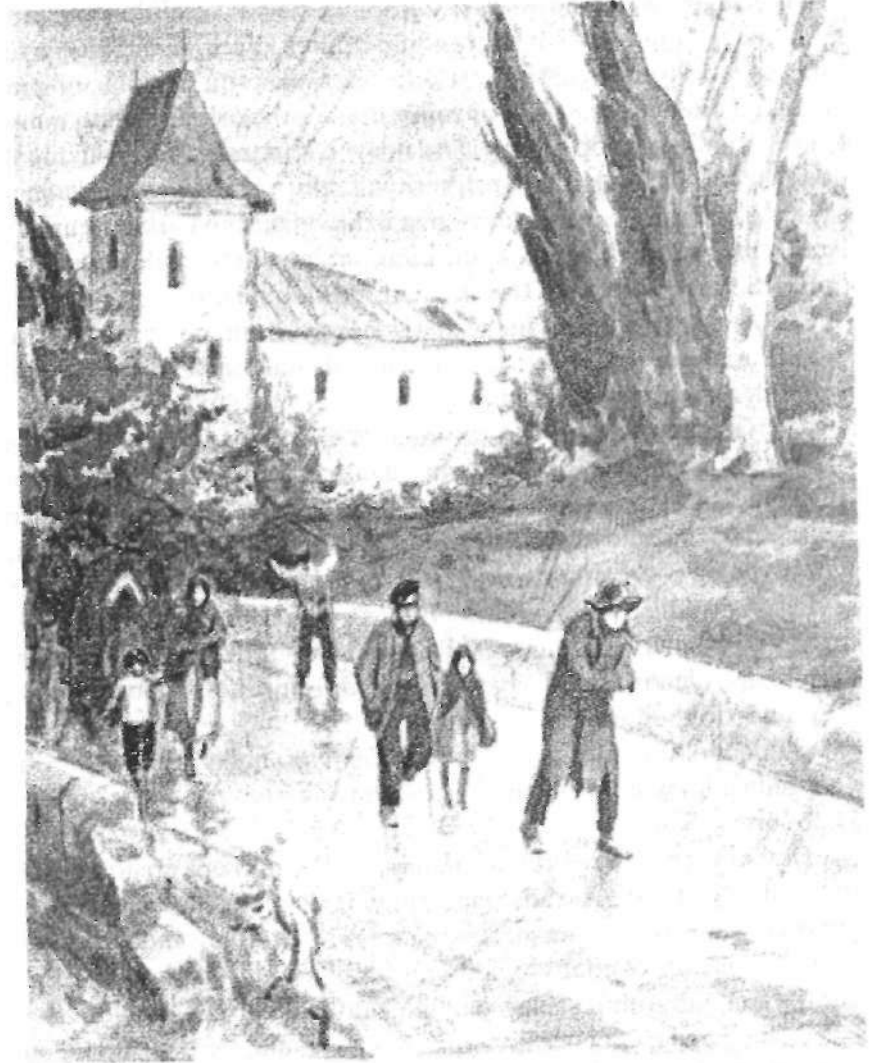
Lakin o axşamdan sonra qəsr də, onun nəğməkarı olan Yanuş da mənə başqa cür görünməyə başladı. Ertəsi gün Yanuş mənə adanın yaxınlığında görüb səslədi və çox məmnun halda inandırmağa başladı ki, “bele möhtərəm ata-ananın oğlu” indi qəsre cürətlə gələ bilər, çünki burada tam tərbiyəli bir cəmiyyət görəcəkdir. O, hətta mənə ölmədən tutub lap qəsrin yanına gətirdi, lakin mən gözyaşı axıda-

axıda elimi onun əlindən dartıb çıxardaraq, oradan qaçmağa başladım. Qəsr mənə nifret duyğusu oyatmışdı. Yuxarı mərtəbənin pəncərələrinə taxta vurulmuşdu, aşağı mərtəbə isə kaprolu və saloplu qarıların sərəncamında idi. Qarılar buradan elə iyrenc şəkildə çıxır, mənə elə şit və yersiz yaltaqlıq edir və öz aralarında elə uca söyüş söyürdülər ki, mən onlara mat qalır və təəccüb edirdim ki, dəhşətli gecələrdə türkləri sakitləşdirən qəzəbli mərhum, indi bu qarıların qonşuluğunda necə dözüür. Ancaq əsas məsələ bunda idi ki, qəsrin qələbə çalan camaatının öz zavallı qonşularını necə amansız bir soyuqqanlıqla qovduqlarını yaddan çıxara bilmirdim, əsl-nəsəbi məlum olmayan və yurdsuz qalmış adamları xatırlayanda isə qəlbim sızıldayırdı.

Adada təsvir etdiyimiz islahatdan sonra bir neçə gecə şəhər çox narahat oldu: itlər hürür, evlərin qapıları cırıldayır, yerlilər isə hər dəfə küçəyə çıxaraq barıları ağacları ilə döyür, kimə isə bildirirdilər ki, onlar yatmayıblar, ayıqdırlar. Şəhərin əhalisi bilirdi ki, yağışlı gecələrin soyuq qaranlığında, onun küçələrində gəzib dolayanlar, yağışdan islanan və soyuqdan titrəyən ac və çıpaq adamlardır; bu adamların ürəklərində qəzəb hissləri oyanmalı olacağını şəhər camaatı başa düşdüüyü üçün ehtiyatı əldən vermir və bu hisslərə qarşı öz hədə-qorxusunu əsirgəməzdi. Gecənin zülməti isə elə bil qəsdən soyuq və şiddətli yağışın arasında yerə enir və alçaqdan hərəkət edən buludları yerdə buraxıb uzaqlaşır. Külək də bu soyuq gecədə şiddətini artırır, ağacların başını yellədir, pəncərələrin taxtasını çırpır, istilik və rahatlıqdan məhrum olan onlarca insan haqqında mənə nəğmə oxuyurdu.

Lakin, nəhayət, bahar qışın son şiddətinə qəti qələbə çaldı; günəş torpağı qurutdu və beləliklə, evsiz-əşiksiz olan bədbəxt insanlar hara isə dağılışdılar. İtlərin gecələr eşidilən səsləri kəsildi, yerlilər barıları döyməkdən əl çəktilər və şəhərin yuxulu, yeknəsəq həyatı öz qaydası ilə davam etdi.

Yalnız zavallı bədbəxtlər indi öz həyat yollarını tapa bilməmişdilər. Doğrudur, onlar daha gecələr küçələrdə veyillənmişdilər, deyilənlərə görə, onlar harada isə dağın üstündəki kilsənin yanında özləri üçün sığınacaq tapmışdılar; lakin onların orada necə yerləşmiş olduqları haqqında heç kəs düzgün bir söz deyə bilmirdi. Hamı ancaq onu

görürdü ki, o tərəfdən, kilsəni əhatə edən dağ və dərələrdən səhərlər şəhərə ən əcaib və şübhəli adamlar enir; bu adamlar qaranlıq çökəndə, yenə də haman istiqamətdə gözdən itirdilər. Onlar öz gelişləri ilə şəhərin sakit və süst həyatını pozur, onun cansıxıcı, qüssə doğuran mühitində tutqun ləkələr kimi görünürdülər. Yerlilər onlara əyri-əyri, qəzəb və həyəcanlı nəzərlərlə baxırdılar. Bu adamlar qəsrin aristokrat dilənçilərini heç bənzəmədilər – şəhər əhalisi onları tanımaq istəmirdi; əslində onlar şəhərdə davakar adamlar kimi tanınmışdılar: belə ki, bu adamlar yerlilərə yaltaqlıq etməkdən çox, onları söyməyi, xahiş edib istəmək əvəzinə özləri götürməyi üstün tuturdu-lar. Həm də çox zaman olduğu kimi, bu zavallı və cahil adamlar dəstəsi içərisində ehlə şəxslər də tapılırdı ki, bunlar öz zəkası qabiliyyəti etibarilə qəsrin ən seçilmiş cəmiyyətini də zinətləndirə bilirdilər, lakin orada yaşaya bilməyib, kilsənin demokratik cəmiyyəti daha artıq bəyənmişdilər.

Camaatdan ayrılmış bu adamlardan başqa kilsənin yanında başdan-ayağadək cür-cündür içində olan naməlum zavallı bir dəstə məskən salmışdı; bunlar hər dəfə bazarda görünəndə alverçi qadınlar arasında böyük təşviş əmələ gəlirdi. Havada çalağan görün kurt toyuq öz cücələrini qanadları altına alan kimi bu qadınlar da öz şeylərinin üstünü əlləri ilə örtməyə çalışırdılar. Belə bir sayıe yayılmışdı ki, yaşamaq üçün hər cür vəsaitdən məhrum olan bu zavallılar qəsrden qovulandan sonra əlbir cəmiyyət düzəltmiş, şəhərdə və şəhər ətrafında xırda oğurluqla məşğul olurlar.

Bu bədbəxtlər cəmiyyətin təşkilatçısı və rəhbəri, köhnə qəsrde yola gedə bilməyənlərdən ən diqqətəlayiq olan şəxsiyyət pan Tiburtsi Drab idi.

Drabın keçmiş çox sirlə və qaranlıq idi. Bəziləri ona aristokrat adı vermişdilər. Ancaq o, bu adı biabır etdiyi üçün gizlənmək məcburiyyətində qalmışdı. Lakin pan Tiburtsinin zahiri görünüşündə aristokratlıqdan heç bir əlamət yox idi. O ucaboyle idi, iri və kobud sifəti vardı. Qısa və sarımtıl saçları dağınıq halda idi, ensiz alnı, bir qədər irəliyə meyil edən alt çənəsi və üzündəki oynaqlıq bir növ meymunu xatırladırdı, lakin qalın qaşları altında parlayan gözləri inadlı və qəmgin-qəmgin baxırdı; bu gözlərdə hiyləgərliklə bərabər böyük zəka, qüvvət və fəvqəladə ağıl əlamətləri təzahür edirdi. Onun

sifətində müxtəlif ifadələr bir-birini əvəz etmiş olsa da, bu gözlər daim bir ifadəni mühafizə edirdi, ona görə də bu qeribə adamın əzilib-büzülməsinə baxanda mən qeyri-iradi olaraq dəhşətə gəlirdim. Onların arxasında sanki dərin və daimi bir kədər dolanmaqda idi.

Pan Tiburtsinin əlləri kobud və qabarıq idi; iri ayaqlarını kəndli sayığı atırdı. Buna görə də yerlilərin əksəriyyəti onun aristokrat nəslindən olmasına inanmırdı. Belə idisə, bəs onun hamı üçün aşkar olan fəvqəladə alimliyini nə ilə izah etmək olardı? Bütün şəhərdə ehlə bir meyxana yox idi ki, pan Tiburtsi bazar günləri oraya toplaşmış olan xoxollara¹ nəsihət vermək üçün çəlləyin üstünə qalxıb Siserondan² bir çox parlaq nitqlər söyləməsin. Ksenofontdan³ bütöv fəsillər oxumamış olsun. Təbiətən çox xəyalpərəst olan xoxollar bu canlı, lakin anlaşılmaz sözlərə öz ələmlərində xüsusi mənə verirdilər... Tiburtsi döşünə döyərək parlayan gözləri ilə onlara müraciət edib: "Patres conscripti"⁴ deyəndə onlar qaşqabaqlarını töküb bir-birinə deyirdilər:

– Kafir oğlu, gör necə hürür!

Sonra isə pan Tiburtsi gözlərini tavana tərəf qaldırıb latınca mətnləri uzun-uzadı söyləməyə başlayanda uzun bıqlı dinləyiciləri ona ürək nəzərlərlə baxıb, nətiqə acıyırdılar. Belə hallarda onlara ehlə gəlirdi ki, Tiburtsinin ruhu harada isə naməlum bir ölkədə, xristianlıqdan kənar bir yerdə dolaşır və orada kədərli macərələrə məruz qalır. Onun o dünyadan gələn səsi ehlə boğuc çıxırdı ki, künclərdə oturan və araqdan daha çox sustalmış olan dinləyicilər qıvrımsaçlı başlarını əyir və hiçqıra-hiçqıra deyirdilər:

– Vay, anacan, adamın necə yazığı gəlir! – Onların gözlərindən axan yaş damcılarını uzun bıqlarına tökülürdü.

Nətiq qəflətən çəlləyin üstündən yerə sıçrayaraq nəşə ilə qəhqəhə çəkib güləndə xoxolların qüssəli üzü birdən-birə açılır, əlləri xırda pul çıxarmaq üçün gen şalvarlarının ciblərinə sarı uzanırdı. Pan Tiburtsinin faciəli macərəsinin müvəffəqiyyətlə qurtarmasına sevinən

¹ Keçmiş zamanlarda ukraynalıya xoxol deyirdilər.

² Qədim Romada öz nətiqliyi ilə şöhrət qazanmış məşhur dövlət xadimi. Onun nitqləri nətiqlik sənətinin nümunəsi hesab olunur.

³ Qədim yunan tarixçisi və sərkərdəsi

⁴ Senator atalar (*lat.*)

xoxollar ona araq içirdir, onunla qucaqlaşır, beləliklə də, mis pullar cingilti ilə onun papağına tökülürdü.

Onun belə valehedici alimliyinə görə, yeni bir əfsanə yayıldı ki, guya pan Tıburtsi vaxtilə bir qrafın nökrü olub, həmin qraf onu öz oğlu ilə birlikdə iezuitlər¹ məktəbinə göndərirmiş ki, gənc panın çəkmələrini təmizləsin, lakin nəticədə belə olmuşdur ki, gənc qraf vaxtını avaraçılıqla keçirdiyi halda, ağazadə üçün müəyyən edilən elm və hikmətləri onun nökrü mənimsəmişdir.

Heç kəs bunu da bilmirdi ki, pan Tıburtsi uşaqları haradan almışdır, hər halda bu, həqiqət idi. Bu həqiqəti sübut edən yeddi yaşında, lakin ucaboy, yaşına nisbətən çox inkişaf etmiş olan oğlan və üç yaşında kiçik bir qız vardı; pan Tıburtsi, özü gəldiyi ilk günlərdən oğlanı da yanınca götürmüşdü. Qızı isə bir neçə aylığa hara isə getdikdən sonra götürmüşdü.

Oğlanın adı Valek idi; o, ucaboylu, zərif qarasaçlı bir uşaq idi; bəzən əlləri ciblərində, ətrafa nəzər sala-sala şəhərdə işsiz-gücsüz veyillənir, çörəksatan qadınları öz baxışı ilə vəlvələyə salırdı. Qızı yalnız bircə dəfə və ya iki dəfə pan Tıburtsinin qucağında görmüşdülər. Sonra isə bu uşaq yox oldu, harada olduğunu heç kəs bilmirdi.

Belə söyləyirdilər ki, dağdakı kilsənin yanında naməlum mağaralar vardır; o tərəflərdə mağaralar nadir şey olmadığı üçün hamı bu danışıklara inanırdı, xüsusən ona görə ki, bu adamlar hamısı harada isə yaşayırdı. Adətən, axşam vaxtı onlar məhz kilsə tərəfə gedir və oralarda gözdən itirdilər. "Professor" ləqəbi verilmiş olan, ağıldan kəm qoca dilənçi taytıya-taytıya oraya gedirdi.

Pan Tıburtsi də qətiyyət və iri addımlarla o tərəfə ayaq alırdı. Axşam qaranlığında başqa naməlum şəxslər də oraya gedirdilər və elə bir igid adam tapılmazdı ki, palçıqlı uçurumlarla onların arxasınca getməyə cürət etsin. Qəbirlərlə dolu olan bu dağ pis ad çıxarmışdı. Yağışlı payız gecələrində köhnə qəbiristanda göy rəngli od yanırdı, kilsədə isə kor yapalaqlar elə ucadan ulayırdılar ki, bu lənətə gəlmiş quşların çıxıntıları, hətta qorxu bilməyən, cəsarətli dəmirçini də lərzəyə salırdı.

¹ Katolik mənəbünə mənsub olan rahiblər

2. MƏN VƏ MƏNİM ATAM

Qesrdə yaşayan qoca Yanuş məni şəhərin küçələrində pan Tiburt-sinin dinləyiciləri arasında görəndə çox vaxt mənə belə deyirdi:

– Yaxşı deyil, cavan oğlan, siz pis cəmiyyətə qoşulursunuz!.. Heyif, nəcib ata-ananın sənin kimi oğluna, çox heyif olsun.

Doğrudan da, anam öləndən sonra atamın tutqun çöhrəsi daha da tutulmuşdu, mən evdə çox az tapılırdım. Yay axşamları mən evə gec gələndə canavar balası kimi bağçadan gizlicə keçir, çalışırdım ki, atamın gözüne görünməyim; yarısını qalın yasəmən yarpaqları örtmüş olan pəncərəmi xüsusi olaraq düzəltdiyim alətlərlə açıq və sakitcə yatağıma uzanırdım. Balaca bacım özünün qonşu otağındakı yelləncəyində hələ yatmadığı hallarda mən ona yanaşırdım, biz bir-birimizi sakitcə oxşayırdıq və oynayırdıq, özümüz də çalışırırdıq ki, deyingen qoca dayəni yuxudan oyatmayaq.

Şəhər isə sübh açılan kimi, evdə hələ hamı yatmışkən mən bağın şəhli, sıx və uca otları üzərində iz buraxa-buraxa bəridən aşib gölə tərəf ayaq alırdım; orada məni əllərində qarmaq olan özüm kimi dəcəl yoldaşlarım gözləyirdilər. Yaxud da, dəyirmanı tərəf gəldim. Burada yuxulu dəyirmançı bəndləri yenice açmış olurdu; həm də sakit dayanmış şəffaf su azca ləpələnərək dəyirman çarxının pərləri üzərinə tökülüb öz fərəhli işinə başlayırdı.

Suyun gurultulu təkənlərindən hərəkətə gələn böyük dəyirman çarxları da titrəyərək sanki könlüsüz halda, yuxudan ayılmaq istəmiş kimi yavaş-yavaş tərənir, lakin bir neçə saniyədən sonra artıq hərhlənməyə başlayır, suyun soyuq sınaqları altında çimə-çimə köpüyü etrafa sıçradırdı. Onların arxasınca yorğun oxlar yavaş-yavaş və təmkinlə hərəkətə gəlir, dəyirmanın içərisindəki dişli çarxlar gurlayır, dəyirman daşları səslənir və çox köhnəlmiş dəyirman binasının dəlik-deşiklərindən ağ un tozu duman kimi havaya qalxırdı.

Bu zaman mən yoluma davam edirdim. Təbiətin oyanmasını seyr etmək mənə ləzzət verirdi. Yatıb yuxuya qalmış torağayı qorxutmaq və ya ürəkək dovşanı şırımdan qovmaq mənim xoşuma gəlirdi. Mən tarlalardan keçib şəhərin kənarındakı meşəyə gedərkən süpürgeotunun başlarından, çəmənlərindən, çiçəklərindən şəh damcıları düşürdü. Ağaclar məni həzin pıçılıqla qarşılayırdı...

Mən xeyli uzaqlara gedə bilirdim, buna baxmayaraq, şəhərdə hər addımbaşı yuxulu adamlara rast gəlirdim; onlar pəncərələrini hələ yenice açırdılar. Budur, günəş artıq dağın üzərinə qalxır, göllərin arxasından gimnaziya tələbələrini dərse çağırən zəng səsləri eşidilir və acliq məni də evə, səhər yeməyinə çağırırdı.

Ümumiyyətlə, hamı məni avara, yaramaz uşaq adlandırdı; həm də məni pis əməllərdə töhmətləndirirdilər ki, nəhayət, mən özüm də bu ittihamlara inanmağa başladım. Atam da buna inandı; o bəzən mənim tərbiyəmlə məşğul olmağa təşəbbüs göstərirdi, lakin bu təşəbbüslər həmişə nəticəsiz qalırdı. Çarəsiz dərd və kədər sirt izlər buraxmış olduğu ciddi və qəmgin simanı görəndə mən qorxuya düşür və ürəyimi açıb ona söyləyə bilmirdim. Mən onun qarşısında dayanır, şalvarımı çəkib didişdirir, ayağının birini götürüb, o birini qoyur və yan-yörəmə baxırdım. Bəzən qəlbimdə sanki nə işə oyanırdı; istəyirdim ki, o məni qucaqlasın, dizi üstündə oturtsun və oxşasın. Belə olsaydı mən onun köksünə sıxılar və ola bilsin biz – uşaqla qaşqabaqlı bir kişi – ümumi dərdimizə birlikdə ağlayardıq. Lakin o mənə başımın üzərindən nəzər salmış kimi tutqun gözlərlə baxırdı, mən isə anlaşılmaz olan bu nəzərlər altında büzüşüb qalırdım.

– Ananı xatırlayırsanmı?

Mən onu xatırlayırdımmı? Bəli, əlbəttə, xatırlayırdım! Xatırımda idi ki, gecəyarısı yuxudan ayılanda qaranlıqda mən onun zərif əllərini axtarırdım, o əllərə sığınaraq doyunca öpürdüm. Mən onun xəstə ikən açıq pəncərənin qarşısında əyləşib gözəl bahar mənzərəsinə qəmgin-qəmgin tamaşa etdiyini və həyatının son ilində bu mənzərə ilə vidalaşdığını da xatırlayırdım.

Bəli, mən onu, əlbəttə, xatırlayırdım!.. Başdan ayağa qədər gül-çiçək içərisində uzanmış gənc və gözəl anamın solğun çöhrəsindəki ölüm izlərini görəncə mən balaca vəhşi heyvan kimi bir bucağa sıxılaraq alışıb yanan gözlərimlə ona baxırdım, heyat və ölüm sirrinin bütün dəhşəti mənim gözlərim qarşısında ilk dəfə canlanırdı.

İndi də çox zaman, gecənin bir vaxtı sinəmə sığışmayan, qəlbimdə coşan sonsuz ana məhəbbəti hissi ilə yuxudan ayılır, səadət təbəssümü ilə ətrafıma göz gəzdirdirdim. Əvvəllər olduğu kimi mənə elə gəlirdi ki, anam yanımdadır, mən bu saat onun məhriban, sevimli təbəssümünü görəceyəm.

Bəli, mən, əlbəttə, onu xatırlayırdım!.. Lakin köksündə doğma qəlb olmasını arzu etdiyim, ancaq o doğma qəlb hiss edə bilmədiyim ucaboylu, qaraqabaq adamın sualı qarşısında mən daha artıq sıxılır və kiçik əlimi onun əlindən dartıb çıxarırdım.

O da qüسسə və kədərlə məndən üz döndərirdi. O hiss edirdi ki, mənə azca da olsa təsir göstərə bilmir, çünki aramızda defedilməz bir sədd vardır. Anam sağ olanda atam onu hədsiz dərəcədə sevir və çox xoşbəxt olduğu üçün mənə heç xatırlamırdı da. İndi isə mənə ondan sonsuz ağır bir qəm-qüسسə ayırırdı.

Bizi bir-birimizdən ayıran uçurum getdikcə genişlənir və dərinləşirdi. O, getdikcə daha artıq yəqinlik hasil edirdi ki, mən pis, daş-ürəkli və xudpəsənd bir uşağam; o elə düşünürdü ki, mənəmlə məşğul olmalıdır, lakin məşğul ola bilmir, mənə sevməlidir, lakin öz qəlbində bu sevgi üçün yer tapa bilmir – belə bir vəziyyət, onun mənə qarşı soyuqluğunu daha da artırır. Bunu mən də hiss edirdim. Bəzən mən kolların arasında gizlənib ona fikir verirdim, xiyabanlarda onun necə addımladığını, getdikcə daha iti addımlarla yeridiyini müşahidə edirdim; qəlbindəki sonsuz izzirablardan doğan mübhəm iniltiləri duyur və görürdüm. Belə hallarda ona acıyır və yazığım gəlirdi. Bir dəfə o, başını əlləri içərisinə alaraq skamyaya əyləşib hönkür-hönkür ağladığı zaman mən davam getirə bilmədim; mənə bu adama doğru sövq edən qeyri-müəyyən bir hissə qapılaraq, kolların arasından çıxıb yola tərəf qaçdım. Lakin o, mənə ayaq səslərini eşidən kimi sət baxışlarla mənə nəzər salaraq:

– Nə istəyirsən? – deyər soyuq bir ahənglə mənə dayandırdı.

Mənə heç bir şey lazım deyildi. Mən öz coşqunluğumdan utanaraq cəld üzümü kənara çevirdim ki, bu coşqun hissəmi atam sifətimdən sezə bilməsin. Mən bağın içərilərinə yüyürüb, üzüqoylu otların üstünə sərildim, qüسسə və kədərdən acı-acı ağladım.

Altı yaşından etibarən mən tənhalığın dəhşətlərini hiss etməyə başlamışdım.

Bacım Sonyanın dörd yaşı var idi. Mən onu çox sevirdim, o da mənə eyni dərəcədə, çox sevirdi; lakin mənə üstümə qoyulan amansız “balaca quldur” adı aramızda uca bir sədd yaratmışdı. Mən hər dəfə onunla özüm bildiyim kimi hay-küy sala-sala və şən-şən oynamağa başlayanda həmişə yuxulu olan, gözüyumulu halda yastıqlar

üçün toyuq tükü didən qoca dayə dərhal oyanır, mənə Sonyanı cəld qucağına alaraq öz otağına apara-apara mənə acıqlı nəzərlərlə baxırdı; belə hallarda o həmişə mənə tükələri pırtlaşlıq kürt toyuğu xatırladırdı; mən özümü yırtıcı çalağanla, Sonyanı isə xırdaca cüce ilə müqayisə edirdim. Bu zaman mən son dərəcə kədərlənir və inciyirdim. Buna görə də təəccüblü deyil ki, mən az zaman içində öz cinayətkar oyunlarımı Sonyanı əyləndirmək səylərimdən əl çəkdim; bir az sonra ev də, bağça da mənə dar göründü; mən buralarda heç kimdən xoş bir sifət və nevaziş görmürdüm. Mən avaralığa başladım. O zaman bütün varlığım qərübə bir həyat eşqi və duyğusu ilə çırpınırdı. Mənə daim elə gəlirdi ki, harada isə o tərəflərdə, bu böyük və naməlum dünyada, bağın köhnə barlarının arxasında nə isə tapacağam; mənə elə gəlirdi ki, nə isə etməliyəm, nə isə edə bilərəm, lakin məhz nə edəcəyimi bilmirdim. Mən sövq – təbii ilə, toyuq tükü didən dayədən də, balaca bağçamızdakı alma ağaclarının mənə tanış olan ahəstə pıçılısından da, mətbəxdə kotlet döyən dəhşətlərin sarsaq taqqılısından da baş götürüb qaçmağa, uzaqlaşmağa başladım. O vaxtdan beri mənə xoşagəlməyən digər adlarıma “küçə uşağı və avara” sözləri də əlavə olundu; lakin mən buna əhəmiyyət vermirdim. Mən məzəmmətlərə alışmışdım; onlara, qəflətən yağın yağışa və ya gün istisinə dözdüyüm kimi dözdürdüm. Mən bu məzəmmətləri qaşqabaqla dinləyir və özüm bildiyim kimi hərəkət edirdim. Küçələrdə veyillənərkən mən hər şeylə maraqlanan uşaq gözləri ilə şəhərin adı həyatına, onun daxmalarına tamaşa edir, şose yolundakı teleqraf xətlərinin uğultusuna qulaq asır, uzaqlarda olan böyük şəhərlərdən bu xətlər vasitəsi ilə nə kimi xəbərlər göndərildiyini anlamağa sey edir və ya sünbüllərin xışılısını və uca qaydamak¹ qəbirləri üzərində esən küləyin pıçılısını dinləyirdim. Mənə, gözlərimi geniş açdığım – həyatın mənzərələri qarşısında həyəcan və qorxu ilə dayandığım vaxtlar az olmamışdı... Sürət sürət dalınca, təəssürat təəssürat arxasınca parlaq ləkələr kimi üreyimdə iz buraxırdı; mən yaşca özümdən xeyli böyük olan uşaqların da görməmiş olduğu bir çox şeyləri görüb öyrənmişdim.

¹ XVII-XVIII əsrlərdə polyaklar əleyhinə mübarizədə iştirak edən ukraynalı üsyançı kazak

Şəhərin bütün künc-bucağını zir-zibilli tinlərində gəzib qurtarılandan sonra mən uzağa, dağın üstündəki kilsəyə fikir verməyə başladım. Mən əvvəlcə, pis şöhrət qazanmış, bədnam ad çıxarmış dağa dırmaşmağa cəsarət etməyərək, qorxaq və balaca vəhşi heyvan kimi ona müxtəlif tərəfdən yanaşırdım. Lakin o yerlərlə tanış olduqca mənim qarşımda ancaq sakit qəbirlər və uçub dağılmış xaçlar görünürdü. Heç bir tərəfdə yaşayış yeri əlaməti və insan izi görünmürdü. Hər şey bir növ dinc, sakit, tərk edilib unudulmuş və bomboş idi. Yalnız kilsənin özü tutqun və pəncərələri boş görünürdü, o sanki kədərli və ağır bir fikrə dalmışdı. Mən bu kilsəyə hər tərəfdən baxmaq, içərisini görmək və orada da tozdan başqa heç bir şeyin olmadığına inanmaq istəyirdim. Lakin təkbaşına belə bir gəzinti düzəltmək həm qorxulu, həm də münasibətsiz olduğu üçün mən şəhərin üç dəcəl küçə uşağına bulka və bağımızdan alma verməyi vəd edərək onlardan kiçik bir dəstə düzəltdim.

3. MƏN YENİ TANIŞLAR TAPIRAM

Bu gəzintiye nəhərdən sonra çıxdıq və dağa yaxınlaşaraq, orada yaşayanların bellə qazdığı və bahar sellərinin əmələ gətirdiyi gilli uçuntular üzəri ilə dağa dırmaşmağa başladıq. Uçuntular dağın yamaclarını söküb açmışdı; ona görə də bəzi yerdə gil arasında bayıra çıxmış olan ağ və çürük sümüklər görünürdü. Bir yerdə taxta tabut var idi, başqa bir yerdə isə dişləri ağara qalmış insan kəlləsi görünürdü...

Nəhayət, bir-birimizə kömək edə-edə axırıncı yarğandan tələsik dağa dırmaşdıq. Günəş qüruba əyilirdi. Onun çəpəki şüaları köhnə qəbiristanın təzə göyərmiş yaşıl otlarını qızıl rəngə boyayır, əyilmiş xaçların üzərində oynayıb, kilsənin salamat qalmış pəncərələri üzərində müxtəlif çalarlı əlvan rənglər əmələ gətirirdi. Hər tərəfdə sakitlik idi, tərk edilmiş qəbiristanda dərin sükut hökm sürürdü. Biz burada artıq nə kəllələrə rast gəldik, nə sümüklərə, nə də tabutlara. Təzə yaşıl ot, ölümün dəhşət və eybəcərliklərini öz ağuşunda zərif pərdə kimi məhəbbətlə örtmüşdü.

Burada bizdən savayı heç kəs yox idi, yalnız üstünü ot basmış qəbirlər, sadə xaçlar, yarımzaraba daş sərdabların uçuntuları üzə-

rində bitən sıx yaşıl otlar, müxtəlif rəngli qaymaqçıçəyi, yonca, baş qaldırmış bənövşələr gözə çarpırdı. Bunların arasında isə qəmgin görünən köhnə kilsənin ətrafında sərçələr atılıb-düşür, qaranquşlar da sessizcə uçub pəncərədən içəri girərək, geri qayıdırdılar.

Yoldaşlarımdan biri:

– Kimse yoxdur, – dedi.

Başqa birisi, dağın üzərində hələ də parlamaqda olan günəşə baxaraq dilləndi.

– Günəş batır.

Kilsənin qapısı möhkəm mıxlanmışdı, pəncərələri isə yerden keyli uca idi, lakin yoldaşlarımdan köməyi ilə mən oraya qalxıb, kilsənin içərisinə baxmaq ümidində idim.

Birdən bütün cəsarətini itirmiş yoldaşlarımdan biri qışqıraraq mənim əlimdən tutdu:

– Lazım deyil!

Kiçik ordumuz içərisində yaşca bizdən böyük olan yoldaşımız:

– İtil buradan, qorxağın biri qorxaq! – deyərək ona qışqıraraq, çiyini mənə tərəf əydi.

Mən cürətlə onun çiyinə qalxdım, oğlan dikəldi, mən onun çiyinlərində ayaq üstə dayandım. Beləliklə, mən çətinlik çəkmədən pəncərənin çərçivəsindən yapışaraq, onun möhkəm olub-olmadığını yoxlayan sonra pəncərəyə qalxıb orada oturdum.

Aşağıdakı yoldaşlarım maraqlı içində məndən soruşdular:

– Orada nə var?

Mən dinmirdim. Pəncərənin yan taxtası üzərindən əyilərək kilsənin içərisinə baxdım; başlı-başına buraxılmış məbəddə dərin bir sükut hökm sürürdü. Uca və ensiz binanın daxilində heç bir bəzək yox idi. Ancaq pəncərələrdən azad surətdə daxil olan axşam günəşinin şüaları köhnə, uçub divarları parlaq qızılı rəngə boyayırdı. Mən bağlı qapının içəri tərəfini, uçub dağılmış balkonları, köhnə, çürümüş sütunları görürdüm, bu sütunlar elə bil dözülməz ağırlıq altında əyilmişdi. Bucaqları hörümçək toru basmışdı. Belə köhnə binaların bütün künc-bucaqlarına çökən qaranlıq buranı da bürümüşdü. Pəncərədən döşəməyə qədər olan məsafə bayırdan otlara qədər olan məsafədən çox-çox artıq görünürdü. Mən elə bil dərin xəndəyə baxırdım, həm də döşəmə üzərində qeribə şəkildə gözə dəyən bəzi şeyləri əvvəlcə seyr edə bilməmişdim.

Aşağıda dayanmış və məndən xəbər gözləyən yoldaşlarım artıq tənqə gəlmişdilər, buna görə də onların biri mənim kimi qalxıb, yanıma çıxdı, özü də çərçivədən yapışib aşağıya boylandı.

O, məhrabın yanındakı tutqun şeyi göstərərək maraqla soruşdu:

– Oradakı nədir?

– Keşis papağı.

– Yox, vedrədir.

– Burada vedrə nəyə gerek olur?

– Bəlkə, bir zaman onun içində buxurdan üçün kömür saxlayırlarmışlar?

– Yox, papaqdır ki, var. Hər halda baxmaq olar. Gəl kəmərimizi pəncərənin çərçivəsinə bağlayaq, sən kəmərdən yapışib aşağı düş.

– Elə sən dedin, mən də elədim!.. Hünərin var özün düş.

– Nə olsun ki! Elə bilirsen düşmərim?

– Di düş görək!

İlk niyyətimə əməl edərək iki qayıışı bərk-bərk bir-birinə bağladım, onları çərçivəyə keçirib bir ucunu yoldaşıma verərək, o biri ucundan özüm yapışib sallandım. Ayağım döşəməyə dəyəndə dik-sindim, lakin yoldaşımın mənə tərəf rəğbətlə əyilmiş çöhrəsini görəndə yenə ürəkləndim. Dabanlarımın tappılısı boş kilsədə, onun qaranlıq bucaqlarında səsləndi. Bir neçə sərçə balkonda qərar tutduqları yerlərindən pırlıltı ilə uçub damdakı bacaya qondu. Birdən, pəncərələrində oturduğumuz divardan saqqallı, ciddi bir sifət mənə tərəf baxdı. Bu – tavandan aşağıyadək əyilmiş çox böyük, qorxunc bir şəkil idi.

Məni dəhşət götürdü, dostumun böyük maraq və rəğbətlə dolu gözləri mənə dikilmişdi.

O yavaşca məndən soruşdu:

– Yaxın gedəcəksənmi?

Mən ona cavab verərək:

– Gedəcəyəm, – deyib, ürəklə irəliləmək istədiyim anda gözlənilməz bir hadisə baş verdi.

Əvvəlcə uçub sökülən suvaqların taqqılısı və səs-küyü eşidildi. Yuxarıda nə isə tərpendi, duman kimi toz havaya sovruldu, boz rəngli böyük bir şey havada qanad çala-çala damdakı bacaya sarı qalxdı. Bir anlığa elə bil kilsəyə qaranlıq çökdü. Bizim hərəkətlərimizdən narahat olmuş böyük bir qoca bayquş qaranlıq bucaqdan uçub havaya qalxaraq, mavi səma işığında görünüb yox oldu.

Qorxudan bütün bədənim əsdi...

Mən qayışdan yapışib:

– Çək! – deyə yoldaşıma qışqırdım.

O mənə təsəlli verə-verə:

– Qorxma, qorxma, – deyərək məni yuxarı, günəş işığına qaldırmağa hazırlaşdı.

Lakin birdən onun üzü qorxudan eybəcərleşdi, bağıraçaq pəncərədən yerə atılıb, bir an içərisində gözden yayındı. Mən istər-istəməz dönüb geriye baxdım, gözlərim qarşısında qərribə bir hadisə canlandı. Bu əhvalat mənə dəhşətdən çox heyrət hissi doğurdu.

Bizim mübahisə edib, əvvəlcə papaq və ya vedrə zənn etdiyimiz şey, sən demə, güvəc imiş; bu güvəc yerdən qalxaraq, ani olaraq havada görünüb, gözümün qarşısında məhrabın altında gizləndi. Mən ancaq kiçik, sanki uşaq əlinin tutqun cizgilərini görə bilmişdim. Bu əl güvəci çəkib hamam sığınacağa aparırdı.

Bu dəqiqələr mənim nələr düşündüyümü təsvir etməkdən acizəm: mənim hisslərimi, hətta qorxu da adlandırmaq olmazdı. Mən o dünyaya getmişdim. Elə bil ki, bir neçə saniyə ərzində başqa bir dünyadan üç qat uşaq ayağının həyəcanlı və iti yerişinin tappılısını eşidirdim. Lakin çox keçməmiş o da kəsildi. Mən sanki qərribə və anlaşılmaz hadisələr üzündən tabut içərisində yalnız idim.

Mənim üçün vaxt öz mənasını itirmişdi, buna görə məhrab altındakı ahəstə pırlıltını nə zaman eşitmiş olduğumu deyə bilməzdim.

– Bəs o nə üçün çıxıb getmir?

– Görürsən ki, qorxmuşdur.

Birinci səs mənə lap uşaq səsi kimi gəldi, ikinci səs mən yaşda olan bir oğlanın səsi ola bilərdi. Mənə elə gəldi ki, köhnə məhrabın deşiklərindən iki qara göz parıldadı.

Yenə pırlıltı eşidildi:

– Bəs indi o nə edəcək?

Böyük uşaq cavab verdi:

– Dayan, indi görürsən.

Məhrabın altında nə isə hərəkətə gəldi, hətta elə bil məhrab tərpendi, həmin dəqiqə onun altından bir adam çıxdı.

Bu – doqquz yaşlarında, məndən böyük, arıq və qamış kimi nazik bir oğlan idi. Öynində çirkli bir köynək vardı, əllərini dar və gödək şalvarının ciblərinə qoymuşdu. Qara qıvrım saçları dalğın qara gözlərinin üstünə tökülürdü.

Belə gözlənilməz və qərribə bir halda meydana çıxan, mənə tanış olmayan bu oğlan bizim bazar uşaqlarının dalaşmağa hazırlaşarkən bir-birinə yanaşdıqları kimi saymazıyana bir hərəkətlə mənə yanaşmaqda idi; lakin buna baxmayaraq mən onu görəndə çox ürək-ləndim həmin mehrabın altından, daha doğrusu, kilsenin döşəmə-sindəki bacadan, oğlanın arxasınca ikinci bir çirkli və kiçik çöhrə çıxdığını görəndə mən daha artıq ürəkləndim. Bu uşağın sarı saçları və mavi gözləri vardı, onun maraqlı uşaq nəzərləri mənə tərəf çev-riilmişdi.

Mən divardan bir az aralanaraq, əllərimi onun kimi ciblərimə qoydum. Bu o demək idi ki, mən düşməndən qorxmuram və hətta qismən ona qarşı nifrətimi də göstərirəm.

Biz üzbəüz dayanaraq bir-birimizə baxdıq. Oğlan məni başdan-ayağa süzərək soruşdu:

– Sənin burada nə işin var?

Mən belə cavab verdim:

– Elə-belə, kefim istəyib gəlmişəm, sənə nə dəxli var?

Rəqibim çiynlərini tərپətdi, elə bil, əlini cibindən çıxarıb, məni vurmaq istəyirdi.

Mən gözümü də qırpmadım.

Oğlan məni hədələdi:

– Mən sənə göstərəm!

Mən döşümü qabağa verdim:

– Di vur... Hünərin var, vur!..

Gərgin bir an idi, gələcək münasibətlərin nə şəkəle düşəcəyi bu andan asılı idi. Mən gözləyirdim, lakin rəqibim məni süzərək qımıldanmadı.

Mən bir qədər yumşalaraq mülayim səslə:

– Qardaş, elə mən... özüm də... – sözlərini dedim.

Bu zaman kiçik qız da xırda əllərilə kilsenin döşəməsindən tutaraq bacadan çıxmağa çalışırdı. O, yıxıldı, sonra yenə qalxdı, səndələyə-səndələyə oğlana tərəf gəldi. Oğlana yanaşaraq ondan möhkəm yapışdı, ona qısıldı, təəccüb və bir az da qorxu ilə mənə baxdı.

Bu, məsələni həll etmiş oldu, tamamilə aydın idi, belə bir vəziy-ətdə oğlan dalaşa bilməz, mən isə, əlbəttə, çox mərhəmətli oldu-ğum üçün onun belə pis vəziyyətdən istifadə etməzdim.

Oğlan qızın açıq-sarı saçlı başını sığallayaraq məndən soruşdu:

– Sənin adın nədir?

– Adım Vasyadır. Bəs sən adın nədir?

– Mənimki Valek... Mən səni tanıyıram; sən gölün yanındaki bağda yaşayırsan. Sizin bağda böyük almalar var.

– Hə, doğru deyirsən, bizim almalarımız yaxşıdır... İstəyirsənmi?

Məni utanmazcasına qoyub qaçan ordum üçün mükafat olaraq hazırladığım iki almaı cibimdən çıxarıb birini Valekə verdim, o birini də qıza uzatdım. Lakin qız üzünü gizlədib Valekə qısıldı.

Almanı Valek özü qıza verərək:

– Qorxur, – dedi, sonra da məndən soruşdu:

– Axı sən buraya nə üçün girdin? Məgər mən sizin bağınıza heç girmişəm?

Mən sevincək cavab verdim:

– Nə olar ki, sən də bizim bağa gəl! Mən çox şad olaram.

Mənim cavabım Valekə təsir etdi, o, fikrə gedərək məhzun-məhzun cavab verdi:

– Mən sənə tay deyiləm.

Onun bu qəmgin və kədərli səsi mənə həqiqətən çox dərin təsir bağışladı.

Mən soruşdum:

– Axı nə üçün?

– Sənin atan hakimdir.

Mən səmimi olaraq təəccüb etdim:

– Nə olsun ki? Sən ki, atamla deyil, mənimlə oynayacaqsan.

Valek başını bulayaraq:

– Tiburtsi qoymaz, – dedi, həm də sanki bu ad ona nəyi isə xatırlatdı, birdən o: – Mənə bax, – dedi, – deyəsən sən pis oğlan deyilsən, amma hər halda çıxıb getsən daha yaxşı olar. Tiburtsi səni burada görərsə pis olar.

Mən razılaşdım ki, doğrudan da, getmək vaxtıdır. Günəşin son şüaları artıq kilsenin pəncərələrindən çəkilməkdə idi, şəhərə isə buradan xeyli yol vardı.

– Bəs, mən buradan necə çıxım?

– Mən yolu sənə göstərəm. Biz bərabər çıxarıq.

Mən barmağımla bizim kiçik xanımıımızı göstərdim:

– Bəs, o?

– Marusyamı? O da bizimlə gəder.

– Haradan, pəncərədənmi?

Valek fikrə getdi:

– Yox, belə edək: mən pəncərəyə qalxmaq üçün sənə kömək edərim, biz isə başqa yoldan çıxarıq.

Yenə dostumun köməyi ilə mən pəncərəyə qalxdım. Qayışımı açıb çərçivəyə keçirdim, iki ucundan da yapışdırıb salladım. Sonra isə ucunu buraxıb yerə atılaraq, qayıışı çəkdim. Valek ilə Marusya bayırda, divarın altında məni gözləyirdilər.

Günəş dağın dalına yenidən enmişdi. Şəhər tutqun mavi rəngə boyanmışdı, yalnız adadakı uca qovaq ağaclarının batmaqda olan günəşin şüalarından qızıl rəngə boyanmış başları aydın görünürdü. Mənə elə gəlirdi ki, buraya, köhnə qəbiristanına gəldiyim vaxtdan azı bir gün keçmişdir, guya mən buraya dünən gəlmişdim.

Qaranlıqlaşmaqda olan axşamın təmiz havası mənə xoş gəldi, sərin havada sinəm dolusu nəfəs alaraq:

– Nə gözəldir! – dedim.

Valek qəmli-qəmli dilləndi:

– Burada adam darıxır.

Biz üçümüz də dağdan enməyə başlayanda mən soruşdum:

– Siz həmişəmi burada yaşayırsınız?

– Burada yaşayırıq.

– Bəs sizin eviniz haradadır?

Mən təsəvvür edə bilmirdim ki, uşaqlar “əvsiz” yaşaya bilərlər.

Valek adi qəmginliklə gülümseyərək, heç bir cavab vermədi.

Valek daha yaxşı yol tanıdığı üçün biz sərt enişli yarığandan düşmədik. Qurumuş bataqlığın qamışları arasından və kiçik çayın üstündəki nazik taxtaların üzərindən o tərəfə keçərək dağın ətəyinə, düzənliyə çıxdıq.

Burada biz ayrılmalı idik. Yeni tanışımın əlini sıxandan sonra mən əlimi qıza tərəf uzatdım.

Qız özünün xırdaca zərif əlini mehribanlıqla mənə verib, mavi gözlərini yuxarı qaldıraraq soruşdu:

– Sən bizə yenə gələcəksənmi?

Mən cavab verdim:

– Gələcəyəm, mütləq gələcəyəm!

Valek fikirli-fikirli dedi:

– Nə olar ki, gəl, ancaq bizimkilər şəhərdə olan vaxtlar gəl.

– “Sizinkilər” kimdir?

– Bizimkilər də... Hamısı Tiburtsi, “professor”... yəqin ki, “professor” bizə maneçilik etməz.

– Yaxşı, onlar şəhərdə olanda gələrim. Hələlik salamat qalın!

Mən bir neçə addım uzaqlaşmışdım ki, Valek məni səslədi:

– Ey, bəri bax! Bizim yanımıza gəldiyin bərədə oralarda danışmayacaqsan ki?

Mən qəti cavab verdim:

– Heç kəsə demərəm.

– Bax, bu yaxşı oldu! Sənin o axmaq yoldaşların əl çəkməsələr, onlara deyərsən ki, buralarda cin-şeytan görübsən.

– Yaxşı, deyərəm.

– Di, salamat qal.

– Salamat qal.

Mən öz bağımızın barısına yaxınlaşanda Knyajye-Venoya qaranlıq çökmüşdü. Qəsrin başı üstündəki ay nazik oraq kimi görünürdü, səmada ulduzlar sayrışırdı. Mən bəriyə dırmaşmaq istəyəndə kim isə qolumdan tutdu.

Məni kilsədə qoyub qaçmış yoldaşım həyəcan və təşviş içində pıçıldayaraq dedi:

– Vasya, dostum. Bəs, axı necə oldu, sənin başına orada nə iş gəldi?.. Əzizim!..

– Necə ki görürsən... Amma siz hamınız məni qoyub qaçdınız!..

Oğlan gözlərini yerə dikdi, lakin maraqlı utancaqlıq hissəsinə üstün gəldiyi üçün o yenə də soruşdu:

– Bəs orada nə var idi?

Mən heç bir şübhə yeri qoymayan ahənglə cavab verdim:

– Nə var idi! Nə olacaq, əlbəttə ki, cin... Amma siz qorxaqsınız.

Mən utanmış yoldaşımdan üz döndərərək bəriyə dırmaşdım.

On beş dəqiqədən sonra mən dərin yuxuya getdim, yuxuda sevinçək halda qara bacadan sıçrayıb çıxan əsil cinləri görürdüm. Valek onları söyüd çubuğu ilə qovur, Marusya isə şən və parlaq gözlərilə gülə-gülə əl çalırdı.

4. TANIŞLIQ DAVAM EDİR

O zamandan bəri mən ancaq yeni tanışlarımla məşğul idim. Axşamlar yatmağa uzananda və səhərlər yatağımdan qalxanda ancaq dağa getməyi və tanışlarımla görüşməyi düşünürdüm. İndi mən şəhərin küçələrində yalnız bir məqsədlə – Yanuşun “pis cəmiyyət” deyə qələmə verdiyi bütün dəstənin şəhərdə olub-olmadığını öyrənmək məqsədilə dolaşırdım. Əgər Tiburtsi öz dinləyiciləri qarşısında nitq edir və onun dəstəsindəki naməlum adamlar bazarda veyillənirdilərsə, mən hamı saat təzə dostlarım üçün qabaqcadan tədarük edib saxladığım yemək şeylərini və bağdan dərilməsi mənə qadağan edilməyən almaları cibimə doldurur, yüyürə-yüyürə bataqlıqdan keçib dağa, kilsəyə tərəf yollanırdım.

Valek ümumiyyətlə, çox təmkinli idi, onun yaşlı adamlara məxsus ədaləti var idi, buna görə də mən ona hörmətlə yanaşırdım; Valek mənim hədiyyələrimi adi bir şey kimi qəbul edir və çox vaxt onları bir tərəfə qoyaraq bacısı üçün saxlayırdı; Marusya isə hər dəfə əllərini bir-birinə vurur və gözləri böyük sevincle parlayırdı, qızın solğun yanaqları qızarırdı, özü də gülməyə başlayırdı; balaca dostumuzun bu gülüşü bizi sevindirir və ona bağışladığımız konfetlərin əvəzi çıxırdı.

O, çöhrəsi solğun, son dərəcə zərif bir məxluq idi, günəş şüalarından məhrum böyümüş çiçəyə bənzəyirdi. Dörd yaşında olmasına baxmayaraq, qız hələ də yaxşı yeriyə bilmirdi, əyri qıçlarını qorxa-qorxa atır və nazik ot saplağı kimi titrəyirdi; onun əlləri nazik və ağ idi, incə boynu üstündəki kiçik başı zəngçiçəyinin başı kimi əsirdi, qızın gözləri bəzən ele qəmli-qəmli baxırdı ki, ele bil o gözlər uşaq gözləri deyildi; onun təbəssümü mənə çox vaxt anamın açıq pəncərə qarşısında oturduğu və küləyin, onun açıq-sarı rəngli saçları ilə oynadığı son günlərini xatırladırdı; bu xatirələr mənim özümü də kədərləndirir, gözlərim yaşarırdı.

Mən qeyri-iradi olaraq onu bacımla müqayisə edirdim. Onlar yaşlı idilər, lakin mənim Sonyam yumru, totuq və top kimi yüngül idi. Oynayıb qızıxdığı vaxtlar ele cəld qaçır, ele bərkdən gülürdü ki... Onun çox gözəl paltarları var idi, qulluqçu qadın hər gün onun qara hörüklərinə qırmızı lent bağlayırdı.

Mənim balaca rəfiqəm isə demək olar ki, heç bir zaman yüyürmür və çox az hallarda gülümsəyirdi, güləndə isə onun gülüşü on addımlıqda belə səsi eşidilməyən lap balaca bir gümüş zınqırov kimi səslənirdi. Onun paltarları çirkli və köhnə idi. Hörüklərində lent yox idi, lakin onun başındakı saç Sonyanınkindən daha çox və gözəl idi. Valekə isə mən təəccüb edirdim: o, Marusyanın saçlarını hər səhər məharətlə darayır və hörürdü.

Mən çox dəcəl idim. Böyüklər mənim haqqımda deyirdilər ki, “bu uşağın əl-ayağı civədənindir”, buna mən özüm də inanmışdım. Lakin aydın şəkildə təsəvvür edə bilmirdim ki, bunu kim və nə cür etmişdir. Mən ilk gündən etibarən yeni tanışlarımla arasında bir canlanma və şənlik əmələ gətirmişdim. Mən Valeklə Marusyanı yerlərdən dəbərderək, öz oyunlarıma cəlb etməyə çalışdığım zaman saldıığım hay-küyü çox çətin ki, köhnə kilsə indiyə qədər əks etdirmiş olardı. Lakin bu, çətinliklə mümkün olurdu. Valek mənə və qıza ciddi nəzərlərlə baxırdı. Bir dəfə mən qızı özümə birlikdə yüyürməyə məcbur edəndə o dedi:

– Yox, o bu saat ağlayacaq.

Doğrudan da, mən onu silkələyib qaçmağa məcbur edəndə Marusya arxasında mənim ayaq səslərini eşidərək, birdən mənə tərəf döndü, balaca əllərini qorunmaq üçün başı üzərinə qaldırdı, ələ keçmiş balaca quş kimi aciz nəzərlərlə mənə baxıb bərkdən ağladı. Mən özümü tamam itirdim.

Valek mənə dedi:

– Bax, gördünmü, o, oynamağı xoşlamır.

Valek onu otun üstündə əyləşdirdi, çiçəklərdən dərib ona verdi, Marusya kiriyib, çiçəkləri sakitcə seçib ayıra-ayıra qızıl rəngli qaymaqçiçəyinə müraciətlə nə isə deyir, göy rəngli zəngçiçəyini dodaqlarına tuturdu. Mən də susub Valeklə bərabər qızın yanında uzandım.

Mən, nəhayət, gözlərimlə Marusyanı göstərib soruşdum:

– O nə üçün belədir?

Valek də məndən soruşdu:

– Şən deyil? – Sonra isə qəti inanmış olan bir adam kimi dedi:

– Bilirsənmi, bunlar hamısı boz daşdandır.

Qız da zərif bir əks-səda kimi təkrar etdi:

– Hə-ə, hamısı boz daşdan.

Mən bir şey başa düşmədiyim üçün yenidən soruşdum:

– Hansı boz daşdandır?

Valek isə yenə əvvəlki kimi göyə baxa-baxa izah etdi:

– Boz daş onun qanını sorub, qızı üzüb, taqətdən salmışdı. Tıburtsi belə deyir... Tıburtsi bunu yaxşı bilir.

Qız yenə ahəstə əks-səda ilə təkrar etdi:

– Hə-ə. Tıburtsi hər şeyi bilir.

Tıburtsinin demiş olduğu və Valekin təkrar etdiyi və sirli sözlərdən mən heç bir şey başa düşmürdüm, lakin Valekin “Tıburtsi hər şeyi bilir” sözlərinə inanması mənə də öz təsirini göstərdi. Mən dirseklənərək Marusyaya baxdım. Valek onu necə oturtmuşdusa, eləcə də qalib, yenə çiçəkləri seçib ayırmaqla məşğul idi; onun nazik əlləri yavaş hərəkət edirdi, solğun çöhrəsindəki gözləri tünd-göy rəngə çalırdı, uzun kirpikləri aşağı sallanmışdı. Bu zərif və qəmgin uşağa baxanda mən anladım ki, Tıburtsinin sözlərində, mən onların mənasını başa düşməsəm də, acı bir həqiqət vardır. Doğrudan da, onun əvəzinə başqa uşaqlar gülüb-şənləndiyi halda ağlamağa başlayan bu qərribə qızın həyatını kənləyən, onu üzüb taqətdən salanlar var idi. Lakin boz daş belə bir işi edə bilərdimi?

Köhnə qəbirin bütün vahimələrindən daha dəhşətli olan bu məsələ mənim üçün bir sirt idi. Yerin altında yatan türklər nə qədər qorxunc olsalar da, coşqun gecələrdə onları sakitləşdirən qoca qraf nə qədər heybətli olsa da, onların hamısı köhnə nağıllar idi. Burada isə anlaşılmaz bir dəhşət var idi. Eybəcər, amansız, qəddar və daş kimi sərt rəhmsiz bir şey qızın kiçik başı üzərinə çökmüş, onun yanaqlarını soldurur, gözlərinin işığını söndürür, hərəkət və iradədən qızı məhrum edirdi. “Yəqin ki, bu, gecələr olur” deyər, mən düşündüm, mənim qəlbimdə oyanan təəssüf hissi üreyimi sıxır, bütün varlığımı sarsıdırdı.

Bu hissələrin təsiri altında mən də öz dəcəlliyimi müəyyən çərçivə içərisinə almış oldum. Xanımımızın sakit təmkininə uyğun olaraq biz Valeklə birlikdə onu bir tərəfdə, otun üstündə əyləşdirərək, onun üçün müxtəlif çiçəklər, rəngbərəng balaca daşlar toplayır, kəpəklər tutur, hərdən də, kərpiclərdən sərçələr üçün tələ düzəldirdik. Bəzən isə onun yanında otların üstündə uzanıb səmaya baxır, köhnə kilənin kələ-kötür damı üzərində süzən uca buludları seyr edir, Marusyaya nağıl söyləyir və ya bir-birimizlə söhbət edirdik.

Valeklə mənim xasiyyətimizin bir-birinə tamamilə zidd olmasına baxmayaraq, bu söhbətlər bizim dostluğumuzu daha da möhkəmləndirirdi. Məndəki coşqun dəcəlliyə qarşı onda kədər ifadə edən bir təmkin vardı, onun müstəqil danışığına, böyüklər haqqında yürütdüyü mühakiməyə mən hörmətlə yanaşırdım. Bundan başqa o tez-tez mənə bir çox yeni şeylər söyləyirdi – bu barədə mən əvvəllər heç eşitməmişdim. Tıburtsi haqqında danışanda o elə bil öz yoldaşı haqqında danışdı. Mən onun söhbətlərini dinləyərkən bir dəfə soruşdum:

– Tıburtsi sənə atandırmı?

Oğlan fikirli-fikirli cavab verdi:

– Ehtimal ki, atamdır.

– O sənə sevirmi?

Valek daha inamla cavab verdi:

– Bəli, sevir. O daim mənim qeydimə qalır, bilirsenmi, o bəzən məni öpə-öpə ağlayır...

Marusya əlavə etdi:

– Məni də sevir, məni də öpəndə ağlayır. – Qızın bu sözlərində uşağa məxsus bir ictimai duyğusu ifadə olunurdu.

Mən qəmli-qəmli:

– Məni isə atam sevmir, – dedim. – O məni heç bir zaman öpməyib... O yaxşı ata deyil.

Valek etiraz etdi.

– Doğru deyil, doğru deyil. Sən başa düşürsən. Tıburtsi daha yaxşı bilir. O deyir ki, hakim, şəhərdə ən yaxşı adamdır... O hətta bir nəfər qrafa iş kəsmişdir...

– Hə, bu doğrudur... Qraf çox qəzəblənmişdi, mən özüm də eşidirdim...

– Görürsenmi! Halbuki qrafa cəza vermək, iş kəsmək zarafat deyil.

– Nə üçün?

Bir az çəşmiş Valek:

– Nə üçün? – deyər mənim sualımı təkrar etdi. – Onun üçün ki, qraf adi bir adam deyil... Qrafın kefi nə istəsə, onu edir, kəradada gəzir, bir də ki... onun pulu var, o başqa hakimə pul verər, həmin hakim də qrafa yox, yoxsul adama iş kəsərdi.

– Doğrudur, elədir ki var. Mən qrafın bizim mənzilimizdə qışqırdığını eşitmişəm. O deyirdi: “Mən sizin hamınızı alıb sata bilərəm!”

– Bəs hakim nə dedi?

– Atam isə ona: “Rədd olun buradan!” deyirdi.

– Hə, bax, görürsənmi! Tıburtsi də deyir ki, o, dövlətlini qovmaqdan qorxmur, qoltuq ağacı ilə gəzən qoca İvanixa onun yanına gələndə isə hakimi buyurmuşdu ki, qoca arvada stul gətirsinlər. Bax, o belə adamdır!

Bu danışqların hamısı məni dərinədən düşünməyə məcbur etdi. Valek atamı mənə elə bir cəhətdən tanıtdı ki, ona bu nöqteyi-nəzərdən baxmaq heç bir zaman mənim ağıma gəlməmişdi. Valekin sözləri mənim qəlbimdəki oğulluq iftixarı tellərinə toxunmuşdu, atamın haqqında tərif eşitmək, özü də – “hər şeyi bilən” Tıburtsinin adından eşitmək mənim xoşuma gəlirdi, lakin eyni zamanda, məni narahat edən məhəbbət hissi də qəlbimdə canlanmağa başlamışdı; mündəki bu sevgi hissi acı duyğularla qarışırdı, mən düşünürdüm ki, atam məni Tıburtsinin öz uşaqlarını sevdiyi kimi sevməmiş və sevməyəcəkdir.

5. “BOZ DAŞLAR” ARASINDA

Bir neçə gün də keçdi. “Pozğun cəmiyyət”in üzvləri daha şəhərdə görünmürdülər, mən də küçələrdə darıxa-darıxa nahaq yərə veyilənirdim; dağa yüyürmək üçün onların şəhərə gəlməsini gözləyirdim. Mən tamam darıxmışdım, çünki Valeki və Marusyanı görməmək indi mənim üçün böyük bir məhrumiyyət idi. Beləliklə, bir dəfə başımı aşağı salıb, tozlu küçə ilə getdiyim zaman Valek birdən əlini mənim çiyinə qoyaraq soruşdu:

– Sən nə üçün daha bizə gəlmirsən?

– Mən qorxurdum... Sizinlələri şəhərdə görmürəm.

– Hə-ə... heç yadımda olmayıb ki, sənə deyim: bizimkilər burada deyillər, gələ bilərsən... Mənim ağıma başqa şeylər gəlirdi.

– Axı nə şeylər?

– Mən elə bilirdim ki, biz daha səni tənəyə gətirmişik.

– Yox, yox... Qardaş, mən bu saat oraya qaçıram, – deyə mən tələsdim, – hətta almalar da cibimdədir.

Almalardan danışanda Valek cəld mənə tərəf döndü, elə bil nə isə demək istəyirdi, lakin heç bir söz demədi, ancaq mənə qərribə bir nəzərlə baxdı.

Oğlan mənim dayanıb gözlədiyimi görəndə, əlini yelləyərkən:

– Yaxşı, eybi yoxdur, – dedi. – Sən birbaşa dağa get, mən də bir-iki yərə dəyməliyəm, işim var. Yolda gəlib sənə çataram.

Mən yavaş-yavaş gedir və tez-tez dönüb dala baxırdım, gözləyirdim ki, Valek gəlib çatsın; buna baxmayaraq, gəlib dağa çıxdım, kilsəyə yaxınlaşdım, o isə hələ də gəlib çıxmırdı. Mən heyrət içində dayanıb gözləyirdim: qarşımda ancaq heç bir həyat əlaməti duyulmayan boş və sakit bir qəbiristan görünürdü; yalnız sərçələr azadlıqda cikkildəyir və kilsənin cənub divarına sığınmış sıx meşəgilası, xanıməliçiçəyi və yasəmən kolları qalın yarpaqlarla nə haqda isə ahəstə pıçıladaşır.

Mən ətrafa göz gözdirdim. İndi mən hara gedim? Yəqin Valeki gözləmək lazım gələcəkdir. Hələlik mən qəbirlərin arasında dolaşmağa və bekarçılıqdan onlara göz yetirməyə başladım. Üstlərini mamır basmış qəbir daşlarının sürtülüb yeyilmiş yazılarını oxumağa çalışırdım. Beləliklə, qəbirdən qəbrə keçərək yarıya qədər uçub dağılmış geniş bir sərdabaya rast gəldim. Onun damı ya sökülmiş, ya da külək onu qoparıb buradaca yərə atmışdı. Qapısı mıxlanmışdı. Məni maraq götürdü; köhnə bir xaçı divara dayayıb, üstünə çıxdım, içəriyə baxdım. Sərdaba boş idi, yalnız döşəmənin ortasında pəncərə çərçivəsi düzəldilmiş və şüşə salınmışdı, bu şüşələrdən zirzəminin qaranlıq boşluğu görünürdü.

Mən sərdabaya tamaşa edir və əcaib pəncərənin nə üçün qayrılmış olmasına təəccüblənirdikən Valek tövşüyə-tövşüyə, qaranəfəs və yorulmuş halda yüyürə-yüyürə özünü yetirdi. Onun əlinde böyük bir bulka var idi, qoltuğunun altından nə isə görünürdü, üzündən tər damcılayırdı.

O məni görəndə qışqırdı:

– Aha! Sən burada imişsən... Tıburtsi səni burada görmüş olsaydı, yəqin acıqlanardı! İndi daha gecdir... Mən bilərəm, sən yaxşı oğlansan, bizim necə yaşadığımızı kimseyə söyləməzsən. Gedək bizə!

Mən soruşdum:

– Sizin eviniz haradadır, uzaqdadırmı?

– Gedək, görürsən! Dalımca gəl.

O, xanımeliçiçəyini və yasəməni kollarını aralayıb kilsənin divarı dibindəki yaşılıq arasında gözdən itdi, mən də onun dalınca gedib kiçik, tapdanıb bərkimiş və tamamilə yaşılıq içərisində olan bir meydançaya çıxdım. Mən meşəgilasının gövdələri arasında böyük bir baca gördüm, bu bacadan aşağıya doğru gedən torpaq pillələr görünürdü. Valek oraya düşüb mənə də dalınca səslədi; bir neçə saniyədən sonra biz ikimiz də yerin altına, qaranlığa endik. Valek mənim əlimdən tutub dar və rütubətli dalanla apardı, birdən biz sağ tərəfə burulub, geniş bir zirzəmiyə girdik.

Mən girecəkde dayandım, görünməmiş bir mənərə qarşısında mat qaldım. Yuxarıdan iki kəskin şüa düşür və onlar zirzəminin qaranlığında iki parlaq xətt kimi görünürdü; bu işıq iki pəncərədən keçirdi, pəncərələrdən birini isə mən sərdabanın döşəməsində görmüşdüm, ikincisi isə bir az aralı, yəqin ki, elə bu cür düzəldilmişdi, günəş şüası bura bilavasitə deyil, əvvəlcə köhnə sərdabanın divarlarında əks olunur, zirzəminin nəm havasında yayılır, döşəmənin böyük daşları üzərinə düşür və sonra zirzəmiyə tutqun işıq saçır; divarlar da daşdan hörülmüşdü; böyük, yoğun sütunlar aşağıdan əzəmətlə yüksəlir və öz daş qövslərini hər tərəfə yayaraq, yuxarıda tağ şəklində olan tavanla möhkəm birləşirdi. Döşəmədə, işıq düşən yerdə iki adam oturmuşdu. Qoca “professor” başını aşağı salıb nə barədə isə öz-özünə donquldanır, iynə ilə cır-cındırını tikirdi. Biz zirzəmiyə girəndə o heç başını da qaldırmadı. Əlinin xəfifcə hərəkəti görünməsəydi, bu boz bədəni əfsanəvi daş heykələ bənzətmək olardı.

İkinci pəncərənin altında qucağı çiçəklə dolu olan Marusya oturmuşdu, o yenə də çiçəkləri seçib ayırmaqla məşğul idi. İşıq şüaları onun qızıl rəngli saçlarını parıldadırdı, buna baxmayaraq o, boz daşın yanında qəribə, kiçik və tutqun bir ləkə kimi çətin seçilirdi, adama elə gəlirdi ki, bu ləkə dərhal əriyib yox olacaqdır. Orada, yuxarıda, buludlar yerin üzərindən sürətlə keçərək günəş işığının qarşısını kəsəndə zirzəminin divarlarına qaranlıq çökürdü; sonra isə yenə də divarların sərt və soyuq daşları gözə çarpır, bu daşlar kiçik və zərif qızın başı üzərində sanki əbədi olaraq qucaqlaşır. Mən ixtiyarsız olaraq Valekin sözlərini xatırladım: “Marusyanı bütün şənliklərdən

məhrum edən “boz daş”dır”. Qəlbimə mövhum bir vahimə çökdü, mənə elə gəlirdi ki, ona da, mənə də amansız gizli daş nəzərlər zillənmişdir.

Marusya qardaşını görəndə sevinərək:

– Valek! – deyə yavaşca dilləndi.

Məni görəndə isə onun gözləri sevincle parladı.

Mən almaları ona verdim, Valek isə bulkanı qoparıb bir parça ona, bir parça da “professor”a verdi. Zavallı alim bu bulka parçasını çox qeydsiz qəbul edib öz məşğələsindən ayrılmadan çeynəməyə başladı. Mən boz daşın ağır nəzərləri altında özümü bir növ əl-qolu bağlı kimi hiss edir və çox sıxılırdım.

Mən Valekin qolundan dartaaraq:

– Gedək... buradan gedək, – dedim. – Marusyanı da götür...

Valek bacısını çağırdı:

– Marusya, gəl çıxmaq yuxarı.

Biz üçümüz də zirzəmidən çıxdıq. Valek həmişəkindən daha qəmgin və daha sakit idi.

Mən ondan soruşdum:

– Sən bulka almaq üçün mü şəhərdə qalmışdın?

Valek gülümsədi:

– Almaq? Məndə pul nə gəzir?

– Bəs nə üçün? Olmaya dilənib alıbsan?

– Ay dilənib aldın ha!.. Mənə onu kim verir?.. Yox, qardaş, mən onu yəhudi qadın Suranın dükanından oğurlamışam! Mən bulkanı götürəndə o görmədi.

Valek arxası üstə uzanaraq, əllərini başının altına qoymuşdu, özü də bu hadisəni adi bir şey kimi nağıl edirdi. Mən dirsəklənib onun üzünə baxdım.

– Deməli, sən bulkanı oğurlayıbsan?

– Əlbəttə!

Mən yenə otun üstünə uzandım, bir dəqiqə heç birimiz dinmədik. Mən kədərlənərək fikirli-fikirli dedim:

– Oğurluq etmək yaxşı deyil.

– Bizimkilər hamısı çıxıb getmişdi... Marusya ağlayırdı, çünki acmışdı.

Qız yazıq-yazıq və sadəqəlbliklə təkrar etdi:

- Hə, ac idim!

Mən hələ aclıq nə olduğunu bilmirdim, lakin qızın son sözlərini eşidəndə elə bil sinəmə ağırlıq çökdü, mən dostlarımı ilk dəfə görmüş kimi diqqətlə onlara baxdım. Valek əvvəlki kimi otun üstündə uzanmışdı və düşüncəli halda, göyde süzməkdə olan qırğıya tamaşa edirdi. Bulka parçasını ikiəlli tutan Marusyaya baxanda isə qəlbim sızıldadı.

Mən özümü zorlayıb ondan soruşdum:

- Axı nə üçün, nə üçün sən mənə bu barədə bir söz demədin?
- Əvvəlcə demək istəyirdim, sonra da fikrimi dəyişdim, sən

ki öz pulun yoxdur.

- Nə olsun ki? Mən bulkaları evdən götürürdüm.

- Necə, gizlicə?

- Hə, gizlicə.

- Deməli, sən də oğurlayırdın.

- Mən... öz atamdan.

Valek inamla cavab verdi:

- Bu daha pis! Mən heç bir zaman öz atamdan oğurlamaram.

- Onda mən xahiş edərdim... Mənə verərdilər.

- Ola bilsin ki, bir dəfə verərdilər. Bütün dilənçilər üçün ehtiyat ki yığmaq olmaz?

Mən yavaşdan soruşdum:

- Məgər siz... Dilənçisiniz?

Valek qaşqabaqlı halda:

- Dilənçiyik! - dedi.

Mən dinmədim və bir neçə dəqiqədən sonra xudahafizləşib getmək istədim.

Valek soruşdu:

- Sən getmək istəyirsən?

- Hə, gedirəm.

Mən ona görə gedirdim ki, artıq bu gün öz dostlarımla əvvəlki kimi sad, qayğısız oynaya bilmirdim. Mənim saf uşaq məhəbbətim bir növ dumanlanmışdı... Mənim Valek və Marusyaya qarşı məhəbbətim zəifləməse də, bu məhəbbət qəlbimi parçalayan dərin təəssüf hissi ilə qarışmışdı. Evdə mən yatağıma tez uzandım. Üzümü yastığa dayayaraq yanıqlı-yanıqlı ağladım. Məni bu ağır kədərdən yalnız dərin yuxu xilas edə bildi.

6. MƏN PAN TIBURTSI İLƏ GÖRÜŞÜRƏM

Ertəsi gün səhər mən yenə də dağa gələndə Valek mənə:

- Xoş gördük! Mən elə bilirdim ki, sən daha gəlməyəcəksən, - sözlərilə qarşılıdı.

Onun nə üçün belə dediyini mən başa düşmüşdüm.

- Yox, mən... mən sizin yanınıza həmişə gələcəyəm, - deyə qətiyyətlə cavab verdim ki, bu məsələyə birdəfəlik son qoyaq.

Valekin kefi açıldı, biz ikimiz də özümüzü sərbəst hiss etdik.

Mən soruşdum:

- Yaxşı, bəs sizinkilər harada qaldılar? Hələ də qayıtmayıblar?

- Yox hələ. Kim bilsin, onlar harada veyillənirlər.

Biz sərçə tutmaq üçün böyük bir sevinclə cələ qurduq, bunun üçün mən özümle sap götürmüşdüm. Biz sapı Marusyanın əlinə verdik, dən yemək üçün gələn ehtiyatsız sərçə heç bir şey hiss etmədən cələyə yaxın gələndə Marusya sapı çəkir, cələnin qapağı bağlanırdı, biz sərçəni tutub, sonra yenə də azad edirdik.

Günortaya yaxın hava tutuldu, göyün üzünü qara buludlar aldı, ildırımın gurultuları altında şiddətli yağış yağmağa başladı. Əvvəlcə mən heç zirzəmiyə girmək istəmirdim, lakin sonra Valeklə Marusyanın daim orada yaşadığını düşünüb, məni iyrendirən hissə qalib gəldi, onlarla birlikdə zirzəmiyə endim. Zirzəmidə qaranlıq və sakitlik idi, lakin yuxarıda ildırımdan qopan şaqqıltı və gurultuların səsi eşidilirdi, adama elə gəlirdi ki, kim isə böyük bir arabanı daşların üstü ilə sürür. Bir neçə dəqiqədən sonra mən zirzəmiyə alişdim, biz şən halda yağışın gur selini yerin necə qəbul etdiyinə qulaq asırdıq, suyun şırıltısı və tez-tez eşidilən göy gurultuları bizim əsəblərimizi sakitləşdirir, bizi ruhlandırır və hərəkətə gətirirdi.

Mən onlara müraciətlə:

- Gəlin gözbağlıca oynayaq, - dedim.

Mənim gözlərimi bağladılar, Marusya aciz və zəif gülüşü ilə səslənir, balaca və arıq ayaqlarını daş döşəməyə çırpırdı, mən isə özümü elə göstərirdim ki, guya onu tuta bilmirəm, bu anda kimin isə yaş bədəninə toxundum və haman dəqiqə hiss etdim ki, kim isə mənim ayağımdan yapışdı. Qüvvətli bir əl məni döşəmədən qaldırdı, mən havada başısağa sallana qaldım. Dəsmal gözümədən sürüşüb düşdü.

Tıburtsi mənim ayağımdan tutaraq, gözlərini bərəldib qəzəblə mənə baxırdı; o, islanmış və acıqlı idi, ona aşağıdan baxdığım üçün o mənə daha dəhşətli göstürdü.

Tıburtsi Valekə baxa-baxa, acıqlı-acıqlı soruşdu:

– Di, hə, de görüm bu nədir? Görürəm, deyəsən, burada dəstə düzəldib, xoş güzəran keçirirsiniz.

Mən qışqıraraq:

– Buraxın məni! – dedim, özüm də təəccüb etdim ki, belə bir qeyri-adi vəziyyətdə olmağıma baxmayaraq, mən danışa bilirdim; lakin pan Tıburtsinin əli ayağımı daha da möhkəm sıxdı.

O yenə də acıqlı-acıqlı Valekə müraciət etdi:

– Cavab ver!

Valek bu çətin vəziyyətdə, iki barmağını ağızma salıb dayanmışdı, o sanki isbat etmək istəyirdi ki, cavab verməyə söz tapmır.

Mən ancaq onu gördüm ki, oğlan mənim havada saat kəfğiri kimi yellənən uğursuz bədənimə baxır, mənə yazığı gəlirdi.

Pan Tıburtsi məni bir az yuxarı qaldırıb üzümə baxdı:

– Paho, paho! Əgər gözlərim məni aldatmırsa, deyəsən, sən cənab hakimsən... Nə əcəb təşrif gətiribsiniz?

Mən inadla:

– Burax! – dedim. – Bu saat burax! – Bu sözləri deyərək mən ayağımı yerə vurmaq istəyirmiş kimi sövq-təbii bir hərəkət etdim, lakin bu hərəkətimdə bütün bədənəm ancaq havada silkələndi.

Tıburtsi qəhqəhə ilə güldü:

– Paho! Cənab hakim acıqlana da bilirmiş ki... Sən hələ məni tanımırsan. – Mən – Tıburtsiyəm. Mən səni ocağın üstündən asıb donuz çoşqası kimi qızardaram.

Valekin ümitsizlik ifadə edən çöhrəsi işin bu cür pis qurtara biləcəyi fikrini təsdiq edirdi. Xoşbəxtlikdən Marusya özünü yetirib:

– Qorxma, Vasya, qorxma! – deyərək, Tıburtsinin lap ayaqlarınadək yanaşmış mənə ürək-dirək verdi. – O heç bir zaman oğlanları odda qızartmır... Bu doğru deyil!

Tıburtsi cəld bir hərəkətlə məni çevirib ayaq üstə qoydu, mən başım hərləndiyi üçün az qala yıxılacaqdım, lakin Tıburtsi əli ilə məni tutdu, özü də taxta parçasının üstündə oturub, məni də dizləri arasına aldı.

O, sözünə davam edərək:

– Bəs sən buraya necə gəlib çıxdın? – deyə soruşdu. Lakin mən heç bir cavab vermədiyim üçün Valekə müraciətlə soruşdu: – Çoxdandır mı?.. De görüm!..

Oğlan cavab verdi:

– Çoxdandır.

– Nə qədər olar?

– Altı gün olar.

Deyəsən bu cavab bir az pan Tıburtsinin xoşuna gəldi.

Tıburtsi məni özünə tərəf çevirdi:

– Paho, altı gün! Altı gün çox vaxtdır. Sən haraya getdiyən barədə bu vaxta qədər ağızından bir söz qaçırmayıbsan ki?

– Heç kəsə bir söz deməmişəm!

– Doğrudanmı?

Mən təkrar etdim:

– Heç kəsə.

– Afərin!.. Ümid etmək olar ki, gələcəkdə də bir kəsə deməzsən. Bir də ki, mən seni həmişə küçələrdə görəndə xoşuma gəlirdin, görürdüm ki, sən yaxşı oğlansan. “Hakim” olsan da, əsil “küçə uşağı”san... De görüm, bəs bizi məhkəməyə çəkəcəksənmi?

Tıburtsi çox mehribanlıqla danışdı, lakin mən özümü hədsiz dərəcədə təhqir edilmiş sayırdım, buna görə də olduqca acıqlı cavab verdim:

– Mən qətiyyətlə hakim deyiləm. Mən Vasyayam.

– Bunun dəxli yoxdur, Vasya da hakim ola bilər, indi də olmasan, sonra olarsan... Bu, qardaş, qədimdən belədir. Görürsənmi: mən Tıburtsiyəm, o da Valek. Mən də dilənçiyəm, o da dilənçidir. Sözün açığı budur ki, mən oğurluq edirəm, o da vaxtında oğurlayacaqdır. Sənin atan isə mənə iş kəsir, deməli ki, bir zaman sən də... bax ona iş kəsəcək, cəza verəcəksən!

Mən qaşqabaqlı halda etiraz etdim:

– Valekə iş kəsməyəcəyəm, yalandır!

Marusya da sözə qarışaraq:

– O eləməyəcəkdir, – deyib dəhşətli şübhəni məndən böyük bir inamla kənar edirdi.

Qız arxayınlıqla bu eybəcər adamın ayaqlarına sığındı, o isə damarlı əlləri ilə qızın sarı saçlarını nəvazişlə oxşadı.

Bu qərribə adam fikirli-fikirli mənə müraciət edərək:

– Yox, sən qabaqcadan belə danışma, – dedi. O mənimlə yaşlı bir adamla danışmış kimi danışdı. – Elə danışma, dostum!.. Hərənin öz taleyi, öz qisməti var; hər kəs öz yolu ilə gedir, kim bilir... bəlkə də elə bu cür olması yaxşıdır; sənin yolun bizim yolumuzdan keçir. Sənin üçün yaxşıdır, dostum, ona görə ki, sinədə soyuq bir daş gözdirməkdənsə, insanın qəlbinə malik olmaq yaxşıdır – başa düşürsənmi?

Mən heç bir şey başa düşmürdüm, buna baxmayaraq, gözlerim qarıb adamın üzünə zillənmişdi, pan Tıburtsinin də gözleri mənim gözüme zillənmişdi.

– Əlbəttə, başa düşürsən, ona görə ki, sən hələ uşaqsan... Buna görə də sənə sözün qısasını deyirəm: əgər sən bir zaman bax, ona cəza verməli olsan, yadında saxla ki, hələ ikiniz də sarsaq olduğunuz və bir yerdə oynadığınız vaxt, hələ o zamanlar, sən əyni paltarlı və qarnı tox gəzirdin, o isə cır-cındır içində və qarnı ac idi... – Tıburtsi birdən-birə səsinə dəyişərək. – Bilirsən nə var, – dedi, – bir şeyi yaxşı yadında saxla: əgər sən öz hakiminə və ya çöldə sənin yanından uçub keçən bir quşa da burada gördüklərindən bir kəlme danışsan, səni bu ocaqda ayaqlarından asmasam və səndən qaxac edilmiş ət hazırlamasam, mən Tıburtsi Drab deyiləm. Əminəm ki, sən bunu başa düşdün.

– Mən heç kəsə demərəm... mən... Mən yenə də gələ bilərəmmi?

– Gəl, icazə verirəm... bir şərtlə... Daha nə deyim? Qaxac edilən ət haqqında lazım olanı mən dedim. Yadında saxla!..

O məni buraxdı, özü isə yorğun halda, divar dibində qoyulmuş uzun taxtın üstündə uzandı.

İçəri girərkən qapının ağzına qoyduğu böyük zənbili Valekə göstərərək:

– Götür onu oradan, ocağı da yandır, – dedi. – Biz bu gün xörək bişirəcəyik.

İndi o, nə bir deqiqə əvvəl göz bəbəklerini fırladaraq məni qorxudan adam idi, nə də sədəqə toplamaq üçün camaatı əyləndirən təlxək. O, işdən qayıdıb ev adamlarına əmr verən bir ev sahibi və ailə başçısı kimi göstərişlər verirdi.

Tıburtsi çox yorğun görünürdü, paltar yağışdan ıslanmışdı, bütün vücudunda ağır bir yorğunluq hiss olunurdu.

Biz Valeklə cəld işə başladırıq. Valek tilişkə yandırdı, ikimiz də birlikdə zirzəmiyə bitişik olan qaranlıq dəhlizə getdik. Orada yarı çürümüş ağac parçaları, xaç qırıqları, köhnə taxtalar bir küncə qalaqlanmışdı; bu ehtiyatdan bir neçə parça götürüb ocağa ataraq yandırdı. Sonra isə Valek təkbaşına xörək bişirməyə girişdi. Yarım saatdan sonra ocağın üstündəki qabda duru bir xörək qaynamağa başladı; Valek bu xörək bişənə kimi içərisində qızarmış ət parçaları tüstülənən tavanı üçayaqlı balaca masanın üstünə qoydu.

Tıburtsi ayağa qalxıb:

– Hazırdımı? – deyərək soruşdu. – Çox gözəl. Oğul, əyləş, sən də bizimlə ye, – sən öz naharını özün qazanıbsan... Sonra o, “professor”a müraciət edərək səsləndi. – Cənab müəllim, iynəni at, masaya yaxın əyləş!

“Professor” ahəstə səslə:

– Bu saat, – deyərək cavab verdi. Onun bu qanacaqlı cavabı mənə təəccüblü göründü.

Oca iynəni cır-cındırına sancıb, laqeyd, tutqun nəzərlərlə yanaşaraq zirzəmidə stulu əvəz edən taxta parçasının üstündə oturdu.

Marusyanı Tıburtsi qucağına aldı. Marusya da, Valek də acgözlüklə yeyirdilər; onların bu halı aydın göstərirdi ki, ət xörəyi onlar üçün görünməmiş bir sərvətdir. Hətta Marusya öz yağlı barmaqlarını yalayır. Tıburtsi yavaş-yavaş yeyir və görünür, söhbət etməyə böyük ehtiyac duyduğu üçün tez-tez “professor”a müraciət edərək, ürəyini boşaldır. Biçərə alim bu söhbəti böyük diqqətlə dinləyir və başını aşağı dikərək, bütün deyilənlərə elə bir ağıllı görkəmlə qulaq asırdı ki, sanki hər bir sözü başa düşürdü. O bəzən başını tərpedib yavaşdan mızıldanaraq razılığını ifadə edirdi.

Tıburtsi deyirdi:

– Gör insana nə az şey lazımdır, cənab. Doğru deyilmi? Budur, biz yeyib doyuruq, indi birçə “Allaha şükür” deməyimiz və Klevan keşişinə təşəkkür etməyimiz qalır.

“Professor” onun sözlərini təsdiq edərək:

– Bəli, bəli, – deyirdi.

– Bax, sən “bəli” deyirsən, özün isə başa düşürsən ki, bu məsələyə Klevan keşişinin nə dəxli vardır, – mən səni tanıyıram. Halbuki Klevan keşişi olmasaydı, bizim nə qovurmamız olardı, nə də bir para şeylərimiz...

Mən bir neçə dəfə atamın yanına gələn Klevan keşişinin girdə, mərhəmətli sifətini birdən-birə xatırlayaraq soruşdum:

– Bunu sizə Klevan keşişimi verdi?

Tıburtsi yenə də “professor”a müraciət etdi:

– Bu qoçaq, fərasətli və ağıllı oğlandır. Doğrudan da biz ondan heç xahiş etməmişdikse də, bunların hamısını bizə o keşiş cənabları vermişdir; bəlkə də onun sağ əlinin nə verdiyindən sol əlinin nəinki xəbəri olmamışdır, hətta bu işdən onun elləri büsbütün bixəbər olmuşdur...

Bu qərribə və dolaşiq nitqdən mən ancaq onu başa düşdüm ki, bu şeylər heç də adi bir üsulla ələ keçirilməmişdir. Mən özümü saxlaya bilməyib yenə soruşdum:

– Siz bu şeyləri özünüz... götürdünüz?

Tıburtsi sözüne əvvəlki kimi davam etdi:

– Bu qoçaq oğlan fərasətsiz deyildir. Amma təəssüf ki, bu oğlan keşişi görməmişdir; keşişin qarnı lap yumru çəlləyə bənzəyir, deməli ki, çox yemək ona zərərdir. Halbuki biz hamımız, burada əyləşənlər, hədsiz dərəcədə arıq, çəlimsizik, buna görə də bəzi yeməli şeyləri özümüz üçün artıqlıq hesab edə bilmərik... Düz mü deyirəm, cənab?

“Professor” yenə də fikirli-fikirli mızıldadı:

– Elədir, bəli!

– Hə, bax belə! Bu dəfə siz öz rəyinizi çox düzgün ifadə etdiniz, yoxsa mən belə fikir etməyə başlayırdım ki, bu qoçaq oğlanın ağılı bəzi alimlərin ağılından itidir... – O birdən mənə tərəf dönərək: – Öz aramızdır, – dedi, – sən hər halda hələ sarsaqsan və çox şeyi başa düşmürsən. Amma bax, bu qız başa düşür: de görüm, Marusya balam, sənə qovurma getirməkdə yaxşımı iş görmüşəm?

Qız göy gözlərini azca parıldadaraq:

– Yaxşı! – dedi. – Manya ac idi.

Həmin gün axşamçağı fikirli-fikirli evə qayıdırdım. Tıburtsinin qərribə nitqləri bir dəqiqə belə olsa, mənim etiqadımı sarsıda bilmirdi ki, “oğurluq yaxşı iş deyildir”. Əksinə, əvvəllər məni narahat edən ağır duyğular daha da kəskinləşmişdi. Yoxsullar... Oğurluq... Onların evi yoxdur!.. Ətrafımdakı adamlardan çoxdan öyrənmişdim ki, bunların hamısı nifrət doğurur. Mən, hətta qəlbimin dərinliklərindən nifrətin necə baş qaldırdığını hiss edirdim, lakin mən sövq-təbii ilə öz sədəqətimi də bu acı duyğulardan mühafizə edirdim. Nəticədə

Valek və Marusyaya qarşı rəhmim daha da artırdı, lakin sədəqətim məhv olmazdı. “Oğurluq etmək yaxşı iş deyildir” fikrində isə möhkəm qalmaqda idim. Lakin öz yağlı barmaqlarını yalayan dostumun, rəfiqəmin fərəhli çöhrəsi təsəvvürümdə canlananda, onun şadlığı və Valekin sevinci məni də sevindirirdi.

Bağın qaranlıq xiyabanında qəflətən atama rast gəldim. O həmişəki kimi qərribə, ələ bil dumanlı baxışları ilə qaşqabaqlı halda o baş, bu başa var-gəl edirdi. Mən ona yaxınlaşanda atam mənim çiy-nimədən yapışdı:

– Haradan gəlirsən?

– Mən... ‘gözirdim...

O mənə diqqətlə baxdı, nə isə demək istədi. Lakin nəzərləri yenə də dumanlandı, əlini yelləyərək xiyabanla addımladı. Mənə ələ gəlirdi ki, mən o zaman da bu hərəkətin mənasını anlamışdım.

“Eh, hamısı birdir, fərqi yoxdur... O ki sağ deyil!..”

Mən həyatımda, demək olar ki, ilk dəfə yalan danışmışdım.

Atamdan həmişə qorxardım, indi isə daha artıq qorxurdum. İndi daxilimdə bir yığın qarışıq məsələ və duyğular var idi. O məni başa düşə bilərdimi? Mən öz dostlarıma xəyanət etmədən hər hansı bir məsələni açıb ona söyləyə bilərdimmi? Mənim “pozğun cəmiyyət”ə tanışlığımdan onun bir zaman xəbər tutacağı fikri canıma lərzə salırdı, lakin Valekə və Marusyaya xəyanət etmək mənim əlimdən gəlməzdi. Mən onlara verdiyim sözü pozaraq xəyanət etmiş olsaydım, utandığımdan heç onların üzünə baxa bilməzdim.

7. PAYIZDA

Payız yaxınlaşırdı. Tarlalarda biçin başlanmışdı, ağacların yarpaqları saralırdı. Eyni zamanda bizim Marusya da xəstələnməyə başlamışdı.

O heç bir şeydən şikayətlənmirdi, lakin gündən-günə sınıxırdı, qızın çöhrəsi getdikcə solğunlaşırdı, gözləri tutqunlaşıb iriləmişdi, göz qapaqları çətinliklə qalxırdı.

İndi mən “pozğun cəmiyyət” üzvlərinin evdə olmadıqlarından çəkinmir, istədiyim zaman dağa gələ bilirdim. Mən onlara isinişmiş və dağda onların öz adamı olmuşdum.

Naməlum gənclər qarağacdən mənim üçün kaman və ox-yay hazırlayırdılar, ucaboylu, qırmızıburun yunker isə mənə nazik çöp kimi havada fırladır, mənə gimnastika öyrədirdi. Təkcə “professor”, həmişəki kimi, dərin fikrə dalaraq nə barədə isə düşünürdü.

Bu adamların hamısı Tıburtsidən ayrı yaşayırdı. Tıburtsi isə “öz ailəsi ilə” yuxarıda təsvir olunmuş zirzəmidə yerləşirdi.

Payız gətdikcə sərtləşirdi. Səma tez-tez qara buludlarla örtülür, ətraf dumanlı qaranlıqlar içərisinə qərç olurdu; şiddətli yağışın gurultusu zirzəmilərdə yeknəsəq və kəderli boğunuq səs emələ gətirirdi.

Belə havalarda evdən mənə çox çətinliklə buraxırdılar, buna baxmayaraq, mən hər dəfə gizlin çıxmağa çalışırdım. Evə qayıdanda başdan-ayağa qədər islanırdım, paltarımı özüm sobanın yanından asırdım. Dayələrin və qulluqçu qadınların ağırzlarından dolu kimi yağın məzəmmətlərin altında filosofluqla susub, dinməzce yatağıma uzanırdım.

Mən hər dəfə dostlarıma yanına gələndə Marusyanın gətdikcə daha çox sınıxdığını görürdüm. İndi o, havaya heç çıxmırdı, zirzəminin qaranlıq dinməz əjdahası olan boz daş öz dəhşətli işini avarsız surətdə davam etdirir, bu kiçik bədənin həyatını söndürürdü. Qız indi çox vaxt yataqda olurdu, biz Valeklə birlikdə onu əyləndirmək üçün əlimizdən gələni edir və onun zəif gülüşlərini, sakit təbəssümlərini görməyə çalışırıq.

Mən bu “pozğun cəmiyyət”lə birdəfəlik dostlaşıb, tamamilə isinişəndən sonra Marusyanın qəmgin təbəssümünü mənə üçün demək olar ki, bacımın təbəssümü qədər əziz idi; lakin burada kimsə mənə daim “pozğun” adlandırmaqla cana gətirmirdi, burada deyinən dəyə yox idi. Burada mən lazımlı adam idim – mən hiss edirdim ki, hər dəfə mənə gəlişim qızı sevindirir, onun yanaqları şadlıqdan qızarırdı. Valek mənə öz qardaşı kimi qucaqlayırdı və hətta Tıburtsi bəzən bizim üçümüzdə də qərribə nəzərlərlə baxırdı, onun gözlərində nə isə parıldayırdı, sanki gözyaşı görünürdü.

Bir müddət hava yenə açıldı, göyün üzündəki son buludlar çəkildi, qışın başlanmasından əvvəl, qurumaqda olan yerin üzərində axırıncı dəfə olaraq günəş şüaları parladı. Biz hər gün Marusyanı yuxarı çıxarırdıq, o burada sanki dincəlirdi, qızıcığaz geniş açılmış gözlərini ətrafda gəzdirdir, yanaqları qızarırdı, elə bil ki, küləyin tərəvətli dalğaları onu oxşayır, zirzəminin boz daşları tərəfindən oğurlanmış

həyatının kiçik hissələrini onun özünə qaytarırdı. Lakin bu hal çox az davam elədi...

Bu zaman mənə də başımın üstünü qara buludlar almaqda idi.

Bir dəfə mən adətım üzrə səhər vaxtı bağı xiyabanları ilə gedirdim, xiyabanların birində atamı gördüm, qəsrdə yaşayan qoca Yanuş da onun yanında dayanmışdı. Qoca yaltaqlıqla baş əyir və nə isə deyirdi, atam isə qaşqabaqlı idi, onun alnında səbirsizlik ifadə edən qəzəb cizgiləri aydın görünürdü. Nəhayət, o, əlini uzadaraq elə bil Yanuşu öz yolundan kənar edirmiş kimi dedi:

– Gedin buradan! Siz köhnə xəbərçi və dedi-qoduçusunuz!

Qoca, gözlərini qırparaq, papağını əlində saxlayıb, yenə də irəli qaçdı, atamın gözləri qəzəblə parlayırdı. Yanuş ahəstə danışdı, onun sözlərini mən eşitmirdim, atamın sözlərini qırıq-qırıq da olsa aydın eşidirdim, onlar çubuq zərbələri kimi səslənirdi.

– Bir sözünüzdə də inanmıram... Siz bu adamlardan nə istəyirsiniz? Sübutunuz varmı?.. Sözlə edilən xəbərçiliklərə mən əhəmiyyət vermərəm, yazılı surətdə versəniz də, isbat etməlisiniz... Kəsin səsini! O mənə öz işimdir... Heç eşitmək də istəmirəm!..

Nəhayət, atam Yanuşa elə sərt cavab verdi ki, o artıq atama bir kəlmə də söz deyə bilmədi, atam yan tərəfdəki xiyabana tərəf döndü, mən isə bağı qapısına tərəfə qaçdım.

Qəsrin bu qoca bayquşundan mənə zəhləm gətirdi, indi isə qəlbim mübhəm bir şey hiss etmiş kimi sızıldayırdı. Mən başa düşdüm ki, qulaq asdığım bu söhbət mənə dostlarıma aid idi, ola bilsin ki, mənə özümə də dəxli var idi.

Bu əhvalatı mən açıb Tıburtsiyə söyləyəndə o, üz-gözlünü turşudaraq:

– O-of, mənə əzizim, bu nə qədər də xoşa gəlməyən bir xəbərdir! – dedi. – Ah, mənə qoca tülkü!

Mən kişiye təskinlik verdim:

– Atam onu qovdu.

– Oğul, sənə atan dünyadakı hakimlərdən ən yaxşısıdır. Onun qəlbi vardır, o çox şey bilir... Ola bilsin ki, Yanuşun deyə biləcəklərinin hamısı ona məlumdur, lakin o bu barədə dinib danışmır, o, qoca və taqətdən düşmüş yırtıcı heyvanı onun son mağarasından qovmağı lazım bilmir.... Amma oğul, mən bu cəhəti sənə necə izah edirəm, necə başa salım? Sənə atan qanun adlanan bir cənabə xidmət

edir. Nə qədər ki, qanun rəfin üstündə yatmaqda davam edir, sənin atanın gözləri və qəlbi də mövcud olacaqdır; elə ki, bu cənab oradan enib sənin atana: “Hə, de görək, cənab hakim, o Tıburtsi Drabdır, nədir, onun kim olduğunu aydınlaşdırmaq vaxtı çatmayıbmı?” – deyə müraciət etdiyi deqiqədən hakim dərhal qəlbinə kilidleyir; bu zaman hakimin pəncələri elə ağırlaşır ki, dünya alt-üst olsa da, pan Tıburtsi onun əlindən qurtara bilməz... Başa düşürsənmi, bala?.. Mənim bütün bədbəxtliyim orasıdadır ki, bir zaman, xeyli vaxt bundan əvvəl necə oldusa, mən qanunla toqquşmalı oldum... yəni, bilirsənmi, təsadüfi bir mübahisə baş verdi... eh, bala, bu çox böyük bir toqquşma və münaqişə idi.

Tıburtsi bu sözləri deyib ayağa qalxdı. Marusyanı qucağına aldı, onunla birlikdə uzaq bir küncə çəkilərək, öz eybəcər başını onun sinəsinə dayayıb qızı öpməyə başladı. Mən isə yerimdəcə dayanıb bu qərribə adamın qərribə nitqlərinin təsiri altında uzun zaman eyni bir vəziyyətdə qaldım. Bu ifadələrin mənim üçün əcaib və anlaşılmaz olmasına baxmayaraq, mən Tıburtsinin atam haqqında dediklərinin mahiyyətini çox yaxşı başa düşmüşdüm, atamın surəti mənim təsəvvürümdə daha da ucaldı, dəhşətli və həm də sevimli bir qüvvə kimi gözlərimin qarşısında təcəssüm edərək canlandı, indi o mənim nəzərimdə əzəmətli bir sima idi. Lakin eyni zamanda başqa, acı bir hiss də güclənib artmaqda idi...

Mən öz-özümə düşünürdüm: “Deməli, o belə adam imiş. Amma hər halda atam məni sevmir”.

8. KUKLA

Aydın günlər qurtardı. Marusyanın halı yenə də pozulmağa başlamışdı. Onu əyləndirmək üçün bizim çıxardığımız bütün oyunlara qızıcığaz öz böyük, tutqun və hərəkətsiz gözlərilə laqeyd baxırdı, biz onun gülüş səslerini çoxdan eşitməmişdik. Mən öz oyuncaqlarımı zirzəmiyə gətirməyə başladım, lakin bu şeylər də qızı ancaq qısa bir müddət üçün əyləndirə bilmişdi. İş belə olanda mən öz bacım Sonyaya müraciət etməyi qərara aldım.

Sonyanın böyük kuklası var idi, çəhrayı çöhrəli və qəşəng sarısaçlı bir kukla idi; bu anamızın hədiyyəsi idi. Mən o kuklaya çox

böyük ümid bəsləyirdim, ona görə də bacımı bağın yan tərəfindəki xiyabana çağırıb xahiş etdim ki, kuklanı müvəqqəti olaraq mənə versin. Mən bu barədə elə ürəkdən xahiş etdim, heç bir zaman öz oyuncaqları olmayan zavallı xəstə qızı ona elə canlı surətdə təsvir etdim ki, kuklanı əvvəlcə bərk-bərk bağına basan Sonya onu mənə verərək vəd etdi ki, iki-üç gün kukla haqqında bir söz deməyəcək və başqa oyuncaqlarla oynayacaqdır.

Bu bəzəkli saxsı xanımın bizim xəstəmizə bağışladığı təsiri mən heç ağıma da gətirə bilməzdim. Payız çiçəyi kimi solmaqda olan Marusya elə bil birdən-birə dirçəldi. O mənə bərk-bərk qucaqlayıb, ucadan gülür, özünün yeni tanışları ilə söhbət edirdi... Balaca kukla, demək olar, möcüzə yaratmışdı: çoxdan bəri yorğan-döşəkdən qalxmayan Marusya öz sarışın qızını dalınca çəkə-çəkə gəzməyə başlamışdı, hətta bəzən əvvəlki kimi, zəif ayaqlarını döşəmədə şappıldada-şappıldada yüyürürdü.

Lakin bu kuklanın ucbatından mən çox həyəcanlı və təşvişli dəyişikliklər keçirdim. Hər şeydən əvvəl, mən onu qoltuğuma alıb dağa tərəf gedəndə yolda qoca Yanuşa rast gəldim, o, xeyli vaxt mənim dalınca baxa-baxa başını bulayırdı. İki gün bundan sonra qoca daye kuklanın yoxa çıxdığını görüb, özünü künc-bucağa vuraraq hər tərəfi axtarmağa başladı. Sonya onu sakit etməyə çalışırdı ki, kukla ona lazım deyil, guya kukla gəzməyə getmişdir. Özü də tezliklə qayıdacaqdır kimi sadə dil dəlilləri ilə qulluqçuların ancaq təəccübünü artıraraq şübhə oyadırdı ki, bu məsələ sadəcə itkidən ibarət deyildir. Atam hələ heç bir şey bilmirdi, lakin Yanuş yenə də onun yanına gəlmişdi, ancaq atam onu bu dəfə daha artıq hiddətlə qovdu, buna baxmayaraq, atam elə haman gün mənə bağçamızın qapısına sarı gəldiyim yerdə dayandıraraq tapşırırdı ki, evdən çıxmayım. Ertəsi gün əhvalat yenə təkrar olundu, yalnız dörd gün keçəndən sonra mən səhər tezdən durub, atam hələ yuxuda ikən barıdan aşdım.

Dağda yenə işlər yaxşı deyildi. Marusya yenə də yorğan-döşəyə düşmüşdü, onun vəziyyəti daha da ağırlaşmışdı, çöhrəsi qeribə bir qızartı ilə yanırı, sarı saçları yastığa tökülmüşdü, o kimsəni tanıya bilmirdi. Qırmızıyanaqlı və hərəkətsiz parlaqgözlü, başbəlalı kukla da...

Mən öz nigarançılığımı Valekə söylədim, biz qərara gəldik ki, kuklanı geri aparmaq lazımdır, onsuz da Marusya bunu hiss etməyəcəkdir. Lakin biz səhv etmişdik! Tamamilə taqətsiz bir halda

uzanmış olan qızın əlindən kuklanı çıxaran kimi, o gözlerini açdı, sanki mənə görmüş kimi və başına nələr gəldiyini dərk etməmiş kimi bulanıq nəzərlərlə qarşısına baxıb, birdən sakit-sakit ağlamağa başladı, eyni zamanda elə yazıq-yazıq ağlayır, sayıqlamalar içində, arıqlamış çöhrəsində elə dərin kədər ifadəsi sezilirdi ki, mən qorxaraq haman saat kuklanı öz yerinə qoydum. Qız gülümsədi, kuklanı bağına basıb dincəldi. Mən başa düşdüm ki, bu hərəkətimlə öz kiçik dostumun qısa ömrünün ilk və son sevincindən məhrum etmək istəmişəm.

Valek qorxmış nəzərlərlə mənə baxaraq:

– Bəs indi necə olacaq? – deyərək qəmli-qəmli soruşdu.

Skamyada başaşağı oturub qəm-qüssəyə dalmış Tıburtsi də təəccüblü nəzərlərlə mənə baxırdı. Buna görə də mən özümü mümkün olduqca laqeyd göstərməyə çalışaraq dedim:

– Eybi yoxdur! Daye yeğin ki, bunu yadımdan çıxarmışdır.

Lakin qarının yadımdan çıxmamışdır. Bu dəfə mən evə qayıdanda bağın qapısı ağzında yenə də Yanuşa rast gəldim, Sonyanı gözüyə yaşlı gördüm, daye isə mənə ağır və acıqlı nəzərlərlə baxır, dişsiz ağzi ilə kaf-kaf edər-edər donquldanırdı.

Atam məndən hara getmiş olduğumu soruşdu, həmişə verdiyim cavaba diqqətlə qulaq asıb onun icazəsi olmadan evdən heç bir yerə getməmək haqqında əmrini təkrar etməklə kifayətləndi. Əmr qəti və çox ciddi idi, mən ona tabe olmaya bilməzdim, lakin atamdan icazə istəməyə də cəsarət etmirdim.

Dörd üzüntülü gün keçdi. Bu cansızıcı dörd gün ərzində mən bağçada qəmli-qəmli gəzinir və böyük həsrətlə dağa baxırdım, həm də, bundan əlavə, başımın üstünü almaqda olan tufanın qopacağı vaxtı gözləyirdim. Nə olacağını bilmirdim, lakin qəlbim kədərdən sıxılırdı. Mənə ömrümdə bir dəfə də olsa heç kəs cəzalandırmamışdı, atam mənə nəinki heç barmağını da vurmamışdı, hətta mən ondan bir kəlmə ağır söz də eşitməmişdim. İndi isə irəlincədən duyduğum ağır bir hiss mənə rahat buraxmırdı.

Nəhayət, mənə atamın yanına, onun otağına çağırıldılar. Mən içəri girib qorxa-qorxa qapının ağzında dayandım. Qəmgin payız günəşinin solğun şüaları pəncərəyə düşmüşdü. Atam bir müddət öz kreslosunun üstündə, anamın şəkli qarşısında oturub mənə tərəf çevrilmədi. Mən öz ürəyimə həyəcanlı döyüntüsünü eşidirdim.

Nəhayət, o mənə tərəf döndü. Mən gözlərimi qaldırıb ona baxaraq, yenə də dərhal yerə dikdim. Atamın üzünü mənə qorxunc gördüm. Yarım dəqiqə qədər vaxt keçdi, bu müddət ərzində atamın mənə tərəf zillənmiş ağır, hərəkətsiz və üzücü nəzərlərini hiss edirdim.

– Bacından kuklanı sənmi alıbsan?

Bu sözlər birdən-birə üzərimə elə aydın və elə kəskin tərzdə yağdırıldı ki, bütün bədənim titrədi.

Mən alçaqdan cavab verdim:

– Bəli.

– Sən onu bilirsənmi ki, o kukla sənın ananın yadigarıdır və sən onu müqəddəs bir şey kimi qoruyub saxlamalısan?.. Sən onu oğurlayıbsan?

Mən başımı qaldırıb:

– Yox, – dedim.

Atam kreslonu kənara itələyərək birdən bağırdı:

– Necə yəni yox! Sən onu oğurlayıb aparıbsan!.. Aparıb kimə veribsən?.. De görüm!

O, cəld mənə yanaşaraq ağır əlini mənim çiyinə qoydu. Mən başımı güclə qaldırıb yuxarı baxdım. Atamın rəngi qaçmışdı, gözləri qəzəblə parlayırdı. Mən bürüşüb qalmışdım.

– Niyə dinmirsən?.. Danış!

Bu sözlərdən sonra çiyimdəki əl məni daha möhkəm sıxmağa başladı.

Mən yavaşdan cavab verdim:

– Deməyəcəyəm!

Atam təhdidlə:

– Yox, deyəcəksən, – dedi.

Mən lap yavaşdan pıçıldadım:

– Deməyəcəyəm.

– Deyəcəksən, sənə deyirəm deyəcəksən.

Atam bu sözləri boğuc səslə təkrar etdi, sanki bunları güclə, ürək ağrısı ilə deyirdi. Onun əlinin necə titrədiyini mən hiss edir və başımı getdikcə aşağı salırdım, göz yaşlarım bir-birinin arxasınca döşəməyə damcılayırdı, lakin mən yenə də çətin eşidilən bir səslə təkrar edirdim:

– Yox, deməyəcəyəm... Heç vaxt... Qətiyyəni sizə deməyəcəyəm!

Bu dəqiqə mən atamın oğlu olduğumu sübut etdim. O, ən dəhşətli işgəncələrlə də olsa, məndən ayrı cür cavab ala bilməzdi. Onun təhdidlərinə qarşı mənim qəlbimdə, təhqir edilmə və unudulmuş

bir uşağın qəlbində zəif şəkildə duyduğum bir hiss və orada, köhnə kilsədə məni himayə altına almış olanlara qarşı atasın məhəbbət duyğuları coşmaqda idi.

Atam dərindən köksünü ötürdü. Mən yumaq kimi büzüşmüşdüm, acı gözyaşları yanaqlarımı yandırırdı. Mən dayanıb gözləyirdim.

Mən bilirdim ki, o çox qeyzlidir və bu dəqiqə onun köksündə qəzəb dalğaları coşmaqdadır. O mənə nə edəcəkdir? – deyə mən düşündüm. – O məni kötləyəcək... Qol-qabırğamı əzizdirəcək... Lakin bu dem, indi mənə elə gəlir ki, məni qorxudan bu deyildi... Hətta bu qorxunc dəqiqədə də mən atamı sevirdim və eyni zamanda hiss edirdim ki, o elə bu saat öz hiddət və zorakılığı ilə mənim məhəbbət hissimi qırıb parçalayacaqdır. İndi mən daha qorxmurdum... Deyəsən, mən dayanıb gözləyirdim və arzu edirdim ki, tufan, nəhayət, baş qaldırsın. Əgər belədirsə... qoy olsun... daha yaxşı – bəli, daha yaxşı olar...

Atam yenə də dərindən köksünü ötürdü. O bütün varlığına hakim kəsilmiş olan qəzəbi söndürə bilmişdimi, mən bunu hələ o vaxta qədər də bilmirəm. Yalnız onu bilirəm ki, bu ağır dəqiqələrdə açıq pəncərədən Tıburtsinin uca səsi eşidildi:

– Vay-vay... mənim balaca yazıq dostum.

“Tıburtsi gəldi!” deyə mən düşündüm; lakin atamın çiyindəki əlinin necə titrədiyini hiss etdiyimə baxmayaraq, Tıburtsinin gəlişini və ya hər hansı başqa bir xarici hadisənin atamla mənim aramızda girə biləcəyini, mənim labüd hiss etdiyim bir şeyi aradan qaldıra biləcəyini təsəvvürə gətirə bilmirdim.

Buna baxmayaraq, Tıburtsi cəld otağın qapısını açdı və kandarda dayanıb iti və oynaq gözlərlə bir saniyədə bizi nəzərdən keçirdi.

– Vay-vay!.. Mən öz balaca dostumu çox çətin vəziyyətdə görürəm...

Atam onu qaşqabaqlı və təəccüblü nəzərlərlə qarşıladı, lakin Tıburtsi onun bu narazı baxışlarına soyuqqanlılıqla dözdü. İndi Tıburtsi çox ciddi görkəm almışdı, əzilib-büzülmürdü, gözlərində isə dərin kədər ifadəsi oxunurdu.

Tıburtsi mülayim ifadə ilə atama müraciət etdi:

– Cənab hakim! Siz ədalətli adamsınız... uşağı buraxın. Bu balaca oğlan “pozğun cəmiyyət”ə qoşulmuş olsa da, Allah şahiddir ki, o heç bir pis iş görməyib, hərgah mənim cır-çımdır, zavallı balalarımın onun ürəyinə yatmışlarsa, onda, vallah-billah, yaxşısı budur, əmr

edin məni boğazımdan assınlar, buna razı olaram, ancaq bundan ötrü uşağın iztirab çəkməsinə yol vermərəm. Budur, bax, bala, sənin kuklanı gətirmişəm!..

Tıburtsi bağlamayı açıb kuklanı çıxartdı.

Atam əlini mənim çiyimdən götürdü. Üzündə heyrət əlamətləri görünürdü.

Nəhayət, atam soruşdu:

– Bu nə deməkdir?

Tıburtsi yenə təkrar edərək:

– Uşağı buraxın, – dedi, o geniş və enli əli ilə mənim aşağı öyilmiş başımı nəvazişlə sıgallamağa başladı. – Siz hədə-qorxu ilə ondan heç bir şey öyrənmə bilməzsiniz, halbuki, mən sizin bilmək istədiyiniz hər şeyi sizə məmnuniyyətlə söylərəm... Cənab hakim, xahiş edirəm, başqa bir otağa keçək.

Daim təəccüblü nəzərlərlə Tıburtsiyə baxan atam etiraz etmədi. Onların ikisi də otaqdan çıxdı, mən isə qəlbimdə aşıb-daşan ağır hisslər altında donub qalmışdım. Bu anda mən heç bir şey dərk etmirdim. Ancaq balaca bir oğlan var idi, onun ürəyində isə iki müxtəlif duyğu: qəzəb və məhəbbət duyğusu ilə güclü sarsıntı yaratmışdı ki, qəlbinə qaranlıq çökürdü. Bu balaca oğlan mən idim, sanki mənim özümün özümə yazığım gəlirdi. Bir də qapının dalından tutqun olsa da, həyəcanla danışan iki səs eşidilirdi.

Mən hələ də dayandığım yerə mıxlanıb qalmışdım, bu aralıq otağın qapısı açıldı və söhbət edənlərin ikisi də daxil oldu. Mən yenə də kimsənin əlinin başıma toxunduğunu hiss edərək diksindim. Bu – atamın əli idi, o, nəvazişlə mənim başımı sıgallayırdı.

Tıburtsi məni qucağına alıb, atamın yanındaca öz dizinin üstündə oturdaraq:

– Bizə gəl, – dedi, – atan mənim qızım ilə vidalaşmaq üçün sənə icazə verəcəkdir. Qızçıqaz... qızçıqaz öldü...

Tıburtsinin səsi sarsıldı, o qərribə bir halda gözlərini qırpdı, lakin həmin saat ayağa qalxdı, məni yerə qoyub, bədənini şax tutaraq cəld otaqdan çıxıb getdi.

Mən gözümü qaldırıb sualedici nəzərlərlə atama baxdım. İndi mənim qarşımda başqa bir adam dayanmışdı. Lakin məhz bu adamda, əvvəllər əbəs yerə axtardığım doğma bir şey tapmışdım. O mənə öz adı dalgın nəzərlərlə baxırdı, lakin indi bu baxışlarda təəccüb və sanki sual əlamətləri görünürdü. Elə bil ki, başımızın üstündən indicə

keçib getmiş olan tufan atamın gözlərinə çökmüş ağır dumanı dağıtmışdı. Atam isə öz doğma oğluna xas olan tanış əlamətləri mənə yalnız indi görməyə başlamışdı.

Mən ürəklenib onun əlindən tutub dedim:

– Mən ki oğurlamamışdım... Sonya özü onu müvəqqəti olaraq mənə vermişdi.

Atam dalgın halda cavab verdi:

– Doğrudur, mən bilirəm... Mən sənin qarşında müqəssirəm, bala, sən də çalışarsan ki, bu hadisə bir zaman yadından çıxsın, elə deyilmi?

Mən cəld onun əlindən yapışib öpməyə başladım. Mən bilirdim ki, o, bir neçə dəqiqə bundan əvvəl mənə baxdığı dəhşətli nəzərlər və qəzəbli gözlərlə bir daha baxmayacaqdır, uzun zaman aşkara çıxma bilməyən məhəbbət sel kimi axıb qəlbimi doldurdu.

İndi artıq mən ondan qorxmurdum.

Mən birdən Tıburtsinin dəvətini xatırlayaraq soruşdum:

– İndi sən məni dağa getməyə qoyacaqsanmı?

Atam məhrabanlıqla cavab verdi:

– Hə... Get, get, oğlum, vidalaş.

Onun səsinə yenə də heyrət əlamətləri duyulmaqda idi. – Hə, bir də ki səbir elə görüm... xahiş edirəm, oğlum, bir az gözlə.

Atam öz yataq otağına gedib, bir dəqiqədən sonra oradan qayıdaraq mənim ovcuma bir neçə dəne kağız basdı.

– Bunları ver... Tıburtsiyə.. De ki, mən ondan çox xahiş edirəm, başa düşürsənmi?.. Acizənə xahiş edirəm bu pulları qəbul etsin, səndən qəbul ələsin... Başa düşdünmü?.. Bir də deyinən, – deyə atam tərəddüd edirmiş kimi əlavə etdi: – söylə ki, əgər o, burada bir nəfər... Fyodoroviç var, onu tanıyırsa, ona desin ki, o Fyodoroviç bizim şəhərdən çıxıb getsə yaxşıdır... İndi get oğlum, tez ol, get.

Mən Tıburtsini dağda haqlaya bildim, özüm də töşüyə-töşüyə atamın tapşırıqlarını səliqəsiz bir tərzdə yerinə yetirdim.

– Atam çox... xahiş edir... – deyib atamın verdiyi pulları onun ovcuna basdım.

Mən Tıburtsinin üzünə baxmırdım. O, pulları aldı və Fyodoroviçə aid olan tapşırığı qəmgin halda dinlədi.

Zirzəmidə Marusya qaranlıq bucaqda, kiçik bir skamyanın üstünə uzanmışdı. “Ölüm” sözünün mənası hələ uşaq üçün tamamilə aydın deyildir, ona görə də ancaq indi, bu cansız vücudu gördüyüm

zaman acı gözyaşları məni boğurdu. Mənim balaca dostum ciddi və qüssəli bir vəziyyətdə uzanmışdı, onun kiçik qəmgin çöhrəsi uzun-sovlaşmışdı. Qapalı gözləri bir qədər çuxura düşmüş, gözünün ətrafındakı göy ləkələr bir az da artmışdı. Azca açılmış balaca ağı uşaq kədərini ifadə edirdi. Marusya çöhrəsindəki bu ifadələrlə sanki bizim göz yaşlarımızı cavab verirdi.

“Professor” onun başının üstündə dayanıb ümitsizliklə başını bulayırdı. Kim isə bir bucaqda balta ilə işləyir, kilsənin damından qoparılmış köhnə taxtalardan balaca tabut hazırlayırdı. Marusyanı payız çiçəkləri ilə bəzəyirdilər. Valek başqa bir bucaqda yatmışdı, yuxuda tez-tez diksinir və arabilir də əsəbi halda hıçqırırdı.

ƏHVALATIN SONU

Təsvir olunan hadisələrdən bir az sonra “pozğun cəmiyyət”in üzvləri müxtəlif istiqamətlərdə dağıldılar.

Tıburtsi ilə Valek heç gözlənilmədən yox oldular, kimsə deyə bilməzdi ki, onlar hara getmişdilər, onu da kimsə bilmirdi ki, onlar bizim şəhərə haradan gəlmişdilər.

Xeyli zaman keçmiş, kilsə uçub dağılmışdı. Kilsənin əvvəlcə damı uçub zirzəminin döşəməsini basmışdı. Sonra kilsənin ətrafında yarğanlar əmələ gəlməyə başlamış və bunun da nəticəsində kilsə daha tutqun, cansıxıcı bir görkəm almışdı; bayquşlar orada lap bərkdən ulayırdı, qəbirlərin üzərindəki işıqlar isə qaranlıq payız gecələrində göy rəngli əcaib alovla ahişib yanırdı.

Ətrafına çəpər çəkilmiş təkə birçə qəbir hər bahar fəslində yaşıl otlara bürünür, çiçəklərlə bəzənirdi.

Biz Sonya ilə, hətta bəzən də atamla birlikdə bu qəbri ziyarət edirdik, biz bu qəbrin üstündə, həyəcanla xışıldayan qayın ağacının kölgəsində əyləşməyi xoşlayırıdık; buradan baxanda şəhər seyrək duman içərisində parlayırdı. Biz burada bacımla birlikdə mütaliə edir, düşünür, öz ilk gənclik düşüncələrimizi, azad və namuslu gəncliyimizin ilk planlarını açıb bir-birimizə söyləyirdik. Bizim də sakit doğma şəhəri tərk etmək vaxtımız çatanda axırıncı gün buradaca biz ikimiz həyata qarşı böyük sevgi və ümidlər içərisində, kiçik qəbrin üzərində dayanıb öz əhd-peymanımızı izhar edirdik.

1885

AT-DAVAN¹

(Sibir həyatından alınmış hekayə)

I

– Hə! Sən bir bu yollara bax ha! – deyə yol yoldaşım Mixaylo İvanoviç Kopilenkov mənə müraciət etdi. – Bu lap lənətə gəlmiş axmaq bir yoldur. Bundan pisini heç ağıla belə gətirmək mümkün deyildir. Doğru deyirəm, yoxsa yox?

Amma təəssüf ki, Mixaylo İvanoviç lap düzünü deyirdi... Biz Lena çayı ilə yuxarı gedirdik. Bu enli çayın hər yerində müxtəlif istiqamətlərdə çox böyük buz parçaları dikəlmişdi; yerlilər bu buz parçalarını “dağ” adlandırırdılar, sürətlə axan qəzəbli çay payız fəslində dəhşətli Sibir şaxtası ilə mübarizədə bu buzları gətirib bir-birinin üstünə yığırdı. Nəhayət, şaxta qalib gəldi. Çay soyudu, yalnız nizamsız halda bir-birinin üzərinə qalanmış böyük buz parçaları, ya aşağı tərəfdən sıxılmış, ya da anlaşılmaz bir qüvvə ilə ağı yuxarı dikəlmiş böyük buz dağları çayın şaxta ilə apardığı dəhşətli mübarizənin yeganə şahidi kimi qaldı, lakin hələ də bəzi yerlərdə heç bir zaman donmayan və üzərində çayın sürətli axınları gəlib keçən yarıqlar da görünürdü. Bu yarıqların üzərində soyuq buxar dumanı

¹ Lena çayının kənarında, Yakutskdan üç yüz verstə qədər yuxarıda stansiyadır.

havaya yüksəlirdi, elə bil ki, həmin yarıqlarda doğrudan da qaynar su var idi.

Çox qərribə və gözəl görünən buz parçaları yığıntısının hər iki tərəfində isə sakit halda nəhəng Lena dağları yüksəlirdi. Qara şam ağacları yamaclarda bir-birinə ilişərək, hər tərəfə yayılıb kök atmışdı, lakin daşlar onları böyüməyə qoymurdu. Buna görə də çıpaq qayaların üstü və uçurumlar budaqlar və yarpaqla örtülmüşdü. Çaya yaxın olan yerlərdə siz yerə yıxılmış ağacların gövdələrini görürsünüz, qar bu ağacları torpağın içindəki burulmuş və bir-birinə sarılmış kökləri ilə birlikdə dartıb çıxarmışdır. Bir az o tərəfdə bu mənzərə dəyişir, dağın yuxarı tərəfinə qalxdıqca yerə yıxılmış ağaclar yamacları sıx tor kimi örtmüşdü. Burada yerə yıxılmış ağaclar torpaqdan baş qaldırmış saysız-hesabsız iynələr kimi dikəlmişdir, elə bil ki, şam meşəsində bitmiş tikanlardır, onların arasında isə hələ də canlı olan və öz əcdadının cəsədləri üzərində xoşbəxtlik axtaran incə və nazik ağaclar bitmişdir. Yalnız dağın bu aşağı hissədən kəsilmiş kimi görünən zirvəsindəki düz yerdə meşənin ağacları sıxlaşır və ağ sahilin üzərində qara, matəmli bir haşiyyə kimi uzanırdı.

On və yüz verstlərlə yol gedirsən, hər yer belədir! Bizim kirşəmiz artıq bir həftədir ki, kiçik bir nöqtə kimi bu sıx və qarmaqarışq ağacların arasında qalxıb-düşərək irəliləyir, elə bil ki, fırtınalı dənizdə kiçik bir qayıq idi... Düz bir həftədir ki, mən hündür sahillərin arasından görünən göyün boz parçasına, matəmli haşiyyə tutulmuş ağ yamaclara, tunquz düzənliyinin harasındansa əsrarlı bir sürətdə böyük çayın geniş sinəsinə tərəf açılmış uçurumlara, qayaların yolun döngə yerlərinə sıxışdırdığı, ardı-arası kəsilməyən, sıxlaşıb qatılşan dumana tamaşa edərdim, bu duman isə sakit bir halda uçurumların ağzına doğru irəliləyir, elə bil ki, nə isə xəyali bir ordu öz qışlarına tərəf çəkiliirdi. Bu yerlərdə səssizlik insanın qəlbini sıxır. Yalnız hər dənbir çayın üzərində qəflətən çatlayan buzların ağır xarılısı eşidilir. Bu səs qəflətən havadan gəlib keçən bir güllə kimi vıyıldayır, ətrafda əks-səda yaradır, top gülləsi kimi haraya isə uzaqlara, Lena çayının uzaqlaşdığımız döngələrinə tərəf uçuur və uzun müddət qulaqları cingildətdikdən sonra kəsilir, uzaqdan eşidilən ah səsləri kimi insanın xəyalını çox qərribə bir təsirlə doldurub qorxuya salır...

Ürəyim sıxılırdı. Yol yoldaşım da yorulmuşdu, özü də əsəbiləşirdi. Kirşəmiz isə elə hey bu tərəfdən o tərəfə atılıb-düşürdü, bir

neçə dəfə də tamamilə aşmışdı. Belə hallarda Mixaylo İvanoviçin çox acığı gəlsə də hər dəfə iş elə gətirirdi ki, kirşə aşanda biz onun tərəfinə yığılırdıq. Bu çox təbii idi, lakin buna baxmayaraq, yenə də Mixaylo İvanoviç bərk dilxor etmişdi. Lakin başqa cürə olsaydı, mənim üçün böyük təhlükə əmələ gələrdi, həm də ona görə ki, belə hallarda Mixaylo İvanoviç öz tərəfindən heç bir iş görmür və təşəbbüs göstərmirdi. O yalnız hər dənbir qışqırır və işgüzar bir səsle sürücüyə müraciət edib deyirdi:

– Qaldır!

Sürücü isə nə qədər çətin olsa da, hər dəfə kirşəni qaldırır və biz yenə də yolumuza davam edirik.

Mənə elə gəlirdi ki, artıq Yakutskdan çıxdığımız bir ay olar, halbuki biz oradan cəmi altı gün bundan əvvəl çıxmışdıq. Elə bil ki, səfərimizin ən yaxşı nöqtəsi olan İrkutsk gedib çatmaq üçün isə tam bir ömür lazımdır. Oraya iki min verstdən artıq yol qalırdı.

Biz yavaş gedirdik: əvvəlcə şaxtalı çovğunlar bizə mane olurdu, indi isə Mixaylo İvanoviç bizi gecikdirirdi. Burada gündüzlər gödək, gecələr isə uzun və işıqlı olur, aydınlıq keçir, gecənin şaxtalı qaranlığında ay tez-tez görünür, belə gecələrdə atlar da buzların arasından keçən və artıq öyrəşmiş olduqları dar yoldan kənara çıxıb aza bilməzdilər. Biz iki-üç yerdə stansiyalarda dayandıq, mənim yol yoldaşım qoca tacir hər dəfə stansiyalarda buxarının, yaxud dəmir sobanın qabağında qızışarkən əynindəki paltarın hamısını heç utanmadan çıxarıb yerə qoyur və tamamilə çıpaq olurdu.

– Mixaylo İvanoviç, siz nə edirsiniz! – deyə belə hallarda mən etiraz etmək istəyirdim. – Bu gün hələ başqa yerlərdə də dayanıb bilərik...

– Nə olubdur, axı hara tələsirik? – deyə Mixaylo İvanoviç cavab verirdi. – Olmaz ki, çay içib böyrümüzü yerə verək.

Bəli, bu çay içib böyrünü yerə vermək işini Mixaylo İvanoviç lap heyrət edilecək dərəcədə geniş bir sahədə aparır, əməlli-başlı dəmdəsgah açır və bütün bu işləri tam dəqiqliyi ilə, məhəbbətlə və demək olar ki, əsil pərəstişkarlıqla yerinə yetirirdi.

Bir də ki, bu çay dəsgahından əlavə onun ayrı mülahizələri də var idi.

– Buranın camaatı, – deyə o gizlincə məni başa saldı – qardaş-oğlu, bir qəpiyindən ötrü canını verir. Bu camaat korlanmışdır. Çünki qızıl onları erköynləşdirmişdir.

– Axı qızıl dediyin şey hələ uzaqdadır, bir də ki, bu yerlərdə sən dediklərin heç eşidilməmişdir.

– Elə ki, bizi gəlib soydular, onda görürsən, lakin gec olar... Qərribə adamsan! – deyə o tez əlavə edirdi. – Sən bu yerlərin necə olduğunu məgər bilmirsən? Bu yerlər sənin üçün Ərəsey deyil! Hara baxırsan dağdır, dərədir, meşədir, boş yerlərdir... Burada adamın başına bir iş gəlsə, heç iyi-tozu da tapılmaz.

Ümumiyyətlə, “bu yerlər” Mixaylo İvanoviçdə qəti nifret və ikrahdan başqa heç bir təsir oymamışdı. Buradakı hər şeyi, bu yerlərin cansız təbiətindən başlamış adamlarına qədər hər şeyi Mixaylo İvanoviç lap kəskin tənqiddə tuturdu. O, yalnız bircə şeyi bilirdi: burada, əgər “baş çıxarmaq” mümkün olsa, tezliklə yaxşıca özünü tutub variana bilərsən (“bir günün içində əməlli-başlı adam olarsan”). Buna görə də neçə illər idi ki, o burada yaşayırdı və hər dəfə vəziyyətə baxıb fürsət gözləyirdi ki, “vaxtı” çatsın, sonra “öz tərəflərinə”, haraya isə Tomsk şəhərinə tərəf qayıtsın. Bu cəhətdən o, müəyyən bir pul mükafatı müqabilində saxtali havada çıpaq bayıra çıxıb küçədə qaçmağa razı olan adama benzəyirdi. Mixaylo İvanoviç razılaşmışdı, indi isə budur, o qaçırdı, əyilərək, ufuldayaraq öz tərəflərinə qaçırdı. O, istəyirdi ki, qaçıb heç olmazsa, lazımı yerə çata bilsin, sonrasını asandır... Bu yerlər lap alt-üst olub dağılsa, Mixaylo İvanoviç heç uf da deməz.

İndiki halda, deyəsən, o nəzərdə tutduğu lazımı nöqtəyə xeyli yaxınlaşmışdı, bəlkə elə buna görə də o bu qədər çox əsəbiləşmişdi: başqa cürə də ola bilməzdi, qəflətən elə indicə birisi gəlib onun yığdıqlarını əlindən alsaydı, nə olardı?.. Mən Mixaylo İvanoviç haqqında bir çox əhvalatlar eşitmişdim və bilirdim ki, lap əvvəllər o burada çox cəsəretli və işgüzarlıqla çalışmış, indi isə Mixaylo İvanoviç arvad kimi hər şeydən qorxurdu, mən də, istər-istəməz, bu kədərli axşamlarımı və Lena çayının kimsəsiz dayanacaqlarındakı uzun gecələrimi onunla birlikdə keçirməyə məcbur idim.

II

Belə saxtali axşamlardan birində mən Mixaylo İvanoviçin qorxunc qışqırtısını eşidib oyandım. Məlum oldu ki, biz ikimiz də kirşədə mürgüləyib yatmışdıq, oyananda isə özümüzü qayalı sahilin

əşağı tərəfindəki tamamilə boş və kimsəsiz bir yerdə buzun üstündə gördük. Atların zınqırovlarının səsi gəlmirdi, kirşə dayandığı yerdə durub qalmışdı, atlar açılmışdı, sürücü isə yox olmuşdu, Mixaylo İvanoviç də qorxmış bir halda təəccüblə gözlərini ovuşdururdu.

Lakin tezliklə bizim üçün hər şey aydın oldu və biz qorxudan çıxdıq. Mən sahil boyu düz divar kimi uzanan və ayın ziyaları altında parıldayan qayalıq baxdım. Bir az yaxınlıqda yol qayaların arasına girib itdi, başımızın lap üst tərəfində isə bir yakut qəbrinin üzərinə vurulmuş hündür xaç görünürdü. Hərçənd ki bu qəbir lap sahilin kənarında və əl-ayaqdan uzaq bir yerdə idi, ancaq bu təəccüblü deyildi, çünki yakut öləndə çalışır ki, hündür bir təpədə, yaxud suyun kənarında, ümumiyyətlə, genişlik olan yerdə dəfn olunsun, azad bir yerdə əbədi yuxuya dalsın, lakin mən bir az da diqqət edəndən sonra birinci dəfə bu yerlərə səfər edəndə görmüş olduğum At-Davan stansiyasını o saat tanıdım. Anlaşılmaz yazılara oxşayan və qərribə zolaqları olan qırmızı daşlar, layları süni surətdə düzəlmiş kimi görünən uçurum, şam ağaclarının qol-budaqları, üzərində xaç basdırılmış yakut qəbri və nəhayət, sahil tərəfdən çayın üzərinə doğru əyilmiş ağ tüstü dumanı, – bütün bunlar mənə o saat tanış göründü və mən hər şeyi xatırladım. Çayın bu yerində keçid yoxdur, çayın sahili hündür bir divar kimi yüksəlir, buna görə də qışda burada kirşələri çayın üzərində saxlayır, atları isə ensiz cığır yolla çəkib düz buzun üstünə gətirirlər. Mixaylo İvanoviç də tezliklə sakitləşdi, onsuz da ensiz cığır yolda fənərlərin işığı görünməyə başlamışdı.

Bir dəqiqədən sonra biz hərənib yuxarıya, stansiyaya qalxdıq.

Stansiyanın kiçik otağı qızdırılmışdı, qıpqırmızı qızarmış dəmir sobadan hələ də ətrafa quru isti yayılırdı. İstidən ərmiş iki piy şam üzə stansiyaya baxan, yarı yakut qaydasında tikilmiş bu evin içini işıqlandırır. Evin divarlarına generalların, gözəl qadınların və qızların şəkilləri yan-yana vurulmuş, poçt idarəsinin elanları və üzərinə milçəklər oturmağı üçün qapqara qaralmış çərçivələrin içində patent kağızları asılmışdı. Otağın içindəki bütün vəziyyətdən aydın olurdu ki, stansiyada kimi isə gözləyirdilər və burada görülmüş hazırlığın bizdən ötrü olduğunu zənn etmək üçün heç bir əsasımız yox idi.

– Bəli, qardaşoğlu, bu lap gözəl oldu! – deyə Mixaylo İvanoviç mənə müraciət etdi və yol üçün götürdüyü şeylərini daşımağa başladı.

– Eh, ecəb istidir! Bura da əla yerdir. Mütləq gecəni burada keçirəcəyik! Ey, orada kim var!.. Sən mirzəsənmi? Bizim üçün bir samovar qoysaydın və düşbərə üçün də bir az qaynar su hazırlasaydın yaxşı olardı...

– Bu olmadı, Mixaylo İvanoviç, – deyə mən etiraz etmək istədim, – hələ tezdir. Biz N. stansiyasına qədər gedərik, orada da qalıb gecələyərək.

– Hörmətli cənab, at yoxdur, – deyə mənim arxa tərəfimdən titrək və ələ bil ki, qorxaq bir səs eşidildi.

Mən çevrilib baxdım. Otağa yaşı məlum olmayan, ortaboylu, çox qərribə paltar geyinmiş, yupyumru bir adam daxil oldu. Əynində gödək sürtuku, dama-dama şalvarı, nazik parça jileti, manjetli köynəyi və hətta köhnə qaydada qırçınları, yaşıl ucunun üzərinə zərdən milçəklər vurulmuş rəngli qalstuklu olan bu adam çox qərribə görünürdü, – onun əyninə geydiyi bu paltarların hamısı çoxdan qalıb köhnəlmiş, rəngi solmuşdu, ələ bil ki, o bunları müəyyən bir hadisə ilə əlaqədar geyinmişdi, çünki bu paltarlar çox uzaq bir keçmişə xatırlıydı. İçəri girən adamın ayağında ağır keçə çəkmələr var idi, buna görə də onun geyinmiş olduğu alman kostyumu çox gülməli görünürdü. Lakin görünür bu adam əyninə geymiş olduğu bu paltarlardakı ziddiyyəti qətiyyənlə dərk etməirdi və buna görə də otaqda da, o narin addımlarla, lap “ayağının ucunda” gəzirdi.

Tanış olmayan bu adamın bütün görkəmi de nə isə bir növ tutqun idi, onun özü də ələ bil ki, çoxdan qalmış, köhnəlmiş bir adam idi, indi isə bu adam təmizlənmiş, özünə sığal vermiş və müəyyən bir münasibətlə bəzənmişdi. Onun gülüşündə, boz gözlərində, səsinin ahəngində hiss olunurdu ki, bu adam özünü müəyyən dərəcədə mədəni adamların cərgəsinə qoymaq iddiasındadır. Bu balaca adam sanki özünü ələ göstərmək istəyirdi ki, guya bu dünyada o çox gözəl günlər görmüş, hər kəslə “refar” etməyin qaydasını bilir və başqa şəraitdə o ələ bizim hamımızla bir cərgədə dura bilərdi. Lakin bununla birlikdə o, nə isə sıxılır, belini aşağı əyir və qorxaqlıq edirdi, ələ bil ki, onu tez-tez çiyindən basıb oturtmuşdular və bizi görəndə də ələ buna görə qorxmışdu.

– Necə yeni at yoxdur? – deyə mən etiraz etdim və diqqəti cəlb etmək üçün bu yaxınlarda göz qabağına qoyulmuş kitaba əyilib baxdım. – Stansiyada altı at olmalıdır.

– Doğrudur, elədir ki, var, – deyə o, itaətlə cavab verdi, – altı at burada olmalıdır. Lakin burası var ki, hörmətli cənab... heç bilmirəm sizə necə izah edim...

O özünü itirdi...

– Cənab müsafirlər, mənə yazığınız gəlsin, siz gəlin tələb etməyin, – deyə o birdən-birə çox şikayətli və yalvarıcı bir səsle yazıq-yazıq cavab verdi.

– Nə üçün belə deyirsiniz? – deyə mən təəccüb etdim.

– Eh, qərribə adamlardır! – deyə bu zaman artıq şalvarını da tamamilə çıxarıb soyunmuş Mixaylo İvanoviç çox narazı bir halda söhbətə qarışdı. – Nə üçün, nə üçün? Axı siz hara tələsirsiniz? Uşaqlarınız ağlayır, yoxsa nədir?.. Qardaşoğlu, görürsənmi, bu yazıq adam gözünün yaşını töküüb xahiş edir – deməli, bir səbəb vardır ki, belə edir.

– Elədir ki, var, – deyə tanış olmayan adam bu sözləri eşidən kimi o saat sevindi və öz penceyinin ətkələrini darta-darta mehriban bir gülüşlə Kopilenkova müraciət etdi, – elədir ki var, siz tamamilə doğru buyurdunuz: məgər səbəbi olmasa, mən nahaq yere cənab müsafirləri heç burada saxlayıb ləngidərəmmi? Heç bir zaman!

Son sözləri o, hətta bir qədər təkəbbürlə, qəddini düzəldib penceyinin yaxasını dartaraq dedi.

– Yaxşı, qoy olsun, – deyə mən öz razılığımı bildirdim, çünki tez paltarını soyunmuş yol yoldaşımı bu şaxtalı havada belə bir isti otaqdan dartıb çıxartmağın mümkün olmayacağını başa düşürdüm. – Lakin əgər gizlin deyilsə, siz yenə də bunun səbəbini izah edin...

Kiçik adamın bütün sifəti güldü. O gördü ki, iş düzəlir və istəyirdi ki, mənə nəzakətlə cavab versin, lakin nə isə birdən diksinib dayandı. Bayırdan, çay tərəfdən səs gəldi. Qapı açıldı, yarı yakuta bənzəyən kəndxuda ehmalca otağa daxil oldu, qapını möhkəmcə bağlayıb dedi:

– Poçt gəldi, Vasili Spiridonç...

– Hə, poçt! – deyə qoca sakitləşdi. – Ələ isə cəld ol, oraya qaç!.. Mən bu saat qayıdaram, hörmətli cənablar, mənə bağışlayın...

O çıxdı. Stansiyada bir canlanma əmələ gəldi. Qapılar açılıb örtülür, pilləkənlər cırıldayır, sürücülər torbaları və bağlamaları daşıyırdılar, qapı hər dəfə açılanda buzun üstündə gəlib kirşələrdən açılan, dəyişdirilən atların səsi eşidilirdi, sürücülər, bir-birinin üstünə qışqıraraq yakut dilində nə isə deyişirdilər, bəzən də təmiz rus dilində söyüş söyürdülər, beləliklə də, özlərinin rus nəslindən olduqlarını sübut etmək istəyirdilər...

Bir neçə dəqiqədən sonra əynində çox sürtülüb köhnəlmiş bir şinel, başında qulaqlı yakut papağı, boynuna şərf sarınmış qısa boylu bir adam tələsik otağın içine yüyürdü. O, o qədər tələsik qaçırdı ki, elə bil ki, onu daldan qovurdular; içəri girən kimi də qaçıb dəmir sobanın yanına getdi.

Şineli çıxandan sonra onun əynində dovşan dərisindən tikilmiş tünük bir kürk qaldı, bu kürk arvadların üstündən geydiyi qolsuz kürdüyə çox bənzəyirdi; kürkü çıxardanda isə onun əynində qoltuqlarının altı köhnəlib didilmiş poçt işçisi paltarı göründü.

Doğrudan da, bu poçtalyon idi, görünür, bütün gün uzununu o tərəf–bu tərəfə qaçıb o qədər gəzmişdi ki, şaxtılı hava onu lap əldən salmışdı, ona görə də qaçıb şaxtanın əlindən qurtarmaq üçün özünü otağa salmışdı. Yazıq cavan oğlan əynindəki köhnə və donmuş paltarları tələsik dartıb çıxarırdı, elə bil ki, bu paltarın içinə bir pətək arı girmişdi, hələ boynundakı şərfi və başındakı qulaqlı papağı çıxartmamışdan əvvəl ayaqlarındakı keçə çəkmələri dartıb çıxartdı və aparıb sobanın yanında qoydu. Şərfin və qulaqlı papağın çıxarılması isə xeyli vaxt apardı. Yakutlar və karımlar¹ saqqal və biğ saxlamırlar. Bu onların zövqünə daxil olmuş bir adətə çevrilmişdir, həm də, əslinə baxsan, bu həmin yerlərin iqlim şəraiti ilə bağlı olan bir adətdir: lakin yazıq poçtalyon, görünür, üzündəki bu saqqal və biğa çox əhəmiyyət verirdi, ona görə də indi onun seyrək biğı və saqqalı donub buz bağlamışdı, boynundakı şərf və başındakı qulaqlı papağın ucları da donub onun buz bağlanmış biğına və saqqalına yapışmışdı. Yəqin ki, gənc poçtalyon bu biğ–saqqal ilə bir zamanlar Kirensk stansiyasında varlı ailələrdən birinin qızını şirnikdirib özünə bağlaya bilmişdi. Başını az qala sobanın lap alovunun içinə soxan və yarım donmuş barmaqları ilə ərimekdə olan buzu təmizləyən bu poçt idarəsi nümayəndəsi paltarlarını soyunub öz həqiqi görkəmində bizim qarşımıza çıxana qədər çox vaxt lazım oldu: onun gənc, lakin çox şişmiş üzü vardı, boz və tutqun gözləri narahat idi, bütün vücudunda ürkək bir cəldlik hiss olunurdu, tikişləri partlayıb sökülmiş, gödək və dar mündiri, ayağında isə dovşan dərisindən tikilmiş corabları var idi.

¹ Sibirin yerli əhalisi olan buryatlar, yakutlar, evenklərlə qaynayıb qarışmış rusların nəslindən olanlara deyilir.

– Eh! – deyə o paltarını silkələdi. – Çox soyuqdur, bərk şaxtadır... Bir qədəh bağışlasaydınız, pis olmazdı, cənablar!

– Qonaq olun, – deyə Kopilenkov hörmətlə cavab verdi. – Qonaq ol. Sən lap bədbəxt adamsan.

Bu gəncin gözləri yenə də nə isə ürkək bir halda qırıldı. Tacirin soyuq cavab verib onun halına acıması yolda çəkmiş olduğu soyuğu ona daha dərinəndən xatırlatdı. O, qədəhi elə içdi ki, elə bil bir buz parçasını əl üstü içəri ötürdü. Sonra o, qədəhi bir də doldurdu və birincinin ardınca başına çəkdi. Yalnız bundan sonra yazıq və bədbəxt gəncin üzündəki qorxu və ürkək ifadəsi yavaş–yavaş çəkilməyə başladı.

– Doğrudur, – deyə o cavab verdi. – Bizim günümüz lap it günüdür... Şaxta da bir tərəfdən elə başlayıb ki, lap məəttəl qalırsan...

– Sənin əynindəki bu paltarlar da lap tökülübdür. Bu yerlərdə belə paltarla gəzmək olmaz.

– Paltarın eybi yoxdur, bir də ki... axı səkkiz manat maaş ilə bundan yaxşı geyinmək olmaz...

Bu böyük yol ilə poçt həftədə bir dəfə gəlib keçir. Qış fəslində üç min verstlik bu yolu poçt on doqquz günə, yayda isə əlbəttə, daha gec gedir. Payızda və yazda, Lena çayı açılanda, yaxud donmağa başlayanda, buzlar qayıqların hərəkətinə mane olur, belə hallarda poçtu torbalarda dallarına alıb daşıyırlar. Görürsən ki, çay ilə qayalıq dağların arasındakı yolda yüklü at karvanları gah qarınlarına qədər suyun içinə girib oradakı daşlara dirənir, gah da dağların başında lap buludların altında yavaş–yavaş irəliləyir. Bundan da böyük dözümlü, səbir, mətanət və sağlamlıq tələb edən başqa bir peşə təsəvvür etmək çətin-dir... Üç min verst!.. Bu uzunluqda bir yol sürücülər üçün də ağırdır, lakin sürücülər çoxdan öz evlərinə qayıtmış və təsadüfən gəlib çıxacaq bir müsafiri gözləyirlər, bəzən, hətta o biri poçt gələne qədər onlar evlərində oturub istirahət edirlər, lakin poçtalyon yenə də həmişə yəhərin üstündədir, o gah coşqun axan çayın dalğaları arasında yellənir, yaxud da ki, kirşənin içində meşin örtüklerin arasına girib orada soyuqdan donur. Belə bir vəziyyətdə də onlara adi poçt işçiləri kimi maaş verirlər...

Doğrudur, poçtalyon gəzərkən bəzən kənardan da az–çox gəliri olur. İrkutskda olanda poçtalyon oradan balaca bir çəllək ucuz araç

alır, sonra getirib onu stəkanlarla mirzələrə və sürücülərə satır, təzə çıxan təqvimləri alıb satır, maraqlı şəkilləri satmağı öhdəsinə götürür. Stansiyaların hamısında divara vurulmuş bədii şəkillərin əksəriyyətini bu uzaq yerlərə getirib çıxaran həmin poçtalyondur. Onun sayəsində yarı yakutlaşmış stansiya işçilərinin bədii görüşləri artıb mükəmməlləşir, o, harada isə gözəllik yarışında mükafat almış gözəl qadınların çərçivəyə salınmış portretlərini getirib divarlara asır, generalın buradakı camaat arasında tanınmış məşhurlaşmasına kömək edir, bir qədər keçdikdən sonra isə o özü həmin bu şəkilləri dəyişdirir, köhnə qəhrəmanları yeniləri ilə əvəz edir... Lakin bu faydalı iş acınacaqlı həyat keçirən poçtalyonun taleyini bir o qədər də güldürmür və əgər o bu qeyri-adi saxtalı, soyuq yerlərdə, bu köhnə və əldən düşmüş paltarın içində sağ-salamat qalırsa, o bunu, hər şeydən əvvəl, arəğin gücü ilə izah edir, çünki hər bir stansiyada o xeyli araq içir, həm də içərkən zahirən onda heç bir əlamət hiss olunmur, bu içki ona çox ucuz və yüngül, bu yerlərin şəraitinə görə asan başa gəlir, həm də ki, o bundan mənəfəət götürür...

Üç min verstlik olan bu yol ilə gəlib keçən adamların hamısı, bu yolun ətrafında yaşayanların, stansiya işçilərinin hamısı dünyanın uzaq yerlərində baş verən bütün yeni hadisələrin xəbərini, əsas etibarlı ilə, həmin bu poçtalyondarı öyrənirlər.

Poçt idarəsinin belə çevik bir nümayəndəsi indi burada dəmir sobanın qabağında dayanıb soyuqdan donmuş ayaqlarını qızdırırdı, əllərini alovun lap içinə dürtərək acgözlüklə butulkalarına baxırdı.

– Sizin o şüşədəki nədir, konyakdır?.. Konyakdan mən yenə bir az vuracağam, – deyə o iftixarla səsləndi, stolə yaxınlaşdı, qədəhini doldurdu, içəri ötürdü və sonra yenə də, içəridən sümüklərinə qədər üşüyüb donmuş bir adam kimi qaçıb özünü isti sobanın yanına verdi.

– Bura bax, poçtalyon, gəl bir çay içək! – deyə Kopilenkov təklif etdi.

– Mümkün deyil, hörmətli cənablar, – tələsirəm. Bəri bax, cavan oğlan, – deyə o bu zaman içəri giren mirzəyə dostcasına müraciət etdi, – gözdə-qulaqda ol! Axı gəlir...

Qoca ah çəkdi:

– Allah kərimdir! Çoxdan gözləyirik, tez gəlib çıxsaydılar canımız qurtardı.

... Daha durma, cəld ol. Mən gərək bir təhər quş kimi uçub gedəm. Bir də axı haraya gedəcəyəm, hara getsəm mənə çatacaqlar! Yaxşı olardı ki, əgər yolda bir yerdə...

– Sənə nə var ki?

– Günah işdən mümkün qədər uzaq olmaq yaxşıdır. Mənə qulaq as, oğlan, şikayətləri axı sən özün də eşitmisən...

– Nə olsun ki?

– Necə nə olsun?.. Deyirlər ki, lap özündən çıxıb – bədbəxtlik üz verəcəkdir!

– Allah kərimdir, biz ki, şikayət etməmişik...

– Siz kimin haqqında danışsınız? – deyə Kopilenkov soruşdu.

– Arabin haqqında, kuryer haqqında... İndi o Verxoyanskdan gəlir.

– Bəs belə de! Deməli, buna görə də bizə at vermədin! Başa düşürəm! Bəs birdən biz sənənin bu var-yox atlarını da götürüb apar-saydıq, nə edərdin...

– Tamamilə doğrudur... Bir özünüz fikirləşin: o buraya gəlib çıxanda mənə ona desəm ki, at yoxdur, necə olar... Belə olduqda o gərək burada qalıb gecələsin...

Kopilenkov qəhqəhə çəkib güldü.

– Əlbəttə, o, burada qalsa, bircə gecədə səni pencəkli-zadlı yeyər.

Poçtalyon da başını dala atıb bərkədən güldü. Qoca özü də gülümsünməyə çalışdı, lakin o bunu çoxusu hörmətdən edirdi. Onun gözləri fikirli idi, yol çəkirdi.

– Allah kərimdir, görək necə olacaq... Keçən dəfə Allah bize rəhm edib saxladı... Ancaq o bizi yenə də heyvan adlandırdı.

– Elə lap beləcə dedi?

– Bəli. Lap eləcə dedi... Hələ bu nədir ki. Əlbəttə, keçmiş zamanlarda, mən kollej katibi¹ rütbəsində olduğum vaxtlar olsaydı, inciye bilərdim... Lakin indiki aşağı vəzifədə dözməyə məcburam... Siz, deyərsən, buyurdunuz ki, sizə samovar hazırlansın? – deyə o birdən xatırlatdı: – Eh, ilahi, mən lap hər şeyi unutmuşam... Bu saat hazır olar – bizim iki samovarımız vardır. Əgər o gəlib çıxsas, birini də onun üçün qaynadırıq... Bu saat hazır olar...

¹ Onuncu dərəcəli rütbədir. I Pyotrun zamanında bütün hərbi və mülki rütbələr on dörd dərəcəyə (sinfe) ayrılırdı. Birinci beş dərəcə ali, qalanları aşağı rütbə idi.

Bir neçə dəqiqədən sonra hələ qocalmamış və çox gözəl bir qadın əlində kiçik samovar gətirdi və çay dəsgahını düzməyə başladı. Bu qadını görəndə kimi poçtalyon yenə də başını dala ataraq qırıq-qırıq qəhqəhə ilə güldü, mirzə də nə isə xüsusi bir vəziyyət aldı. Biz qocanı və poçtalyonu çaya dəvət etdik. Poçtalyon bizim dəvətimizi qəbul etmədi və əvvəl soyunanda olduğu kimi, indi də eyni bir cəldliklə, hələ də yaxşı qurumamış paltarlarını tələsik geyməyə başladı. Mirzə də nəzakət göstərərək çaydan imtina etməyə çalışdı, lakin sonra ikinci dəfə onu dəvət edəndə görünür, həvəsə gəlib razılaşmışdı:

– Mən böyük məmnuniyyətlə sizin məclisinizdə iştirak edərdim, – deyərək o penceyinin bütün düymələrini bağladı, stulun söykənəcəyindən yapışdı və bizə baş əyərək dedi: – İndi ki, belə oldu, mən özümü sizə təqdim etməyi şərəf hesab edirəm: sabiq kollej katibi Kruqlikov Vasili Spiridonov!.. Sizinlə tanış olduğuma çox şadam.

– Deməli, qulluq etmisiniz? – deyərək Kopilenkov soruşdu.

– Elədir ki, var, komissarlıq hissəsi üzrə donanmada olmuşam.

Poçtalyon geyinib hazırlaşdı, vidalaşmaq üçün bizim hamımıza əl verib yenə də dedi: “O sizdəki spirtdir? Deyirəm bir az da vurum!” – bunu deyib o, spirtdən bir qədəh vurdu və tələsik bayıra, şaxtılı havaya qaçdı. Mən paltarımı geyinib onun dalınca çıxdım.

Aşağı tərəfdən gələn poçt arabasını görmək üçün üzərindəki xaçı əyilmiş qəbrin yanına, uçurumun lap kənarına qədər getmək lazım idi.

Ağ buz parçaları ilə dolu olan çay dağın lap yuxarılarında görünən ayın gümüş kimi parlaq və kədərli ziyaları altında azacıq işıqlanmışdı. Dörd verst uzaqlıqda olan o biri sahil tərəfdən naməlum və çox qatı bir qaranlıq irəliləməkdə idi, lap uzaqlarda isə meşə ilə örtülmüş sahil təpələri güclə seçilirdi, bu təpələr Lena çayının əyri-üyrü döngələrini müşayiət edərək sahil boyu xeyli uzanmışdı. Bu böyük və donmuş buz səhrasına baxdıqca adam həm qorxur, həm də kədərlənirdi.

Üçatlı üç poçt arabası hərəkət etdi, zınqırovlar o saat mənim lap ayağımın altında, elə bil ki, bir-birini cəsərəyə gətirərək cürbəcür səslər çıxarıb cingildədi. Qarın üzərində və buz parçalarının arasında nə isə fantastik quruluşa malik vəhşi heyvanları xatırladan üç qara nöqtə tərpəndi, sonra bu nöqtələr getdikcə yavaş-yavaş kiçildi. Bu qara nöqtələr çoxdan gözdən itmişdi, lakin zınqırovların səsi bu

şaxtılı havada elə aydın eşidilirdi ki, elə bil ki, şüşə parçasından çıxan səslər idi... Hər bir zınqırov özünə məxsus başqa bir dildə danışdı: aradakı məsafə zınqırovların səsinin gücünü azaltsa da, bu səsin aydınlığına xələl gətirmirdi. Sonra birdən-birə hər şey gözdən itib yox oldu, indi yalnız çayın içindəki böyük buz parçaları əfsanəvi bir tör-töküntünün yığıntısı kimi görünür, uzaqdakı dağlar isə sakit-sakit qaranlığın içində yatırdı, uzaq sahilin altında nə isə aydın olmayan kölgələr gəzirdi.

Poçtu az qala stansiyadakı əhalinin hamısı yola salırdı... Sıldırım qayalı dağların dibində yerləşmiş At-Davan üçün belə nadir bir poçtun gəlib keçməsi böyük bir hadisəyə çevrilmişdi.

Lakin stansiyanın camaatı hələ başqa bir hadisənin də intizarını çəkir və gözləyirdi.

Poçt gözdən itəndən və zınqırovların səsi kəsildəndən sonra çay tərəfdən yuxarı qalxan bir dəstə sürücü gəlib mənim yanımdan keçdi, onlar yakut dilində danışdılar. Onlar astadan danışdılar, nə dediklərini başa düşmək mənim üçün çətin idi, lakin mən yenə də başa düşdüm ki, onlar kimin buradan keçib getdiyi haqqında deyil, yuxarıdan bura ya gəlməli olan başqa bir adamın haqqında danışdılar. Bu danışqlar zamanı “Arabın-toyon” sözləri iki dəfə mənim qulağıma deydi.

Mən hələ də kədərli gözəlliyə məftun olmuş halda hələ də sahilə dayanıb qalmışdım. Hava qətiyyətlə hərəkət etmirdi, nə isə havada indi heç bir səsin pozmadığı büllur kimi saf bir aydınlıq var idi, elə bil ki, bu havanın özü də, nədənsə qorxub dayanmış və nəyi isə gözləyirdi. Əgər çaydakı buz yenə də çatlayıb səslənsəydi bu şaxtılı gecə başdan-başa titrəyər, uğuldayar və zarılardı. Əgər mənim ayağımın altından bir daş yuvarlanıb aşağı düşsəydi yenə də bu şəffaf sakitliyi quru və kəskin səslərlə doldurardı...

Şaxta getdikcə şiddətlənirdi. Yarısı alaçıqlardan ibarət olan və yarısı russayağı dirəklərdən tikilmiş stansiya binasında gur işıqlar yanırdı. Alaçıqın damındakı bacadan bir koma qığılcım çıxaraq tələsik havada qıvrılırdı, ağ, qatı tüstü isə əvvəlcə yuxarıya qalxır, sonra çaya tərəf əyilərək uzanır, çayın lap ortalarına qədər yayılırdı. Pəncərələrdəki buz parçaları, elə bil ki, özləri də yanırdı, içəridən düşən alovun işığı bu buzların üzərində rəngarəng parıltılar əmələ gətirirdi...

Mən ətrafdakı bu kədərli mənşərəyə yenə də tamaşa edib, komaya qayıtdım.

Sürücülərin otağında sarı palçıqdan möhkəm düzəlmiş böyük buxarıdan işıq gəlirdi, elə bil ki, əfsanəvi bir heyvanın od püskürən ağızı açılmışdı. Alov böyük bir qüvvə ilə bacaya tərəf dartınırdı, elə bil ki, od və alovdan ibarət bir çay ağızı yuxarı bacaya tərəf axırdı. Alaçıqın şaquli divarları buxarıdan düşən qırmızı işığın təsiri altında gah irəli gəlib sıxlaşır, gah da qaranlığın içində görünməz olurdu, belə hallarda alaçıqın içi qara tağlardan ibarət olan böyük bir mağaraya bənzəyirdi. Alovun işıqlandırdığı və indicə metaldan tökülmüş və soyumuş heykəllərdən ibarət dəstə kimi görünən sürücülər isə buxarının yanında yarımdairə şəklində dövrə vurub oturmuşdular. Dəstənin ortasında, öz fikrili gözlərini buxarıdakı alova zilləmiş və çənəsini əlinə söykəmiş gənc bir oğlan oturmuşdu, onun görkəmində başqa yerdən olduğunu göstərən cizgiləri var idi, o Lena çayının orta hissəsində yaşayan bu qəribə, yarısı yakutlaşmış əhəlinin nümayəndəsi idi. Onun boğazından ocaqda yanan odunların çırtılmasına və fisiltısına qarışan çox qəribə, gah uzun, gah da kəsik-kəsik səslər çıxırdı. Bu onun özü bildiyi kimi oxuduğu yakut mahnısı idi, bu mahnıdakı xüsusi ahəngdarlığın əlamətlərini yalnız belə mahnılara öyrəşmiş qulaq duya bilərdi. "İlahi, – deyə mən istər-istəməz fikirləşdim, – insanın hissləri nə qədər müxtəlif şəkillərdə ifadə olunur!.." Gözəllik hər halda hissiyyatda mövcud olduğuna görə, görünür gah göz yaşları tökən bir adamın ağlamasına, gah da vəhşi bir uçurumun arasında əsən küləyin uğultusuna bənzəyən bu vəhşi, boğazdan gələn, kəsik-kəsik iniltinin özündə də bir gözəllik vardır... Buradakı, çirkli və darıxdırıcı alaçıqın içindəki bu adamların mahnıya qulaq asarkən ruhən necə yaşadıklarını və daxili bir həyəcan keçirdiklərini duymaq üçün At-Davan stansiyasından olan və burada əyləşmiş adamların tunc kimi qızarmış üzlərinə baxmaq kifayət idi.

Gənc oğlan oxuyur, qalanları isə qulaq asırdılar, onlar hərdən bir kəskin, özlərindən asılı olmayaraq boğazlarında qaynatdıqları səslərlə oxuyan adamı şirnikdirirdilər. Bizim yazılmış, nota salınmış öz mahnılarımız vardır, bu mahnılarda daha mürəkkəb hisslər şəffaflaşmış və həmişəlik bir formaya düşmüşdür. Lakin vəhşi tayqanın, Lena çayının yanındakı daşlı yolların qəmli və yetim At-Davan stansiyasının da öz mahnıları vardır. Bu mahnılar yazılmamış, işlənməmişdir,

onlar çox kobuddur, onlarda ahəngdarlıq yoxdur, lakin bu mahnıların hər biri Eola arfası¹ kimi, öz natamam və nahamar ahəngi ilə bu yerlərdə dağlardan əsən küləyin uğultusuna, titrəyişinə, bu yerlərin vəhşi təbiətinin hər bir hərəkətinə, buradakı yoxsul həyatın hər bir ehtiyacına səs verir və əks-səda yaradır... Buxarının qabağındakı gənc oğlan getdikcə şiddətlənən şaxta haqqında, Lena çayında buzların çatlaması haqqında, atların çəkilib qayaların altında gizlənməsi haqqında, buxarıdakı parlaq alov haqqında, on nəfərdən ibarət növbətçi sürücülərin, dirəyə bağlanmış altı atın haqqında, At-Davanın Arabini gözləməsi haqqında, şimaldan, böyük şəherdən gələn təhlükə haqqında və At-Davanı bu saat titrətdiyi haqqında mahnı oxuyurdu...

Yakutların mahnı dili onların danışdığı dilindən təxminən bizim slavyan dilinin indiki rus danışığı dilindən ayrıldığı kimi fərqlənir. Onların mahnı dili harada isə çox uzaqlarda, Orta Asiyanın elçətməz dərinliklərində yaranmışdır, sonra xalqların qanlarının bir-birinə qarışması hansı bir qəbiləninse kiçik bir parçasını götürüb bu uzaq şimal-şərqə tullamışdır. Beləliklə, uzaq cənubun dəbdəbəli obrazları və rəngləri bu mahnı dilində gəlib şimala çıxmışdır... Şimalda isə bu mahnıya şaxtılı havada duyulan qorxu və ürəklik əlavə olunmuşdur. Bu yerlərdə buzların çatlaması top kimi, kiçik bir daşın yuvarlanıb aşağı düşməsi isə böyük bir dağın uçması kimi gurultu qoparır, ona görə də cənubdan gələn mahnı bu yerlərdəki dəhşətli mübaliğələri, insanı qorxudan nəhəng şişirtmələri də qəbul edib zənginləşmişdir. Elə buna görədir ki, yakut nağıllarında İvanuşka, bədbəxt yetim Er-Soqotox öz səfərlərində tez-tez cavan və əfsanəvi adamlara rast gəlir ki, bunların da ən balacası qolları ilə böyük bir ağacın gövdəsini qucaqlayır, gözlərinin hər biri isə beş girvenkə ağırlığında olur.

Mən qaranlıqda dayanmışdım, mənə görmürdülər, cavan oğlanın Arabin-toyon haqqında oxuduğu mahnıya qulaq asırdım... Arabin, Arabin!.. Mən harada isə bu familiyanı eşitmişdim. Mən həmin adamın bu əfsanəvi görünüşünü çox çətinliklə öz xəyalımdan uzaqlaşdırdım, onun ardınca isə mənəim xəyalımda başqa bir adamın şəklində canlandı. İrkutskda olarkən mən tanış evlərdən birində bir neçə dəfə – doğrudur, öteri halda – belə familiyası olan bir kazak kiçik zabitinə rast gəlmişdim. Bu heç bir cəhəti ilə diqqəti cəlb etməyən, az danı-

¹ Qədim yunan əsərində külək allahı Eolanın arfası. Guya bu arfanın simləri küləyin esməsindən səslənmiş.

şan, öz-özlerinden çox razı olan adamlarda bir xəstəlik kimi hiss olunan qaydada utancaq bir adam idi. Mən o zaman onu çox kənar-dan görmüşdüm, sonra eşitdim ki, hansı bir xüsusiyyəti ilə isə o zamankı general-qubernatorun diqqətini cəlb etmiş və ondan "xüsusi tapşırıqlar" üçün istifadə edirlər. İndi doğrudanmı bu həmin adam idi? Necə ola bilərdi ki, mən bütün yol uzununu onun haqqında, İrkutsk camaatı arasında adı güclə eşidilən həmin adamın haqqında söhbətlərə qulaq asmışam?.. O artıq üçüncü dəfə idi ki, kuryer vəzifəsində Lena çayı üzərindən gəlib keçir, hər dəfə onun haqqında danışılan söhbətlər isə bu çayın donmuş sinəsində uzun müddət səslənirdi. Stansiyalarda o özünü elə aparırdı ki, sanki üsyan edən bir əyalətin sakitləşdirilməsi vəzifəsi indi yalnız buna tapşırılmışdır. O hər dəfə bu yerlərə gələndə bir fırtına kimi hər yere baş vurub ələmi qarışdırır, hamının canına vəlvələ salır, əlindəki tapança ilə hamını hədələyir və... hər yerdə yol xərcini verməyi də unudurdu. Yəqin, elə bu vasitələrin sayəsində o tapşırıqların hamısını öz vaxtında yerinə yetirir, beləliklə də adamların hamısını təəccübləndirirdi, rəislər isə onu çox yüksək tuturdular. "Kuryer" sözü onun ləqəbi olmuşdu və az qala Arabinin daimi peşəsinə çevriləcəkdi. İrkutskda olarkən o çox ciddi və utancaq görünürdü, lakin şəhərdən kənara çıxdımı, o tamamilə başqa bir adam olurdu. Hər növ hakimiyyətin hər növ qanundan güclü olduğuna ürəkdən inanmaq və heftələrlə özünü ucsuz-bucaqsız yerlərdə yeganə hakimiyyət nümayəndəsi kimi hiss etmək, qarşısında heç bir kiçik müqavimət görməmək, – bütün bunlar, əlbəttə, insanın başını gicəlləndirə bilər, həm də bu baş kazak kiçik zabitanın başı olsa, lap bərk gicəllənər.

Onun başı doğrudan da gicəlləndi. Axırıncı dəfə səfərə çıxarkən o şəhərlərdən çox azında (Kirenskdə, Verxolenskdə və Olekmada) kirşədən düşdü, bütün yol uzununu əlində qırmızı bayraq kirşənin içində oturub qalmışdı. Onun bu hərəkətində nə isə fantastik bir mənə var idi: altı at onun kirşəsini dartıb quş kimi uçurdu, gözlərində ölüm dəhşəti olan sürücü meyit kimi saralmışdı, o, atların cilovları əlində, kirşənin qabaq tərəfində donub qalmışdı; səmişin isə ayaq üstə dayanmışdı, onun gözləri parlayırdı, əlindəki qırmızı bayrağı yellədirdi... Yerli hökumət adamları bunu görəndə başlarını tərpedir, qara camaat isə qaçıb dağılırdılar. Bu səfər ərzində Arabin öz keçdiyi yolda o qədər atın bağrını çatlatmış, o qədər ahlara və şikayətlərə səbəb

olmuşdu ki, poçt idarəsinin rəisləri ələcsiz qalıb, axırda bu işə qarışmağı zəruri saymışdı. Bir az irəliyə qaçıb onu da deyək ki, Arabinin üstündə iki idarə bir-biri ilə dalaşmışdı, kuryerin bilavasitə rəisi olan adamlar özləri onun qulluğundan imtina etməyə məcbur olmuşdular, lakin əla zəmanətləri olan bu adam iş yerini dəyişdirib daha uzaqlara, şərq tərəfə, Amur çayının yanında qulluğa girmişdi və axırda da stansiya nəzarətçisini güllə ilə vurub öldürmüşdü. Bu hadisədən sonra Arabin-toyon haqqında, hətta Rusiyanın özündə də söhbətlər başlandı. Lakin onu mühakimə etmək istəyəndə gördülər ki, bu məhkəməlik bir adam deyildir, bu məşhur kuryer dəlinin biridir.

Həmin gecə uzaq At-Davan stansiyasında gözələnən qorxunc və bədbəxt Arabin-toyonun sonralar başına gələn əhvalat bundan ibarət idi. Sürücülərin alaçığında inildəyən kədərli yakut mahnısı elə həmin adamın haqqında qoşulmuşdu.

VI

Stansiya otağında Mixaylo İvanoviç bir tuman, bir köynəkdə stolun arxasında əyləşmişdi. Kruqlikov qarşı tərəfdə əvvəlkindən də sərbəst bir vəziyyətdə oturmuşdu. Mən öz yol yoldaşımın sadəlövh, vəhşi və hərəs gözlərində parlayan həyocandan o saat başa düşdüm ki, o, çox sevdiyi söhbətlərdən birini burada ortalığa atıb onun etrafında danışmaq yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Onun bu söhbətləri məhz tərcümeyi-hal və müəyyən qədər də qazanc əldə etmək xarakteri daşıyan söhbətlər idi: kimin harada və hansı yollarla pul qazana bildiyi haqqında danışdı. Qazanc əldə etmək üçün törədilən hadisələrin bütün təfərrüatı onun üçün nə isə xüsusi bir məlahətə və gözəlliyə malik idi. Kruqlikov həmin bu təfərrüatı çox böyük bir həvəslə və bütün bu hadisələrə kənardan baxan, yalnız öz gözləri ilə müşahidə edən bir adam kimi obyektiv bir sakitliklə nağıl edirdi.

– Hə, deyirsən ki, yandı? – deyə Mixaylo İvanoviç stolun üzərindən əyilərək soruşdu:

– Bəli, yerli-dibli yandı! – deyə Kruqlikov cavab verdi və nəlbəkiyə tökdüyü çayı üfurməyə başladı. – Tamamilə yandı, elə yandı ki, sizin icazənizlə deyim ki, yalnız əynində birçə köynəyi qaldı, bu köynək də özünün deyil, başqasının idi.

– Eh, qardaşoğlu, gör bir necə adam məhv olmuşdur! ...
– Məhv oldu! Bu nə sözdür ki! Bu adam harada məhv ola bilərdi? Mən bu yerlərin adətincə deyirəm...

– Doğrudan da bu təbii bir məsələdir. Deyirsən ki, sonra sağaldı?
– Lap yaxşıca sağaldı!..

– Bəs, işlərini sonra necə yoluna qoydu?
Kruqlikov əlindəki nəlbəkini yerə qoydu və barmağını qatladı:
– Əvvəl-əvvəl o, pulu olan bir dul arvad tapıb onunla evləndi. Doğrudur, onun pulu bir o qədər də çox deyil idi...

– Bir dayan görüm! Deyirsən ki, evləndi! Bəs onun birinci arvadı ölmüşdü, yoxsa başına bir iş gəlmişdi?

– Yox, ölməmişdir, sağdır! Lakin onun sağlığının elə bir əhəmiyyəti yoxdur.

– Ay, ay, ay... Hə, sonra nə oldu? Dostum, susursan, alt-üst vurursan, gerisini danış görək!

– Daha nə danışım, sonra yavaş-yavaş başladı qızıl mədənlərində spirt alış-verişinə.

– Spirt alış-verişinə? Yox, qardaşoğlu, bu ola bilməz. Spirt alış-verişi ilə çox da uzağa gedə bilməzsən. Spirt alış-verişi etsən bundan var-dövlət yox, özün üçün həbsxana qazana bilərsən. İndi köhnə zamanlar deyildir...

– Xeyr, elə deyildir, icazə verin deyim, siz nəhaq elə deyirsiniz! Spirt alış-verişi öz yerində, lakin onun yanında bir balaca sarı əhvalatı da oldu...

– Hə, bu başqa məsələ! Əgər bacarıqlı və cəld adam olsa...
– O cəld adamdı, xırda-xırda, yavaş-yavaş, yığa-yığa var-dövlət qazandı.

Mixaylo İvanoviç əllərini dizinə çırpdı.
– Sən bir buna bax! Kişidə baş varmış, baş... birini də iç! – deyə o Kruqlikova sevinclə təklif etdi, cənab Kruqlikov isə bu zaman əlindəki boş stəkanı böyrü üstə nəlbəkinin içinə qoymuşdu, bu, o demək idi ki, daha razıdır, içmək istəmir, lakin əgər ondan xahiş etsələr bəlkə içdi (stəkanı böyrü üstə nəlbəkiyə çevirmək və onun üzərinə bir tikə qənd qoymaq isə çay içməkdən bütünlüklə imtina etmək demək olardı). – İç! O ki qaldı qulluq məsələsinə, sən ondan qorxma düzəldərəm, razı qalarsan. Mən, qardaşoğlu, söhbətçil adamları çox sevirəm. Lakin sən bir mənə düzünü de görüm, heç vurub sərxoş olursanmı?

Cənab Kruqlikov aydın nəzərlərlə onun düz gözlərinin içinə baxdı və cavab verib dedi:

– Olur... Hərdən bala-bala vururam... Lakin necə deyərler, özümü sərxoş və ya içki düşkünü hesab etmirəm, amma içirəm... Lakin siz məndən soruşun ki, axı niyə içirəm? – Ona görə içirəm ki, keçmiş günlərdəki yaxşı həyatdan sonra kədərli bir həyata düşmüşəm. Elə İvan Aleksandroviç – yəqin ki, bilmək istəyirsiniz, onun çox varlı mədənləri var idi – özü də bəzən deyirdi: “Kruqlikov nə üçün içir-sən? Sən gərək aqlının və yaşının bu vaxtında heç əlinə də götür-məyəsən... Yaxşı xəttin var, əynin-başım qaydasındadır, özünü də ki, yaxşı aparırsan... Sən əgər içkini yerə qoysan, bilirsənmi necə rütbə-lərə çatarsan!” Mən də ona deyirdim ki, “İvan Aleksandroviç, müm-kün cə bilmirəm, istəyirəm yerə qoyam, amma ürəyim yol vermir...”

Cənab Kruqlikov bir qədər həyəcanlandı. Görünür, o öz dər-dini kimə və ya kimin yanında açıb söylədiyini unutmuşdu, buna görə də əlini döşünə vurub davam etdi:

– İvan Aleksandroviç, mənim xeyirxahım, məni danlama! İlahi, mən bilsəydim ki, dər-dlərimi unutturacaqdır, bir az da yüngülləş-çəyəm, – başa düşürsənmi? – içki nədir, lap qaynar qətranın özünü belə içməyə razı olardım! Qətranı!.. İlahi, ey böyük yaradan! Sən nə üçün mənim taleyimi gətirib bu batmış yerlərə bağladın?.. Taxılın pudu – dörd manat yarım, mal əti – səkkiz manatadır. Nə rahatlıq var, nə də yeməyə bir şey...

– Orası doğrudur, – deyə Mixaylo İvanoviç onun sözünü təsdiq etdi, – yeyinti, ərzaq bu yerlərdə bahadır, heç deməyinə dəyməz.

– Eh, yox, məsələ onda deyil! – deyə balacaboy mirzə birdən-birə dər-dli-dər-dli dilləndi və bu dər-d cingiltili bir ahənglə onun sə-sində də hiss olundu, sonra sifətində özünü göstərdi, onun bir qədər gülməli olan bütün vücudunun görünüşünü dəyişdirdi. – Məsələ onda deyildir... Məsələ ondadır ki, ürəyim partlayır, fikir, xəyalat məni rahat buraxmır...

– Fikir, xəyal edirsən? – deyə Mixaylo İvanoviç nə isə qorxaq bir səslə onun halına acıyaraq sözünü kəsdi.

– Olur, bəzən fikrə gedirəm! – deyə Kruqlikov dər-dli-dər-dli cavab verdi.

– Eh, qardaş! Sən gəl bir təhər o əhvalatı... burax... o ən pis bir şeydir. Qardaşım, cavanlıqda mən də öyrəşmişdim, atam rəhmətlik

zorla başımdan çıxartdı. Evlənəndən sonra da, görürdün ki, hərdən-bir çaşırdım, cızığımdan çıxırdım... O cür davam etsəydi bu dünya başıma dar olardı... Bu çox sarsaq bir işdir!

– Nəyi pisdirdir ki! İnanırsınızmı, bəzən gecənin yarısı oyanıb yataqda fikirləşirsən: “Vasili Spiridonuç, sən harada anadan olmusan, öz gəncliyini hansı yerlərdə keçirmisən?.. Bəs indi gör gəlib harada yaşayırsan?..” Bayırda şaxta tüğyan edir, yaxud boran vuyıldayır... Pəncərəyə yaxınlaşırsan – pəncərə qırov bağlayıb... kənara çəkilir-sən – o saat adam istər-istəməz şkafa yaxınlaşır. Tökürəm, içirəm.

– Yüngülləşirsənmi?

– Bəzən məni götürür, lakin bir az da kədərləndirir... bəzən bey-nimi dumanlandırır, çünki mənim içdiyim tünd araqdır... bu araq çox tünd olur... Lakin heç yüngülləşmirəm, ürəyim açılmır.

– Bəs belə de! Ən yaxşısı budur ki, içkini buraxasan... Gedib ağıllı-başlı bir işlə məşğul olasan, qardaşoğlu, o da elə sənə başını düzəldər və araqdan da pis olmaz... Sən bir mənə de görüm, axı sənə nə üçün bu tərəflərə sürüblər?

Çox kobud bir surətdə və qəflətən verilmiş bu sual cənab Kruqlikovun görkəmini bir az da aydınlaşdırdı, onun görünüşündəki komizm əlamətləri indi mənim nəzərimdən tamamilə silindi. Mənə elə gəldi ki, çoxdan sönmüş, lakin hələ tamamilə soyumamış olan külün altından nə isə bir qığılcım parlayıb bayıra çıxır.

O nə isə bir qədər tər-pəndi, sıxıldı, özünə bir qədər araq tökmək üçün icazə istəyəndə isə onun səsi tamamilə tutuldu.

– İcazə verirsinizmi?

– Qonaq olun!

O qədəhi doldurdu və yuxarı qaldırıb işıqda ona baxdı, elə bil ki, ona əzab verən sualın cavabını qədəhin içində axtarırdı, sonra o qədəhi başına çəkdi və dedi:

– Sevgi üstə.

Mixaylo İvanoviçin təəccübəndən ağzı açıla qaldı. Mən deməliyəm ki, cənab Kruqlikovun bu qədər qısa və qəti surətdə dedi-yi bu söz o qədər gözlənilməz oldu ki, lap mənim özümü də təəccübə bax-mağa məcbur etdi. Kruqlikov, deyəsən, elə özü də başa düşürdü ki, bu sözlərlə o çox fəvqəladə bir təsir oyatmışdır.

– Bir danış, qardaşoğlu. Məni başa sal görüm! – deyə nəhayət, Mixaylo İvanoviç narazılıq bildirdi.

– Daha nəyi izah edim, mən həqiqəti deyirəm, – deyə Kruqlikov cavab verdi, – əslinə baxsan, həqiqət elə bundan ibarətdir ki, öz rəisimin, müşavir Latkinin qızına məhəbbət yetirdiyimə görə tapançadan iki dəfə güllə atmışam.

Bu bizim heyrətimizi daha da artırdı.

Mixaylo İvanoviç qupquru qurudu və öz həmsöhbətinə nə isə çox tutqun və mənasız nəzərlərlə baxdı. O təsadüfi olaraq görüşdüyü, lakin bir-iki saat çox səmimi söhbət edib öz yol yoldaşının ən gözəl keyfiyyətlərinə ürəkdən məftun olan, lakin birdən-birə qarşısında dayanan adamın məşhur Rinaldo-Rinaldini¹ olduğunu başa düşən yolçuya bənzəyirdi.

– Tapançadan atdın? – deyə o özünü itirmiş halda səsini uzada-uzada soruşdu. – Axı bu necə oldu? Yəni doğru deyirsənmi: tapançadan atdın?

– Elədir ki, var. Əsil tapançadan.

– Atdın?

– İki dəfə.

– Bəs belə de, qardaşoğlu. Belə-belə işlər, sənə deyim ki,.. lap siyasi iş...

– Nə etmək olardı! Siz özünüz necə istəyirsinizsə, eləcə də düşünün... Bu məhəbbətdir.

– Vasili Stepanoviç, bir danışm görək, axı bu əhvalat sizin başınıza haradan gəldi... – deyə mən cənab Kruqlikova müraciət etdim.

– Danış, – deyə Kopilenkov da mənim xahişimi müdafiə etdi, – nə olar, qardaşım, danış, – eybi yoxdur! Yəni əslinə baxsan burada təəccüblü bir şey yoxdur!

VII

Cənab Kruqlikov stəkanda qalmış çayın axırını qurtumunu da içdi, stəkamı ağız üstə çevirdi, üstünə də bir tikə qənd qoyub kənara itələdi. Bütün bu hazırlıqdan sonra o yenə də qədəhini doldurdu və yuxarı qaldırıb işıqda qədəhin içinə baxdı. Mən həmin bu dəqiqədə

¹ Alman yazıçısı Vulpiusun (1762-1827) eyni adlı romanının qəhrəmanı, əfsanəvi quldur

çox təəssüf etdim ki, nə üçün rəssam deyiləm və belə bir vaxtda At-Davan stansiyasının mirzəsinin orijinal sifətində təzahür edən və piy şamlarının alovunda işıqlanmış o mürekkəb hissləri fırça ilə çəkib ifadə edə bilmirəm. Onun girdə sifəti vardı, səliqə ilə darlanmış kül rəngli saçının qabaq tərəfində yumurta şəkilli tel saxlamışdı, bakenbardlarını kotlet şəklində vurdurmuş, çənəsini təmiz qırxdırılmışdı. Onun işıqda qədəhə diqqətlə baxan tutqun göz-lərində əvvəlcədən hiss etdiyim böyük bir razılıq hissini, öz danışığı ilə onu dinləyən adamları maraqlandırmış hekayəçilərdə olan şö-rətpərəstlik hissini və məhv olmuş bir həyatın və qızgın xatirələrin acı izlərini oxumaq olurdu. O başını dala atdı, bir qəder konyak vurub sonra qədəhi stolun üstünə qoydu, əlindəki köhnəlmiş ipək dəsmalla dodaqlarını sildi və öz hekayəsini danışmağa başladı:

– Hörmətli cənablar, mənim həyatım və tərcümeyi-halım çox kədərli... Həssas adamlar bunu yaxşı başa düşürlər, lakin başqa-ları çətin ki başa düşsünlər, başqaları adətən gülürlər... Lakin bunun heç bir fərqi yoxdur, hamısı birdir...

O acı-acı güldü, özünü yenə də bir qəder çəkorək sonra soruşdu:

– Hörmətli cənablar, sizlərdən biriniz Kronştadtda olubdurmu?

– O haradır? – deyə Kopilenkov soruşdu.

– Peterburqun yanındadır, paroxodla iki saatlıq yoldur, liman şəhəridir.

– Mən orada olmuşam, – deyə ağzımdan qaçırdım.

– Olmusunuz? Lap Kronştadtın özündə?

Kruqlikov cəld mənə tərəf çevrildi, onun gözələrində bir canlılıq və parıltı hiss olunurdu.

– Bəli, olmuşam, hətta bir neçə ay orada yaşamışam.

– Gözəl şəhərdir! Liman, qala, möhkəm yerdir, Avropanın pən-cərəsidir... Əla şəhərdir, Sankt-Peterburqun bir guşəsidir!

– Bəli, yaxşı şəhərdir.

– Ah, nə qədər gözəl şəhərdir! Belə bir gözəl şəhəri siz harada tapa bilərsiniz? Üzr istəyirəm. Buradan gəlib keçən bir nəfər mənə demişdi ki, indi orada Yekaterinsk küçəsinə çuqun döşəmə salın-mışdır, bu doğrudurmu?

– Doğrudur.

– Yəqin indi o çox gözəldir!.. Hələ körpülər, ticarət meydanı, Pavel qalası, Konstantin qalası nə qədər gözəldir...

O danışdıqca öz-özünü unudurdu. Hətta mənim də xəyalım nəisə birdən-birə Lena çayının kədərli sahilindən uçub bir zamanlar tələbə olarkən bir neçə ay gözəl vaxt keçirmiş olduğum Kronstadtda qərar tutdu... Məni də, Kruqlikov kimi xatirələr əhatə etdi: Nevanın suları ilə qarışan dənizin dalğaları səslənirdi, paroxodun fiti eşidilirdi. Fayton atlarının ayaqları altında uzun körpü səslənirdi. Bu faytonlar indicə gəlmiş olan paroxoddan düşmüş sənişinləri daşıyırdı, katerlər, barkazlar hey o yan-bu yana gedib-gəlir, paroxodlar tüstüleyirdi. Yan tərəflərindəki avarları nizamla dartılan ağ qayıqlar, zəhmli zirehlilər, alman külüngünün şiş ucu limanların kanalları ilə kəsilmiş küçələr, harada isə binaların arasında, haradansa şəhərin ortasında böyük balina balıqları kimi görünən nəhəng gəmilərin uzun və yoğun dor ağacları, daş evlər, bulvarlar, kazarmalar paytaxtın bütün parlıtısı və bəzəyi gözlərimin qarşısında canlanırdı... Yənə də mavi səma altında dor ağaclarından ibarət meşə, ticarət limanı, bir az irəliyə çıxmış dil və dəniz ləpələrinin gurultusu... Gömgöy görünən üfük, dalğaların parlaq silsiləsi və dənizin xeyli içərilərinə gedib çıxan zəhmli qalalar... Buludlar, ağ qanadlı qağayılar, yelkəni xeyli əyilmiş yüngül kater, taxtalarının cırıltı, xırıltı ilə dalğaları yarıb keçən ağır layba¹ Tolbuxun mayakından, qərb tərəfdə gömgöy görünən sulara doğru... Avropaya tərəf üzən paroxodların tüstüsü indi də gözlərimin qabağındadır!..

Mənim daldığım bu gözəl xəyalatı, hər şeydən əvvəl, donmuş çaydakı buzun parçalanmasından doğan səs dağıtdı. Görünür, gecə şaxta daha da şiddətlənməyə hazırlaşdı. Çatlayan buzun səsi o qədər bərk idi ki, stansiyanın binasının divarlarından keçib yavaş da olsa otaqda eşidildi. Adama elə gəldi ki, nə isə çox nəhəng bir quş dəhşətli bir sürətlə çayın üzərində qanad çalıb uçur və inildəyir... Bu inilti səsi getdikcə yaxınlaşır, artır və bizim yanımızdan gəlib keçdikdən sonra quşun nəhəng qanadlarının zəif səsi uzaqlarda eşidilməz olur.

Kopilenkov əsəbi halda diksindi və sonra adətən, adam qorxandan sonra olduğu kimi, hirs ilə Kruqlikova müraciət etdi:

– Yaxşı, deməli, sən əslən, – deyə tələsik soruşdu, – həmin şəhərdənsən, elədirmi? İndi ki, başlamısan, mızıldanma, bir yaxşı danış görək sonra nə deyəcəksən!

¹ Göyertəsi, dor ağacları olan iri qayıq (fin.).

– Bəli, əslən həmin şəhərdənəm, – deyə Kruqlikov təkəbbürlə onun sözünü kəsdi. – Özüm də Saydaşnaya küçəsində anadan olmuşam. Siz bu küçənin necə bir yer olduğunu bilmək istəyirsinizmi? Mənim atamın həmin küçədə öz xüsusi evi vardı, bəlkə elə həmin ev indiyə qədər də qalır. Lakin atam hərçənd ki, özü dənizçi idi, lakin demək lazımdır ki, onun yeri çox gəlirli idi, məlumdur ki, elə buna görə də oğluna yaxşı tərbiyə vermişdi. Mən təhsillə və oxumaqla bir o qədər də maraqlanmırdım, mən yalnız ibtidai savad və yazı-poçu öyrənməklə kifayətlənmişdim, lakin burası var ki, özüm cavan oğlan idim, işdə də səliqəli, qulluğumda çox dəqiq idim, buna görə də rəislərin yanında da, atama görə hörmətim var idi, demək olar ki, yaxşı yol tutmuşdum... Bəli, mənim həyatım ki, o cür başlamışdı, gerek indiki kimi qurtarmayaydı. Aydın səhər və tutqun kədərli bir axşam...

– Qəm yemə! – deyə Kopilenkov məsləhət gördü.

– Bəli, belə... Hörmətli ağalar, mən sizə dedim ki, atamın Saydaşnaya küçəsində xüsusi evi vardı. Həmin küçədə, elə bizim evin üzübüzündə, bir az yan tərəfə atamın bir yoldaşı yaşayırdı, o da dənizçi idi, özünün də yaxşı qulluğu vardı, yaxşıca da gəlirli yer idi...

– Onun qulluğu nə idi ki? – deyə Mixaylo İvanoviç səbir edib bilməyib soruşdu.

– O, limanda, dəniz donanması gəmilərinin qayrıldığı və təmir olunduğu yerdə işləyirdi. O zaman maaşlar, bir o qədər də çox deyildi, lakin kənardan gəliri çox olurdu, pis keçmirdi. Siz özünüz təsəvvür edin ki, o çox nadir günlər olardı ki, sarınmamış çıxıb evə getsin...

– Necə yəni sarınmamış, bu nə olan şeydir?.. – deyə bu sözə təəccüb edən Kopilenkov soruşdu, çünki o gəlir və mənfəət işlərində özünü ən nadir bir bilici hesab edirdi, lakin gəlirin bu formasından heç baş çıxarmırdı.

– Bilirsinizmi, bu nədir. Dəniz donanmasının gəmiləri bizim bu çay gəmiləri kimi olmur. Zahirən baxanda elə bunlar bir-birinə oxşayır, orada isə kəndirlər, yelkən ağacları, dirəklər və s. vardır, lakin gəminin içərisini düzəltmək üçün çox bahalı və incə materiallar tələb olunur. O gəmilərdə dəbdəbə, bəzək-düzək, demək olar ki, lap eməlli-başlı rahatlıq olur... Bəli, gəminin içərisini işləyib bəzəmək üçün lazım olan bu mallar anbarda olur, orada Lion məxməri, ingilis ipəkləri dağ kimi yığılmışdır... İndi özünüz təsəvvür

edin: bu adam işdən çıxıb evə getməlidir. Əvvəlcə köynəyini soyunur, bir parça ipəyi götürüb belinə sarıyır, onun üstündən birini də sarıyır, sonra köynəyi geyib yola düzəlir. Evə gələndə arvadı onu qarqara kimi hərleyib belindəki ipəyi açır, – elə bil ki, göydəndüşmə, yer-dəntapılma bir şeydir!

– Böyük işdir!.. Bəs onlar bayıra çıxanda bədənlərini yoxlayıb eleyen olmur?

– Nə üçün olmur! Fəhlələri, əlbəttə, qapıdan çıxanda yoxlayırlar, lakin ağalarla rəftar tamamilə başqa cürədir, onlara etibar edilir.

– Eybi yoxdur, belə şeylər görmək olar... bunun üçün bir az ağıllı olmaq lazımdır. Lakin əgər adam öz həddini və dərəcəsini bilməsə, tamahını çox eləsə, əlbəttə, çox asanlıqla tutular: nə təhər olsa, hər halda, bu dövlət malıdır!

– Çox xahiş edirəm, davam edin, – deyər mən də öz növbəmdə onların danışığını kəsdim, çünki gördüm Koptlenkov özü də bu gəlir və oğurluq məsələsi ilə maraqlanmağa başlamışdır.

– Əlbəttə, düz buyurursunuz, məsələ onda deyildir. Lakin bunu elə-belə, sözgəlişi dedim. Bəli, işlər bizdə çox sadə idi, ətrafımızdakı adamların arasında savadlısı və bilikliyi az idi, vəhşilik isə çox idi... Elə mən buna görə indi də xaç gəzdirirəm. Bilirsinizmi, mənim atamın həmin dostunun bir qızı vardı, məndən iki yaş kiçik idi, on səkkiz yaşında gözəl bir qız idi! Özü də ağıllı idi... Atası canını ondan esirgəməirdi, hətta onun yanına bir tələbə də gəlirdi – ondan dərslər alırdı. Qız özü xahiş etmişdi, – atası da, nə demək olar, sevimli qızının xatirinə dəyməmişdi. Sonra həmin tələbəni tapıb gətirmişdilər, ağıllı, savadlı oğlan idi, özü də çox pul almırdı, – ona görə də qız oxuyurdu!

– Nahaq yerə, – deyər Koptlenkov sözarası qeyd etdi. – Bu, uşağı erköyün eləmək deməkdir! Qadın tayfasına oxumaq, savad almaq lazım deyildir...

– Bəli, onu da deyim ki, mən də bu qıza, Raisa Pavlovnaya deyikli idim, biz adaxlı idik. Valideynlərimiz dost idilər. Buna görə də demək olar ki, biz ikimiz də elə bir yerdə böyümüşdük, atalarımız sonra öz aralarında sözü bir yerə qoymuşdular ki, bizi mütləq evləndirsinlər. Bizim də bir-birimizə meylimiz var idi, əvvəllər biz dost idik, özünüz bilirsiniz, uşaq idik, bir yerdə oynayırdıq, gəzib dolanırdıq, sonralar isə bizim bir yerdə olmağımız yavaş-yavaş ciddiləşdi. Valideynlərimiz bizə mane olmurdular, biz də bir-birimizlə dostluq edirdik.

– Sonra necə oldu, günah iş gördün? – deyər Mixaylo İvanoviç bir az qabağa qaçıb hadisələri bəri başdan öyrənmək istədi.

– Heç bir günah iş görməmişdik! – deyər Kruqlikov soyuq bir səsle onun sözünü kəsdi. – Elə şeylər heç ağılımıza da gəlmirdi. İkimiz də təmiz, bakir uşaqlar idik. Rayanın kitab oxumağa çox həvəsi var idi, elə vaxtının çoxunu da kitab oxumağa sərf edirdi. Əvvəlləri, o, Quakin cürbəcür cəngavərləri haqqında, Fransız Venetsiyan¹ və sairənin haqqında cürbəcür sentimental əhvalatlar oxuyurdu!.. Bütün bunlar, əlbəttə, boş şeylər idi, lakin onun xoşuna gəlirdi: məsələn, Brandenburq markqrafınyası, Bavariyalı şahzadə xanım, nə bilim qudurmuş və qəzəbli sərəskər²... bütün oxuduğu kitabların hamısı buna bənzər şeylər idi... Bu kitabların içində yüksək cəmiyyət adamlarından, məhəbbətdən və səadətdən danışılırdı, özü də bu əhvalatların hamısı bir sərgüzəştlə qurtarırdı... Əlbəttə, özünüz bilirsiniz ki, cavan başda ağıl olmaz! Mən qulluğa gedirdim, o da ev işləri ilə məşğul olurdu, amma bircə dəqiqə boş vaxtı olan kimi öz otağına çəkilib divanın üstündə oturur, şala bürünüb hey oxuyurdu. Axşamüstü mən qulluqdan qayıdanda onun qoluna girirdim, gəzməyə gedirdik. Kronştadtta, məlumdur ki, necə gəzintilər olur: Qala bəndinə, ticarət meydanına gedirdik, bəzən belə olurdu ki, sahilə enib dənizə tamaşa edirdik. Bütün gün uzun oxuduqlarını o, burada mənə danışırırdı. Danışır, danışır, sonra özü də fikrə gedirdi.

“Görürsənmi, – deyirdi, – Vasenka! Dünyada necə aşıq-məşuqlar var imiş... Biz də gərək səninlə eləcə olaq. Sən bərkə düşsən, sədaqətini saxlaya bilərsənmi?.. Birdən mənim üzərimə qudurmuş və qəzəbli bir sərəskər düşsə nə edərsən?”

Mən də öz tərəfimdən ona deyirdim:

“Sədaqətimi saxlamağına saxlaram, lakin əgər valideynlərimiz günü sabah ömr edib bizi evləndirsələr, bütün bunların nə əhəmiyyəti var...”

Mən bütün bu söhbətləri eşidəndə gülürdüm, çünki hər gün idarəyə qulluğa gedib gəlirdim, bütün günü səhərdən axşama qədər yüksək cəmiyyət adamlarının arasında gəzib dolanırdım, o isə hələ uşaq idi.

¹ Bir zamanlar çox dəbdə olan cəngavər romanları və povestlərinin qəhrəmanları

² Qədim zamanlarda türklərdə hərbi sərkərdəyə deyilirdi.

“Bax – deyirdi, – o mayakın yanında bir yelkən gəzir, görürsənmi?”

“Görürəm, xaricdən gəlir”.

“Kim bilir, – deyirdi, – bəlkə də o gəminin içində bir quldur vardır: bəlkə də gəlib çıxandan sonra bütün şəhəri yandıraçaq, sənənin sinəni nizə ilə vurub dəşəcək, mənə də əsir aparacaqdır...”

O bu sözləri deyəndə qorxusundan titrəyir və mənə qışılırdı. Mən də sakitləşdirib deyirdim:

“Nə danışırısan, Allah eləməsin! O gəmi ya Hollandiyadan, ya da İngiltərədən gəlir, içində də pambıq yükü vardır. Məgər ingilislər azdırmı, onlar lap elə indi də bizim bu küçələrdə gəzirlər. Əlbəttə, bəzən dava-dalaş salırlar, lakin polis məntəqəsi də uzaq deyildir”.

“Doğrudur, – deyə Raya cavab verirdi, – bizim həyatımız lap başqa cürədir. Tələbə Dmitri Orestoviç də tez-tez və həmişə güllür... Amma mən nə isə darıxıram...” – Bunu deyib o ah çəkirdi.

Nəhayət, vaxt gəlib çatdı və toy etmək haqqında düşünmək lazım gəldi. Atalarımız cəhiz barəsində danışıq apardılar.

Atam bir dəfə dedi:

“Evləndirməkdir – gəl evləndirək, sonraya qoymağın adı yoxdur! Mən özümünkünə altı min cəhiz verirəm, sən qızına nə qədər verir-sən?”

“Mən də, – deyə Rayanın atası cavab verdi, – elə o qədər verirəm, bunun hamısı on iki min manat eləyir – daha bundan çox onların neyinə gərəkdir?”

“Yox, – deyə atam yenə də ona cavab verdi, – iş elə deyil! Bir özün fikirləş: mənim Vasyam yavaş-yavaş qulluqda irəli gedir, rüt-bəsi artacaqdır, lakin sənənin qızın necə varsa eləcə də qalacaqdır, evdə qaldıqca da qocalacaqdır. Əslinə baxsan sən on min də versən çox deyil...”

Söz-sözü gətirirdi, onlar mübahisə etdilər. Atamın yoldaşı çox səbirsiz adam idi, mənim atamı da ki, elə bil milçək dişləmişdi: elə öz dediyini deyib, durmuşdu. Bir qiymət ki demişdi, bir qəpik aşağı düşmüşdü. Qızın atası da, məlumdur ki, acıqlandı...

“İndi ki deyirdi, sən öz küçüyünə mənim Rayamdan dörd min manat yuxarı qiymət qoydun, mənə heç nə lazım deyildir! Mən qızımı generala verəcəyəm, sənənin ağzından süd iyi gələn küçüyünə qız vermərəm”.

– Bəli, deməli, daş qayaya rast gəlmişdi, – deyə Kopilenkov güldü.

Kruçlikov, nə isə xüsusi bir təəccüblə ona baxdı, elə bil ki, onun dediyini eşitməmişdi, sonra yenə də davam etdi:

– Oho! Beləliklə, lap boş bir şeyin üstündə mərəkə qopdu. Onu da deyim ki, bizim rəis də doğrudan, Rayaya gözaltı baxmağa başlamışdı. Hərçənd ki, o tamam-kamal general deyildi, lakin biz idarədə həmişə onu zati-aliləri deyə çağırardıq. O özü belə ömr etmişdi: “Özgələr üçün, deyirdi, mən bəlkə də polkovnikdən də aşağı rütbəli bir adam kimi görünürəm, lakin mənə tabe olan adamların yanında mən həm allah, həm də padşaham!”

– Bəs necə?.. Doğru deyirdi! – deyə Kopilenkov yenə onun sözünü kəsdi. – Allah göydə, padşah isə uzaqdadır. O isə yanındadır, həmişə səni boğazlaya bilər... O bunu tamamilə düz deyirdi!

– Onun yaşı ötmüşdü, dul idi, uşağı da yox idi, həm də nəzərə alın ki, özüne münasib adamların neçəsi ilə sözləşib elçi göndərmişdi, lakin heç kəs ona qız vermirdi: çünki zahiri görkəmi çox eybəcər idi... Bəli, bu görkəm ilə də onun gözü mənim Rayıčkama düşmüşdü. Əlbəttə, aydın məsələdir ki, Raya bunu bilmirdi, çünki o, mənə özüne adaxlı hesab edirdi. Çoxdanın əhvalatıdır, lakin onu deyim ki, mən də sir-sifətdən pis deyildim, boyum çox hündür olmasa da, sifətdən yaraşlıq idim, bığlarım həmişə öz yerində, tüklərim həmişə səliqə ilə daranıb yağlanmış olardı, şıq geyinməyi də sevirdim... Qızın atası da əvvəlcə qıza, təkcə uşağı olduğuna görə, çox yazığı gəlirdi. Lakin bizim evlənmək məsələmiz ortaya çıxanda ayağımı yerə dirəyib inad etdi, mənə rədd etdi və qızın barəsində generala söz verdi. Eh, nə deyim! O vaxtdan başlayaraq bizim Saydaşnaya küçəsində bu generalın karetası sağa-sola gəzməyə başladı...

Kruçlikovun gözləri yaşarmışdı, külün altından qılgıncım göründü. Lakin təəssüf ki, bu zaman o bu qılgıncımı yenə də bir qədəh araqla söndürdü. Onun qədəh tutan əli çox bərk titrəyirdi, qədəhin içindəki araqla çalxalanıb onun əynindəki jiletin üstünə damcılayırdı.

– Sonra iş belə oldu ki, general karetdən düşəndə də pay-piyada tez-tez qızın dalınca gəlir, ona hədiyyə gətirirdi. Mən də ki, bu əhvalatdan sonra daha qızın qapısının astanasına da getməyə qorxurdum: fikirləşirdim ki, birdən gedərəm, general orada olar... işdir, davamız düşər... xata çıxar... Bir dəfə işdən çıxanda bir evin yanından

keçirdim, bu evdə həmin qıza dərs deyən tələbə özü üçün mənzil tutmuşdu, – o qabağı şüşəbənd olan kiçik bir otaqda yaşayırdı, kitab yazır və kağızdan uyuq düzəldirdi. Əyilib içəri baxdım, gördüm ki, evin artırmasında əyləşib çubuq çəkir. Çox qərribə iş idi. Belə ağıllı-başlı və savadlı bir adam çubuğu ağızından yerə qoymurdu ki, qoymurdu... Doğrudan da mən indi başa düşürəm ki, bu savadlı adamlar çox qərribə məxluqlardır...

Kruqlikov çox sakit bir səsle gülümsündü, ayağa qalxıb öz qaranlıq otağındakı künclərdən birində saxladığı kiçik mücrünün içini axtardı və oradan köhnə bir kitab çıxartdı.

– Budur, – dedi, – alın baxın...

Mən kitaba baxanda, onun səhifələri arasından üzümə köhnəlik qoxusu deydi. Kitab keçən əsrin altmışıncı illərində nəşr edilmişdi, bu kitab yarım ixtisaslı adamlar üçün idi. Təbiət elmindən danışırdı. Bu kitab bir zamanlar gənclərimizin təbiəti öyrənməyə göstərdiyi böyük həvəs və bütün dünyanı fəth etməyə göstərdiyi böyük atıdəcilik dövrünün ictimai əhval-ruhiyyəsini ifadə edən bir sənəd idi. Lakin belə kitabların nəşr olunmasına baxmayaraq, dünya yenə də fəth olunmamış qaldı, həmin əhval-ruhiyyənin dalğaları altında isə çox qərribə əhvalatlar baş verdi. Onu da deyim ki, gənclərin o zamankı hərəkəti bir çox şərəfli adamlar yetişdirdi. Bu adamlardan birincisi olmasa da hər halda ən məşhurlarından birinin adı kitabın üst qabığında yazılmışdı.

– Bu kitabı o, Dmitri Orestoviç yazmışdır, – deyər Kruqlikov kitabı yenə də poçt kağızlarından birinin içinə səliphə ilə bükməyə başladı. Görünür, o bu kitabı heç bir zaman geri qaytara bilməyəcək o uzaq keçmişin ən əziz bir xatirəsi kimi qoruyub saxlayır və onunla fəxr edirdi.

Bəli, mən evin yanından keçirdim, bir də eşitdim ki, kim isə çağırır:

“Eh, cənab Venetsiyan, bura gəl!”

Mən yaxınlaşıb gördüm ki, doğrudan da mənə çağırır... yamanca zarafətçil adam idi.

“Sizə nə lazımdır?”

“Sizə nə olmuşdur, – dedi, – Brandenburqlu markqrafıyanı tamamilə unutmusunuz, ondan əl çəkmisiniz? Axı o sizdən ötrü ölüür... – bunu deyib o nəzərləri ilə mənə başdan-ayağa qədər süzdü...”

– Bir də ki, dedi, sizin kimi qoçaq bir cəngavərdən ötrü heç ölməmək olarmı...”

Gördüm ki, o mənimlə zarafət edir, lakin nə qədər zarafətçil olsa da, xeyirxah və qəlbi yumşaq adam idi. Raya özü də əvvəllər ondan çox qorxmışdu, çünki o qədər zarafət edirdi ki, adamı güldürüb əldən salırdı, sonra isə Rayanı tərifi etməyə başlayırdı. Lakin mən onun sözlərindən acıqlanmadım və cavab verib dedim:

“Yaxşı, Dmitri Orestoviç, mənə öyrət görüm, axı nə edim!”

“Məgər özünüz bilmirsiniz?”

“Elə iş də orasıdadır ki, bilmirəm”.

“Elə isə heç mən də bilmirəm... Lakin mən yenə hər halda xəbər verməliyəm ki, Raisa Pavlovna bu gün axşam tərəfi qaranlıq düşəndə sizi öz evində gözləyəcəkdir. Atası evdə olmayacaqdır, o qudurmuş sərəskər də Tombova getmişdir. Əlvida!”

“Dmitri Orestoviç, onda mənə bir məsləhət verin görüm, axı necə edim!”

“Yox, – dedi, – bu işdə mən sizə məsləhət verə bilmərəm, mən yalnız Raisa Pavlovnaya məsləhət görmüşəm ki, o qəzəbli sərəskərlərin hamısını, lap clə Venetsiyanın özünü də pəncərədən götürüb bayıra atsın... Lakin mənə qulaq asdır, indi mən sizə nə məsləhət verə bilərəm...”

Doğrusu, boynuma alım ki, bunu eşidəndə çox kədərləndim. Öz-özümə fikirləşdim: “Axı bu nə üçün mənə gülür, mənə elə salır? Axı mən başqa adaxılardan əskik deyiləm, mənim birçə eybim vardır ki, bədbəxtəm: çünki mənim nişanım indi rəisin xoşuna gəlmişdir. Lakin axı bunun da təqsiri məndə deyildir”. Sonra axşam tərəfi Raya ilə görüşəcəyimi yadıma saldım, bir qədər kefim açıldı. Qaranlıq düşəndə mən Rayagilə getdim... Raisa Pavlovna üstümə yüyürüb boynumu qucaqladı və ağladı. Mən onun üzünə baxanda onun Raya olub-olmadığını tanımadım. Həm o idi, həm də o deyildi. Sir-sifəti tamamilə ağarmışdı, yorğun idi, gözləri böyümüşdü, özü də nə isə adamın üzünə bir cür baxırdı. Lakin həmin dəqiqə onun gözəlliyi... bunu heç təsvir etmək mümkün deyildir! Nə isə qəlbim bərk döyünməyə başladı, ürəyimə xal düşdü. Mənə elə gəldi ki, bu mənim Rayam deyildir, bu, nə isə başqa bir qızıdır. Lakin o mənə qucaqlayır və deyirdi: “Vasya əzizim, yaxşı ki, sən gəldin, deməli mənə unutmamısan...”

Bu sözləri deyəndə birdən-birə Kruqlikovun gözləri yenə yaşardı, hıçqırıq onu boğdu. Ayağa qalxıb divara tərəf getdi və bir müddət üzünü divara yapışdırılmış bir elanın yazılarına dikib dayandı.

Mən Mixaylo İvanoviçə baxanda çox böyük bir heyrətlə hiss etdim ki, onsuz da çox sentimental bir adam olan bu şəxsin üzünün cizgiləri nə isə bir qədər yumşalmış, açılmışdır, gözlərini isə tez-tez qırpməğa başlamışdı.

– Bu nədir, – deyə o çox tutulmuş bir halda dilləndi, – mən yaman hissə qapıldım, doğrudan da qəribə əhvalatdır!.. Belə olmaz, yazıq, dayanma, stəkanı doldur! Eybi yoxdur, qardaş, nə etməli! Bizim həyatımız və taleyimiz onsuz da belədir...

Kruqlikov utana-utana yaxınlaşdı, araqdan tökdü, içdi, əlindəki köhnə ipək dəsmalla üzünü və ağzını sildi.

– Məni bağışlayın, hörmətli cənablar, özümü saxlaya bilmirəm... O zaman mən bütün ömrümdə axıncı dəfə idi ki, Rayanı qucaqlayırdım. O zamandan bəri Raisa Pavlovna mənim üçün artıq əlçatmaz bir varlıq olmuşdur... O mənim üçün bir xatirə, müqəddəs bir ziyarətəgahdır... mən ona layiq deyiləm...

– Yaxşı, yaxşı, – deyə Kopilenko danışan adamın hissələrinin yəndən cusa gəlməsinin qarşısını almaq istəyirmiş kimi sözə qarışdı, – sən bir təhər et, danış görək, axırı necə oldu. Axı bununla iş bitmir...

– O oldu ki, həmin axşam biz onunla bir qədər oturduq. Raisa Pavlovnanın da kefi bir az duruldu.

Raya mənə deyirdi:

“Yaxşı, daha bəsdir. Axı biz nə üçün belə yasa batmışıq. Eybi yoxdur, fikir etmə, özünü ələ al, Vasenka! Görünür, sizin də vaxtınız gəlib çatmışdır. Səninlə bənddə etdiyim söhbət yadındadır mı? Deyəsən, o zaman necə danışmışdıqsa, eləcə də oldu: o qəzəbli sərəskər, deyəsən, elə həmin bu Latkin özüdür ki, var”.

Bunu deyib Raya güldü, mən də ona qoşuldum... Bizim aramızda çox zaman belə olurdu: Rayanın üzünə günəş kimi buludların arxasından çıxıb görünəndə, onun ruhu təzələnirdi, – bunu görəndə mənim də ruhum şadlanırdı...

“Vasenka, deyirdi. Sən özünü ələ al, möhkəm ol; gerek biz öz məhəbbətimizin necə möhkəm olduğunu sübut edək. Sən təslim olma, məndən isə arxayın ol, heç bir zaman təslim olmaram. Bir dayan, gör mən nə qəşəng şeylər almışam...”

Bunu deyib Raya kamodun yeşiyini çəkdi və oradan kiçik bir tapança çıxartdı. Balaca, lap uşaq oyuncağına bənzər bir tapança idi. Lakin hər halda silah idi, onunla zarafat etmək olmazdı. Bunu görəndə, bütün bədənim gizildədi... Görüşümüzün axırında mən xəlvetçə bu tapançanı götürüb paltomun qoltuq cibində gizlətdim... Tapançanı oraya qoyandan sonra tamam unuttum, heç Rayanın da yadına düşmədi... Sabahısı gün mən atamgile gedirdim. Atam evdə idi. Yenə hazırladığı gəminin layihə kağızlarını çəkirdi... Eh, o hiss etmişdi ki, inad göstərüb təslim etdiyinə görə indi onun oğlu əzab çəkir. Nə etməli, görünür taleyimiz belə imiş!..

“Hə, dedi, nə var?”

Mən onun qarşısında diz çökdüm. Lakin o mənə heç qulaq da asmaq istəməirdi. Buna görə də ayağa durub dedim:

“İndi ki siz mənə qulaq asmırsınız, mən özüm həddi-bülüğa çatmış bir oğlanam. Cəhizsiz gedib evlənəcəyəm”.

Düzünü deyim ki, atam çox soyuqqanlı adamdı. Boynu o qədər gödək idi ki, hətta doktorlar da deyirdilər ki, birdən-birə onun qan təzyiqi artsa, kişi o saat ölə bilər. Buna görə də evdə onunla danışanda, həddindən çox ucadan qışqırmaq və ya kobud sözlər demək olmazdı. Lakin hərəndə bir görürdün ki, onun sifəti azacıq yumşaldı və səsi titrədi.

“Bilirsənmi, – dedi, – iş belədir, Vaska, sən doğrudan da lap axmaqsan! Deyirsən, amma eləməzsən... Mən isə sənə deyirəm ki, mənim sözümdən çıxmaq olmaz. Necə demişəmsə, eləcə də olacaqdır. Sən yaxşı yadında saxla ki, əgər mənim sözümdən çıxsan, ərşəyə çatmış bir oğlan olmağına baxmayaraq, lap öküz kimi seni yerə yıxıb dərinə soyaram...”

“Yox, – dedim, – bu ola bilməz. Axı mən məmuram”.

“Necə? İnanmırsan ki, edərem? Yaxşı”.

Atam ayağa qalxıb pəncərəni açdı. Barmağının ucu ilə kime isə işarə etdi... Bizim həyətdə iki qardaş yaşayırdı, ikisi də istefaya çıxmış topçu idilər, çox zorba və güclü oğlanlardı. Hər ikisinin sifəti qırqırmızı, bıqlarının uzunluğu isə bir arşın idi... İkisi də çəkməçilik edirdi: kiminin ayaqqabısını yamayır, kiminə isə təzə ayaqqabı tikir, lakin vaxtlarının çoxu sərxoşluğa gedirdi. Atam çağırın kimi ikisi də gəlib otağa daxil oldular, atamın qarşısında dayanıb mətbəxqurdu kimi bıqlarını tərpətməyə başladılar. Atam onların hərəsinə bir qədəh araq verdi.

“Buyurun, – dedi, – bu araqları ötürün getsin, bu əvvəlidir, sonrası da olacaqdır. Bu cavan oğlana yaxşıca diqqət edin. Siz mənim atalıq əmrilə onu bir yaxşıca kötəkləyə bilərsinizmi?”

Kiçik qardaş bunu eşidəndə böyük qardaşın üzünə baxdı, böyük qardaş isə cavab verib dedi:

“Ata-ananın əmri ilə hər nə desən etmək olar – buna qanun da yol verir”.

“Elə isə – dedi, – yadınızda saxlayın, sizə işarə verən kimi, o saat gəlib cavan oğlanı qoltuqlayar və aparıb gəminin burun tərəfində göyertənin üstünə yıxarsınız, o ki var döyersiniz!.. İndi isə üçünüz də xoş gəldiniz!”

Sabahısı gün qulluğa getdim, orada mənə dedilər ki, rəis səni çağırmışdır. İçəri girdim. Gördüm ki, rəis kabinetdə kreslodə əyləşmişdir, əyri-əyri mənə baxır, barmaqları ilə stolun üstünü taqqıldadırdı. O dinmirdi. Sonra mənə tərəf çevrildi, bir qədər də baxdıqdan sonra dedi:

“Bu nə olan işdir, sən bu gedişlə... nə xəyala düşmüşsən?”

“Əfv edərsiniz, – dedim, – zati-aliləri, mən öz qulluğumda hər cəhətdən sən göstərirəm və elə bir başqa xəyala da düşməmişəm. Mən heç cəsarət edə bərmim?..”

“Xeyr, – dedi, – mən zati-aliləri deyiləm... Cavan oğlan, məndən utanıb çəkinməyin. İndi belə şeylər dəbdədir. İndiki zamanda rəisin belə işlərə dəxli yoxdur! Siz, eşitdiyimə görə, evlənmək xəyalına düşmüşünüz, hə?”

“Bu, – dedim, – zati-aliləri, mənim yaşda olan adamlar üçün, həm də reislərin icazəsi ilə tamamilə qanuni bir işdir”.

“Çox gözəl!.. Bəs kiminlə evlənməyi nəzərdə tutmusunuz?”

Mən dinmədim. O barmağı ilə məni hədələyib dedi:

“Bilirsənmi, Kruqlikov, rəisin yanında sən öz vicdanını təmiz göstərmirsən, nahaq yerə qorxub danışmırsan... Sən gəl, yaxşısı budur ki, o qızı unut, onun barəsində hər cür fikirdən əl çək, – sənə ondan da yaxşı adaxlı tapılar. İndi isə get!”

Mən kabinetdən çıxdım, gözlerimdən yaş sel kimi axırdı. İdarədə hamı mənim bu halıma təəccüb edirdi. Deyirdilər ki, yəqin sənədləri, kağızları qarışıq salmışam. Lakin bilmirdilər ki, bu sənəd, kağız əhvalatı deyil, mən indi dünya işığına də həsrət qalmışdım: bura gəlirdim – rəis, evə gedirdim həyətimizdə olan o iki sərxoş o saat evdən çıxıb

üstümə yüyürür, atamın pəncərəsinə baxıb işarə gözləyirdilər... Müxtəssəri, lap özümü itirmişdim, dünya başıma dar olmuşdu, nə edəcəyimi bilmirdim, özüm üçün heç bir çıxış yolu görmürdüm. Yavaş-yavaş sakitləşdim... atam özü də mənim bu halımı görüb, həyətdəki oğlanlara tapşırmışdı ki, daha məni narahat etməsinlər. Bir dəfə işarəni görüb onlar həyətdə çıxmışdılar. Mənim bütün bədənim titrəyirdi, istər-istəməz yerə yıxıldım, ağızımdan köpük axdı. Atam bunu görüb başa düşdü ki, öz sərt rəftarı ilə mənim səhhatimi pozmuşdur. Ona görə də topçulara məndən əl çəkməyi tapşırıldı, fikirləşməyə başladı, özü də bir qədər ehtiyatlı oldu. Lakin atam yenə də əvvəlki kimi təkəbbürlü idi... İlahi! Nə qədər ki, sağ idi məndən əl çəkmirdi. İldə üç dəfə məktub yazır və buraya pul göndərirdi. Ölümündən bir az əvvəl mənə göndərdiyi məktubda yazmışdı: “Oğul, səni bədbəxt etdiyimə görə məni bağışlayacaqsanmı?..” Allah onu bağışlasın, lakin məni... mənim özümü heç kəs hələ bağışlamamışdır...

– Hə, sonra? – deyə Kopilenkov yenə də uzun sürməyən, lakin ağır sakitliyi pozdu.

Kruqlikov hekayəsinə davam etdi:

– Mənim düşmənim gördü ki, zəifləmişəm, ona görə də məni tamamilə boğazlamağı və məhv etməyi qərara aldı. Bir həftədən sonra məni rəisin yanına çağırtdılar. O məni çox ciddi qarşıladı.

“Get geyin, – dedi, – yadında saxla ki, Kruqlikov, mənə sədaqətə qulluq edən adam lazımdır... Hər kəs sədaqətli deyildirsə, eləsinə dözmək olmaz...”

– Aydın məsələdir! – deyə Kopilenkov təsdiq etdi.

Kruqlikov onun bu qeydini yenə də qulaq ardına vurub, hekayəsinə davam etdi:

– Bəli, bu əhvalatdan sonra da biz adətə əyləşdik... və yola düşdük. Lakin haraya getdiyimizi, hörmətli cənablar, mən heç ağıma gətirə bilmirdim... Bizi Sayadaşnaya küçəsinə, Raisa Pavlovanın yanına aparırdılar...

– Nə üçün? – deyə birdən mən, istər-istəməz, dilləndim.

Kruqlikov mənə baxdı, onun bu baxışında köhnə dərdi ilə şöhrətpərəstlik hissənin bir-birinə qarışdığı duyulurdu.

– Elçiliyə gedirdik, – deyə təkəbbürlə cavab verdi.

– Allah bilir, Vasili Spiridonoviç, sizin danışdığınız bu əhvalatlar necə baş vermişdir!

– Yox, Allah bilmir, mən sizə olmuş əhvalatı danışırım... Biz ona görə elçi gedirdik ki, bilirsinizmi... Raisa Pavlovna belə arzu etmişdi. “Əgər siz, demişdi, onun məndən əl çəkdiyini təsdiq edirsinizsə, qoy onda mənim dalımcə elçiliyə o gəlsin...”

– Qıza bax a... Eh, böyük bədbəxtlikdir! – deyə Kopilenkov yenə özünü saxlaya bilməyərək əlavə etdi.

– Siz doğrudanmı elçiliyə getdiniz? – deyə mən qeyri-adi bir təəccüblə soruşdum.

– Bəli, axı o məni özü ilə apardı... – deyə hekayəni danışan adam utana-utana cavab verdi və sonra qeyri-adi bir sərtliklə Kopilenkova tərəf çevrilib əlavə etdi: – Siz, hörmətli cənab, bu məsələni qətiyyənlə başa düşə bilməzsiniz! Hərdən bir söz atırsınız, lakin insanın hissələrini başa düşməkdə acizsiniz.

– Çox lazımdır, guya səni başa düşmək çox dərin bir məsələ imiş, – deyə tacir bu gözlənilməz hücumun qarşısında özünü müdafiə etdi.

– Yaxşı, siz su-su-n, – deyə nə isə cingiltili bir səslə onun sözünü kəsdi və yenə də mənə tərəf çevrilib davam etdi: – Bəli hörmətli cənab... Sizin icazənizlə, mən gerək düzünü deyəm, getdim... elçiliyə getdim... Sonra məni bir də hökmü üzümə oxumaq üçün apardılar... Bu kütləvi surətdə ölüm cəzasına məhkum olunmaq adlanır, meydançaya apardılar... Lakin mənim qəlbim sakit idi. Mənə inanın ki, sakit idi... Lakin yenə də getdim. Adamlar bizim Saydaşnaya küçəsində karetdən necə çıxdığımızı gördülər. General bikef idi, mənim isə üz-gözümdə heç həyat nişanəsi qalmamışdı... Bəli!.. Mən hörmətli cənab, yenə də getdim! Siz bunu necə istəyirsinizsə, eləcə də başa düşün və mülahizə yürüdü, lakin mən getdim... Nə etmək olardı!.. Biz evin qabağına çatan kimi tələbə Dmitri Orestoviç bizi qarşıladı. Bizi gören kimi dayandı və mənə baxıb dedi: “Eh, mən bilirdim ki, elə belə olacaqdır. Yaxşısan, heç nə demək olmaz, Venedik şahzadəsi... Qudurmuş sərəskər də buradadır”, – o bu axırncı sözü general haqqında dedi.

Kruqlikov ah çəkdi və gülümsündü.

– O tələbə çox ciddi və sərt adamdı, heç nədən qorxmurdu. General onun sözlərini eşidən kimi dedi:

“Cavan oğlan, mən sənin üçün sərəskər deyiləm! Mən sərəskər deyiləm, mən öz padşahımın yanında mülki müşavirəm! Xahiş edirəm ki, heç bir zaman unutmayasınız...”

Dmitri Orestoviç saymazyanə çiyinlərini tərptədi və dedi:

“Siz kim olursunuz olun, fərqi yoxdur, indi burada nahaq yere narahat olursunuz, bu tamamilə belədir ki, var”. Tələbə bunu deyib getdi. General mənə tərəf çevrilib dedi:

“Sən bunu yadında saxla. Mən bunu heç bir zaman unutmayaçağam və sənə bağışlamayacağam...”

Bəli, hörmətli cənablar, bu dünyada bütün işlər belədir... Tələbə ona sərt söz demişdi, Kruqlikov isə onun əvəzində cavab verməlidir!..

Sonra biz qonaq otağına keçdik, Raisa Pavlovnanın yanına gəldik... Generalın adaxlısı olan mənim Rayam orada əyləşmişdi, ağladığı hiss olunurdu, iri gözlərini mənə zilləmişdi... Mən ona baxa bilməyib gözlərimi yerə dıkdım... Fikirləşdim ki, yeni doğrudanmı bu odur, mənim Rayamdır? Yox, o deyildir. O, yəqin indi çox uca bir dağın zirvəsində dayanmışdır... Mən astanada dayandım, general isə ona yaxınlaşıb əlindən tutdu və dedi: “Budur, siz şübhə edirsiniz, o isə elçiliyə gəlmişdir!..”

Raya yerindən qalxdı, əlləri ilə qabaq tərəfdəki kiçik stoldan yapışdı, mənə baxdı, elə bil ki, o məni tanıya bilmirdi. General da çevrildi, indi ikisi də mənə baxırdı... Mən isə... Rayanın otağında... onun qapısının astanasında dayanmışdım.

“Vasenska...” – deyə o nə isə danışmaq istəyirdi, lakin sonra çevrilib divana yığıldı və güldü...

“Yaxşı, – dedi, – siz onu özünüzə nöker qəbul edərsinizmi?”

General sevindi:

“Əlbəttə, – dedi, – qəbul edərim, əgər mənim kraliçam bunu arzu edərsə, qəbul edərim...”

“Elə isə, – dedi, – qəbul edin, lakin maaş məsələsində onu narazı salmayın...”

Birdən-birə nə isə cənab Kruqlikovun boğazı tutuldu. O, başını aşağı saldı, üzünü bizdən gizlətdi, otaqda tam bir sükut əmələ gəldi. Hətta Kopilenkov da gözlərini bərəldərək bu yazıq mirzəyə baxırdı, elə bil ki, o da bu adamın alçaldığının dərin mənasını və ağırlığını hiss edərək, bu sakitliyi pozmaq istəmirdi...

Nəhayət, Kruqlikov özünü ələ aldı və tutqun nəzərlərlə mənə baxdı.

– Bəli, elə buradaca, – deyə o, qırıq-qırıq sözüne davam etdi, – elə həmin bu dəqiqədə, hörmətli cənab, o dediyim əhvalat baş verdi.

Elə bil ki, mən birdən-birə yuxudan ayıldım. Ətrafa baxdım, otaq mənə tanış idi, sanki dünənki kimi mən Raya ilə birlikdə otaqda tək idik. Divanın üstündə Raya oturmuşdu, general onun qabağında gəzirdi, yan tərəfdə açıq kiçik stol var idi... Birdən dünən tapançanı necə götürdüyümü xatırladım. Yadıma düşdü ki, tapança indi də paltomun cibindədir... Yavaşca dəhlizə çıxdım, əlimi salıb qoltuq cibindən tapançanı götürdüm, tapança məni gözləyirdi. Tapançanı götürəndə, yadımdadır, hətta öz-özümə bir balaca güldüm də.

Mən yenə geri qayıtdım, tələsirdim, fikirləşirdim ki, birdən general çevrilib qapıya baxar... Əgər o, çevrilsəydi bu işlərin heç biri olmazdı. Amma yox, Raisa Pavlovna ağlayırdı, əlləri ilə üzünü tutmuşdu, general isə onun əllərini üzündən ayırmaq istəyirdi. Mən içeri girdim. Raisa Pavlovna əlini üzündən çəkib mənə baxdı, qupuru qurudu və yerində qaldı. Mən... isə... iki addım da irəli atdım... mən yalnız onu fikirləşirdim ki, general çevrilib baxmasın... sonra bir, iki... arxadan, atəş açdım.

– Öldürdün? – deyə Kopilenkov dəhşət içində yerindən sıçrayıb qalxdı.

– Yox, öldürmədim, – deyə Kruqlikov dərindən ah çəkdi, elə bil ki, danışdığı bu əhvalat ağır bir yük kimi onun üzərinə düşmüşdü. – Allahın mərhəmətindən güllələr, sən demə, çox zəif imiş, özü də onun yumşaq yerinə dəymişdi... O, əlbəttə, yıxıldı, qışqırdı, çapalayıb qıvrıldı... Raisa mənə tərəf qaçdı, sonra gördü ki, sağdır, yalnız yaralanmışdır, ona görə də məndən uzaqlaşdı. O mənə yaxınlaşmaq istəyirdi... “Vasenka, deyirdi, bədbəxt... sən nə etdin?..” – Sonra o məndən aralanıb kreslonun üstünə yıxıldı və ağladı. İlahi, arxadan gizlincə vurdu... Bu necə bir alçaqlıqdır... İkiniz də çıxıb gedin, məni rahat buraxın... Sonra yavaş-yavaş vəziyyət dəyişdi. O gah ağlayır, gah da gülürdü... Əsəbilik halı başlanmışdı! Camaat gəlib toplandı. Daha nə deyim, sonrası məlumdur: məni həbs etdilər.

– Hə, içək! – deyə Kopilenkov dilləndi. – Qurtardı? Çox dəhşətli əhvalatdır. Eh, qardaşım! Siz nə yaman əsəbi imişsiniz!.. Necə oldu ki, belə iş tutdunuz...

– Köhnə məhkəmə¹ qaydası ilə məni heç bir güzəştə yol vermədən mühakimə etdilər. İndi olsaydı, bəlkə çəkdiyim bu əzabları nəzərə alardılar, çəkmiş olduğum dərdləri bilərdilər... Lakin onda

hər işdə adamı müqəssir görürdülər. Məni sürgün etdilər. Atam bir ilin ərzində on il qocaldı, zəiflədi, qulluqdan əli çıxdı, mən isə gəlib bu yerlərə düşdüm.

– Bəs Raisa Pavlovna necə oldu?

Cənab Kruqlikov ayağa qalxdı, öz kiçik otağına girdi, divardan köhnə çərçivənin içinə salınmış bir şəkil çıxartdı, şəkilin çərçivəsi, görünür, çox bacarıqlı bir mühacirin əli ilə diqqətlə qayrılmışdı, o, şekli getirib bizə göstərdi. Çoxdan çəkilmiş olduğuna görə xeyli solmuş olan bu şəkildə bir dəstə adam – gözəl bir cavan qadın, üzünün cizgiləri kəskin, gözlərinin baxışı ağıllı olan, eynək taxmış bir kişi və iki uşaq var idi.

– Doğrudanmı bu...

– Bəli odur, – deyə Kruqlikov hörmətlə cavab verdi. – Raisa Pavlovnadır. Yanındakı isə onun əri Dmitri Orestoviçdir. Məni unutmurlar, yeni il üçün onlardan məktub gözləyirəm. Bu şekli də onlar mənim acizənə xahişimə görə göndəriblər, hərdənbir... pul da göndəriblər... unutmurlar...

O elə bir hörmətlə danışdı ki, sanki bu şəkildəki bir zamanlar onunla birlikdə Rentsivenlər və venetsiyalı Fransillər haqqındakı kitabları birlikdə oxuduqları Raya deyil, başqa bir adamdır. Yalnız o şəkildə arıq, sarışınsaçlı, böyük xəyalpərvər gözləri olan böyük qızı göstərəndə, yenə boğazı tutuldu, səsi titrədi.

– Oxşayırımı... Lap Raisa Pavlovna ilə bir cüt almadır ki, durublar.

O, sonra Kopilenkovun maraqla baxmaq istədiyi şekli tez götürdü, öz otağına apardı və orada uzun müddət, divara vurulmuş poçt elanının qabağında dayanıb baxdığı kimi, xeyli dayanıb qaldı.

Onun bütün bədəninin titrədiyi əynindəki gödək pencəkdən aydınca hiss olunurdu...

VIII

Bu əhvalatdan sonra daha söhbətimiz heç tutmurdu. Gözətçi odun getirib peçə doldurdu, sürücülərin alaçığındakı böyük buxarının içi də odunla doldurulmuşdu, bütün gecəni odu söndürmədilər. Alov yüksəlir, odunlar çırtıldaırdı. Qapının arasından buxarının qabağında uzanıb yatmış sürücülərin kölgələri görünürdü.

¹ 1864-cü ildəki məhkəmə islahatından əvvəlki məhkəmə

At-Davan stansiyası gecə sakitliyinə qərq olmuşdu.

Cənab Kruqlikov bizi qonşu otağa apardı, Kopilenkov orada o saat yatdı. Stansiyanın otağı boş qaldı.

– Bu otaq Arabin üçündürmü? – deyə soruşdum.

– Bəli, – deyə Kruqlikov xüsusi bir kədərlə cavab verdi.

Bizə qulluq edən qadın yeğin ki, çoxdan yatmışdı; buna görə də cənab Kruqlikov indi özü bizə qulluq edirdi. O xırda buzlardan samovara doldurur, odluğuna kömür salır və buxarının qabağında hər ehtimala görə samovarı hazır saxlayırdı. Sonra stolun üstünü yığışdırmağa başladı, lakin bu arada o içkilərdən hansındansa bir qədəh içmək üçün yenə bir şüşə getirib stolun üstünə qoydu. O getdikcə daha çox bikef görünürdü, lakin deyəsən yuxu qetiyyə onə əsər etmirdi.

Nəhayət, At-Davan stansiyası tamamilə sakitləşdi. Yalnız hərədən bir bayırdakı şaxta uğuldayırdı, qaranlıq otağın içində isə indi buxarıdakı alovdan düşən qırmızı işıqlar oynayırdı, hərədən bir ayağında keçə olan adamların səsləri, bəzən də qədəhlərin cingiltisi və onun içinə tökülən mayenin qurultusu eşidilirdi. Cənab Kruqlikov, öz keçmiş xatirələrini yadına salan bu adam, görünür, yata bilmirdi, nə isə o stansiyada kədərlə bir halda gəzinir, ah çəkir, dua edir, öz-özünə dodaqaltı danışdı.

Nəhayət mən də yuxuya getdim...

Mən ayılanda hələ gecə idi, lakin At-Davan stansiyası oyanmışdı, burada bir canlanma hiss olunurdu, hər yer parıldayırdı və hərəkət edirdi. Həyət tərəfdən cingilti səsi gəlirdi, qapılar açılıb-örtülür, sürücülər qaçır, təcili çıxarılan atlar ayaqlarını xırıltılı qara döyəcləyir, finxırır, boyunduruqlardakı zınqırovlar həyəcanla səslənir və bütün bu səs-küy sürətli axın kimi stansiyadan çaya tərəf gedirdi.

Qonşu otaqda cənab Kruqlikov tələsmədən şamları yandırdı; kükürlü kibrit əvvəlcə göyümtül zəif bir işıq saçdı, sonra isə alışıb birdən-birə yandı, otağın içini ağ işıqla doldurdu.

Cənab Kruqlikov kibriti şama tərəf uzadıb onu yandırdı və geri çevrildi. Bir qədər yaxında, onun qarşısında, yeni bir adam, əyninə maral dərisindən başlıqlı kürk geymiş üst-başı qarlı bir nəfər dayanmışdı. Maral dərisindən tikilmiş başlığın altından bir az qıyılmış,

karımların gözlərinə bənzəyən bir cüt qara göz baxırdı, onun solğun üzü, nazik burnu, uzun və qara sallama bıqları vardı. Bu əlamətləri görəndə mən Arabin-toyonu tanıdım. At-Davan stansiyası neçə gün idi ki, böyük bir həyəcan və sakitliklə onu gözləyirdi. Bu adam mənim İrkutskdə görmüş olduğum əhəmiyyətsiz və utancaq kazak zabiti olan tanışım idi.

Deyəsən, ilk görüşdən belə çıxırdı ki, hər şey öz qaydasınca olacaqdır. Arabin yeğin ki, yolda çox yorulmuşdu, yoldan da çox onu yoran bu zəhmli Arabin-toyon rolunu oynaması idi... Deyəsən, o, sadəcə istirahət etmək, çay içmək və sonra uzanıb yatmaq istəyirdi... İndi o bir az yuxulu görünürdü, azacıq belini öymüşdü və otaqda işığın yandırılmasını gözləyirdi. Lakin hərədən bir onun tutqun gözlərində səbirsizlik ifadəsi duyulurdu... Bunun əvəzində isə cənab Kruqlikovun əhvalı çox dəyişdi: indi o əvvəlki balacaboy, görkəmsiz və dünənki kimi acizənə bir surətdə ona acımalarını və at tələb etməməyi xahiş edən gülməli adama oxşamırdı. İndi o bikef, ciddi və çox səbirli görünürdü. Hərəkətləri sakit idi, özü də onun bu hərəkətlərində bir qetiyyət duyulurdu. Elə bil ki, hətta onun boyu da uzanmışdı. Görünür, dünən bizə danışdığı hekayə, içmiş olduğu arağ, beynini dumanlandırmış olan sərxoşluq, onu narahat edən keçmiş xatirələr, yuxusuz gecə – bütün bunlar cənab Kruqlikov üçün təsirsiz keçməmişdi.

– Lənət sənə kor şeytan! – deyə Arabin səbirsiz halda dilləndi.

– Bir az cəld olsana!

– Sizdən acizənə surətdə xahiş edirəm ki, bir qədər yavaş danışın, burada müsafir vardır, – deyə Kruqlikov ehmalca cavab verirdi.

Arabin papağını çıxartdı və papağını çıxardanda, nə isə onun qara gözlərində bir təəccüb və heyrətə bənzər bir ifadə parıldadı. Lakin deyəsən, mümkün qədər o özünü hələ saxlamaq istəyirdi.

– Samovar! – deyə qışqırdı, sonra kürkünü bir tərəfə tulladı və stolun arxasında əyləşdi.

– Hazırdır!

– Atlar!

– Yol xərcini verin.

Arabinin qısa vurulmuş saçları, monqollarınkına bənzəyən qulaqları, yan tərəfdə sallanan başı cəld və həyəcanla çevrildi. İndi onun

gözlərində adi təəccübdən başqa bir parıltı vardı. O, ayağa qalxdı və yenə də qışqırıb dedi:

– Atları hazırlayın, cəld olun!

– Yol xərcini verin, – deyə cənab Kruqlikov nə isə adamı əsəbi-ləşdirən bir sakitliklə onun sözünü kəsdi.

Mənim yanımda nə isə bir şey tərpəndi. Yuxudan oyanmış Kopilenkov çarpayımın üstündə yarı oturmuş halda paltarının hansını isə elə tələsik və narahat bir halda səssizcə geyinməyə çalışırdı ki, elə bil stansiyada yanğın baş vermişdir, ya da ki, düşmənlər stansiyaya hücum etmişdilər. Onun boynu irəliyə uzanmışdı, sadəlövh və hiyləgər gözləri qorxudan və maraqdan bu otağın qaranlığı içində də parlıyırdı.

– Bəli, indi nə isə bir hadisə üz verəcəkdir, – deyə o birdən-birə mənə tərəf əyilib qulağıma pıçıldadı, – bədbəxtlik üz verəcəkdir!.. Bu Kruqlikov lap dəli olubdur... Sən qardaş, ya yanında saxla, əgər bir iş olsa, biz heç nə görməmişik, – yoxsa gedib gərək şahid duruq...

Mən yalnız indi, bu sözlərdən sonra vəziyyətin nə yerdə olduğunu başa düşdüm. Cənab Arabinə, bu məşhur və qəzəbli Arabin-toyondan yol xərcini istəmək, özü də belə qəti bir şəkildə, atları vermək üçün yol xərcini bir şərt kimi onun qarşısında qoymaq, – At-Davanın vəhşi dağlarının ətəklərində məskən salmış sakit və qulluq göstərən adam üçün eşidilməmiş bir cəsarət idi. Arabin bu sözləri eşidən kimi sıçrayıb yerindən qalxdı, acıqlı halda çantasını özüne tərəf dartdı, oradan nə isə bir kağız çıxarıb əsəbi halda Kruqlikovun üstünə tulladı. Onun bütün bu hərəkətlərindən görünürdü ki, yorğun və əzgin olduğuna görə, bir qədər özünü saxlamaq istəyirdi, çünki belə ağır bir vəziyyətdə və gecənin bu gec vaxtında At-Davanın isti və işıqlı stansiyasında zəhmli Arabin-toyon rolunu oynamaq istəmirdi və bu onun üçün yaxşı görünürdü. Lakin bununla belə, o yol xərcini də vermək istəmirdi, həm də ki, bu sakit Lenanın özüne məxsus bir xüsusiyyəti vardı: əgər cənab Arabin burada yol xərci versəydi, At-Davan stansiyasında ondan yol xərci pulu alınsaydı – onun nüfuzu o saat aşağı düşərdi və bundan sonra üç min verstlik yolun hər yerində sürücülər bu məntəqədən o məntəqəyə xəbər aparıb deyəcəkdilər ki, Arabin-toyon təslim olmuşdur, o, yol xərcini də verir... Bu əhvalatdan sonra isə yolun hər yerində mütləq ondan

yol xərci və atların kirayə haqqını tələb edəcəkdilər. O, yaqın ki, bir də ona ümid edirdi ki, cənab Kruqlikov onun kim olduğunu bəlkə də unutmuşdur və indi onun üstünə tulladığı kağız bu adamın kim olduğunu ona xatırladar. Lakin belə olmadı, işlər daha da xarablaşdı.

Kruqlikov tələsmədən, əvvəl sakitliklə kağızı açıb oxudu, onun hər bir sətirini diqqətlə nəzərdən keçirdi və sonra dedi:

– Budur, bu kağızda yazılıbdır: “Dörd at üçün müəyyən olunmuş kirayə alınmalıdır”. Siz isə iki kirşəyə altı at götürürsünüz, özü də kirayəsini vermək istəmirsiniz. Bu qeyri-qanunidir...

Onun səsinə də bir sakitlik vardı, lakin elə danışdı ki, sanki bütün At-Davana car çəkirdi. Stansiyadakı səs-küy azaldı, sürücülər qorxa-qorxa gəlib sürücülərin otağından açılan ara qapının arasından tamaşa edirdilər. Kopilenkov qorxusundan nəfəsini içəri çəkmişdi.

Arabin silkələndi, stansiyaya odlu bir nəzər saldı, qəddini düzəltdi, yumruğunu stola çırpdı; onun sifətində qorxunc bir ifadə görünürdü.

– Kəs səsin! – deyə qışqırdı. – Bu nə deməkdir... Üsyandırımı?

– Burada heç bir üsyan yoxdur, qanun necədirsə, onu istəyirik. İmperator həzrətlərinin fərmanı belədir. Bir də ki, axı nə vaxta qədər belə davam edə bilər...

Kruqlikov sözünü deyib qurtara bilmədi. Möhkəm bir zərbə onu yerə yıxdı... Arabin yıxılan adamın üstünə cummaq istəyirdi...

Mən tez otağa qaçdım və içəri girib dayandım. Arabin mənim gözlənilməz halda gəlib çıxdığımdan təəccüblənmiş halda qarşımda dayanmışdı. Görünür, mənim gəlib çıxdığım həm Kruqlikovu, həm də Arabinin özünü onun hirsələnmək üzündən edəcəyi sonrakı hərəkətin nəticəsindən xilas etdi. Onun ağarmış bənizi tərpənirdi, gözlərində narahat və xəstə bir parıltı oynayırdı. Elə bil o, kazak zabiti olduğunu Lena çayının yanında unutmuşdu və nə isə özünü başqa cürə, Arabin-toyon vəziyyətində, qüdrətli və qorxunc, Lena çayının kənarındakı təpələrdən də uca olan bir adam vəziyyətində hiss edirdi. Lakin mənim birdən-birə gəlib çıxmağım onu yenə də İrkutskaya, oradakı alçaq tavanlı otağa aparıb çıxartdı. Həmin otaqda bu kazak zabitinin başı heç otağın tavanına da çatmırdı, oradakı onlarca ən adi adamların başından da yuxarı qalxmırdı.

Lakin At-Davan stansiyası bu halı, onun özünü itirməsini, onun ruhundakı dəyişikliyi görüb hiss etmədi. At-Davan stansiyası yalnız onun vurduğu zərbəni, döşəmə üstə sərilmiş mirzəni gördü. Sürücülərin otağına açılan qapı o saat bağlandı, həyətdə yenə də qaça-qaç başlandı. Bizim otaqda isə Mixaylo İvanoviçin yalançı xorultusu eşidilirdi...

Görünür, At-Davan stansiyasındakı üsyan qurtarmışdı və Arabin-toyo At-Davan stansiyası üçün yenə də əvvəlki qaydada, məhnilərdə oxunduğu kimi qüdrətli və qorxunc bir adam olaraq qalırdı.

Bir neçə andan sonra Kruqlikov yıxıldığı yerdən qalxdı, mənim gözlərim o saat onun gözlərinə sataşdı. Mən istər-istəməz çevrildim, Kruqlikovun baxışında o qədər yazıq və acınacaqlı bir ifadə var idi ki, ürəyim sıxıldı, – yalnız bizim Rusiyada belə nəzərlərlə baxırlar!.. O ayağa qalxdı, divara tərəf getdi. Sonra çiyinlərini dartaraq əli ilə üzünü tutdu. İndi onun görkəmi yenə də dünənki kimi idi, lakin onun görkəmində daha çox yazıqlıq və acizlik vardı.

Xidmətçi qadın tələsik samovarı gətirdi, gözünün ucu ilə ağasının üzünə nəzər saldı... Arabin ağır nəfəs ala-ala samovarın yanında oturdu.

– Üsyan qaldırmağın nə demək olduğunu mən sizə göstərəm, – deyər öz-özünə donqulandı, sonra onun dediklərini anlamaq çətin idi. Lakin onu eşitmək olurdu ki, Arabin nə isə “şahidlər” haqqında danışır, şahidlərə söyüş söyərək hamısını yamanlayır, məmur paltarının şərəfini və buna bənzər başqa şeylər haqqında danışdı.

IX

Bu zaman Mixaylo İvanoviç Kopilenkov bizim otaqdakı qaranlıqda tələsik üst-başını düzəldib səliqəyə salırdı. Bir neçə dəqiqədən sonra o geyinib-kecinmiş halda, öskürə-öskürə qapıda göründü, o özünü elə göstərməyə çalışırdı ki, guya üzündə xoş bir təbəssüm vardır.

Arabin, gözələnilmədən gəlib çıxan bu adama acıqlı bir təəccüb ifadəsi ilə baxdı. Görünür, bu gülən, getdiyi yerdə tullanan və tanımadığı şəxsə baş əyib salam verən bu adama nə lazım olduğunu Arabin birdən-birə başa düşməmişdi, lakin Kopilenkovun təbəssümünü

və baş əyib salam verməyi onu bir qədər qəzəbini udub özünü saxlamağa vadar etdi. O titrək əli ilə tutduğu nəlbəkinin içindəki isti çayı dodaqlarına yaxınlaşdırdı və gözaltı Kopilenkovun hərəkətlərinə acıqlı-acıqlı baxmağa başladı.

– Sizə nə lazımdır? – deyə o birdən-birə sərt səslə soruşdu və nəlbəkini stolun üstünə qoydu.

Kopilenkov bir balaca diksindi, ancaq o saat yenə də özünü düzəltdi, üzündə əvvəlki kimi saxta gülürlülük ifadəsi göründü.

– Əslinə baxsan, heç nə lazım deyildir. İstədim özümü nişan verəm... Əlbəttə, siz mənə, görünür, tanımadınız... kiçik rəis Lev Stepanoviçin yanında görüşmüşük, əgər xatırlayırsınızsa, orada sizinlə bir balaca danışmışam da olubdur... bir iş baş vermişdi...

– Aha!.. Bəs belə, – deyə Arabin cavab verdi, sonra yenə də çay içməyə başladı. – İndi yadıma düşdü.

– Bəli həmin adamam, – deyə Kopilenkov sevindi. – Sizi narahat edib hansı tapşırıqla bu tərəflərə gəldiyinizi soruşsam, etiraz etməzsiniz ki?..

– O sizin işiniz deyildir!

– Doğru buyurursunuz, – deyə Mixaylo İvanoviç tabe olub razılaşdı. – Bəlkə də belə işdir ki, gizli qalmalıdır.

Bu bədbəxt adam başa düşə bilmirdi ki, İrkutsk, oradakı rəis və ümumiyyətlə bütün bu adi şeylər haqqında danışmaq, hələ də əfsanəvi bir aləmdə olan Arabin-toyona bir o qədər də yaxşı təsir bağışlamaz.

– Düz buyurursunuz, – deyə Kopilenkov fikirləşə-fikirləşə yenə də öz mövqeyini müdafiə üçün əlavə etdi: – Deyəsən bir balaca əsəbiləşdiniz... Nə etməli, doğrudan da bu yerlərdə lap mələk olsan, yenə də hirsələnərsən. Tamamı ilə doğrudur.

Kopilenkov gözaltı Kruqlikova əyri-əyri baxdı və dərindən nəfəs alıb dedi:

– Cahillik!

Lakin bu da kömək etmədi. Arabin Kruqlikova fikir vermədi, stəkandakı çayı içdi, dəftərçəsini çıxarıb oraya nə isə yazdı, sonra tələsik geyindi, qapıya tərəf yönəldi, lakin dayanıb bir də baxdı, sürücülərdən qapıda kimin olub olmadığını bilmək istəyirdi, sanki nə isə bir şey fikirləşib, çox qəti bir hərəkətlə birdən-birə pulları çıxarıb tulladı. İki kağız pul havada yelləndi, bir gümüş pul isə

cingilti ilə yerə düşdü. Arabin qapının dalında yox oldu, bir dəqiqədən sonra uçuğunun altında çayın üzərində gedən atların zınqırovlarının səsi eşidilməyə başladı.

Bütün bunlar o qədər gözlənilməz və cəld bir hərəkətlə edildi ki, bu səhnənin şahidi olan biz üçümüz də bunun nə demək olduğunu o saat başa düşə bilmədik. Pul məsələsini də həmişə olduğu kimi, indi də Kopilenkov birinci olaraq başa düşdü.

– Kirayəni verdi! – deyə o böyük təəccüblə dilləndi. – Eşidirsənmi, Kruqlikov? Bəri bax, bu kirayə puludur. Eh, qardaşoğlu!.. Qərribə əhvalat oldu!

Lakin sürücülərdən heç kəs Arabin-toyonun güzəştə getdiyini görmədi.

X

Sabahı gün səhər, bir qədər gec olsa da, biz Kopilenkovla birlikdə yenə də öz kirşəmizə mindik, saxta azalmamışdı. Çayın o biri sahilində saxtali dumanın içərisindən görünən mavi dağların ardından doğan günəşin tutqun ziyaları sütun kimi göyün üzərinə qalxırdı. Atlar ayaqlarını yerə döyür, sürücülər onları çətinliklə saxlayırdı.

At-Davan stansiyasında hər bir şey kədərli, solğun və sakit idi. Dünənki əhvalatdan sonra özünü çox əzgin və alçalmış hiss edən Kruqlikov gətirib bizi kirşenin yanına qədər yola saldı, soyuqdan, sərxoşluqdan və kədərdən onun bədəni titrəyirdi. O, nə isə xüsusi bir həvəslə Kopilenkovu kirşəyə ayləşdirir, keçəni onun ayaqlarının üstünə çəkir, örtüklə örtürdü.

– Mixaylo İvanoviç, – deyə o, ürəkək bir yalvarışla səsləndi, – bizim xeyirxahımız olun, sizə dediyim yer məsələsini də yadınızdan çıxarmayın. Çünki o əhvalatdan sonra mən daha burada qulluq edə bilməyəcəyəm! Necə günah bir iş baş verdiyini özünüz də gördünüz...

– Yaxşı, yaxşı qardaşım! – deyə Kopilenkov nə isə həvəssiz cavab verdi.

Həmin bu dəqiqədə atların başını saxlayan sürücülər qaçıb kənara çəkildilər, üçatlı kirşə tərpendi, biz buz bağlamış yolla irəlilədik. Çayın uçuğunlu və qayalı sahili arxaya tərəf qaçırdı, mənəm dünən tamaşa etdiyim, ayın ziyaları altında əsrarəngiz və fantastik görünən

o dumanlı təpələr indi tutqun və soyuq bir görkəmdə bizə tərəf gəlirdi.

– H , Mixaylo İvanoviç, – deyə mən, kir s  rahat yol ilə gedərkən soruşdum, – siz ona bir iş yeri taparsınızmi?

– Yox canım, – deyə Kopilenkov laqeyd cavab verdi.

– N  u  n elə deyirsiniz?

– Zərərli adamdır, lap təhlükəlidir, bəli, bəli!.. Siz onun hərəkətləri haqqında özünüz bir yax sıca d   nt n. Əgər o zaman, Kron tadtda olarkən, istəsəydi, bu adam r isl r  hörmət edə bilərdimi? – edərdi! Bu adaxlı məsələsində də, qızdan  l  k rdi, bütün  mr  boyu xoşbəxt olardı, vessalam! Məgər almağa qız tapılmır. Birindən  l  k tib o birindən yapı ardı. Belə etsəydi, onun  z n  də adam eləyib adamlar cərgəsinə  ıxarardılar. Xeyr, buyurun, onun elədiyi h rm t  baxın, n  ilə hörmət eləyir, tapança ilə! Sən, qardaşoğlu, elə  dafl tl  mülahizə y r t: onun bu hərəkəti axı kimə xoş g l r? Onun bu rəftarı n  deməkdir?.. Bu gün o sizinlə belə rəftar edər, sabah mənimlə.

– Sən dediyin əhvalat axı çoxdan olmuşdur. İndi o həmin adam deyildir.

– Yox, elə demə! Məgər sən onun dünən Arabinl  necə danışdığını e itm dinmi?..

– Mən eşitdim: atların kiray sini tələb edirdi, bu onun vəzifəsidir.

Kopilenkov narazı halda mənə tərəf  vrildi:

– Sən  z n ağıllı bir adamsan, amma  n sadə bir i i başa düşmürsən. Kiray !.. Məgər o Arabin elə yalnız onun kirayə haqqını verməmişdir? O ne  min verst yol gedib , yəqin ki, heç yerdə pul verm yibdir. İndi isə gəlib buna pul verəcəkdir, çox böyük bir adammı !

– Kiray ni verməyə borcludur.

– Borcludur! Onu kirayə verməyə kim məcbur edibdir? Sizinlə Kruqlikovmu?

– Qanun, Mixaylo İvanoviç.

– Qanun, qanun... D n n elə ona görə də Arabin qanunu ona g s rdi. Bir də axı o heç bilirmi ki, “Qanun” dediyin nə olan şeydir.

– Nə olan şeydir?

– Qanun dediyin odur ki, nə qədər ki, onu səndən xəbər almayıblar,  z- z n  on dəfə təkrar et, sonra da dilini  k tib qamında saxla. Dill n nd , görürsənmi, qanun adamı n  g n  salır: “Qanun qanunluğunda qalır!..”  k z n biris n, qanunu sən anlaya bilməz-sən! Çox böyük adamsan, gəlib r isl r  qanun başa salacaqsan...

Mən Mixaylo İvanoviçin həddindən çox  s bil  diyiini görüb, i i tamamilə xarab edib pozmaqdan qorxaraq, Kruqlikovun tərəfini başa cürə m daf e etməyi sınađım.

– Lakin Mixaylo İvanoviç, yadınıza sahram ki, axı siz ona vəd etmisiniz.

– Nə olsun ki, vəd etmi em... Yazığım gəldi, ona görə də vəd etdim... Qaldır g r k! – deyə Mixaylo İvanoviç birdən-birə qı ırdı,  nki kir s  buzun  st  ilə getdiyi yerdə  vrilmı di v  Mixaylo İvanoviç yenə də mənim altımda qalmışdı.

Yenə də kir d n düşmək lazım gəldi. Yəqin ki, bu yerdə çayın  axta ilə apardığı mübarizə xüsusilə g cl  idi: hər tərəfdən ba  qaldırmış böyük, iri-iri soyuq ağı buzlar bizim yan-y r mizi tutmuş v  çayın axarını da görünməz etmişdi. Yalnız yan tərəflərdə vəhşi v  hətta qorxunc dağlar  z paltarlarında əzəmətlə dumanın i erisindən ba  qaldırır, uzaqlarda, buzların bir-birinə qarışdığı yerin  zerində isə ağı bir tüstü zolağı g cl  görünürdü...
Bu yer, yəqin ki, At-Davan stansiyası idi.

1892

PARADOKS

(Oçerk)

I

Görən, insan nə üçün yaranmışdır? Bu barədə qardaşımın mənə hələ kiçik ikən müəyyən qənaətə gəlib çıxdı. Səhv etmərsən o vaxt mənə on, qardaşımın səkkiz yaş olardı. Dediym o qənaətə bizə qısa bir aforizm, yaxud onunla bağlı olan hadisənin vasitəsi ilə dərk etdirdilər. Mənasını bilmədiyimiz paradoks¹ sözünü də biz o vaxt eşitmişdik. Beləliklə də, qardaşımın mənə eyni vaxtda, həm insanın nə üçün yaranması barədə anlayış əldə etdik, həm də öz söz ehtiyatımızı iki yunan sözü ilə zənginləşdirdik.

Bu əhvalat isti və sakit bir iyun günündə baş verdi. Günortaya az qalırdı. Qardaşımın mənə hasarın üstündə, sıx budaqlı, gümüşü rəngli qovaq ağaclarının kölgəsində dinməzce oturub, suyu qoxumuş nəhəng çəlləyə saldıığımız tilova baxırdı. Həyatın mənası haqqında o vaxt bizim heç bir təsəvvürümüz yox idi, çox güman ki, buna görə biz hasarın üstündə oturub, ucuna adicə mis sancaqlar keçirdiyimiz tilovu suya salır, tələyin xüsusi mərhəməti ilə tilovumuza “əsil” canlı bir balıq düşəcəyini hər dəqiqə gözləyirdik. Bir həftəyə yaxın idi ki, bu məşğələ bizi aludə etmişdi.

Onu da deyim ki, həyatımızda, səhrli çəlləyin yerləşdiyi guşədə, bizi maraqlandıran təkcə balıq deyildi. Burada baş aldadan qərribə şeylər çox idi. Bağların, bostanların, evlərin, fligellərin², bir sözlə bizə yaxından tanış olan böyük bir sahənin içində seçdiyimiz balaca guşə hər yerdən fərqlənirdi, heç kəsə lazım deyildi, orada kimsə bizə mane olmurdu; qardaşımın mənə bu qərribə guşənin tam sahibləri idik.

İki yanda talvar və ağacların, qalan iki tərəfdə isə aralarında balaca keçid olan boş anbar divarlarının hasara saldıdığı bu sahədə böyük bir zibil qalağı vardı. Kiminsə anbar damından tulladığı köhnə çarığ, rəngi gəmiş başmaq və bunun kimi kardan düşmüş bir çox başqa

əşyalar öz ömrünü sürdükdən sonra bu sakit guşədə əbədi rahatlıq tapmışdı... Zibil qalağının təpəsində, küçə və hündürlükdəki kareta saxlanılan yerlərin heç birində gözə dəyməyən, qədim əyyamdan qalma fantastik bir faytonun köhnəlib əldən düşmüş üst hissəsi dururdu. Bəlkə də hələ ətrafdakı evlər tikilməmişdən qabaq buraya atılmış, keçmiş zamanların sınıq bir parçası olan bu fayton oturacağı öz mehvərini, kilsə qabağında dayanıb, ürəklərə rəhm salmaq istəyən şikəst adamların biləksiz qolu kimi yuxarı qaldıraraq böyrü üstə yığılmışdı. Onun yeganə qapısının yeganə bir hissəsi salamat qalmışdı. Burada naməlum bir gerbin bezi cizgiləri gözə deyirdi. Qapının salamat qalmış parçası üzərində qılinc tutmuş bir əl şəkli vardı. Bu əl qarma-qarışıq lələklərin içində zorla seçilən tacaoxşar bir şeyin yanından anlaşılmaz tərzdə irəli uzadılmışdı. Fayton oturacağının qalan hissələri o qədər sürtülmüş, o qədər yeyilmiş, o qədər əzilib korlanmışdı ki, daha burada nəyin nə olduğunu ayırd etmək mümkün deyildi; yəqin ki, ona görə, bu köhnə skelet bizim nəzərimizdə çox asanlıqla hər cür şəkə düşür, ona baxanda biz həqiqi qızıl faytonun gözəlliyini bütünlüklə xəyalımıza gətirirdik.

Böyük hündürlükdə və dalanlarda adi həyat bizi usandıranda, qardaşımın mənə bu xəlvət guşəyə çəkilib, öz köhnə faytonumuza minirdik. Burada bizim ən qərribə macərəlarımız başlayırdı. Öz fantastik faytonumuzda biz uzaq və qorxulu yolların səyahətinə çıxırdıq. Belə səfərlər zamanı çox vaxt qardaşımın həmişə hərəkətdə olan faytonçunun maraqlı vəzifəsini özünə götürürdü. O, zibillikdən tapdığımız qayıq parçasını qamçı əvəzinə əlinə alır, iki ağac pistoleti böyüklərə məxsus ciddiyyətlə götürüb ciblərinə dürtür, taxta tufəngi çiyindən asıb, öz əlimlə taxtadan qayırdığım zorba qılncı da toqqasına keçirirdi. Təpədən-dırnağacan silahlanmış qardaşıma baxıb, mənə işimi bilməli idim. Elə ki, hər kəs öz yerini tuturdu, bircə kəlmə də dinib-danışmadan özümüzü fələyin gerdişinə tapşırırdıq. Lakin susmaq bizim eyni macərələri görməyimizə, eyni təhlükələri hiss edib, eyni qələbələrə həzz almağımıza mane olmurdu. Bəzən faytonçunun hərəkəti hadisələrin gedişatı ilə uyğun gəlmirdi, mən çaldığımız qələbədə məst olduğum bir vaxtda, gördüm ki, faytonçu özünü lap ölüm ayağında hiss eləyir... Lakin belə hallar da bizə mane olmurdu. Mən pəncərədən atəş açmağa təzəcə girişdiyim yerdə, qardaşımın faytonun çiləsinə keçirdiyi cilovu gözlənilmədən çəkib, təəssüflə səslənirdi:

¹ Qərribə fikir, müəmmal; inanılmaz şey (bəzən ilk baxışda)

² Evin yanında əlavə tikili

– Saxla, hara atırsan?! Axı bura mehmanxanadır...

Bu vaxt mən atəşi dayandırırdım. Faytondan düşüb, yersiz hayküy saldığım görə qonaqcıl karvansara sahibindən üzr istəyirdim. Həmin vaxt ərzində faytonçu atları açıb çəlləkdə suvarırdı və biz tənha mehmanxanada az vaxtda yaxşıca istirahət ələyib yenidən yola düzəlirdik. Sonralar bizim səyahətimizdə bu cür uyğunsuzluqlar çoxaldı. O qədər çoxaldı ki, mən zahiri ədalar göstərib səyahətçi rolunu oynamaqdan tamamilə əl çəkdim və daha heç kəsi təqlid etmədən, özümü bütünlüklə fantaziyanın ixtiyarına verdim. Görünür, köhnə faytonun dəlmə-deşiyində qədim səyahətlərin, indiki dillə desək, flüidləri məskən salmışdı və onlar bizi o qədər əludə etmişdilər ki, qardaşım ilə mən burada dillənmədən, tərpənmədən günorta yeməyinin vaxtınacan şirin xəyallara qapıla bilirdik. Səhərle günorta arasındakı bu vaxt, bizə uzun həftələr səyahətinə çıxmaq üçün kifayət idi. Tənha mehmanxanalarda əyləndiyimiz istirahət saatları da bu vaxtın içində gedirdi. Bu vaxt ərzində biz çöllərdə gecələyirdik, dar cığırları olan qaralıq meşələrdən keçirdik; sönən qurubu, dağlarda gecə tufanlarını, çöllərdə səhər şəfəqlərini görürdük, yollarda azgın quldurlar bizə hücum edirdilər. Biz heç vaxt üzünü görmədiyimiz əsir qadınları zalımların əlindən qorxa-qorxa xilas edərək, ya qaliblər kimi fərəhlənir, ya da bununla başımıza yeni bir macərə açırdıq.

Bütün bu əhvalatlar anbarla bağın arasındakı o balaca guşəyə, çəlləkdən, fayton oturaçağından və zibil qalağından başqa heç nə olmayan yero sığışdı. Səhv ələdim, bu yerdə günəşin şüaları da vardı. Şüalar yaşıl otları isidirdi, talvarları parlaq, qızılı şəfəqlərlə bəzəyirdi; burada, çəlləyin yanında iki böyük taxta və taxtaların altında böyük gölməçə vardı. Sonra dostumuz sükut, yarpaqların anlaşılmaz xışıltısı, kollar arasında gizlənməmiş bir quşun yuxulu civiltisi... və xəyallar, qəribə xəyallar, xəlvətlikdə aşib-daşan göbələklər kimi saysız-hesabsız xəyallar... (Qardaşım ilə mən göbələyin harada çox olduğunu yaxşı bilirdik...) Hər dəfə anbar damından keçib dar cığırlar boyunca bizim xəlvət guşəyə gələn, bizi nahara çağırən, şama çağırən, o səsi eşidəndə tapança və qılınclarımızla birgə xəyallarımızı da burada qoyub gedirdik, ələ bil ki, əyindən çıxarılmış üst paltarı idi, qayıdıb bu paltarı yenidən geyinirdik.

Ancaq ələ ki, qardaşımın ağılına qovaqdan iki əyri, düynülü budaq kəsib, uclarına ağ sap bağlamaq, budağa mis qarmaq keçirib çəlləyin

sehrli dərinliyinə tilov atmaq fikri gəldi, bu vaxtdan düz bir həftə qızıl faytonun bütün gözəlliyi bizim üçün mənasını itirdi. Əvvəla, ona görə ki, biz burada bir yanı çəlləyə tərəf uzanan talvarın baş tiri üstündə ayrı ləzzətlə otururduq. İkincisi, burada oturanda qovaq ağacının yaşıl-gümüşü çadırı bizdən aşağıda beşik kimi yırğalanır, ətrafa yaşıl kölgələr və pişik balası kimi ora-bura tullanan topa-topa gün işığı səpələyirdi. Üçüncüsü, çəlləkdən nəsə, qoxumuş suya məxsus xüsusi bir iy gəlirdi, üstəlik, su özü də büsbütün şəklini dəyişmişdi, çəlləkdə saysız-hesabsız qəribə canlılar vardı, bir növ çömçəquyruğa bənzəyirdilər, lakin ən xırda balıqlardan da çox-çox balaca idilər... Nə qədər qəribə görünse də, qoxu bizə xoş gəlirdi və bu qoxu da, ələ bil, öz növbəsində, bizim çəlləyin üstündəki guşəmizi daha da gözəlləşdirirdi...

Biz saatlarla hasarın üstündə oturub göyümtül suya baxarkən, asanlıqla qıvrılıb-açılan qurğuşun sancığa bənzər bu qəribə canlılar hərdən çəlləyin dərinliyindən baş vurub, dəstə ilə üzə çıxır, başları ilə suyun üzünü xəfif-xəfif tərpədir, quyruqları isə aşağıda xırda ilan balıqları kimi qıvrılırdı. Burada, yaşıl çadırın altında özgə bir aləm vardı, sözün düzü, biz hələ də inanırıdık ki, bu vaxt tilovumuz suyun üzündə silkələnərək, çəlləyin dərinliyinə gedəcək, ya qardaşım, ya da mən tilovu çəkib qarmağın ucundan gümüş rəngli canlı bir balığı çapalada-çapalada çıxardacağıq. Əgər bizdə ağıl olsaydı, məlum məsələdir ki, bunun qeyri-mümkün olduğunu anlardıq. Lakin o vaxt bizdə ağıl nə gəzirdi? Hasarın, çəlləyin üzərində aram-aram yırğalanan, həzin-həzin pıçıladaşan yaşıl çətinin altında, sehrkar faytonun yanında göy rəngli kölgələr arasında otururduq, yuxular və nağıl aləmində.

Üstəlik, o vaxt həyatın mənası barədə də bizim heç bir təsəvvürümüz yox idi...

II

Bir dəfə biz beləcə, gözümüzü çəlləyin dibinə dikib xəyali, hərəkətsiz bir səyahətin seyrinə dalarkən həqiqi aləmdən, yeni evimiz sarıdan bizim fantastik guşəmizə nökrimiz Pavelin cır səsi gəldi. Pavel çığıra-çığıra bizə tərəf qaçırdı.

– Ədə! Ay uşaq! Bu yana gəlin!

“Bu yana gəlin” – “evə gəlin” deməkdir. Ancaq bu sözlər indi bizi bir qədər dolaşığa saldı. Əvvəla ona görə ki, bu gün atam işə getməmişdi, nahar yeməyi həmişəkindən tez olacaqdı və Pavel bizə yemək məsələsini mütləq deməli idi. İkincisi, Paveli atam nadir hallarda adam dalınca göndərirdi. Anamızın adından bizi adətən qulluqçumuz Klimka çağırmağa gəlirdi. Şəxsən Pavelin dalmızca gəlməyi də bizi çaşdırmışdı. Üçüncüsü, ona görə dilxor olmuşduq ki, nökr qışqıran vaxt biz çəlləyin dərinliyindən sehrli bir balığın torumuza doğru üzməkdə olduğunu zənn eləyirdik; öz yersiz çığır-tısı ilə Pavelin balığı hürküdüb qaçırmağı da mümkün idi. Nəhayət, Pavel olduqca birci kişi idi, hətta adamı ələ salmağı da bacarırdı, öz ciddi sözləri ilə bu adam bizim neçə-neçə xeyallarımızı alt-üst eləmişdi.

Yarım dəqiqə keçməmiş Pavel özünü bizim xəlvət guşəmizə yetirdi. Dayanıb təəccüblə bizə baxdı. Pərt idi. Onun domba gözləri elə bil, bir az da iriləmişdi. Biz yerimizdən tərpənə bilmirdik, çünki Pavel kimi yaşlı adamın nəzərində, tutduğumuz işin gülünc olduğunu bildirdik, bir də, artıq gec idi, daha heç nəyi Paveldən gizlətmək mümkün deyildi. Öz məşğələmizin Pavelin nəzərində son dərəcə axmaq bir şey olduğunu hər ikimiz bu adamı gören kimi bütün aydınlığı ilə dərk elədik. Anladıq ki, balığı çəlləkdə tutmurlar, bizim qoxumuş suya atdığımız şey tilov deyil, ucuna mis sancaq keçirilmiş adicə qovaq çubuğu və qarşımızdakı, olsa-olsa, qoxumuş su çəlləyidir.

– Ə... – deyə Pavel uzada-uzada dilləndi və təəccübdən, hey-rətdən azad olub əlavə etdi:

– Siz neynirsiniz burada?

Qardaşım cavab verdi:

– Heç nə...

Pavel tilovu mənim əlimdən aldı, baxdı və dedi:

– Bu da tilovdur məgər? Tilov ağacını fındıqdan kəsmək lazımdır.

Sonra sapı barmağı ilə əlləşdirdi və dedi ki, belə şeydə at tükü lazımdır. Həm də görə onu yaxşı-yaxşı çəşən; sonra qarmaqları nəzərdən keçirib, izah elədi ki, bu cür qarmağı görse, lap göldə də balığın gülməyi tutar, qurdu qoparıb aradan çıxar. Daha sonra Pavel çəlləyə yaxınlaşıb, onu öz güclü qolları ilə silkələdi. Bizim göy, dərin dəryamız dalğalandı, lilləndi, fantastik canlılar yazıq-yazıq suyun üzünə qalxdı və gözdən itdi; sanki onlar yaşadıkları aləmin

kökündən lərzəyə gəldiyini hiss elədilər. Çəlləyin dibi göründü; yaşıl lehmədə batıb-qalmış adicə taxtalar... Aşağıdan köpük qalxdı, iy qalxdı; indi bu qoxu heç də bizə xoş təsir bağışlamadı.

Pavel üz-gözünü turşutdu.

– Necə də qoxuyub. Yeriyn. Tez olun, sizi çağırırlar.

– Niyə çağırırlar?

– Gedərsiniz, görərsiniz niyə çağırırlar.

Xeyallarımızın Pavelin sifətində təcəssüm eləmiş həqiqi varlıqla ilk dəfə döş-döşə gəldiyi o anı mən hələ də unutmamışam. Qardaşım da, mən də, öz nəzərimizdə axmaq bir adama çevrilmişdik, talvarda, balıqçı görkəmində əyləşmək indi bizə ayıb gəlirdi, lakin Pavelin ciddi nəzərləri altında oradan düşmək də asan deyildi.

Lakin ayrı əlac yox idi. Biz hasardan düşdük, tilovları bir küncə tullayıb, yavaş-yavaş evə doğru yeridik. Pavel tilovları bir daha nəzərdən keçirdi, barmaqları ilə islanmış sapı yoxladı, içindəki su hələ də yırğalanıb köpüklənməkdə olan çəlləyin ətrafında vurnuxdu və zibil qalağının təpəsindəki köhnə fayton oturacağına bir təpik ilişdirib, bununla da öz işini bitmiş hesab elədi. Fayton yazıq-yazıq zarıdı, çapaladı və onun bir parçası yerindən qopub zibil yığnağının üstünə düşdü...

Bu əhvalat o qərībə hadisədən bir neçə dəqiqə əvvəl baş verdi. Biz həyatın mənası və insanların nədən ötrü yaranması barədəki aforizmi bu əhvalatdan sonra eşitdik.

III

Mənzilimizin artırmasının qabağındakı daş döşməli həyəte xeyli adam yığılmışdı. Bizim həyətdə üç ev vardı – biri böyük, ikisi balaca. Hər evdə bir ailə, hər ailədə aqalı-nökrəli xeyli adam olurdu. Bundan əlavə, həyətimizdə pan Ulyanitski kimi tek yaşayan kirayənişinlər də vardı. Böyük evin aşağı mərtəbəsində pan Ulyanitski iki otaq tutmuşdu. Həyətimizdə yaşayanlar, demək olar ki, hamılıqla bizim evin qabağına toplaşmışdı. Qardaşım ilə mən qorxa-qorxa, yan-yöremizə baxıb fikirləşirdik: görəsən, biz nə günah iş görmüşük ki, bizi tənbeh etmək üçün bu qədər adamı həyəte yığıblar?.. Ancaq atamızın üzündəki xoş ifadədən bilirdi ki, o bizi tənbeh etməyə

çağırmamışdı. Lap yuxarı pilləkənlərdən birinin üstündə, mənəb sahibi olan adamlar arasında oturmuş atamın kefi yaxşı idi. Onun durduğu yerdən göy tüstü qalxırdı. Bu əlamət, hərbi həkim, polkovnik Dudaryovun da burada oturduğunu göstərirdi. Yaşa dolmuş, kökəlməyə başlamış ağır təbiətli Dudaryov heyətimizdə son dərəcə savadlı bir adam kimi tanınmışdı. Az danışib, ağır davrandığına görə heyətdə hamı ona hörmət eləyirdi. Bu hörmətdə az-çox qorxu əlaməti də vardı, çünki Dudaryovun davranışında heyətimizdə yaşayan adamların bir qismi üçün qaranlıq olan cəhətlər də çox idi... Bəzən başqa xeyallarla yanaşı, özümüzü Dudaryovun yerinə qoymaq da bizə ləzzət verirdi. Qardaşım mehəccerin üstündə, yaxud skamyada əyləşib, ovurdunu aramla şişirdərək, ağızdakı albalı çubuğundan xəyalən havaya tüstü buraxanda yaxşı bilirdim ki, ona yaxın düşmək olmaz. Albalı çubuğundan əlavə, belə vaxtlarda xüsusi ədə ilə alnı qırıdırmaq lazım idi, bunun nəticəsində adamın gözləri zəhmli olurdu, adam fikirli görünürdü və bir növ, gözlər qəmli ifadə kəsb eləyirdi. Bundan sonra günün altında oturub, albalı çubuğunun xəyali tüstüsündən qullab vuraraq, fikrə dalmaq, xəstələrə dinib-danışmadan kömək əli uzadıb boş vaxtlarını öz qəlyanı ilə sükut aləmində beləcə səssiz-səmirsiz keçirən ağıllı və xeyirxah həkimin düşündüyü ali məsələlər barədə düşünmək olardı. O düşüncələr nədən ibarət idi – bunu demək çətindir; həkimi düşündürən fikirlər, hər şeydən əvvəl, qəmli və mənalı fikirlər idi, bir də, bu fikirlər adamın ürəyində yəqin ki, xoş təəssürat oyadırdı, çünki həkim öz fikirləri ilə uzun müddət bir yerdə qərar tuta bilirdi...

Atamdan və həkimdən başqa anamın qəşəng, mehriban sifəti adamların içində gözüme sataşdı. O, qolları dirsəkdən yuxarıya çirmənmiş ağ xalat geymişdi, yəqin ki, anam özünün qurtarmaq bilməyən işlərinə indicə fasilə vermişdi. Anam altı uşaq böyüdüdü və bu saat o, durduğu yerdə fikrə gedib, elə bil, işin bu vaxtında burada dayanmağın mənası olub-olmadığını araşdırırdı... Lakin şübhəli təbəssüm anamın qəşəng sifətindən çəkilib getməkdə idi, indi onun gözlərində nəse, çaşqın bir təəssüf oxunurdu. Təəssüf dolu gözlər artırmanın qabağında toplaşmış camaatın arasındakı əşyaya zillənmişdi...

Az qala oyuncaq boyda olan son dərəcə balaca əl arabasında adam oturmuşdu; adamın bu boyda arabaya yerləşməsi ağılaşmaz bir işi

idi və öz görkəmi ilə bu adam ürəyi vahiməyə salırdı. Onun yekə başı vardı, solğun sifətinin qeribə cizgiləri və qaynaşan, iyne kimi adamın qəlbine sancılan göz bəbəkləri bu adamı son dərəcə əcaib göstərirdi. Bədəni bapbalaca, küreyi lap ensiz idi, qolları kökündən gözə dəymirdi, uzun, çal saqqalının altında nə düşünür, nə də qarnını görmək olurdu. Bu qeribə məxlunun uzun və nazik ayaqları sanki arabanın içinə sığışmırdı, kənara çıxmış ayaqları eynən hörümçək ayağına bənzəyirdi. Sanki onlar bu adamın həm özünə, həm də arabasına mənsub idi və güneşin parlaq şüaları altında iyrenc bir ləkə kimi görünən bu mənərəyə baxanda adam, hörümçəyə bənzər bir əcazın qəflətən camaatın üstünə atılmağa hazırlaşdığını zənn eləyirdi.

– Yaxın gəlin, uşaqlar, tez olun. Bu gün siz təbiətin maraqlı bir oyununa baxacaqsınız, – deyə pan Ulyanitski adamları yara-yara bizə tərəf gələrək, süni mehribanlıqla dilləndi.

Çoxdankı subay olan pan Ulyanitski, Allah bilir bizim heyətə haradan gəlmişdi. Hər səhər eyni saatda, bəlkə lap eyni dəqiqədə, onun pəncərəsi açılır, əvvəlcə bu adamın qotazlı araqçını, sonra isə xələtə bürünmüş əndamı görünür... Qonşu pəncərələrinə ehtiyatla nəzər salıb (görəsən, arvad xeylağı yoxdur ki) o nəyi isə xələtinin altında gizlədərək, pəncərədən cəld bayıra çıxır, divarların dalında gözdən itirdi. Belə vaxtlarda biz onun sirli mənzilinə baxmaq üçün qaçaraq özümüzü pəncərəyə yetirirdik. Lakin onun mənzilini görmək bizə heç vaxt nəsib olmurdu, çünki pan Ulyanitski oğru kimi haradansa gözlenilmədən peyda olur, biz təşviş içində qayıdıb qaçırdıq. Pan Ulyanitski daşdan-taxtadan, əlinə nə keçirdisə, bizim dalımızca tullayırdı. Onunla biz bir də günortaçağı görüşürdük. Pan Ulyanitski təptəzə paltarda bizim qarşımıza çıxır, səhərki əhvalatı unudubmuş kimi, xoş sifətlə bizə yanaşır, söhbəti heyətimizdə yaşayan qızgəlinlərin üstünə gətirməyə çalışırdı. Belə vaxtlarda onun səsinə süni mehribanlıq duyulur, bunu isə biz həmişə seze bilirdik...

– Hörmətli cənablar, heyət sakinləri, xeyirxah insanlar! – Arabanın yanında dayanmış uzunbiğli, narahat gözləri çuxura düşmüş ucaboylu bir kişi birdən burnunda danışmağa başladı. – Yəqin ki, bu iki cavan oğlanın da (Allah onları ata-analarına çox görməsin) gəlməsi ilə camaatın bütünlüklə burada cəm olduğunu güman etmək olar... Ona görə mən buraya toplaşan hörmətli insanlara izah edə bilərəm ki, onların qarşısında fenomen, yaxud başqa sözlə desək,

təbiətin yaratdığı bir möcüzə – Zaslav əyalətinin sakini, şlyaxtiç¹ Yan Kriştov Zaluski dayanmışdır. Gördüyünüz kimi, bu adam qolsuzdur və anadan qolsuz doğulmuşdur.

O, körpə bir uşağın asanlıqla geyə biləcəyi balaca kürkü fenomenin öynindən çıxardı, sonra onun yaxasını açdı. Üstündə qoldan əsər-əlamət olmayan ensiz çiyininin üzə çıxmış eybəcərliyi birdən elə dəhşətli göründü ki, mən gözlərimi yumdum.

Uzunbıqlı adam əlində kürk arabadan uzaqlaşdı, üzünü camaata tutdu.

– Görürsünüzmü?

– Burada heç bir kələk yoxdur... – deyə o, təlaş dolu gözlərini, camaata zilləyib, elə yazıq-yazıq baxdı ki, sanki bu adam ətrafa top-laşanlardan qorxurdu.

Hörmətli cənablar, gördüyünüz bu fenomen olduqca savadlı adamdır. Onun başı qollu adamların başından heç də pis işləmir. Bundan başqa o adamların əllə gördüyü işi əlsiz də görə bilir. Yan, səndən acizənə xahiş edirəm: hörmətli cənablara təzim et.

Fenomenin ayaqları hərəkətə gələrkən, bu gözlənilməz hadisədən camaat lərzəyə düşdü. Bir neçə saniyə keçməmiş fenomen sol ayağının köməyi ilə sağ ayağından çəkməni çıxartdı, sonra ayaq yuxarı dikəlib, bu əcaib adamın başındakı gündən ağarmış papağı götürdü və fenomen gülünc bir ədəblə papağı qaldıraraq camaata göstərdi. İki qara, diqqətli göz istehza ilə camaatın üzünə zilləndi.

– Qadir Allah!.. Həzrət Məryəm... Sənin kərəminə min şükür, ilahi, – deyə camaat iyrenə-iyrenə, qorxa-qorxa oradan-buradan dilləndi. Təkcə dal tərəfdə dayanmış Pavel axmaqcasına pıçıldayıb güldü və nöqərlərdən kimsə onun böyrünə bir yaxşı dürtmə ilişdirdi. Sonra ara sakitləşdi. Qara gözlərin diqqətli baxışı yenidən üzlərdə gəzindi, bu səssizlikdə fenomenin azca titrəyən aydın səsi eşidildi:

– Tərpən!

Uzunbıqlı adam sanki bu əmrin vaxtsız verildiyini hiss edərək, bir növ tutulan kimi oldu. O, qorxa-qorxa fenomenin üzünə baxdı və fenomen qəzəblə təkrar etdi:

– Tərpən görüm! Kütbeyin...

Polkovnik Dudaryov ağzından tüstü buraxıb dedi:

– Hörmətli fenomen, siz deyəsən axırda görüləsi işi əvvələ salmaq istəyirsiniz.

Fenomen cəld başını qaldıraraq, bir növ təəccüblə həkimin üzünə baxdı və bu dəfə daha inadla uzunbıqlığa əmr elədi: – Tərpən, tərpən!

Mənə elə gəlirdi ki, fenomen uzunbıqlığını nə işə bir cinayətə göndərir. Ancaq belə olmadı. Uzunbıqlı, olsa-olsa, papağını çıxarıb camaata sarı yeridi. Papağı irəli tutub alçaqdan təzim edərək, şübhə və sual dolu nəzərlərlə adamların üzünə baxmağa başladı. Sədəqə verənlərin çoxusu arvadlar idi; pulu papağa atarkən, anamın necə titrədiyini mən öz gözlərimlə gördüm; uzunbıqlının papağına həkim də pul atdı, Ulyanitski uzunbıqlı kişini başdan-ayağa qeyzlə süzdü, sonra laqeyd halda yan-yörəsinə baxmağa başladı. Nökər və qulluqçuların, demək olar ki, heç biri pul vermədi. Fenomen işin gedişatını diqqətlə izləyib, sonra ayaqları ilə pulları saydı, pulların birini yuxarı qaldıraraq, Dudaryova təzim etdi:

– Cənab doktor... Çox yaxşı... Sizə təşəkkür edirəm.

Dudaryov qəlyanını sorub, tüstünü laqeydcəsinə havaya buraxdı, tüstü ilan kimi qıvrıla-qıvrıla onun başı üstündə hərhləndi, ancaq nədənsə mənə elə gəlirdi ki, Dudaryovun qanı qaraldı, yaxud o, utanan kimi oldu.

– Ba! İşə bax e.. – deyə sakit səsi ilə Ulyanitski dilləndi. – O sizin həkim olduğunuzu gör necə bildi! (Dudaryov mülki pencek və dəmir düymələri olan ağ döşlük geymişdi).

– Baa... Bu adam keçmiş də bilir, indini də, lap gələcəyi də, insanları işə baxan kimi tanıyır, – deyə uzunbıqlı adam inamla cavab verdi. Görünür, birinci gəzişdən sonra pul yığılması uzunbıqlını ürək-ləndirmişdi.

Fenomen Ulyanitskinin üzünə baxıb:

– Bəli mən keçmiş də, indini də, gələcəyi də bilirəm, – dedi və üzünü uzunbıqlıya tutub əlavə etdi. – Bu hörmətli cənaba yaxınlaşın... O, yoxsul fenomenə, bütün insanların keçmişini sağ əlinin beş barmağı kimi bilən adama sədəqə vermək istəyir.

Biz hamımız Ulyanitskinin necə çaşqın halda ciblərini eşələdiyini gördük. O, cibindən mis pul çıxartdı, pulu uzun dırnaqlı, nazik barmaqalarının arasında əsdirə-əsdire saxladı və ürəyincə olmasa da, onu uzunbıqlının papağına qoydu.

¹ Keçmiş Polşada xırda zadəgan

– Buyur, davam elə, – deyə fenomen öz müşayiətçisinə müraciət elədi. Uzunbıqlı öz yerini tutub başladı:

– Bədbəxt qohumumu ona görə arabada gəzdirirəm ki, onun üçün yerimək çox çətindir. Yazıq Yan, gəl qaldırım səni...

O, kömək eləyib fenomeni ayağa qaldırdı. Şikəst ayaq üstə güclə dayanmışdı, onun yekə başı cırdan bədəninə ağırlıq eləyirdi. Üz-gözündən əzab-əziyyət yağırı, nazik qıçları əsirdi. O yenə də evvəlki yerində oturdu.

– Ancaq arabanı o özü sürə bilir.

Arabanın təkərləri birdən-birə hərəkətə gəldi, nökrər və qulluqlar çığıra-çığıra kənara çəkilib, arabaya yol verdilər; indi ayaqlarını ata-ata, hörümçəyə daha çox bənzəyən qəribə məxluq böyük bir dövrə vurub, yenə də artımanın qabağında dayandı. Güc verməkdən fenomenin rəngi ağardı və bu dəfə mən arabadan üzümə zillənmiş ikicə iri göz gördüm, başqa heç nə görə bilmədim.

– Ayaqları ilə o öz küreyini qaşıya bilir, hətta əl-üzünü yumağı da bacarır.

Uzunbıqlı kişi fenomenə daraq verdi. Fenomen darağını alıb saqqalını tələsə-tələsə daradı və gözlerini camaatın sifətində gəzdirib, böyük binanın pəncərəsi qabağında bir neçə “ev arvadı” ilə dayanmış təsərrüfat işlərinə baxan qadına ayağı ilə uzaqdan-uzağa öpüş göndərdi. Pəncərədə dayanmış qadınların arasına cığ-vığ düşdü, Pavel pıqqıldayıb güldü və əvəzində yenə də dürtmə yedi.

– Nəhayət, cənablar, ayaqları ilə o, xaç da çevirə bilir.

Uzunbıqlı fenomenin papağını başından götürdü. Səs-küy kəsildi. Fenomen üzünü göyə tutdu və bir anlığa onun sifəti qəribə bir görkəm alıb, beləcə də donub qaldı. Fenomen çətinliklə qıçını alınma, çiyinlərinə və döşünə toxundurub xaç çevirənədək heç kəs cıncırını çıxartmadı. Sonra dal tərəfdən bir arvadın hönkürtüsü eşidildi. Fenomen öz işini qurtardı, onun daha da qəzəbli gözləri adamların sifətində gözindi, yorğun və acıqlı səsi gəldi: – Hər lən!

Bu dəfə uzunbıqlı kişi qabaq cərgədə oturanlara yaxınlaşdı. Ah çəkə-çəkə, xaç çevirə-çevirə kasıb camaat öz çörək tikəsini sədəqə verməli oldu, arabacılar kaftanlarının etəyini açıb boşaltdılar, aşpazlar qaça-qaça mətbəxdən gətirdiklərini tələsə-tələsə arabaya tökdülər. Kasıb camaatın topladığı yerlərin sükutundan da sanki bir narazılıq

duyulurdu. Mən sonralar da dönə-dönə gördüm ki, sadə adamlar mərasim pərdəsi altında gizlənmiş vəhşi hoqqabazlığa baxmağa ağalar qədər həris deyillər.

– Pan doktor?.. – deyə fenomen həkimə müraciət etmək istədi, lakin Dudaryovun qaşlarını çatdığını görüb, uzunbıqlını Ulyanitskinin yanına göndərdi və gərgin vəziyyətdə, bir növ hirsli-hirsli baxıb, könülsüz cibindən pul çıxaran Ulyanitskinin hərəkətlərini axıracan izlədi.

Sonra fenomen gözələnilmədən anama müraciət elədi:

– Bağışlayın, – dedi, – hərə bir yolla çörək qazanır.

Fenomenin səsinə özünəməxsus bir sızıltı duyuldu. Bu vaxt həkim arası kəsilməyən göy tüstünü havaya buraxaraq, cibindən gümüş pul çıxarıb yerə atdı. Fenomen pulu yerdən götürdü, dodağına yaxınlaşdırdı və dedi:

– Pan doktor, mən bu pulu rastıma çıxan birinci yoxsula verəcəyəm... Siz Yan Zaluskinin sözünə inanın.

– Sonra o, uzunbıqlı müşayiətçisinin üstünə düşdü:

– Nə durmusan?! – dedi. – Zirək tərpen!

Onun bu hərəkətini də camaat maraqla qarşıladı. Sonra fenomen ayaqları ilə çörək yeyə bildiyini nümayiş etdirdi. O, ayaqları ilə kürkünü əynindən çıxartdı və iyne sapladı.

– Nəhayət, hörmətli cənablar, – deyib, bundan sonra uzunbıqlı tənənə ilə bəyan elədi: – Ayaqları ilə o, adını və familiyasını yazı bilər.

– Hikmətli aforizmlər də yazıram, – deyə fenomen müşayiətçisinin sözünə qüvvət verdi. – Hamıya bir yerdə və bir kəsə ayrı-ayrılıqda, könül xoşluğu və təsəlli naminə ayağımla hikmətli sözlər yazıb xüsusi qiymətə satıram. Məsləhət sizindir, hörmətli cənablar... Tərpen, Matvey, dəftər-qələm getir.

Uzunbıqlı kişi zənbindən kiçik bir qovluq çıxartdı, fenomen ayağı ilə qələmi götürüb, familiyasını asanlıqla yazdı: “Yan Kriştov Zaluski, şlyaxtiç-fenomen, Zaslav əyalətinin sakini”.

Fenomen başını istehza ilə qaldırıb, camaata baxdı:

– İstəyənlər buyursunlar... Hikmətamiz aforizm, hörmətli cənablar, indini, keçmişi və gələcəyi bilən bir adamın əli ilə yazılmış sözlər.

Özünün iti baxışları ilə fenomen ətrafa toplaşanların hamısını nəzərdən keçirdi, sanki o öz baxışlarını seçəcəyi adamın üreyinə ox kimi sancmaq istəyirdi... Mən o lal səhnəni heç vaxt unutmayacağam. Fenomen yuxarı qaldırdığı sağ ayağının ucunda qaz lələyi tutub, ilham gözləyən adamlar kimi dayanmışdı. Onun duruşunda da, görkəmində də, sanki insan ovuna çıxmış kinli gözlərində də nə işə karikatura təsiri bağışlayan cybəcər bir ifadə vardı. Sadə adamlar fenomenin baxışlarını təşvişlə qarşılayırdılar; arvadlar bir-birinin arxasında gizlənirdi, kimisi gülür, kimisi, elə bil ağlayırdı. Növbə Ulyanitskiyə çatanda o, çəşqin halda gülümsədi və özünün yenə pul verməyə hazır olduğunu göstərdi. Uzunbıçlı cəld hərəkətlə papağını irəli uzatdı... Sonra fenomen mənim atamla baxışdı. Dudaryovu öteri nəzərdən keçirdi, anama ədəblə təzim etdi və birdən mən o dəhşətli baxışların üzümə dikildiyini hiss elədim...

– Yaxşı gəl, cavan oğlan... sən də, sən də... – deyib – fenomen qardaşımı da çağırırdı.

Adamların maraq dolu, rəhm dolu baxışları bizim üzümü zilləndirdi. Əgər yer parçalansaydı, bu vaxt biz yerə girərdik, lakin özgə əlac yox idi; fenomenin qara, tilsimli gözləri bizi ona doğru çəkir, atam isə gülürdü:

– Nə durmusunuz, qabağa keçin, – deyərək atam ucadan dilləndi. Sanki o bizə yenə də qaranlıq otağa keçməyə əmr eləyirdi. Cinşeytan qorxusunu üreyimizdən çıxartmaq üçün hərdən atam bizi qaranlıq otağa salırdı.

Atamın əmrini yerinə yetirib qaranlıq otağa gedəndə biz necə qorxurduqsa, indi də eləcə qorxa-qorxa irəli yeridik. Hər ikimizi gülə-gülə öz yanına çağırən o qərribə məxluqun dəhşətli baxışları altında biz iki qardaş necə getdiyimizi bilmədən, gedib, arabanın qarşısında dayandıq. Mənə elə gəlirdi ki, fenomen bizi nəsa, son dərəcə biabırçı bir iş üçün çağırmışdır. Elə bir iş ki, ondan sonra qardaşımın mən ömrümüz boyu utanıb xəcalət çəkəcəkdik və bu xəcalət Pavelin istehzalı baxışları altında talvardan düşərkən çəkdiyimiz xəcalətdən qat-qat artıq olacaqdı... Görəsən, o biabırçı əməl nədən başlanacaqdı? Bəlkə fenomen bir söz deyəcəkdi... Nə söz? Bəlkə elə bir söz deyəcəkdi ki, ona əməl edəndən sonra adamlar mənə bayaq bu adamın lüt, cybəcər çiyinlərinə baxdıqları kimi

iyrenə-iyrenə baxacaqdılar... Gözlərim yaşla doldu və elə bil duman dalından mən arabada oturmuş qərribə adamın öz şəklini dəyişməkdə olduğunu gördüm. İndi onun baxışında bayaqkı qorxunc ifadə yox idi. İndi o mənim üzümə mülayim nəzərlə baxırdı. Fenomenin gözləri ağıllı və dalğın görünürdü. Baxışları getdikcə mülayimləşir, qərribələşirdi... Sonra onun qələmi kağız üstündə hərəkətə gəldi. Fenomen ayağını yuxarı qaldırdı və üstündə bir xətt qəşəng yazı olan ağ kağızı mənə verdi. Mən vərəqi götürüb çıxılmaz vəziyyətdə yan-yөрemə nəzər saldım.

Atam uzaqdan üzümə gülümsəyib dedi:

– Oxu.

Mən atamın üzünə baxdım, bayaqdan mənim yerimə həyəcan keçirən anama nəzər yetirdim və qeyri-ixtiyari bu sözləri tələffüz elədim:

– Quş uçmaq üçün yaranıb, insan səadət üçün.

Mən bu hikmətli sözlərin mənasını dərk eləyə bilmədim. Anam razı halda fenomenin üzünə baxdı və bu baxışdan bildim ki, məsələ yaxşı qurtarmışdır. Fenomen öz müşayiətçisinə daha ucadan buyruq verdi:

– Tərpen görüm!

Uzunbıçlı adam ədəblə təzim edərək, papağını adamların qabağına tutdu. Bu dəfə, yəqin bilərəm ki, hamıdan çox pul verən mənim anam oldu. Ulyanitski ağa kimi dartındı və böyüklük ədası ilə əlini havada yelləyərkən, bunacan verdiyi pulları kifayət saydığını nümayiş etdirdi. Axırda uzunbıçlının papağına atam pul saldı və gülə-gülə dedi:

– Kəlam pis deyilməyib, zənn edərim ki, bu bizə vəd etdiyiniz hikmətli söz deyil, bəlkə də müəmmalı mətləbdir.

– Mətləbdir, – deyərək fenomen istehza ilə gülümsədi. – Deməli, siz bunu paradoks hesab edirsiniz. Çox gözəl!.. Həm paradoks, həm də aforizm. Öz-özlüyündə aforizm – hikmət, fenomen dilində paradoks – müəmma... ha-ha! Həqiqət belədir... Fenomen də insandır və onun uçmaq imkanı daha məhduddur... (Fenomenin səsi kəsildi, gözlərinə qərribə bir ifadə çökdü, gözləri, elə bil, dumanlandı...)

– Səadət üçün də həmçinin... – deyərək o, astadan əlavə elədi. Və cəmi vaxtda da onun gözləri kinlə, qəzəblə parladı.

– Ey! – deyə fenomen uzunbıǵlıya üzü tutub yenidən səsini ucaltdı. – Bekarçılıqdır, Matvey, hörmətli ağalar və xanımlar arasında bir də gərmiş elə.

Oyunu bitmiş bilib, papağını başına keçirmiş uzunbıǵlı yenidən dolaşığa düşdü. Görkəmində xoşa gələn, ürəyəyatan heç bir əlamət olmasa da, həyat və utancaqlıq əlaməti, görünür ki, bu adamda qalmışdı. O, yerində qətiyyətsiz dayanıb, yazıq-yazıq fenomenin üzünə baxırdı.

– Başın xarabdır! – deyə fenomen hiddətlə səsini ucaltdı. – Biz hörmətli cənablardan aforizmin pulunu almışıq, buradan paradoks da meydana çıxdı... Paradoksun da haqqını almaq lazımdır. Paradoksun haqqını, hörmətli cənablar!.. Ayaqları ilə böyük ailə dolandıran kasıb fenomene paradoks haqqı verin...

Papaq həyəti və artırmanı bir də dolanıb gəldi. Bu dəhşətli tamaşaya baxmaq istəyənlərin sayı indi daha da çoxalmışdı.

IV

Nahardan sonra mən artırmada dayanmışdım. Qardaşım yaxınlaşmış dedi:

– Bilirsənmi nə var?.. O... fenomen... hələ buradadır.

– Harada?

– Nökər otağında. Anam onları nahara çağırıb. Uzunbıǵlımı da. O, fenomeni qaşığıyla yedirir...

Elə bu vaxt evimizin dalından uzunbıǵlının arıq fiqurası göründü, o, belini aşağı əyib, arabanı arxasınca çəkirdi. Fenomen qıçlarını altına yığıb arabada oturmuşdu. Dudaryovun yaşadığı evin qabağında keçəndə o, həkimin göy tüstü çıxan açıq pəncərəsinə baxaraq, baş əyib təzim elədi. “Zirək sür!” – deyə, müşayiətçisinə buyruq verdi... Ulyanitskinin, qabağında ətirşah dibçəkləri qoyulmuş örtülü, alçaq pəncərəsinə yaxınlaşarkən fenomen birdən-birə hərəkətə gəldi və ucadan qışqırdı.

– Xudahafiz, ey səxavət dəryası... mən insanın keçmişini də, indisini də, gələcəyini də bilərəm. Sağ əlimin beş barmağı kimi bilərəm... sağ əlimin... ha-ha! Mən anadan əlsiz doğulmuşam, mərhəmətli ağam... Ancaq keçmiş, indini və gələcəyi bilmək üçün bunun ziyanı yoxdur.

Sonra araba darvazadan çıxdı.

Öz aramızda şertləşmiş kimi, qardaşımla mən alçaq damların dalından keçib, evlərin arxasındakı balaca həyətdə cumduq. Qaçdığımız dar dalanda elə bir yerə gəlib çıxmışdıq ki, buradan bir daha fenomeni görə bilərdik. Doğrudan da, çox keçməmiş bir arabanı dalınca çəkən uzunbıǵlı kişinin arıq vücudunu gördük. Fenomen başını aşağı salıb oturmuşdu. Görkəmindən yorğunluq tökülürdü, lakin sifəti nisbətən sadələşmişdi, xoş təsir bağışlayırdı.

O biri tərəfdən qoca bir dilənçi təxminən səkkiz yaşlı bir qızla dalana daxil olub, fenomenin arabası ilə üz-üzə gəldi. Uzunbıǵlı narazı haldə dilənçinin üzünə baxdı, özünü laqeyd göstərmək üçün başını yuxarı qaldırıb, gözlərini damda-daşda gəzdirdi və oxumaq məqamı olmadığını bilə-bilə boğazdan yuxarı oxumağa başladı. Fenomen yol yoldaşının bütün bu ciddi-cəhdini izlədi və onun qara gözləri kinayəli təbəssümlə alovlandı:

– Matvey – deyə o, uzunbıǵlımı səslədi, çox yavaş səslədiyinə görə, müşayiətçi olsa-olsa addımını yavaşlıdı.

Fenomen bu dəfə bərkədən çıxırdı.

– Matvey!

Uzunbıǵlı dayandı, fenomenin üzünə baxdı və bir növ yalvarayalvara dilləndi:

– Xeyri yoxdur. Vallah! Səfeh işdir...

Fenomen qısaca ömr elədi:

– Pul çıxart!

– Axı...

– Çıxart.

– Axı... – uzunbıǵlı bu dəfə lap zarıya-zarıya səsləndi, ancaq əlimi cibinə saldı.

– Orada deyil. Doktorun verdiyi gümüş pul sənə sağ cibindədir... Babacan, bir dəqiqə ayaq saxla.

Dilənçi dayandı, papağını başından çıxarıb, nuru getmiş gözlərini fenomenin üzünə zillədi. Uzunbıǵlı bərk təhqir edilmiş adam kimi narazı halda həkimin verdiyi gümüş pulu çıxarıb dilənçinin papağına atdı.

– Sizi görüm, yox olasınız, müftəxorlar, – deyə uzunbıǵlı arabanın qayışından yapışdı. Hər iki əli ilə papağını tutub durmuş qoca dilənçi baş əyib razılıq elədi. Fenomen başını geriyə atıb ucadan qəhqəhə çəkdi... Araba dar dalanla bizə tərəf gəlməyə başladı.

– Bu gün, maşallah, kefdəsən, – deyə qaşqabaqlı müşayiətçi içinin zəhərini boşaltmaq istədi.

– Nə olub ki? – deyə fenomen xəbər aldı.

– Heç nə... qəşəng–qəşəng sözlər yazıb, pulunu yoldan keçən müftəxorlara paylayırsan... Özü də gümüş pul... Baxan olsa deyər ki, görəsən, bu haranın padşahıdır?

Özünün bıçaq kimi kəsərli gülüşü ilə fenomen elə ucadan qəh-qəhə çəkdi ki, ətim ürpeşdi, sonra o dedi:

– Hə! Belə şeylərə yol vermək olar... biz ki bir şey itirməmişik... Görürsən, bəzən aforizmlər də pis qiymətə getmir. Sənin iki qolun var, ancaq başın bir qəpiyə dəyməz, yazıq Matvey!.. İnsan səadət üçün yaranmışdır, ancaq səadət onun üçün hər vaxt yaranmamışdır. Qandınmı? Adamların başı da var, qolu da. Bircə mənə iki qol yapışdırmağı unudublar, sənin isə çiyinlərin üstünə səhvən içiboş balqabaq qoyublar... Ha! Belədir, əzizim Matvey, Allahın buyruğu belədir...

Nitqini qurtarhaqurtarda fenomenin səsindəki iyrenc nidalar itib getdi. Bayaq aforizm yazdığı vaxt onun üzündə gördüyüm ifadəni mən indi bir də gördüm. Ancaq bu vaxt araba bir az da qabağa gəldi və bizim durduğumuz yerin lap yaxınlığında dayandı. Biz xəlvət bir yerdə hasarın payasından yapışib dayanmışdıq. Deşikdən baxırdıq.

Fenomen bizi görüb bu dəfə də pis-pis qəh-qəhə çəkdi.

– Aha! Veyillər! Bu dəfə fenomene pulsuz baxmağa gəlmisiniz, eləmi? Mən sizə göstərəm! Siz boyda mənim qohumlarım var, mən onlara ayağımla çörək qazanıram və yeri düşəndə bu ayaqlarla onları kötəkləyirəm... Dadına baxmaq istəyirsinizmi?.. Ləzzətli şeydir. Ha-ha-ha! Yaxşı, dəyməyəcəyəm, qorxmayın... İnsan səadət üçün yaranıb: həm aforizm, həm də paradoks, ikiqat qiymətə... Fenomenin adından doktora salam yetirin və deyən ki, insan bir yol tapıb dolanmalıdır, necə yol olur–olsun, lakin təbiət insanın çiyinə qol yapışdırmağı unudanda çörək qazanmaq çətin olur... Ancaq mənim sizin boyda qohumlarım var, onların qolları da var... Hə, sağlıqla qalın və unutmayın ki, insan səadət üçün yaranmışdır...

Araba yerindən tərpendi, ancaq yolun axırına çatmamış fenomen yenə geriye döndü, başı ilə göydə uçan bir quşu göstərərək, uzaqdan-uzağa çıxırdı:

– Səadət üçün yaranıb. Səadət üçün yaranıb, quşlar uçmaq üçün yarandığı kimi.

Araba bir döngəni burulub gözdən itdi. Biz əvvəlki yerimizdə dayanıb, talvar payalarının arasından boş dalana baxdıq. Göydəki quşa baxdıq: günəşin qızıl şüalarından don geymiş o quş mavi səmanın gen qucağında qanad çalaraq süzdükə süzür, uçduqca uçurdu...

Sonra biz öz guşəmizə qayıtdıq. Tilovları çəlləyin qoxumuş suyuna atıb öz gümüş balığımızı həmişəki kimi səssiz–səmirsiz gözləmək istədik... Lakin bu məşğələ indi bizə heç ləzzət vermədi. Çəlləkdən pis qoxu gəlirdi, onun sehrli dərinliyi bütün sirlərini itirmişdi, günəşin bir növ darıxdırıcı görünən şüaları altında zibil qalağı, elə bil ayrı-ayrı hissələrə bölünüb əvvəlki zənginlikdən məhrum olmuşdu, fayton oturacağı da indi köhnə və gərəksiz tullantıya çevrilmişdi...

Gecə hər ikimiz pis yatdıq, çıxırdıq, səbəbsiz yerə ağladıq. Ancaq səhv eləyirəm, buna səbəb vardı: hər dəfə mürgüləyəndə biz fenomenin sifətini görürdük, gözlərini görürdük, gah sərt və kinayəli, gah ağrı və əzabla dolu gözlər...

Anam ayağa durub hər ikimizə xaç çevirir, ürəyimizə tikan kimi sancılmış ilk həyat ziddiyyətindən sanki bizi hiş eləməyə çalışırdı.

ZƏRURƏT

(Şərq nağılı)

I

Bir dəfə üç xeyrixah qoca – Ulayya, Darnu və Purana karvan-saranın heyətində oturduqları vaxt racə Liçavinin oğlu gənc Kassapa onlara yanaşdı, bir söz demədən torpaq qalağının üstə öyləşdi. Onun yanaqları solğun idi, məyus gözləri gənclik nurunu itirmişdi.

Qocalar bir-birinin üzünə baxdılar; rəhmdil Ulayya dedi:

– Bura bax, Kassapa, gəl sən xeyrini istəyən bu qocalara aç de görək nə vaxtdan bəri ürəyini didən nədir. Beşik vaxtından tale sənə əzizləyir, amma sən atanın son qullarından olan və eşik ağasının əlinin zərbini dünən dadmış yazıq Cevaka kimi məyus-məyus baxırsan.

Tündxasiyyət Darnu dedi:

– Yazıq Cevaka kürəyinin yaralarını bizə göstərdi.

Xeyrixah Purana isə əlavə etdi:

– Biz də istəyirdik ki, sənə diqqətini...

Ancaq Kassapa onun sözünü kəsdi. Cəld yerindən qalxdı və qabaqlar onda sezilməyən bir səbirsizliklə dedi:

– Bu məzəmmətlərinizi kəsin, mərhəmətli qocalar! Yəqin ələ düşünürsünüz ki, mən qul Cevakanın kürəyindəki hər yaraya cavab verməliyəm. Mən hələ öz şəxsi hərəkətlərimə də cavabdeh olduğuma inanmıram.

Qocalar yenə bir-birinin üzünə baxdılar və Ulayya dedi:

– Davam ələ, oğlum, əgər ürəyini istəyirsən.

Cavan oğlan acı qəhqəhələrlə onun sözünü kəsdi:

– Ürəyini istəyirsən? İş də ələ burasındadır ki, bilmirəm ürəyimi bir şey istəyir, yoxsa yox. Həm də mənim istədiyimi mənimmi kefim çəkir, yoxsa mənim əvəzimə bir başqası istəyir?

O susdu. Araya sükut çökdü, tək-cə külək ağacın başını tərpedirdi, bir yarpaq qopub Purananın ayaqlarının yanına düşdü. Kassapa düşən yarpağı məyus baxışlarla izlədiyi vaxt günəşin istisindən qızmış

qayadan bir daş qopdu və aşağı, çayın sahilinə – böyük bir kərtənkələnin özünü günə verdiyi yerə tərəf diyirləndi... Kərtənkələ hər gün bu vaxt sürünüb bu yerə çıxır, qabaq ayaqları üstə qalxıb, domba gözlərini yumur, ələ bil ki, qocaların ağıllı söhbətlərinə qulaq asırdı. Adama ələ gəlirdi ki, bu yaşıl bədəndə müdrik bir brəhmənin ruhu gizlənib. Bu dəfə diyirlənən daş həmin ruhu yeni metamorfoza üçün yaşıl bədəndən xilas etdi.

Kassapanın sifətində acı bir kinayə sezildi.

O dedi:

– Mərhəmətli qocalar, buyurun yarpaqdan soruşun görək, budaqdan qopmaq istəyirdimi, yaxud o daşdan soruşun görək, öz istəyi iləmi qayadan qopdu, ya o kərtənkələdən soruşun görək daş altında qalmağı kefi çəkirdimi? Vaxt yetişdi, yarpaq düşdü, kərtənkələ sizin söhbətlərinizi daha eşitmir. Bizim bildiklərimiz də bunlardır, başqa cür ola bilməzdi də. Yoxsa deyəcəksiniz ki, bu mütləq başqa cür də ola bilərdi?

Qocalar dedilər:

– Ola bilməzdi. Nə olursa, hadisələrlə əlaqədar olmalıdır.

– Siz dediniz. Deməli, Cevakanın belindəki yaralar da hadisələrlə əlaqədar olmalı idi və o yaraların hər biri haqqında zərurət kitabında yazılıb. Siz də istəyirsiniz ki, həyatın ümumi kötiyündə o daş kimi, o kərtənkələ kimi, o yarpaq kimi, bu çayda gizli bir qüvvə ilə mənədən mənəbə qədər axıdılan o cüzi şınaq kimi olan mən... Siz istəyirsiniz ki, mənim özümü də aparıb gedən axının gücü ilə mübarizə eleyim...

O, qana bulaşmış daşı ayağı ilə itələyib suya saldı və yenə də qocalarla yanaşı, torpaq yığını üstündə öyləşdi. Kassapanın gözlərinə yenə kədər çökdü.

Qoca Darnu susmuşdu, qoca Purana başını silkələdi, tək-cə şux Ulayya gülümsədi və dedi:

– Kassapa, zərurət kitabında, yəqin ki, onu da yazıblar ki, indi qabağında gördüyün qocaların, Darnu və Purananın bir vaxt başlarına gəlmiş əhvalatı mən sənə danışım... Və həmin kitabçada yazıblar ki, bu əhvalatı sən dinləyəsen.

O öz yoldaşları haqqında aşağıdakı qərribə əhvalatı danışdı, yoldaşları isə heç bir şeyi təsdiq və inkar etmədən təbəssümlə dinlədilər.

O deyirdi:

Şanagüllərin çiçəkləndiyi və müqəddəs çayın axdığı ölkədə Darnu və Puranadan müdrik brəhmən yox idi. Heç kəs şastranı¹ onlar qədər öyrənməmişdi və heç kəs qədim müdrik vedlərin² dərinliyinə onlar qədər varmamışdı. Onlar ömür-gün sürüb yaşa doldular, saçları qar kimi ağardı, lakin hər ikisi hələ də özlərindən narazı idilər. İllər keçirdi, qəbir gün-gündən yaxınlaşırdı, həqiqət isə elə bil, daha uzaqlara qaçırdı.

Onlar qəbri özlərindən uzaqlaşdırmağın mümkün olmadığını duyub, qərara aldılar ki, həqiqəti özlərinə yaxınlaşdırsınlar. Seyyah paltarını əvvəlcə Darnu geyindi, kəmərinə su ilə dolu bir cürdək³ bağladı və əlinə ağac alıb, yola rəva oldu. İki il sərgərdan gəzəndən sonra o, uca bir dağın ətəyinə gəlib çıxdı, dağın buludlar məskəni olan uca gədiyində xaraba bir məbəd gördü. Yoldan azca aralı, çəmənlilikdə, çobanlar qoyun otarırdı. Darnu çobanlardan soruşdu: bu nə məbəd olub, kimlər və hansı Allaha burada qurban verirlərmiş?

Çobanlar həm dağa, həm də sual eləyən Darnuya baxa-baxa qaldılar, bilmədilər ki, səyyaha nə cavab versinlər. Nəhayət, dilləndilər:

– Biz vadi əhliyyik, bilmirik sənə nə cavab verək. Amma bizdə Anuruca adlı bir çoban var, keçmişdə bu dağlarda qoyun otarıb. Bəlkə o bilir.

Onlar qoca çobanı çağırdılar. O dedi:

– Mən də düzünü deyə bilmərəm kimlər, nə zaman və hansı allaha burada qurban verirlərmiş. Ancaq atam babamdan eşitdiyini mənə danışırıd, guya atamın babası deyirmiş ki, nə zamansa bu dağların döşündə ağıllı insanlar yaşayırmış, məbəd tikiləndən sonra onların hamısı tələf olub gedir. Allahın adı isə “Zərurət” imiş.

Darnu cəld soruşdu:

– Zərurət? Bəs, mehriban ata, bilmirsən ki, o allah nə şəkildə imiş və hal-hazırda həmin məbədə yaşayırmı?

Qoca çoban dedi:

– Biz sadə adamlarıq və sizin bu ağıllı suallarımıza cavab vermək bizim üçün çətindir. Gəncliyimdə – bu lap keçmişin söhbətidir –

mən o yamaclarda qoyun otarırdım. O zaman həmin məbədə qara parlaq daşdan bir büt var idi. Hər dəfə, tufana düşəndə – bu dərələrdə dəhşətli tufanlar olur – sürümü məbədə doldururdum. Bəzən dağın ətəyində yaşayan qonşularımızın qoyunlarını otaran qız Anqapali də əsə-əsə və qorxmuş halda özünü ora salardı. Mən onu qucağımda isidərdim, Allah da qərribə bir təbəssümlə bizə baxardı. Amma o bizə heç vaxt pislik eləməzdi, bəlkə də, ona görə ki, Anqapali hər dəfə onu gül-çiçəklə bəzəyirdi. Amma deyirlər...

Birdən qoca çoban şübhə ilə Darnuya baxdı, hekayətinin dalını söyləməkdən çəkinərək sözünü kəsdi.

Müdrik Darnu xahiş etdi:

– Nə deyirlər axı? Danış, xeyirxah adam, axıracan danış.

– Deyirlər, guya o Allahın perəstişkarlarının hamısı ölməyib... onların bəziləri dərbəder düşüblər... İndi hər dəfə, doğrudur, az-az hallarda onlar buraya gəlirlər, sən kimi məbədə gedən yolu soruşurlar və oraya, qoca bütədən nəşə soruşmağa gedirlər. Belələrini o, daşa döndərir. Qocalar məbədə adama oxşayan, üstü möhkəmcə küsküt otu və başqa sarmaşığı bitkiləri ilə örtülmüş daş sütunlar – heykəllər görüblərmiş. Bəzilərini üstündə quşlar yuva salırdı. Sonra onlar yavaş-yavaş ovxalanıb külə dönürdülər.

Bu söhbətdən sonra Darnu dərin xəyala daldı. Düşündü ki, məqsədime elə indi yaxın deyiləmmi? Axı məlumdur ki, “kim kor kimi görmürsə, kar kimi eşitmirsə, ağac kimi duyğusuz və hərəkətsizdirsə, bil ki, o, rahətə və idraka nail olub”.

O, çobana müraciət etdi:

– Dost, məbədin yolunu mənə göstər.

Çoban onun xahişini yerinə yetirdi və Darnu ot basmış cığırla yeyin-yeyin yuxarı qalxanda, onun arxasınca xeyli baxdı, nəhayət, cavan yoldaşlarına müraciətlə dedi:

– Əgər o indicə qoca bütün qurbanı olmasa, siz mənim adımla qoca çoban yox, sühəmə quzu qoyun. Əgər o köhnə məbədə bir daş da artmasa, mənə öküz eləyib boynuma boyunduruq salın, eşşək eləyib belimə palan qoyun!..

Çobanlar ehtiramla qocanı dinləyib, sonra otlara dağılıdılar. Vadidə yenə də sürülər otlamağa başladı, əkinçilər kotan dalınca getdilər, gün çıxdı, qaralıq çökdü, adamlar öz işləri ilə məşğul oldular və bir daha müdrik Darnu haqqında düşünmədilər. Az bir

¹ Hindistanda müqəddəs kitab

² Hindistanda qədim müqəddəs kitablar

³ Gildən, saxsıdan, şüşədən v.s. materialdan qayrılan darboğazlı su qabı

vaxtdan sonra yenə dağın ətəyində başqa bir səyyah durub məbədi soruşurdu. Çobanın göstərişi ilə o, sevinə-sevinə dağa dırmaşan vaxt, qoca çoban başını bulayıb dedi:

– Bax, bu da o birisi.

Bu səyyah isə müdrik Darnunun izi ilə gələn Purana idi. O öz-özünə düşünürdü:

– Qoy deməsinlər ki, Purananın tapa bilmədiyi həqiqəti Darnu tapdı.

III

Darnu dağa qalxdı.

Yol çətin idi. Görünür, ot basmış cığırlara bəni-insan ayağı az-az deyirdi, lakin Darnu bütün çətinliklərin öhdəsindən gəldi və nəhayət, o məbədin sökülüb dağılmaqda olan qapısına çatdı, qapının üstündə qədim bir yazı vardı: “Mən, bütün hərəkətlərin hakimi Zərurətəm...” Məbədin divarlarında sürtülüb pozulmuş rəqəmlər və sirli hesablamalardan başqa bir heykəl və ya naxış yox idi...

Darnu ibadətgaha girdi. Divarlardan xarabalıq və ölüm qoxusu gəlirdi. Ancaq əsrlər boyu divarların sökülərini sükuta qərq etmiş xarabalıq özü də, elə bil, donub qalmışdı. Divarların birində böyük bir oyuk vardı; səcdəgaha bir neçə pillə qalxırdı, qara parlaq daşdan yonulmuş büt oradan xarabalığa baxıb qərribə bir təbəssümlə gülümsünürdü. Aşağıda öz pıçılısı ilə sükutu pozan çay axırdı; kökləri həmin çaya işləmiş bir neçə palma məbəd damının söküyündən görünən səmaya ucalırdı...

Darnu qeyri-iradi buraya valeh oldu və qərara aldı ki, zəhmli xaraba məbədi sükuta qərq etmiş bu sirli bütə dua etsin. Çayın serin suyundan bir az götürdü, qoca əncir ağacından tökülmiş meyvələrdən bir neçəsini qaldırıb, baxış kitabında göstərilmiş əsaslara isnad edərək, hazırlıq görməyə başladı. Hər şeydən əvvəl o, dizlərini büküb bütün qabağında aşağı çökdü, onun surətini beynində həkk etməyə çalışaraq, xeyli müddət bütə tamaşa elədi. Sonra qarnını açıb baxışlarını bir zaman onun göbəyini ana betni ilə birləşdirən bir yerə zillədi. Məhz məlumdur ki, dərk olunan şeylərin hamısı varlıq və yoxluq arasında yerləşir və buradan da baxış vəhyləri meydana çıxmalıdır.

Birinci günün qürubu və ikinci günün səhəri Darnu bu vəziyyətdə qaldı. Sonra günortanın qızmarı bir neçə dəfə axşam səriniyi ilə əvəz olundu və gecənin kölgələri öz yerini günəşin işığına verdi – Darnu isə hərdən bir cürdəyini çaya uzada-uzada və yaxud huşsuz halda tökülmiş meyvələri yığa-yığa, hələ də bu vəziyyətdə qalmışdı. Onun gözləri zəiflədi və bu yerdəcə donub qaldı, bədən üzvləri şişdi. Əvvəlcə o, süstlükdən narahatlıq və ağrı hiss elədi. Sonra isə bu hissələr huşsuzluğun dərinliklərində qeyb oldu, onun donuq baxışları qarşısında isə başqa bir aləm, seyretmə aləmi öz qərribə surətlərini və rüyaları açıb-töküşdürməyə başladı. Bunların isə artıq seyretmə aləmində olan Darnuya heç bir dəxli yox idi. Onlar təmənnəsiz, azad və heç bir şeydən asılı olmayan surətlər və rüyalar idi, deməli, həqiqət üzə çıxmağa başlayırdı.

Beləliklə, nə qədər vaxt keçdiyini demək çətindir. Cürdəkdəki su qurudu, palmarın yarpaqları yavaş-yavaş tərpendi, seyrelən əncirlər qopub Darnunun qabağına töküldü, o isə əncirlərə əlini də vurmurdu. Susuzluqdan və aclıqdan demək olar ki, azad idi. İndi ona nə günortanın günəşi, nə də axşamın səriniyi təsir edirdi. Nəhayət, o, gündüzlə gecəni də ayırd edə bilmədi.

Bu zaman Darnunun daxilində çoxdan gözlənen vəhy vəqə oldu. Onun qarnında yaşıl bambuk ağacı bitdi, adi qamışlar kimi düyünləndi. Ağac böyüdü, yenə də buğum əmələ gəldi, ağac yüksəldikcə buğumlar artdı, Darnunun yaşına uyğun olaraq, əlliye çatdı. Bambukun başında yarpaqlar və rənglərin əvəzinə səcdəgahdakı bütə oxşar bir şey yarandı, o, kin-küdürlə Darnuya baxdı və nəhayət, dedi:

– Yazıq Darnu. Bu əziyyətlə nə üçün bura gəldin? Sənə nə lazımdır, ay yazıq?

Darnu dedi:

– Mən həqiqəti axtarıram.

– Onda mənə bax, mən sənə axtardığımı. Amma baxışlarından görürəm ki, sənənin mənədən zəhlən qaçır.

Darnu dedi:

– Dediğini başa düşmürəm.

– Qulaq as, Darnu. Sən əlli buğum görürsən.

Darnu dedi:

– Əlli buğum mənəmə yaşımıdır.

– Mən bu buğumların üstündə ona görə oturmuşam ki, mən bütün hərəkətlərin hakimi Zərurətəm. Bütün məxluqlar, bütün yarpaqlar, bütün yaşayanlar – zəifdirlər, gücsüzdürlər, mütidirlər; onlar Zərurətin təsiri altında öz varlıqlarının axır məqsədinə çatırlar, o da ki ölümdür. Beşik vaxtından bu ana kimi sənin ömrünün bütün buğumlarını mən idarə etmişəm. Sən bütün ömrün boyu heç nə etməmişən: nə yaxşılıq, nə yamanlıq... Sən nə yazığın gələndə dilənçiyə pay vermişən, nə üreyin hiddətlə dolanda bir kəsi vurmusan... Sən nə monastır bağında bir gül əkmisən, nə də meşədən bir ağac kəsmişən... sən nə bir heyvan yemişən, nə sənin öz qanını soran bir miğməyə öldürmüşən... Sən mənim göstərdiklərimdən başqa heç bir hərəkət etməmişən. Ona görə ki, mən Zərurətəm... Sən öz hərəkətlərinlə fəxr eləyirdin, yaxud günahlarına görə dərin peşmançılıq çəkirdin. Sən üreyin məhəbbətdən və ya nifrətdən əsım-əsim əsirdi, mənə sənə gülürdüm, ona görə ki, mən Zərurətəm, hər şeyi də qabaqcadan yazmışdım. Sən meydana çıxıb, özün kimi səfəhlərə nəyi etməli, nəyi etməməli olduqlarını öyrəyəndə mən kənardan baxıb sənə gülür və öz-özümə deyirdim: indi Darnu sadədil səfəhlərə öz müdrikiyindən danışacaq, bu günahkarlara öz müqəddəsliyindən deyəcək. Ona görə yox ki, Darnu müdrik və müqəddəsdir, ona görə ki, mən Zərurətəm, mən axınam, Darnu axının axıtdığı yarpaqdır. Yazıq Darnu, elə bilirdin səni buraya həqiqət axtarışı gətirib çıxarıb... Bu divarlarda mənim, hesabların içində sən bu qapıdan girəcəyən gün və saat da yazılıb. Ona görə ki, mən Zərurətəm... Yazıq Darnu!

Darnu nifrətlə dedi:

– Mənim səndən zəhləm gedir.

– Bilirəm. Ona görə ki, sən özünü azad hesab edirdin, mən isə sənə hərəkətlərinin hakimi Zərurətəm.

Darnu hirsələndi, qamışın əlli buğumunun əllisini də tutub qırdı və kənara atdı:

– Mən öz ömrümün əlli buğumunun əllisini də belə eləyirəm, ona görə ki, əlli ilin əllisini də mən Zərurətin əlində oynucaq olmuşam. İndi mən azad oluram, ona görə ki, Zərurəti tanıdım və onun boyunduruğunu boynumdan atmaq istəyirəm.

Lakin Darnunun gözlərinə qaranlıq çökdüyündən onun üçün görünməz olan Zərurət qəhqəhə çəkdi və dedi:

– Yox, Darnu, sən mənimsən, ona görə ki, mən Zərurətəm.

Darnu gözlərini güclə açdı və hiss etdi ki, ayaqları şişib, həm də ağrıyır. O, qalxmaq istədi, ancaq o saat da aşağı oturdu. Ona görə ki, məbəddəki yazıların mənası artıq onun üçün aydın idi, divardakı hesabların da mənası aydın olurdu. O, bədən üzvlərini düzəltmək istəyəndə baxıb gördü ki, arzusu da divarda yazılıb.

– Hə, nə olub, yazıq Darnu, qalx, axı sən bütün üzvlərin şişib. Özün görürsən: saysız-hesabsız qardaşlarından 999998-i belədir. Bu – zərurətdir.

Darnu dilxor halda indi ona daha çox əziyyət verən əvvəlki vəziyyətində qaldı. Ancaq öz-özünə dedi: “Mən o saysız-hesabsız adamlar içində Zərurətə tabe olmayanlardan biri olacağam, ona görə ki, mən azadam”.

Bu zaman günəş günorta yerinə qalxdı, məbəd damının sökülərindən içəri düşüb Darnunun açıq bədənini yandıрмаğa başladı. Darnu əlini cürdəyə uzatdı.

Ancaq o saat gördü ki, divarda 999998 sayında bu da yazılıb. Zərurət dedi:

– Yazıq Darnu, su içmək sən üçün zəruridir.

Darnu:

– İçməyəcəyəm, ona görə ki, mən azadam – deyərək əlini geri çəkdi.

Məbədin küncündə kimsə qəhqəhə çəkdi, bu zaman əncir ağacının meyvələrindən biri ağırlaşdı və lap Darnunun qabağına düşdü. O saat da divardakı sayın bir rəqəmi dəyişdi... Darnu anladı ki, bu onun daxili azadlığına Zərurətin yeni hücumudur. O dedi:

– Yeməyəcəyəm, ona görə ki, mən azadam.

Məbədin dərinliyində kimsə yenə qəhqəhə çəkdi, çayın şırıltısında bir səs eşidildi:

– Yazıq Darnu!

Darnu lap hiddələndi. O, tərpenmədən, hərdən bir budaqlardan tökülən meyvələrə baxmadan, çayın cazibədar şırıltısına qulaq asmadan hey öz-özünə deyirdi: mən azadam, azadam, azadam! O, azadlığın xilafına tökülən meyvələr ağzına düşməsin deyərək dodaqlarını yumub, dişlərini bərk-bərk sıxdı.

O, acliqdan və susuzluqdan azad olub, öz daxili azadlığına inamını dünyanın hər tərəfinə yaymağa çalışmış kimi xeyli müddət bu

vəziyyətdə qaldı. O, arıqladı, quruyub ağaca döndü, zaman və məkan ölçüsünü itirdi, gecəni gündüzdən ayıra bilmədi, elə hey öz-özünə dedi ki, o azaddır. Bir neçə vaxtdan sonra onun hərəkətsizliyinə adət cləmiş quşlar uçub gəlib üstünə qondular, sonra bir cüt vəhşi qumru azad Darnunun çalmasında yuva salıb qorxusuz-hürküsz bala çıxartdılar. Əvvəlcə qumruların qurultusu, sonra balalarının civiltisi Darnunun beyninə işləyəndə o öz-özünə dedi: "Səfeh quşlar. Onlar ona görə belə edirlər ki, azad deyillər. Zərurətin qanunlarına tabedirlər". Hətta onun çiyinləri quş zılı ilə örtüləndə belə, Darnu öz-özünə deyirdi: "Səfehlər! Onlar bunu ona görə eləyirlər ki, azad deyillər".

Özünü isə ən yüksək dərəcədə azad, hətta allahlara yaxın hesab eləyirdi.

Aşağıdan, torpaqdan sürünən bitkilər qalxdı və onun hərəkətsiz üzvlərinə sarınmağa başladılar.

IV

Darnu tək birçə dəfə azacıq özünə gəldi və qəlbinin dərinliklərində yüngül bir heyrət hiss etdi.

Bu heyrətə Purananın gəlişi səbəb olmuşdu.

Purana, eynən Darnu kimi məbədə yaxınlaşanda, qapının üstündəki yazını oxudu və içəri girən kimi divarlardakı yazılara baxmağa başladı. Purana öz tünd xasiyyətli yoldaşına çox az oxşayırdı. O, xeyrixah və girdəşifət idi. Onun xoşagəlimli dəyirmi qamı var idi. Gözləri parıldayırdı, dodaqları gülümsünürdü. O, Darnu kimi öz müdrikiyində höcət deyildi və azadlıqdan çox rahatlıq axtarırdı.

Məbədi gəzəndən sonra o, taxçaya yaxınlaşdı, allaha baş əydi və çayı, əncir ağacını görəni kimi dedi:

– Bu da xoş təbəssümlü allah, bu da şirin sulu çay, bu da əncir ağacı. Xoş seyr üçün insana daha nə lazımdır? Bu da Darnu. O, artıq dərəcədə xoşbəxtkdir ki, üstündə quşlar özlərinə yuva qurublar.

Müdrük yoldaşı çox sevincək görünməsə də, Purana həzlə ona baxıb öz-özünə dedi: "Şübhəsiz o, bəxtiyardır; ancaq o həmişə seyrətmənin ən tünd üsullarına əl atırdı. Mən isə bəxtiyarlığın ən yüksək

dərəcəsindən nəfəsini çəkəcəyəm və ümidvaram ki, geri qayıdan baş həmyerlilərimə aşağı pillələrdə gördüklərimi danışacağam".

Doyunca su içib dadlı meyvələrdən yeyib həzz aldıqdan sonra o, Darnunun yaxınlığında rahatca əyləşdi və qaydalara əsasən, seyrətmə üsullarına başladı, daha doğrusu, qarnını açdı və gözələrini birinci müdrikin baxdığı yerə zillədi.

Bu vəziyyətdə Darnuya nisbətən vaxt yavaş-yavaş keçirdi, ona görə ki, Purana tez-tez su içmək və dadlı meyvələrdən yemək üçün seyrətməni dayandırır. Nəhayət, ikinci müdrikin də qarnında bambuk ağacı bitdi, onda da Purananın ömrünün illərinə uyğun olaraq əlli buğum yarandı. Yenə də Zərurət ağacın başında əyləşdi, ancaq Puranaya yarım varlığın dumanında elə gəldi ki, Zərurət xoş bir təbəssümlə gülümsəyir, Purana da ona eyni təbəssümlə gülümsədi və soruşdu:

– Ey mehriban allah, sən kimsən?

– Mən sənin ömrünün əlli buğumunun əllisini də idarə eləyən Zərurətem... Sən in elədiklərinin heç birini sən eləməmişən, mən eləmişəm, çünki sən axının apardığı yarpaqdan başqa bir şey deyilsən, mən isə bütün hərəkətlərin hakimiyəm.

Purana dedi:

– İltifətli olasan, görürəm, sən in yanına əbəs yerə gəlməmişəm. Gələcək üçün öz işini davam etdir, həm məndən ötrü, həm də özündən ötrü, mən isə səni müşahidə edəcəyəm.

O, dodaqlarında bəxtiyar bir təbəssüm, mürğüleməyə başladı. Vaxtdan-vaxta cürdəyini suya uzadıb və qabağına meyvələrdən yığa-yığa öz xoş seyrini beləcə davam etdirdi. Seyrətmə mürğüsü ona güc gəldiyindən Purana bunları getdikcə daha həvəssiz eləyirdi, yaxındakı meyvələri yeyib qurtarmışdı, ağacdan dərmək üçün isə qüvvə lazım idi.

Nəhayət, bir dəfə o öz-özünə dedi: "Mən həqiqətdən uzaq düşmüş fani bir adamam, ona görə də mənasız qayğılara dalıram. Səcdəgah da öz vəhyələrini elə buna görə də gecikdirmirmi? Budur, gözümün qabağında ağacda dəymiş meyvə var, mənim mədəm isə boşdur... Zərurət qanununda deyilir ki, ac mədə və dəymiş meyvə olan yerdə axırının mədəyə girməsi zəruridir... Beləliklə, ey xeyrixah Zərurət, mən özümü sənə tabe edəyəm... Ən ülvü bəxtiyarlıq da elə bu deyilmidi?"

O da Darnu kimi seyrçiliyə başladı və Zərurət özünü göstərənə kimi gözlədi. Zərurətin işini xeyli asanlaşdırmaq üçün ağzını öncir ağacına sarı açdı...

O, bir gün gözlədi, iki gün gözlədi, üç gün gözlədi. Yavaş-yavaş üzündəki təbəssüm dondu, bədəni arıqladı, qarnının girdəliyi itdi, dərisinin altındakı piy əridi, vətərləri görünməyə başladı. Nəhayət, meyvənin dərmək vaxtı çatanda və düşüb Purananın burnuna dəyəndə Purana artıq nə onun düşdüyünü bildi, nə də onun zərbəsini hiss elədi. Başqa bir cüt qumru da onun çalmasında yuva qurdu, tezliklə yuvadan balalar cikkildədi. Purananın çiyinləri quş zılı ilə örtüldü. Pöhrələr artıq onun da üstünü örtəndə Purananı, Zərurətə təslim olan xeyirxah müdriki, öz yoldaşlarından – Zərurətlə mübarizə eləyən fani müdrikdən, ayırd etmək çətindi.

Məbədə sükut çökdü, parlaq büt bu sükut içində müdriklərin ikisinə də müəmmalı və qərribə bir təbəssümlə baxdı.

Meyvələr ağacdan qopub düşürdü, çay şırıltı ilə axır, ağ buludlar yuxarıdan məbədin içinə baxa-baxa göy səmada üzüb gedirdi, müdriklər isə həyatdan təcrid olunmuş halda qalmışdılar – biri Zərurəti inkar bəxtiyarlığında, o biri isə tabelik bəxtiyarlığında...

V

Əbedi gecə qara qanadlarını artıq hər ikisinin üstünə gərmişdi və yaşayanlardan heç kəs bilməzdi ki, bu müdriklər qamışın əlli buğumu üstündə hansı həqiqəti görmüşlər... Ancaq müdrik Darnunun əqlinin toranlığında işıqlanan sonuncu şəfəq sönməzdən əvvəl o yenə də əvvəlki səsi eşitdi; çökən qaranlıqda Zərurət gülürdü; onun bu sakit və səssiz qəhqəhəsi Darnuya ölüm xəbəri verirdi... Amansız səcdəgah deyirdi:

– Yazıq Darnu, bədbəxt müdrik! Sən mənim əlimdən qaçmaq istəyirdin, ümid edirdin ki, mənim boyunduruğumu atarsan və hərəkətsiz bir kötüyə dönüb daxili azadlığın əqlini satın almaq istəyirdin....

Höcət müdrik xəyalən dedi: “Bəli, mən azadam! Sənin saysız-hesabsız nöqərlərindən təkəcə mən Zərurətin dediklərini etmərəm...”

– Bura bax bir, yazıq Darnu...

Bu zaman qəfləten onun daxili aləmində məbədin divarlarında olan bütün yazıların və hesabların mənası aydın oldu. Rəqəmlər sakit-sakit dəyişirdilər, artır və yaxud öz-özlərinə azalırdılar, rəqəmlərdən biri Darnunun diqqətini daha çox cəlb etdi. Bu rəqəm 999998 idi... Darnu rəqəmə baxdığı vaxt bu uzun-uzadı yekun sakit-sakit dəyişməyə başladı. Darnu daxilən diksindi, Zərurət isə qəhqəhə çəkdi.

– İndi başa düşdün, Darnu? Mənim yüz min nöqərlərimdən biri həmişə sənin kimi höcət, biri isə Purana kimi tənbel olur... Siz ikiniz də bura gəldiniz... Salam, mənim hesabımı başa çatdıran müdriklər...

Bu zaman Darnunun dumanlı gözlərindən iki damla yaş axdı, qurumuş yanaqlarından süzülüb uzun ömürlü müdrikiyyənin ağacından düşən iki dəymiş meyvə kimi torpağa düşdü.

Məbədin divarları arxasında hər şey əvvəlki qaydasında idi. Günəş parlayır, külək əsir, insanlar vadilərdə və qayğıları ilə məşğul olur, göylərdə buludlar çoxalır. Dağlarda tufan qopurdu...

Keçmiş vaxtlarda olduğu kimi, yenə də qonşu yamacın çobanı öz sürüsünü məbədə sarı qovdu, bir tərəfdən də cavan çoban qız öz sürüsünü gətirdi. Onlar çayın və taxçanın yanında görüşdülər, qərribə təbəssümlü səcdəgah onlara baxırdı və hələ nə qədər ki, tufan davam edirdi, onlar qucaqlaşdılar və eynən bu vəziyyətdə 999999 cüt səfəhin qurulduğu kimi quruldaşdılar. Əgər müdrik Darnu onları görə və eşidə bilsəydi yaqın ki, öz müdriklik təköbbürü ilə deyərdi:

– Səfəhlər, onlar bunu özləri üçün deyil, Zərurətin xeyrinə eləyirlər.

Bir azdan tufan kəsdi, günəşin şəfəqləri yağışdan islanmış otların üstündə şölələndi, qaranlıq məbədi işığa qərç etdi.

Çoban qız dedi:

– Ora bax, iki təzə heykəl, onlar əvvəl yox idi.

Çoban dedi:

– Sus, qocalar deyirlər ki, onlar bu qədim səcdəgaha sitayiş edənlərdir. Bir də ki, onlar heç vaxt yamanlıq etmirlər. Sən bunlarla burada qal, mən gedim sənin itən qoyunlarını axtarım.

Çoban getdi, qız isə məbəddə bütülməli bu iki müdrikin yanında qaldı. O, qorxusundan, sinəsi hələ də məhəbbət və məftunluqla dolu olduğundan bir yerdə oturub qala bilməzdi, odur ki, məbəddə gəzinir və

ucadan sevinc və məhəbbət mahnıları oxuyurdu. Tufan tamam kəsəndən və qara buludlar sıra dağların arxasında gizləndəndən sonra o bir dəstə gül-çiçək toplayıb bütü bəzədi. Bütün xoşagəlməz təbessümünü gizlətmək üçün dağ qozundan meyvəli bir budaq qoparıb onun ağzını örtüdü.

Sonra qız bütə baxıb qəhqəhə çəkdi.

O buna qane olmadı. Gül-çiçəklə müdrikləri də bəzəmək istədi. Xeyirxah Purananın başında içi qumru balaları ilə dolu yuva olduğundan, qız, başındakı yuva artıq boş qalmış Darnunun çalmasında, saçlarında, çiyinlərində olan zibilləri təmizlədi, onun üzünü çeşmə suyu ilə yudu. Qıza elə gəldi ki, bunların hamısını allahlar onun xoşbəxtliyinə himayədar olduqlarına görə eləyir. Onu bu da qane etmədi, aşağı əyildi, birdən Nirvanın kənarında dayanmış bəxtiyar Darnu öz quru dodaqlarında səfeh qadının öpüşünü duydu....

Bir azdan çoban itmiş qoyunu tapıb gətirdi və hər ikisi şən mahnı oxuya-oxuya çıxıb getdilər.

VI

Bu zaman Darnunun beynindəki az qala sönməkdə olan qığılcım yenidən alışdı, daha qüvvətlə yanmağa başladı. Hər şeydən əvvəl, adamların hamısı yuxuya getmiş evdə olduğu kimi, onun da ağına bir fikir gəldi, bu fikir qaranlıqda çırpınmağa başladı. Müdrik Darnu bir saata qədər fikirləşdi, düşünüb tapdığı sözlər bunlar oldu:

– Onlar zərurətə tabe olurdular...

Bir saat sonra isə dedi:

– Amma axır-axırda mən özüm də tabe oldum.

Üçüncü saat ağına başqa bir fikir gəldi:

– Meyvə yığanda mən Zərurətin qanunlarını yerinə yetirirdim.

Dördüncü saatda:

– İmtina edəndə də mən ona qulaq asıram.

Beşinci saatda:

– Onlar səfehdirler, yaşayırlar, sevirler, müdrik Purana ilə mənə ölürük.

Altıncı saatda:

– Bu, bəlkə də zəruridir, ancaq mənası yoxdur.

Bundan sonra ayılmış fikir tamamilə gümrahlaşdı, qalan başqa fikirləri də oyatmağa başladı.

Müdrik Darnu ürəyində dedi: “Parnu ilə mən ölsək, bu zəruri olacaq, amma səfeh işdir. Mən özümü və yoldaşımı ölümün əlindən qurtara bilsəm, bu zəruri olacaq, həm də ağıllı tədbir olacaq. Deməli, özümü zəruri qoruyacağım. Bunun üçün iradə və güc lazımdır”.

O özündə hələ sönməmiş kiçik bir iradə qığılcımını tapdı. Bu qığılcımın gücünə ağırlaşmış göz qapaqlarını qaldıra bildi.

Gündüz işığı pəncərələri açıq evə dolurmuş kimi onun beyninə yeridi. Hər şeydən əvvəl onun nəzərində donmuş çöhrəsində iki damla gözyaşı olan yoldaşının hərəkətsiz bədənini canlandı. Öz uğursuz yoldaşına Darnunun yazığı gəldi, buna görə də onun iradəsi daha da gücləndi. İradə onun əllərinə işlədi, əlləri hərəkətə gəldi, daha sonra əllər ayaqlara kömək etdi. Bunların hamısına xeyli vaxt sərf olundu, düşünülüb tapılmasına sərf olunan vaxtdan da çox; səhəri gün Darnunun cürdəyi tezə su ilə dolu və Purananın dodaqlarına yaxın idi, deymiş meyvələr də, nəhayət, xeyirxah müdrikin düz ağzına tökülürdü.

Bu zaman Purananın çənəsi öz-özünə hərəkətə gəldi, o fikirləşdi: “Ey xeyirxah Zərurət, görürəm sən artıq öz dediklərinə əməl etməyə başlayırsan”.

Sonra o, səcdəgahın deyil, öz dostu Darnunun iltimas etdiyini görüb, bir az incidi və dedi:

– Səkkiz dağ zirvəsini, yeddi dənizi, günəşi, müqəddəs allahları, səni, məni, kainatı – hər şeyi Zərurət hərəkətə gətirir... Məni niyə oyatdın, Darnu? Mən artıq bəxtiyar rahatlığın qapısına yaxınlaşmışdım.

– Axı sən meyit kimi idin, Purana.

– Bil ki, kor kimi olub görməyənlər, kar kimi olub eşitməyənlər, ağac kimi olub hissiz və hərəkətsiz qalanlar rahatlığa çatıblar... Mənə bir az da su ver, Darnu...

– İç, Purana. Sənin üzündə yenə gözyaşı görürəm. Onu sənin gözlərdən rahatlığın bəxtiyarlığı sıxıb çıxarmayıb ki?

Bu söhbətdən sonra Darnu ilə Purana daha üç həftə ağızlarını su içməyə və yeməyə, bədən üzvlərini hərəkətə alışdırdılar. Gücləri bərpa olunana qədər bir-birinin istisinə qızına-qızına üç həftə məbəddə yaşadılar.

Dördüncü həftənin əvvəlində onlar xaraba məbədin kənarında dayanmışdılar. Aşağıda, ayaqlarının altında, dağların vadiyə qədər uzanıb gedən yamacı yaşıl bürünmüşdü... Vadinin uzaqlarında çayın əyriləri görünürdü, kəndlərin və şəhərlərin evləri ağarırdı, orada insanlar adi həyat sürürdülər, öz qaygıları, ehtirasları, məhəbbətləri, kin və qəzəbləri ilə məşğul idilər, orada sevinc dərdlə əvəz olunur, dərd yeni sevincə sağaldılırdı, orada insanlar həyatın yeni həy-küylü axını içində gözlərini göyə dikir, öz ulduzlarını axtarırdılar. Müdriklər qədim məbədin kənarında dayanıb, həyatın bu rəsmi seyr edirdilər.

Gözləri qamaşan Purana soruşdu:

– Haraya gedək, Darnu? Məbəd divarlarında bu haqda bir şey yazılmayıbmı?

Darnu dedi:

– Məbədi də, onun səcdəgahını da rahat qoy. Sağa getsək Zərurətin əmrini yerinə yetirmiş olarıq... Sola getsək yenə də Zərurətin əmrini yerinə yetirmiş olacağıq. Bəs sən başa düşmədinmi ki, bu səcdəgah bizim hər işimizi öz qanunu hesab eləyir. Zərurət sahib deyil, hərəkətlərimizin cansız hesabdarıdır. Hesabdar ancaq olmuşları qeyd eləyir. Olacaq iş isə yalnız bizim iradəmizlə olasıdır...

– Deməli...

– Deməli, Zərurətə imkan verək, o bildiyi kimi öz hesabı ilə məşğul olsun. Biz özümüz isə elə bir yol seçək ki, o bizi qardaşlarımızın yaşadığı yerə aparıb çıxarsın.

Müdriklərin hər ikisi sevincək yüksəklikdən vadiyə – insanların qayğı və məhəbbət, dərd içində ömür sürdükleri, qəhqəhə səsləri ucalan və göz yaşları tökülən yerə doğru endilər...

... Müdrik Darnu məzəmmətlə gülümsünərək əlavə etdi:

– Eh Kassapa, onlar həm də sizin eşik ağanızın qul Cevakanın kürəyinə yaralar vurduğu yerə endilər...

Gülürüz qoca Ulayya rəcə Liçavinin məyusluğa düşər olmuş gənc oğluna bunları danışdı... Darnu və Purana heç bir şeyi təsdiq və inkar etmədən gülümsünürdülər. Kassapa isə hekayəti dinləyib, fikirli-fikirli atası, qüdrətli rəcə Liçavinin evinə doğru yollandı.

1898

BİR AN

(Oçerk)

I

– Tufan olacaq, yoldaş.

– Bəli, kapral, güclü tufan olacaq. Mən şərq küləyinə yaxşı bələ-dəm. Dəniz gecə çox qorxulu olacaq.

– Dənizçilərimizi həzrəti Yusif saxlasın. Balıqçıların hamısı sahile çıxıblar...

– Amma bir baxın, odur, deyəsən, orada, bir yelkən gördüm.

– Yox əşi, o quş idi. Divarın dişləri arasında külək sənə bir şey eləyə bilməz... Salamət qal. Növbə iki saatdan sonra başlanır...

Kapral getdi, növbətçi hər tərəfdən dalğalarla əhatə olunmuş balaca istehkamda qaldı.

Doğrudan da tufan yaxınlaşırdı. Günəş batır, külək bərkiyir, qürub od tutub yanırdı, göydə alışan alovlardan asılı olaraq dənizin maviliyi daha da tündləşirdi. Ağ yallı dalğalar dənizin qaranlıq yerlərini doğrayırdı, bu zaman elə bil, uzun müddətli qəzəbdən sonra avazı olmuş okeanın sirli dərinliyi ətrafa boylanmağa çalışırdı.

Səmada da həyəcan vardı. Zolaq-zolaq uzun buludlar şərqdən cənuba uçurdular və tufan onları nəhəng bir sobanın içinə atırmış kimi, orada bir-birinin ardınca alışıb yanırdı.

Yaxınlaşan tufanın nəfəsi artıq ümməni bürümüşdü.

Qaranlıq suyun üzərində qorxmış quş qanadına bənzər bir yelkən görünürdü: gecikmiş balıqçı tufandan qorxub, görünür, uzaqda qalmış sahildən ümidini üzmüş və qayığını qalaya sarı yönəlmişdi.

Axşam toranlılığı və dumanında uzaq sahil görünmürdü. Dəniz dərinədən və uzun-uzadı hayqırır, dalğalar bir-birinin dalınca hələ də işıqlı olan üfüqə tərəf axırdı. Yelkən gah görünür, gah da yox olurdu. Qayıq güclü dalğalara sinə gərəkək yırğalana-yırğalana üzür və yavaş-yavaş adaya yaxınlaşırdı. Qala divarından ona baxan növbətçiyə elə

gəldi ki, toranlıqda dəniz sözləşib, bu yeganə gəmiciyi qəzəblə zil qaranlığa, ölümə, saysız-hesabsız dalğaların şappıltısına qorq etməyə can atır.

Qala divarında işıq parladı, daha sonra biri də, üçüncüsü də. Qayıq yox idi, lakin balıqçı ucu-bucağı görünməyən coşmuş okeanda bir neçə titrək qığılcım seçə bilirdi.

II

– Dayan! Gələn kimdir?

Gözetçi qayığı səslədi və onu nişan aldı.

Lakin dəniz bu hədədən daha qorxulu idi. Balıqçı sükanı buraxa bilməzdi, dalğalar bir andaca qayığı daşlara çırpardı... Həm də ki ispan tüfəngləri bir o qədər də sərtast atmır. Qayıq, üzən quş sayağı, ehmal-ehmal dalğanı gözləyir, onun üstünə qalxır və birdən çevrilib yelkənini salırdı... Dalğa onu irəli atdı, gil balaca buxtanın çınqıllığından sürüşdü.

Qayığın qorxulu hərəkətlərini rəhmdilliklə izləyən gözetçi yenə də ucadan qışqırdı:

– Gələn kimdir?

Balıqçı dedi:

– Qardaş, həzrəti Yusif xatirinə qapıları aç. Görürsən nə tufandır!

– Dayan, kapral indicə gələr.

Divarda kölgələr oynadı, sonra ağır qapılar açıldı, fənər yandı, söhbət eşidildi. İspanlar balıqçını qəbul etdilər. O, divarın arxasında, əsgər kazarmasında özünə bir gecəlik sığınacaq tapacaqdı. Rahatlıqda okeanın qəzəbli gurultusunu və bir az əvvəl qayığının silkələndiyi yeri – qorxulu qaranlığı yada salmaq onun üçün xoş olacaq.

Qapı örtüldü, elə bil, istehkam bu qapını artıq ilk qasırğası dalğadalğa irəliləyən, fosforlu köpükləri parlayan dənizin üzünə bağladı.

Tindəki qüllənin pəncərəsində titrək işıq yanırdı, buxtaya salınmış qayıq aramla yırgalanır, parlaq və parçalanmış, lakin hələ də güclü olan dalğanın zərbəsindən cırıldayırdı.

III

Tindəki qüllədə ispan hərbi həbsxanasının hücrəsi vardı. Onun pəncərəsindən gələn qırmızı işıq bir anlığa tutuldu və barmaqlıqlar arasında siluete oxşar bir adam göründü. Bir nəfər oradan qaranlıq dənizə baxdı və geri çəkildi. Dalğaların belində qırmızı işıq yenə də titrədi.

O, silahlı üsyanın iştirakçısı Xuan–Mariya–Xoze–Miquel Dias idi. Keçən üsyanda ispanlar onu əsir alıb ölümə məhkum etmişdilər, lakin sonra kiminsə mərhəməti üzündən bağışlanmışdı. Ona həyat bağışladılar, daha doğrusu, bu adaya gətirib qülləyə saldılar. Burada onun buxovlarını açdılar. Buxovlar daha gərək deyildi: qüllənin divarları daşdan hörülmüşdü, pəncərədə qalın dəmir barmaqlıqlar vardı, pəncərənin arxası isə dəniz idi. Onun həyatı pəncərədən uzaq sahillərə baxmaqdan... keçmişləri yada salmaqdan... və bir də bəlkə nəyəsə hələ ümid bəsləməkdən ibarət idi.

İlk vaxtlar, aydın günlərdə, günəşin telləri dalğaların yalında bərq vuranda və sahili sanki qabağa çəkərək aydınlaşdıranda Dias əyrim-üyrüm dərələrə, çox da aydın sezilməyən doğma dağları və uzaq kəndlərin ləkə kimi görünən evlərini uzun-uzadı seyrə dalırdı. Bux-taları, yolları və dağ cığırlarını sezirdi, ona elə gəlirdi ki, bu cığırlarda yüngül kölgələr və bu kölgələr içində bir vaxtlar ona tanış olan bir kölgə sürünür... O gözləyirdi ki, dağlarda yenə də lüləsin-dən atəş və tüstü saçan silahlar işə düşəcək, oradan, uzaq sahildən doğma hiddət və azadlıq bayraqları yelkənlər dalğaları yara-yara ona sarı üzəcəklər. Dias buna hazırlaşırı və pas atmış barmaqlığın yanındakı daşı oyurdu səbirlə, ehtiyatla, inadla oyurdu.

Ancaq illər ötüb keçirdi. Sahildə hələ də sakitlik idi, dərələr mavi tülə bürünmüşdü, yalnız balaca bir ispan gözetçi kateri sahildən aralanırdı və balıqçı gəmiləri ov axtaran qağayılar kimi dənizdə vurnuxurdular...

Yavaş-yavaş keçmiş günlər onun üçün yuxu kimi olurdu. Yuxuda olduğu tək, sakitləşmiş sahil qızılı tül içində uyuyurdu və yuxuda olduğu tək, onun sinəsində uzaq keçmişin kabus kölgələri sürünürdü. Hərbi kater sahildən tüstü buraxıb dalğaları yara-yara uzaqlaşanda o bilirdi ki, adaya dustaqlar və keşik üçün növbətçi gözetçilər gətirirlər...

Bu letargiyada daha bir neçə il də ötüb keçdi. Xuan-Mariya-Miquel-Xoze Dias sakitləşdi və hətta yuxularını da unutmağa başladı. Hələ uzaq sahilə də küt bir laqeydliklə baxırdı, daşı oymağı çoxdan tərgitməmişdi. Nəyə lazımdı?..

Yalnız bu yerlərdə, xüsusilə şiddətli olan şərq küləyi qalxanda və dalğalar balaca adanın döşündəki daşları oynadanda onun qəlbinin dərinliyində anlaşılmaz bir qüssə, dənizin dibindəki bu daşlar kimi hərəkətə gəlirdi. Ona elə gəlirdi ki, toranlığın dənizdən ayrı saldığı sahildən yenə də bezi kölgələr ayrılır, dalğalara qonur və nə haqda isə ucadan, tələsə-tələsə, yazıq-yazıq, həyəcanla bağırır. O bilirdi ki, qışqıran yalnız və yalnız dənizdir, lakin bu səslərə qulaq asmaya bilmirdi... Onun qəlbinin dərinliyində ağır, naməlum bir həyəcan oyanırdı.

Onun hücrəsində çəpinə küncdən-küncə çökək cığır vardı. O, daş döşəmədəki bu cığırı tufanlı gecələrdə öz qəfəsində gəzindiyi zamanlar yalın ayaqları ilə salmışdı. Bəzən belə gecələrdə o, barmaqlığın yanındakı divarı yenə də cızdırdı. Lakin səhər tezdən dəniz sakitləşib nəvazişlə adanın daş sahillərini yalayanda, o da sakitləşirdi və qəzəbli dəqiqələri unudurdu...

O bilirdi ki, qabağını kəsən barmaqlıq deyil...

Onu saxlayan bu qəddar, gah qəzəbli, gah mehriban dəniz idi... bir də... toranlıqda tənbel-tənbel uyuyan uzaq sahilin dinməz sakitliyi idi...

IV

Hərəsi bir gün kimi görünən illər bu minvalla ötüb keçdi, onun ömrü isə küt, ağır və izsiz bir yuxu olmuşdu.

Lakin xeyli vaxt olar ki, bu yuxuda qərribə vəqiələr baş verirdi. Aydın günlərdə sahildən tonqal və yağın tüstüləri qalxırdı. Qalada görünməmiş bir hərəkət vardı: ispanlar divarları təmir etməyə başladılar; sakit keçmiş illərdə yaranmış uçuqlar tələm-tələsik düzəldilirdi; sahillə ada arasında hərbi bayraqlı ispan barkası övvəlkindən daha tez-tez görünürdü. Dənizdə bir-iki dəfə dəniz əjdahasının

nəhəng belinə oxşar qübbəli monitorlar üzdü. Dias tutqun nəzərlərlə onlara baxırdı, bəzən bu nəzərlərdə təəccüb duyulurdu. Hələ bir dəfə ona elə gəldi ki, bu aydınlıq gündə uzaqdakı dərədə və tanış dağın gədiyində parlaq və tünd-yaşıl fonda açılmış atəşlərdən sancaq başı boyda balaca, dümağ tüstülər qalxır, qəflətən uçuşur və açıq havada əriyirlər. Bir dəfə uzun qara monitor zolağı uzaq sahilə tərəf yönəldi, dənizdən Diasın pəncərəsinə bir neçə zəif zərbə dəydi. O, barmaqlıqlardan yapışdı və möhkəm silkələdi. Barmaqlıqlar cingildədi və tir-tir əsdi. Dəmir barmaqlıqların divara sancıldığı yerdəki yuvalardan çör-çöp və zir-zibil tökülürdü...

Bir neçə gün yenə keçdi... Sahil yenə sakitləşmiş və uyumuşdu; dəniz bomboş idi, dalğalar fikirli-fikirli, sakit-sakit bir-birinin üstünə atılır və sanki bekarçılıqdan daş sahilə döyəcəydirdi... Ona elə gəldi ki, bu da yuxudur...

Lakin bu səhər dəniz onu yenə də əsəbiləşdirməyə başladı. Buxtanı mühafizə eləyən dalğaqrının üstündən bir neçə dalğa aşdı, sol tərəfdən dənizin dibindən sahil səthinə çıxan daşların səsi eşidilirdi... Axşam tərəfi dördkünc pəncərənin qabağında köpük sıçranmaları parlaırdı. Güclü dalğalar öz mahnılarını oxuyur, sahil isə dərin hüzn və səs-küylə onlara cavab verirdi. Dias çiyini çəkdi, axşamdan yatmağı qərara aldı. Qoy dəniz nə istəyir desin, qoy pəncərədən gördüyü o gecikmiş qayıq canını dalğalardan necə qurtarır, qurtarsın. Qul sahilin qul qayığı... Diasın nə onunla, nə də dənizlə işi yoxdur.

O öz döşəyində uzandı.

Növbətçi ispan fənəri gətirib koridorda kilidli qapının üstündəki oyuğa qoyanda, fənər uzanmış Diasın bədənini və gözləri yumulu avazı sifətini işıqlandırdı. Sanki o rahatca yatırdı; yalnız hər dənbir qaşları çatılırdı, üzündə küt bir iztirab duyulurdu, elə bil ki, uyumuş beyninin dərinliklərində nə isə dənizin dibindəki bu sahil daşları kimi sakit-sakit və ağır-ağır tərənirdi...

Lakin o qəflətən ayıldı, sanki kim isə onu çağırırdı. Bu, dalğaqrının üstündən aşib divara dəyən qasırga idi. Pəncərə arxasındakı qaranlıqda fosforlu köpüklərin ağ qırıqları üzürdü, hələ gurultu kəsəndən sonra da kamerada səs-küy eşidilirdi. Səslər bağlı qapıdan keçib koridorda da səslənirdi. Elə bil adanın üstünə qəsdən nəşə vahiməli bir şey qondu, indi isə uzaqlarda sakitləşir, susurdu...

Dias dərhal ayağa durdu. Ona elə gəldi ki, cəmi bir neçə saniyə yatıb, tez pəncərəyə baxdı, uzaqdan qayığın ağ yelkənini görmək istədi. Lakin pəncərə qaralmışdı, zil qaranlıqda dəniz qudururdu, uzaqlaşan qasırğanın qarışıq səsləri eşidilirdi.

Belə tufanlar az-az olsa da, Dias bu gurultuya da, bu vıyılıya da, bu fişiltiyə da, daş sahilin bu titrəyişinə də yaxşı bələd idi. Lakin indi, bu yüyənsiz hayqırığın sakitləşdiyi vaxt, aşağıda nəse sakit, mehriban və naməlum yeni bir səs eşidildi...

O yenə də pəncərəyə atılıb, barmaqlıqdan yapışdı, qaranlığa baxdı. Dəniz hədəqədən çıxmış və vəhşiləmişdi. Uzaq sahil zil qaranlıqda itib batmışdı. Yalnız bir neçə anlığa sahille bulud arasında qırmızımtıl dumanlı ay göründü. Ayın uzaq və titrək şəfəqləri quduz dalğaların belində əsım-əsim əsdi və söndü... Yalnız güclü, vəhşi, təlaşlı və sevincli adamı nəyəse çağırən bir səs-küy qaldı.

Xuan-Mariya-Miquel-Xoze Dias hiss etdi ki, onun daxili əsım-əsim əsir, dəniz kimi dalğalanır. Uzun yuxudan qəlbi ayrılır, beyni açılır, çoxdan sönmüş arzuları canlanır...

Birdən bir neçə gün əvvəl sahilə gördüyünü xatırladı. Axı o, yuxu deyildi! Dias onu necə yuxu hesab eləyə bilərdi? O, hərəkət idi, atəş idi... Üsyan idi!..

Bir qasırğa da qalxdı, yenə də parlaq köpük sıçrantıları göründü, fişilti və şappıltıda yenə həmin mehriban naməlum səs eşidildi. Dias barmaqlığa sarı cumdu, bu ani ruh coşqunluğunda onu bərk silkələdi. Yenə duzlu dalğaların ovduğu əhəng və çınqıl töküldü, bir neçə daş düşdü və barmaqlıq yerindən asanlıqla çıxdı.

Aşağıda, buxtada isə bir qayıq yırğalanır və cırıldayırdı...

V

Divarın üstündə qarovul dəyişildi.

Təzə gözetçi:

– Müqəddəs Yusif... Müqəddəs Məryəm! – deyə mızıldandı və başlığını geyinib, divarın çıxıntısı arxasında gizləndi. Dənizboyu zil qaranlıqda köpükləri par-par parlayan təzə bir qasırğa uça-uça gah enir, gah qalxırdı. Külək sanki havalanmışdı, ada artıq tir-tir əsir və inildəyirdi. İllər boyu dənizin dibində qalmış nəhəng daşlar, avazmış kabus kimi sahile dırmanırdı.

Dias pəncərədən atıldığı anda qasırğa ona sarı şığıdı, çırpınıb Diası suya basdı, qulaqlarını batırdı və ayağını zədələdi... Üşümüş və uğursuz qəlbi vahimə ilə dolu Dias bir neçə saniyə huşsuz qaldı, onun başı üzərində isə nəse nəhəng, vəhşi və kinli bir şey ulayırdı...

Gurultu bir az sakitləşən kimi o, gözlərini açdı. Göydə qara buludlar süzürdü. O, sürətlə qərbə tərəf uçan bu nəhəng buludların hərəkətini sanki görmürdü, duyurdu. Uzaqlarda nə isə görünməz, lakin hiddətli bir şey qalxır və ardı-arası kəsilmədən məşum tutqun bir səsle uğuldayırdı.

Bu ümumi tərpənişə yalnız qalanın daş divarları sakit və hərəkətsiz idi. Mazqallardan dənizə yönəldilmiş top lülələrini qaranlıqda seçmək olurdu... Səs-küy balaca ara verəndə uzaq kazarmada axşam ibadətinin səsi eşidilirdi, təbil sonuncu dəfə vuruldu. Orada divarların arxasında, rahatlıq sanki qapanıb qalmışdı.

Dias ayağa durdu, bağlı köpək kimi işığa tərəf yönəldi... Yox, dəniz etibarsız və qorxuludur. O öz hücrəsinə girecək, barmaqlığı yerinə taxacaq, küncdə öz döşəyinə uzanacaq və dərin, lakin dustaqlığın qorxusuz yuxusuna dalacaqdır.

Patrul bilməsin deyə, barmaqlığı möhkəmcə bərkitmək lazım gələcək... Yoxsa elə bilərlər bu tufanlı gecədə o, qaçmaq istəyirmiş... Yox, o qaçmaq istəmir... Dənizdə əcel gəzir...

O, əlləri ilə karnizdən yapışıb pəncərəyə qalxdı və dayandı...

Kamera bomboş və nisbətən sakit idi. Fənerin sarımtıl işığı divarlara, tapdanmış döşəməyə, küncdəki döşəyə düşürdü... daş divara dərin həkk olunmuş yazı görünürdü:

“Xuan-Mariya-Miquel-Xoze Dias, qıyamçı. Yaşasın azadlıq!”

Divarın hər yerində iri və xırda, dərin və dayaz qazılmış eyni sözlər görünürdü:

“Xuan-Miquel Dias... Miquel Dias...”

Bir də – rəqəmlər... Əvvəllər o, vaxtı günlərlə, həftələrlə, sonra aylarla qeyd edirdi... “Aman Allah, iki il tamamdır”. “Üç il... İlahi, sən özün saxla... Dias... Dias...”

Onuncu il adicə rəqəmlə yazılıb, nidasız... Sonra hesab qurtarırdı... Yalnız zəif və tənbel əllə yazılmış ad görünürdü. Bunların hamısını fənerin sarımtıl şövqsüz işığında görmək olurdu...

Birdən Diasa elə gəldi ki, onun döşəyində bir adam uzanıb və dərin yuxuya gedib, sinəsi sakit-sakit, yavaş-yavaş qabarıq. Bu

odurmu? O, Dias ki, buraya güclü-qüvvətli, sinəsi həyat və azadlıq eşqi ilə dolu gəlmişdi?

Yenə qasırga uğultu və gurultu ilə adaya doğru şığıdı. Dias əllərini yanına saldı və yenə də sahilə atıldı. Qasırga ötüb keçdi və sakitləşməyə başladı. Işıq yenə də pəncərədən qaranlığa düşürdü...

VI

Divarın üstündəki gözətçi arxasını küləyə çevirib, tufan qapmasın deyə, tüfəngi əlində bərk-bərk tutub dənizin cəhənnəm gurultusunu və küləyin azğın viyılısını dinləyə-dinləyə öz-özünə dua edirdi. Göy bir az da qaraldı, buludları da, havanı da, dənizi də eyni dərəcədə bürümüş bu yöndəmsiz zülmət sanki bütün dünyanı udmuşdu. Yalnız hərdən-bir bu səs-küy, gurultu və şırıltıda gözlənilmədən dalğaların dümağ qorxunc yalları nəzərə çarpırdı və dalğalar adaya çarpınır, sıçrantılar alçaq divarları aşıb uzaqlara töküürdü...

Bütün bildiyi duaların hamısını oxuyub qurtarandan sonra gözətçi geri, dənizə tərəf çevrildi və təəccübdən donub yerində qaldı. Buxta uzunu nisbətən sessiz zülmətdə güclə sezilən bir qayıq küləkdən mühafizə olunmamış zil qaranlıq hissədə dənizin coşduğu və çarpındığı yere tərəf üzürdü. Ağ yelkən qəflətən yuxarı qalxıb küləklə doldu. Qayıq yırğalandı, yuxarı qalxdı və gözəndən itdi...

Bu an Dias geriye boylandı, ona elə gəldi ki, qaranlıq ada yelləndi və bu ana kimi ölgün işığı ilə Diası izləyən fənəri ilə suya batdı. İrəlində yalnız qarın-qarışıqlıq və tufan vardı. Onun soyumuş qəlbi coşqun fərəhlə doldu. Sükanı daha möhkəm tutub yelkəni çəkdi və ucadan bağırdı... Bu, oyanmış və özünü dərk etmiş bir həyatın hədsiz fərəhinin yüyənsiz sevinc qışqırtısı idi. Arxadan boğuc güllə səsi eşidildi, sonra uzaqlara tufanda qırılıb sovrulmuş top gurultusu yayıldı... Böyürdən qasırga şığıyır, o, qayığı qaldırırdı... Qayıq qalxır, qalxır... Elə bil, daima qalxırdı... Xuan-Mariya-Miquel-Xoze Dias qaşlarını çatıb iti nəzərlərlə, yalnız irəli baxırdı və qəlbində bayaqkı fərəh aşırı daşırdı... O bilirdi ki, daha azaddır, indi bütün dünyada heç kəs onunla yarışa bilməz, çünki hamı yaşamaq istəyir... O isə... O, yalnız azadlıq istəyir.

Qayıq dalğanın lap yalına qalxdı, titrədi, yırğalandı və aşağı yatmağa başladı... Qaladan onu sonuncu dəfə gördülər... Lakin balaca qala xeyli müddət coşqun dənizə ara-sıra güllə yağdırdı...

Səherisi gün mavi səmada yenə də günəş doğdu. Hələ göy üzündə buludların son tör-töküntüləri intizamsız surətdə gəzinirdi; dəniz yırgalana-yırgalana, sanki gecəki azgınlığından utanıb susurdu... Günəş işığında sıçrantıları par-par parıldayan mavi, ağır dalğalar sahil daşlarına getdikcə daha yavaş çırpılırdı.

Tufanda yuyunub təmizlənmiş uzaq sahil açıq havada aydın görünürdü. Tufanlı gecədən sonra oyanmış həyat hər yanda gülürdü.

Boz tüstüdən dalğaların üstünə uzun bir quyruq salmış balaca gəmi sahil boyunca üzürdü. Bir dəstə ispan qalanın divarlarından onu izləyirdi. Onlardan biri:

– Yəqin ölüb, – dedi... – Bu tamam ağılsızlıq idi... Necə bilirsiniz, don-Fernande?

Gənc zabit fikirli-fikirli ona sarı döndü:

– Hə, yəqin ölüb. Ancaq bəlkə də o, dalğaların üstündə dayanıb buraya, öz həbsxanasına baxır. Hər halda dəniz ona bir neçə anlığa azadlıq verdi. Bir də kim bilir, əsil həyatın bir anı yüzillik sürünməyə dəyməzmi?!

– Bəs oradakı nədir?! – Zabit dağlıq sahilin cənub tərəfini göstərdi. Qiyamçıların tutduğu mavi zolaq kimi görünən uc burunlardan birində topa-topa ağ tüstü göründü. Səs eşidilmirdi, yalnız xəlvət dərələri canlandırın və daim vurnuxan tüstü qalxır və sönürdü. Ona cavab olaraq dənizdən qırıq-qırıq top atəşi açılırdı, tüstü parlaq dalğaların üstə tamam çökəndən sonra – hər şey yenə sakitləşdi. Sahil də, dəniz də susurdu...

Zabitlər baxışdılar. Üsyana qalxmış yerli əhəlinin olduğu yerdə baş verən bu anlaşılmaz canlanma nə demək idi?.. Bu qaçqının aqibəti necə olduğuna cavab deyildi ki?.. Yoxsa qəfləti həyəcədən yaranmış təsadüfi atışma idi?..

Suallar cavabsız qalırdı...

Parıldayan dalğalar sahilə şığıyır, şarıltı ilə sahil daşlarına çırpılaraq müəmma ilə gülüşürdü...

1900

SATIN ALINMIŞ UŞAQLAR

Bizim yaşadığımız ev kiçik meydançaya açılan dar bir dalanda yerləşirdi. Bu meydançadan bir neçə küçə ayrılırdı; küçələrdən ikisi qəbiristana gedib çıxırdı.

Qəbiristana gedən yollardan biri “şose” adlanırdı. Həmin yolla zıncırovlar bağlanmış qoşa atlı, poçta arabaları gəlib gedərdi. Bu yerdə demək olar ki, şəhərin nisbətən gur hissəsi qurtarırdı, buna görə də bəzən poçta arabalarının sürücüləri atlarını saxlayıb zıncırovları açardılar. Arabalar zıncırovları səslənə-səslənə yollarına davam edir, onlar uzaqlaşdıq kiçik bir nöqtəyə çevrildikcə zıncırovların da səsi uzaqlaşar, batar və yavaş-yavaş kəsilərdi.

Mən qardaşım ilə birlikdə çox vaxt ya dalanımızın tinindən, ya da barının üstündən həmin küçə ilə gedən poçta arabalarının, hündür yəhudi balaqulalarının¹, dilicanların və yastı arabaların uzaqlaşaraq gözden itməsinə tamaşa edərdik.

Yol getdikcə yoxuşa qalxdığından, o tərəfdən şəhərin mərkəzinə doğru gələn hər şey, elə bil ki, üzəşəği diyirlənə-diyirlənə gəlirdi... Birdən üfəqdən aşıb geniş yolla sürünən balaca dördkünc bir ləkə getdikcə böyüyər, bütün küçəni tutan bir dəstə əsgərə çevrilər, yüzlərlə ayaqdan qopan səs və orkestrlərin qulaq batıran sedaları küçəni doldurardı. İlk uşaqlıq çağlarında bundan heyrətə gəldiyim hələ də yadımdadır. Soldatların başında günlüksüz dəyirmi papaq və əyinlərində qısa köhnə kaftan, zabitlərin başında lələkli və ya şişuclu hərbi papaq vardı. Hamı ayağını bir götürüb qoyur, onların bu ahəngdar hərəkətlərində nə işə amansız, sərt bir şey hiss olunurdu...

Ətrafda duranlar deyirdilər ki, onlar “Sevastopol ətrafındakı” müharibədən qayıdırlar.

Şose yolla dustaqlar da gəlib keçərdilər, onlar keçdikcə qandalları səslənərdi: bir dəfə “meydan cəzasına”² məhkum edilmiş qaşqabaqlı bir adamı gətirdilər. Qabaqda bir vzvod soldat gedirdi, dörd təbilçi müntəzəm zərbələrlə təbilləri qəzəblə döyəcəydirdi... Təbilçilər

¹ Araba

² Qədim Rusiyada cinayətkarı bazarda, camaat qabağında qamçı ilə döyməklə cəzalandırırdılar.

addımladıqca sol qıçlarına söykənən təbillər də yuxarı qalxır, zərbələr isə ara vermədən yeknəsəq və məşum bir ahənglə guruldayırdı... Onların dalınca gələn arabaya hündür bir skamya qoyulmuşdu, skamyada oturan adamın əlləri arxada skamyanın söykənəcəyinə sarınmışdı. Onun sinəsinə əyilmiş açıq başı arabir hərəkət etdikcə silkələnirdi, boynundan üstü ağ hərflərlə yazılmış bir lövhə asılmışdı. Bu kədərli insan elə bil yuxarıda, izdihamın üzərində üzürdü, sanki o, sürətlə axan insan seli üzərində hakim kəsilmişdi. Arabanın dalınca bir vzvod soldat gedir, onların da arxasınca camaat axışırdı... Söz yox ki, bizi meydançaya buraxmadılar, ancaq nöqərlərdən Qandilo camaatın dalınca düşüb meydançaya getmişdi. Sonra o mətbəxdə cəlladın məhkumu işgəncə kürsüsünə necə uzatdığını və qamçını necə viyıldatdığını elə maraqla danışdı ki, guya cəllad hər dəfə qamçını qaldıranda bu sözləri deyirmiş:

– Ata-anan seni tərbiyə edə bilmədi, dayan mən sənə dərslərini verərəm.

Bundan sonra da cəllad “özünü gözlə, yandırıb-yaxacağam”, deyər çıxır, şallağın viyılması və cəzaya məhkum edilənin insan səsində bənzəməyən qışqırığı bütün meydanı götürürdü... Bizim qulluqçu qadınlar da çıxır və xaç çəkirdilər...

Görək ki, bu şəhərimizdə keçirilən son “meydan cəzası” oldu.

Ümumiyyətlə, uzun hamar şose yolla şəhərimizə bir çox maraqlı, yeni şeylər gətirilir və aparılırdı, bəzən də dəhşətli hadisələr baş verirdi.

Bizim rahat və sakit həyatımız vardı. Onu böyük küçələrdən iki daş bina ayırırdı. Bu daş binalardan birində ev sahibi yaşayırdı. Onların yaşadıkları evlər və evlərdəki avadanlıqlar mənə həddən artıq zəngin və dəbdəbəli görünürdü. Evin darvazası döngəyə açılırdı, darvazanın üstündə qoca, gümüşü ağcaqovaq ağacının sıx budaqları lap aşağı sallanırdı. Boz livreydə çox məğrur görünən sahibkarın kolyaskasının sürücüsü hər dəfə darvazadan içeri girəndə baftalı və bantlı dik şlyapası bu budaqlara ilişməsin deyər başını aşağı əyməli olurdu.

Evimiz həyətin lap o biri başında idi. Onun bir tərəfi daş binaya söykənir, o biri tərəfi isə bağa baxırdı.

Bizim həyətin həyatı çox sakit və yeknəsəq keçirdi. Bir qardaşım məndən iki yaş yarım böyük, o biri isə məndən bir yaş kiçik idi.

Buna görə də kiçik qardaşımın mənim aramda səmimi bir yaxınlıq vardı. Biz lap səhər təzədən, hər iki evin sakinləri dərin yuxuda olduqları vaxt oyanardıq. Bu zaman yalnız mehtərlər tövlədə atları qaşovlayar, suvata aparardılar. Hər dənbir də atların yüyənlərini bizə verərdilər, bu etimaddan biz çox razı qalardıq, fərəhlənərdik.

Mehtərlərdən sonra aşpazlar oyanar, anbara odun dalınca gedərdilər.

Səhər saat 9-un yarısında atama qazalaq verərdilər, o da minib işə gedərdi. Hər gün beləcə davam edərdi və bizə elə gələrdi ki, bu təbiətin qanunudur.

Daş evin ən aşağı mərtəbəsindəki tin otaqda hər səhər müəyyən saatda eyni bir əhvalat vaxt olardı. Ən əvvəl pəncərə taxtalarının dəmir rəzələri titrəyər, kim isə gecə pəncərəni bağlamaq üçün içəridən keçirilən qullabını dartardı. Dəmir qurşaq qalxıb cingilti ilə düşər, bu zaman pəncərənin nofəsliyindən çıxan əl pəncərənin taxtalarını taybatay açardı. Bundan sonra yerlə bir bərabərdə olan pəncərə də açılar, içəridən gecə papağı qoymuş bir adamın başı görünərdi.

Bu ev sakini, artıq qocalmış, subay pan Ulyanitski idi. O, keçi saqqallı, donqarburunlu üzünü çölə çıxarar və həyəcanla bizim evin pəncərəsinə sarı baxardı. Adətən çox vaxt səhərçağı bizim pəncərə taxtalarımız örtülü olardı. Bunu görə Ulyanitski yenidən otağında gözəndən itər, azca sonra başında gecə papağı, oynində zolaqlı xalat olan kiçik, sısqı bədəni pəncərədə görünərdi. Xalataının altından alt paltarı və yalın ayaqlarına geydiyi məstlər nəzərə çarpardı. O bir daha ətrafı cəld gözəndən keçirər, xalataının ətəyi altında nə isə gizlətməmiş olduğu halda tını burulub dal həyəətə sarı gedərdi, bir qədər keçmiş yənə həmin qayda ilə geri dönərdi.

Biz bilirdik ki, onun ətrafa belə təşvişlə baxarkən nigarənçılığı məhz bizim tərəfdəndir; o, istəmirdi ki, xalataından birisi onu bu səliqəsiz görkəmdə görsün; bəzən pan xalamı kilsəyə gedərkən ötürərdi. Evdəkilər xalamı lağa qoyar və nişanlısını təbrik edərdilər. Ulyanitskiyə də güllər və belə deyərdilər ki, guya o xalamı on dənə çürük armuda və bir də iki qəpiklik konfetə qonaq etmişdir. Doğrusu səhərlər Ulyanitski çox yöndəmsiz görünərdi. Xalata köhnə və cırıq, çökmələrinin dabanı əyilmiş, alt paltarı çirkli, bığları isə pırtlaşmış olardı.

Pan Ulyanitski yenidən otağa girər, özünü səliqəyə salmağa başladılar. Bu vaxt biz də müqəddəs bir adətə çevrilmiş hüququmuzdan istifadə edərək həyətdə, açıq pəncərənin qabağında dayanıb tamaşa edərdik. Bəzən bacım da çiyinimizin üstündən boylanıb baxardı. Ulyanitski etiraz etməzdi, ancaq üzünü qırmağa başlayanda tapşırırdı ki, sakitcə dayanaq, çünki belə bir məsuliyyətli dəqiqədə kiçik bir hərəkət onun həyatını təhlükədə qoya bilər.

Biz onun bağladığı şertə sözsüz əməl edirdik, pan Ulyanitski burunun ucundan yapışmış dili ilə ordunu şişirdərək üsulluca bığlarını düzəltdiyi və ya çənəsinin altındakı tükləri qırxdığı zaman, ta ülgücünü sonuncu dəfə silənə və üz qırmaq üçün lazım olan şeyləri yığıdırana kimi səssiz-səmirsiz durub çalışırdıq ki, nəfəsimizi belə çəkməyək. Bundan sonra o əl-üzünü yuyar, boynunu və yanaqlarını dəsmalla bərk-bərk silər, pudralanar, başına saç yağı sürər, bığlarını eşib, arakəsmənin dalına keçərdi. 15 dəqiqədən sonra pan ayağında uzunboğaz lak çəkmə, əynində açıq sürməyi rəngdə qısa şalvar, açıq rəngli jilet, etəyi dəyirmi sürməyi sürtük arakəsmə dalından çıxanda tanınmaz dərəcədə dəyişilərdi. Sanki onun sifəti də bəzənib-düzənmişdi: üzündəki bürüşlər və qırıqlar yox olmuşdu. Onun tamam dəyişilmiş görkəmi bizə çox böyük təsir edər və bundan o çox xoşal olardı. Hər dəfə səlqiqli sürtükün axırınıcı düyməsini bağlaya-bağlaya bizə baxıb özündən razı halda soruşardı:

– Hə? Nə var? Necədir?

Bu vaxt bizimlə pan Ulyanitskinin arasından su keçməzdi. Biz bilirdik ki, o yaşı ötmüş subay kişidir, özü də tanış olduğu hər qızın dalınca düşür, hamıdan da rədd cavabı alır. Keçisaqqalı, qısa dar şalvarda arıq qıçları onu çox güllünc göstərirdi. Ancaq bütün bunların kimsəyə ziyanı toxunmazdı, panın hərgünkü geyinib-kecinmə prosesi bizdə nəinki maraqlı oyadır, bəlkə bir növ ehtiram və heyranlığımıza da səbəb olardı. Hər dəfə bu bizə xırdaca bir möcüzə kimi görünərdi.

Lakin zaman keçdi, bizim də aramız dəydi...

Günlərin birində o belə qənaətə gəldi ki, nökr saxlamamaq nişanlı axtaran oğlanın şəninə yaraşmaz, nökrə olmadığından o otağını özü süpürməli, hər gün xalataının altında gizlətdiyi şeyi dal həyətdə özü aparmalı olur.

Pan bunu nəzərə alıb ev sahibinin aşpazının oğlu Petriki nökrə saxladı. Hamının Lyuba arvad dediyi aşpaz “pani Rımaşevskaya” çox kök, qışqırıqçı bir qadındı. Onun çöpür, solğun sifətli, üzücü isitmə xəstəliyi çəkən oğlu isə sakit bir uşaqdı. Həddən ziyadə, lap köşsey kimi xəsis olan Ulyanitski arvadı çox ucuz qiymətə razı saldı və beləliklə, oğlan panın otağına köçdü.

Ancaq bunun axırı böyük bir biabırçılıqla qurtardı. Günlərin birində əllərini belinə vuraraq Ulyanitskini söyən Lyuba arvadın səsi həyəti götürdü. O çıxıra-çıxıra deyirdi ki, heç kim qoymaz ki, balasını incitsinlər, əlbəttə, uşaqdır, tənbeh də eləmək olar, amma daha belə yox. “Ay camaat, bir baxın, görün uşağın kürəyini qamçı ilə nə kökə salıb”. Bunu deyən Lyuba arvad Petrikin köynəyini elə qeyzlə qaldırdı ki, uşaq ağrıdan çığırdı; sanki onun qarşısındakı öz oğlu deyil, Ulyanitski idi.

Ulyanitski isə otağında oturmuşdu. Arvadın çıxırtısına çıxmırdı. Ertesi gün səhər o, yenə etəyinin altında gizlətdiyi həmin o sirli şeylə pəncərədən göründü. O geyinə-geyinə bizə başa salırdı ki, Petrik – pis, çox pis, dedikcə pis uşaqdır. Anası da çox əclaf arvadıdır... Axmağın biridir. Ulyanitski isə “özünə ondan da çox yaxşı uşaq tapacaqdır”. O, hirsindən sözlərini təkrar edir, keçi saqqalı qərribə bir tərzdə əsirdi.

Bundan bir qədər sonra o, müvəqqəti olaraq kəndə – qoca atasının yanına getdi, kənddən bir araba azuqə ilə qayıtdı. Arabanın üstündə 10-11 yaşlarında bir oğlan oturmuşdu. Əyninə gödəkce geyinmiş girdə gözlü qarayanız oğlan ətrafdakı yad şeylərə vahimə ilə baxırdı. Bu gündən uşaq Ulyanitskinin otağında yaşamağa başladı. O, otağı səliqəyə salır, su getirir, qab-qacağı götürüb restorana xörək dalınca gedirdi. Adı Mamert idi, qısaca Mamerik deyirdilər, tezliklə həyətdə səs yayıldı ki, bu yetim təklimçi bir kəndlilin balasıdır, deyilənə görə onu Ulyanitskiyə ya atası bağışlamış, ya da özü bir mülkədar-dan satın almışdı.

Satın alınmış oğlanla tanış olmaq çətin məsələ idi. Pan Ulyanitski qulluğa gedəndə belə onun nökrə qapını bağlayıb içəridə oturur, çölə yalnız ən vacib iş üçün – zibili atmaq, su daşımaq, xörək alıb gətirmək lazım olanda çıxardı. Bir fürsət tapıb ona yaxınlaşanda və ya danışanda, o bizə ürək nəzərlərlə baxar, qara girdə gözlərini

yavaş-yavaş aşağı dikər və tez ayrılıb getməyə çalışdı, sanki bizimlə danışmaq təhlükəli idi.

Yavaş-yavaş da olsa, hər halda biz yaxınlaşmağa başlamışdıq. Oğlan bizim yanımızdan keçərkən daha gözlərini aşağı dikmir, danışmaq istəyirmiş kimi ayaq saxlayır və ya gülümseyirdi. Nəhayət, bir dəfə evin tinində rastlaşdığımız vaxt o əlindəki kirli vedrəni yerə qoydu, biz söhbətə başladığımız. Şübhəsiz biz əvvəlcə onun adını soruşduq, "sənin neçə yaşın var", "haradan gəlmisən" və s. suallar verdik. Oğlan da bizim adımızı soruşdu və... bir parça çörək istədi.

Biz çox keçmədən dostlaşdıq. Ulyanitski evə, qurulmuş məşin kimi həmişə müəyyən bir vaxtda qayıdırdı, buna görə də panın gəlib çıxacağından ehtiyat etmədən onun otağına girərdik. İndi bildiğimiz ki, bizim hər gün cildini dəyişən qonşumuz həqiqətən çox xəsis və zalım adammış; o, Mameriki ac saxlayır; yemək əvəzinə ona boş qab-qacağı yalatdırır, quru çörək qabıqlarını verirmiş, hələ fürsət tapıb, heç bir təqsiri olmadan uşağı iki dəfə möhkəmcə kötkəleyibmiş ki, vaxtını əbəs yerə sərf edib dələduzlara qoşulmasın. (Biz başa düşdük ki, Ulyanitski bu xoş sözü söyləyərkən bizi nəzərdə tutmuşdur.) Beləliklə o, uşağa iş tapırdı: gedəndə tapşırırdı ki, balınc üçün tük yolsun. Sonra da pan yolunmuş tükü yəhudi arvadına satırdı. Bizim gətirdiyimiz çörəyi Mamerik acgözlüklə yeyərdi.

Qara qəmgin gözlərinin ürək baxışları və qarayanız üzünün qüssəli ifadəsi, söylenilən sözlər, oğlanın gətirdiyimiz yeməyi acgözlüklə yeməsi – bütün bunlar bizdə bu satın alınmış uşağa qarşı dərin, şiddətli rəğbət, onun sahibinə isə günlərin birində öz kəməndini qırıb ortaya atılan bir kin oyadırdı.

Yazıq Mamerik nə isə etmişdi. Ürəyinə dammışdı ki, pan onu mütləq döyəcək. Bu günlər həmin fikir onu üzürdü. Səhər ertə Ulyanitski arakəsmə arxasından çıxanda üzündə həmişəki özündən razı təbəssüm əvəzinə şübhəli bir ifadə vardı. Əyninə sürtük geyməmişdi, əllərini dalına qoymuşdu. O, arakəsmənin yanında durub Mameriki çağırırdı və nəyi isə verməsini əmr etdi. Oğlan qorxa-qorxa yaxınlaşan kimi Ulyanitski pişik cəldliyi ilə onu tutdu, başını əyib dizləri arasına aldı, tumanını aşağı çəkdi, bir dəstə çubuq havada vıyıldadı. Mamerik gücü göldikcə çığırdı və çapalamağa başladı.

Bizim ailəmizdə heç vaxt belə şeylər olmazdı, ömrümüzdə belə sert divan görməmişdik. Biz də pəncərənin arxasından çığırmır, ayaqla-

rımızı yerə döyür, Ulyanitskini söyür və tələb edirdik ki, Mamerikdən əl çəksin. Ancaq bu Ulyanitskini daha da qızıdırırdı, onun üzünü eybəcər bir hala düşmüş, gözləri hədəqəsindən çıxmışdı, bıqları qəzəbdən biz-biz olmuşdu, qalxıb enən çubuğun vıyılması kəsilmirdi. Elə bu zaman gözləmədiyimiz bir əhvalat baş verdi, bu əhvalat olmasaydı, yəqin ki, biz ürəyimiz xarab olana kimi ağlayacaqdıq. Ulyanitskinin pəncərəsində bir neçə dibçək vardı. O, bu güllərə böyük səylə qulluq edərdi. Onun ən çox sevdiyi əspərək çiçəyi bizə o birilərindən daha yaxın qoyulmuşdu. Kiçik bacım coşaraq əspərək dibçəyini qapıb yerə tulladı. Dibçək sındı, çiçəklə torpaq yerə səpələndi. Pan Ulyanitski bir an donuxdu, sonra Mameriki buraxdı, biz özümüzlə gəlməyə macal tapmamış onun qudurmuş üzünü pəncərədə gördü. Bacımın qolundan yapışıb artırmamıza sarı qaçmağa başladıq. Burada özümüzü təhlükədən tamam xilas olmuş bilib oturduq. Pan Ulyanitski pəncərənin yanında dayandı. Çubuğu dalında gizlədib şirin dillə bizi yanına çağırmağa başladı, o bizə barışığa bir konfet də verəcəyini vəd edirdi. Lakin kələk gəlmişdi aşkar görüldüyündən biz yerimizdən qımıldanmır, fəndgirliklə dil tökməsinə etinasızcasına baxırıdık.

Bu əhvalatdan bir neçə gün sonra bayramların birində anam və xalamlarla birlikdə küçə ilə getdiyimiz yerdə pan Ulyanitski bizə yanaşdı.

O həmişəki kimi şıq geyinmişdi: çəkmələri parıldayırdı, bıqlarının ucu məftil kimi biz-biz durmuşdu, sürtükün ilməsinə gül taxmışdı. O bizə yaxınlaşanda ürəyim ötəri əsdi, əmin idim ki, o bizim qalmaqalımız barədə anama şikayət edəcəkdir.

Lakin bizi bir şey heyretə saldı: o nəinki şikayət etmədi, hətta hansı birimizinə çənəsini oxşayaraq, çox süni görünən şirin bir dillə anamızın yanında "məhraban uşaqları" tərifləməyə başladı və bizimlə möhkəm dost olduğunu söylədi.

Bu yersiz hiylə, əvvəla bizdə ona qarşı nifrət oyatdı, ikinci də belə bir qənaətə gətirdi ki, Ulyanitski nə səbəbəse aramızda olan toqquşmanı anamızdan gizlətdi. Gizlədirsə – demək özünü günahkar hesab edir. Bu cəhətdən biz ehtiyat etməyə bilərdik, beləliklə, Ulyanitski ilə aramızda rəsmi bir müharibə başladı.

Bəzən uşaqlar qərribə müşahidələr edir və onlardan qərribə də istifadə edirlər. Pan Ulyanitskinin bir çox qeyri-adi xasiyyətləri

vardı: o həddən artıq xəsis idi, otaqda və stolun üstündə olan şeyləri yerindən dəbərtməyi sevməzdi, bir də iti alətlərdən qorxardı.

Bir dəfə o burnunun ucunu yuxarı dartıb, dili ilə ordunu şişirdib üzünü qırxdığı zaman böyük qardaşım pəncərənin nəfəsliyindən əlini uzadıb cəftəni qaldırdı, otağa girərək onun bayır qapısını açdı, beləliklə, özünə qaçmaq yolu təmin etdikdən sonra otağın ortasında vəhşiliklə rəqs etməyə başladı: o tullanır, əzilib-büzülür, ayaqlarını gücü gəldikcə yuxarı atır və ucadan: “Hop, hop... na-na-nay...” – deyə çıxırırdı.

Biz qorxu içərisində pəncərənin arxasında dayanaraq bunun axırını gözləyirdik. Təəccüblü burasıdır ki, bədbəxt kavalər yerindən belə tərpənmirdi. Onun üzünün bir əzələsi belə tərpənmir, əvvəlki kimi səylə burnunun ucunu qaldırıb dili ilə ordunu şişirdərək bığlarını düzəldirdi. Üz qırxmağa hələ yenicə başladığını və Ulyanitskinin heç də bu işi yarımçıq buraxıb durmaq fikrində olmadığını görüb, mən də kiçik qardaşım ilə birlikdə pəncərədən otağa atıldıq və bu coşqun rəqsə qoşulduq.

Bu, nə isə uşaqlara məxsus dəcəllik idi: stullar yerə yıxılır, paltarlar paltarasanla birlikdə yerə aşır, şotkalar sıçrayıb düşürdü. Hürkmüş Mamerik şüursuzcasına bərəlməmiş dəyirmi gözləri ilə bu vuruşu baxırdı. Tək bircə nəfər, boynuna dəsmal salmış, əlində ülgüc tutan, kiçik güzgüdə gözləri çəp görünən Ulyanitski tamamilə sakit görünürdü. O ancaq həmişəki səliqə ilə üzünü qırxıb ülgücü qabına qoyandan sonra gözlənilmədən yerindən sıçrayıb əlini çubuğa atdı.

Böyük qardaşım özünü açıq pəncərədən çölə atdı, biz hürkmüş pişiklər kimi pəncərəyə sarı cumduq. Elə pəncərəyə çıxmışdım ki, çubuq qulağımın lap dibində vıyıldı və bir balaca küreyimə deyib sivişdi.

Bu gündən etibarən Ulyanitski üzünü qırxmağa oturanda əvvəl pəncərəni möhkəm bağlayardı. Ancaq çərçivələr köhnə olduğundan, cəftələr yaxşı vurulmadığından pis bağlanardı.

Pan Ulyanitskinin üzünü qırxmağa başladığını gören kimi cəsərlə pəncərəyə yaxınlaşar, nəfəsliyi dartıb aralayar, buradan içəri keçirdiyimiz nazik taxta parçası ilə cəftəni qaldırardıq. Nədənsə Pan Ulyanitski üzünü qırxmağa başlayanda bu çətin işi yarımçıq qoya bilməzdi. Görünür, o, iti adətdən qorxdığı üçün belə edərdi.

Onun müqəddəs otağına keçmək üçün etdiyimiz yaramaz təşəbbüslərə yalnız bircə gözünü qıyar və donuq üzündə bir həyəcan, bir qüssə sezilərdi. Cəftəni qaldıran kimi pəncərə tappıltı ilə açılırdı. Bundan sonra da qoca kavalərin otağında vəhşilərə məxsus rəqs başlanardı.

Bir dəfə səhər ertə pan Ulyanitski xalataının ətəyi altında gizlətdiyi həmin naməlum şeylə yenə pəncərədə görüldü, sonra artırmamıza yaxınlaşıb qərribə nəzərlərlə üzümü baxmağa başladı və inandırmağa çalışdı ki, o, əslində bizi və əzizi Mameriki çox sevir, hətta Mamerikə qızıl düyməli təzə göy pəncək tikdirmək fikrindədir. O, bizdən xahiş etdi ki, əgər təsadüfən ona rast gəlsək bunu deyib könlünü şad edək.

Məlum oldu ki, satın alınmış uşaq qaçmışdır.

Həmin günün axşamı kiçik qardaşım mənə gizləncə çölə çağırır anbara apardı. Anbar qaranlıq olsa da qardaşım cəsərlə irəliləyirdi. O, anbarın tən ortasında dayanıb fıstırıq çaldı. Əvvəlcə səs-səmir çıxmırdı, sonra küncdə, odunların yanında nə isə bir hənərti eşidildi və Mamerik yanımıza gəldi. Demə o, odun qalığı ilə divarın arasında özünə yuvaya oxşar bir yer düzəltdirmişdir, iki gündür burada yaşayır. Deyirdi ki, yeri “pis deyil, yaşamaq olar”, ancaq yaman acdır, bir də, ilk vaxtlar gecələr qorxurmuş. Ancaq indi alışmışdı. Ulyanitskinin onu istədiyini və pəncək barədə verdiyimiz xəbərə qarşı o qəti cavab verdi ki, öldü var, döndü yoxdur: “Onun yanına qayıtmalı olsam, özümü quyuya atacağam”.

Bu vaxtdan bizim də öz sirrimiz vardı. Axşamlar biz Mamerikə yemək gətirir və birlikdə həyətin xəlvət yerlərində gəzirdik... Bizim mənalı pıçıltılarımız anamın nəzərini cəlb edəne kimi bir neçə gün beləcə keçdi. O bizi sorğu-suala tutub əhvalatı atama danışdı. Oğlanın işinə böyüklər qarışdılar, pan Ulyanitskini məsələni aydınlaşdırmaq üçün “yuxarı”, ev sahibəsi olan pan Kolyanovskayanın yanına çağırtdılar. Həyətimizdə köhnə adət-ənənə hökm sürdüyündən ev sahibəsinin kirayənişini bu məsələni aydınlaşdırmaq, bəlkə də, birtəhər təsir etmək üçün yanına çağırtdırması hamıya təbii göründü. Biz Mamerikin sığındığı yeri gizli saxlayırdıq, çünki and içmişdik ki, bu sirri “dünyada kimsəyə” açmarıq. Buna görə də “yuxarıda” Ulyanitski ilə sazişin şərtləri hazır olduğdan sonra bütün danışqlar

bizim vasitəmizlə gedirdi. Mamerik, nəhayət, bu qərara gəldi ki, təslim olsun. Ulyanitskinin hakimiyyəti isə ictimai nəzarətlə məhdudlaşdırıldı. Bütün heyət bilirdi ki, pani Kolyanovskaya Ulyanitskini “evindən qovmaqla” hədələmişdi.

Bir neçə vaxt sonra o elə özü qəfildən haraya isə köçüb getdi. Satın alınmış oğlan da bu geniş sirlə dünyada həmişəlik yox oldu və onun sonrakı taleyindən kimsənin xəbəri olmadı.

Ancaq bir dəfə bizə elə gəldi ki, ona rast gəlmişik, əgər bu həmin oğlanın özü deyildisə, demək onun əkiz tayı idi.

Bir dəfə yayda dar dalanımızda tanımadığımız bir şəxs göründü. Bu Mamerik yaşda, onun kimi qarayanız, girdə qaragözlü bir oğlandı. Ancaq diqqətlə nəzərdən keçirdikdə görürdün ki, onun nə yerisi, nə davranışı qətiyyətlə bizim dinc və ürək dostumuza oxşamır. O, əyninə, yaxasına iki cərgə dəyirmi metal düymələr düzülmüş qısa göy pencek, balağı üzəngili göy dar şalvar, ayağına da yaxşıca silinmiş məst geyinmişdi. Başında qazaxlar sayacağı yan qoyulmuş dəyirmi, günlüksüz papaq vardı.

Yad oğlan, üzümüzü bağcanın çağlarının arasına dayayaraq böyük maraqla ona baxdığımızı görüb yeriyə-yeriyə qərribə oyunlar çıxarmağa başladı. O elə yeriyirdi ki, guya qıçlarını dizindən qatlaya bilmir, qollarını da elə qabartmışdı ki, guya qoltuqlarının altında qar-pız tutmuşdu; başını qaldıraraq çiyinin üstündən nifrətlə bizə baxırdı. Yəqin ya əyninə geyindiği təzə paltarına güvənir, ya da baş xidmətçilərdən kimi isə yamsılayırdı. Onun gözləri parıldayırdı, etdiyi hərəkətlərdən həzz alırdı. Bundan başqa o əmin idi ki, öz şıq görkəmi ilə bizi tamamilə valeh etmişdir, biz paxıllıqdan yanırıq. Oğlan ona tapşırılan işi görüb tövlədən geri qayıtdıqda yenə ayaqlarını ata-ata, özünü burcudə-burcudə qabağımızdan gəlib keçdi, sonra guya yenə nəyi isə yadından çıxardığı üçün bir də geri döndü və yenə qabağımızdan gəlib keçdi. Bütün bunlar bizə yaman toxundu, içərimizdən kim isə dedi:

– Axmaq!

Oğlan tüpürüb cavab qayıtdı.

– Donuzun biri donuz!

Qardaşım bir az bərkədən qışqırıb söydü:

– Köpəkoğlu!

Görünür bütün bu “nəzakətli” söyüslərə oğlan yaxşı bələddir. O, o saat:

– Mən köpək oğluyamsa, sən də əclafın lap böyüyəsən, – dedi.

Biz hiss etdik ki, qalibiyyət yenə bu tanımadığımız oğlanın tərəfindədir. Elə bu zaman əyninə etəyi gen, uzun frak geymiş bir nəfər iti addımlarla oğlana yanaşdı. Onun da qərribə yerisi vardı, yanlarını basa-basa qaz yerisi yeriyirdi. Mən başa düşdüm ki, oğlan elə bunu yamsılayırmış: onun qıçları güclə bükülür, qolları isə dirsəkdən açılmırdı. O, oğlanı səslədi, uşaq elə döndüyünü gördü, yaxınlaşan adam gözələnilmədən onun üzünə sört, möhkəm bir sille ilişdirdi. Oğlan ağrının gücündən ufuldadı, əli ilə yanağından yapışırdı, həmin adam onun o biri üzünə də bir sille çəkib:

– İtil buradan! Səni niyə göndəriblər? – dedi və oğlanın boyundan yapışıb bərk itələdi.

Yad oğlana qarşı bəslədiyimiz ədavət bir anda yox oldu, ona ürəkəndən acıdıq. Bu əhvalatı ata-anamıza söylədik, elə bildik ki, onda, Mamerikin işinə qarışdıqları kimi bu işə də qarışacaqlar. Amma atam bizi başa saldı ki, bu bala nökrə qonşuya qonaq gəlmiş tanımadığımız yad adamlardandır. Heç kim onların işinə qarışa bilməz...

Bundan sonra biz oğlanı səbirsizliklə gözləyirdik, onu bir dost kimi qarşılamağa hazırıq. Ancaq o, görünmürdü. Tezliklə biz onu mötəbər bir ailənin ağasının mindiyi karetin hündür qozlasında oturmuş gördük. Bu bizim axırıncı görüşümüz oldu. Burada çox səliqəli və yaraşılıq paltar geyinmiş başqa uşaqlar da vardı. Ancaq biz hamıdan çox tanıdığımız oğlanla maraqlanırdıq. Onun əynində həmin pencek, başında yanakı qoyulmuş həmin papaq vardı. Ancaq indi keçmiş şıqlığından əsər qalmamışdı. Sanki bizə baxmaqdan çəkinirdi. Yalnız böyük karvan yerindən tərpendiyi zaman o öz qara gözlərini bizə sarı çevirdi, bu baxışlar yenə, qərribə bir tərzdə Mameriki xatırlatdı. O sanki oğrun-oğrun baxıb bizə səmimiyyətlə baş endirdi.

Biz şose ilə uzaqlaşmaqda olan kareti ta tərpenin arxasında gözəndən itənə kimi nəzərlərimizlə təqib etdik. Karetdə oturan şıq geyimli uşaqlara, mən, nədənsə, nifrət edirdim, onlar mənə çox soyuq görünürdülər. Lakin bizim yalnız söyüşməyə firsət tapdığımız bu yad nökrənin arxasınca naməlum uzaqlara atəşin şəfqət və səmimiyyət hissi axıb gedirdi.

SON ŞÜA

Nyuyski stansiyası Lena çayının sahilində kiçik bir talada yerləşirdi. Bir neçə miskin daxma çağlayan çaydan çəkinirmiş kimi sıldırım qayalara sığınmışdır. Lena bu yerdə ensizləşir, iti axır və çox kədərli görünürdü. Qarşı sahildeki dağların etekləri suyun içərisindədir. Adama elə gəlir ki, Lenaya verilən “məlun yarıq” məfhumu ən çox onun bu yerdən axıb gedən hissəsinə yaraşır. Həqiqətən bura nəhəng yarığa oxşayır, yarığın da dibindən bulanıq çay burula-burula axıb gedir; çayı sıldırım qayalar, uçurumlar, dərələr əhatə edir. Bu yerdə dumanlar uzun müddət çəkilmir, soyuq rütubət hiss olunur və havaya həmişə axşam qaranlığı çökmüş olur. Stansiyanın sakinləri öz süstlüyü, sısqalığı və hər şeyə qarşı laqeyd yanaşması ilə Lena sahillərinin başqa sakinlərindən fərqlənirlər. Dağ zirvələrindəki meşələrdə qara şam yarpaqlarının qüssəli pıçiltısı isə bu kədərli həyatı daima müşayiət edir.

Mən stansiyaya gecə, yorğun, soyuqdan donmuş halda gəlib çıxdım. Səhər yuxudan oyandım. Görünür çox erkən oyanmışdım.

Sakitlikdi. Bayırda səhər əlaqaranlığına və ya axşam çəninə oxşar qeyri-müəyyən, tutqun bir toran gözə çarpırdı. Külək iki dağın arasında vıyıldayır və gecə dumanlarını qovub aparırdı. Pəncərədən yuxarı baxdım, orada, buludların arxasında bir parça aydın səma gördüm. Demək hər yerdə aydın, günəşli bir səhər açılırdı. Stansiyada isə hələ də külək soyuq gecə dumanlarını qovurdu. Hava toran, sakit, boz və qüssəli görünürdü.

Yatdığım otaqda stolun üstündə yanmaqda olan neft çırağının sarı işığı otağın əlaqaranlığına qarışmışdı. Otaq çox təmiz və səliqəli idi. Yataq otağını ümumi otaqdan ayıran arakəsməyə qəzet kağızları yapışdırılmışdı. Qabaq küncdə, mehrabın yanında illüstrasiyalardan götürülmüş şəkillər – başlıca olaraq generalların rəsmləri nəzəri cəlb edirdi. Bunlardan ən böyüyü sinəsi medal və ordenlərlə dolu Muravyov-Amurskinin portreti idi. Onun yanında isə dekabristlərdən ikisinin çox da böyük olmayan sadə şəkli asılmışdı. Bunlar hələ dünən nəzərimi cəlb etmişdi.

Mən yatağında uzanmışdım. Buradan arakəsmənin arxasında qarşı divara söykənmiş stolu və onun üzərindəki lampanı görə bilirdim. Stolun dalında solğun üz, nurani bir qoca oturmuşdu. Onun hər tərəfi eyni dərəcədə ağarmış çal saqqalı vardı, enli, açıq anlı mum kimi sariyə çalırdı. Tepəsində seyrəlməmiş saçları peysərinə kimi uzanmış, azca da qıvrılırdı. Ümumiyyətlə, onun bütün siması müqəddəs bir şəxs, hətta incili yazanlardan kimisə birini xatırladırdı. Lakin üzünün rəngi xəstə adamların kimi çox solğundu, gözləri də mənə sönük görünürdü. Boğazında ur xəstəliyi əlaməti olan şiş vardı. Bu xəstəlik Lena sahillərində çox yayılmışdır. Deyildiyinə görə, bu, Lenanın suyundandır.

Qocanın böyründə səkkiz yaşlarında bir oğlan uşağı oturmuşdu. Mən onun yalnız aşağı öyilmiş kətan kimi yumşaq, ağsaçlı başını görə bilirdim. Gözlük taxmış qoca korusu gözlərini qıyaraq əlindəki əlfəcini stolun üstündəki kitabın sətirliyi üzərində gəzdirir, oğlan isə gərgin bir diqqətlə höccələyə-höccələyə oxuyurdu. Sözü höccələyə bilmədikdə qoca mehriban bir təmkinlə onun səhvini düzəltdirdi.

– İnsanlar – o... at... qısaca...

Oğlan dayandı. Görünür tanış olmayan sözü höccələyə bilmirdi. Qoca gözlərini qıyıb kömək etdi.

– Bülbül, – deyə o oxudu.

Şagird bülbül deyə təkrar etdi, təəccüb ifadə edən gözlərini qaldırıb müəlliminə baxdı və soruşdu:

– Bülbül, – nədir?

Qoca:

– Quşdur, – dedi.

– Quş... – deyə uşaq yenidən oxumağa başladı:

– Bülbül qa... qara... qaragilə üzərində...

– Necə? – deyə uşağın yenidən laqeyd, soyuq səsi eşidildi.

– Qaragilə üzərində. Qaragilə ağac adıdır. Bülbül də onun üzərinə qonmuşdu.

– Qonmuşdu... Niyə qonmuşdu? Bülbül yekə quşdur?

– Lap balacadır. Gözəl oxuyur.

– Yaxşı oxuyur.

Oğlan dayanıb fikrə getdi. Daxmaya tam sakitlik çökdü. Saatın əqrəbi çıqqıldayırdı, pəncərə arxasında dumanlar üzüb keçirdi...

Yuxarıda görünən bir parça göy səma, aydın, günəşli gündüzləri olan, bahar vaxtı qaragilələri üzərində bülbüllər ötən yerləri xəyala gətirirdi... Uşağın yeknəşək səsinə dinləyərək ixtiyarsız fikirləşdim ki, "bu nə fərəhsiz uşaqlıq həyatıdır. Bülbülsüz... çiçəkli baharsız... İlahidən yaranmış geniş dünyaya sədd çəkən bu su, bir də qayalar... Quşlardan da demək olar ki, bu yerlərin birçə sakini qarğadır. Dağ döşlərində yalnız ürəksızan qara şam ağacları... Nadir hallarda bəlkə bir şamağacı..."

Oğlan mənasını başa düşmədən, sönlük səslə bir cümlə daha oxudu, birdən dayanıb soruşdu:

– Baba, ay baba, bir bax, deyəsən axı vaxtdır? – Bu dəfə onun səsinə canlılıq, bir həyəcan duyulurdu, lampanın işığında işıldayan göy gözləri aydın bir maraqla babasına zillənmişdi.

Qoca əvvəl kəfgiri laqeydcəsinə çıqqıldayan saata, sonra isə pəncərə şüşələri arxasında qalxan dumana baxıb sakit cavab verdi:

– Hələ tezdir, yarıstıdır!..

– Baba, bəlkə saat xarab olub?

– Di yaxşı... Hələ qaranlıqdır... Ay sarsaq, nə qədər gec getse bir o qədər yaxşıdır. Küləyi görmürsən... Bəlkə dumanı qovub apar-sın, yoxsa üç gün bundan əvvəlki kimi yenə heç bir şey görmərik.

– Di yaxşı, – deyə oğlan öz əvvəlki müti səsilə təkrar etdi və yenə oxumağa başladı.

İyirmi dəqiqə keçdi. Qoca əvvəl saata, sonra isə pəncərəyə baxıb lampanı üflədi. Otağa göyümtül bir ala qararıqlıq çökdü.

– Geyin, – dedi və sonra əlavə etdi: – üsulluca tərpen ki, Tanya eşitməsin.

Oğlan cəld stuldan düşdü, piçilti ilə soruşdu:

– Bəs onu aparırıq?

– Yox... onu hara aparaq... onsuz da öskürür... qoy yatsın...

Oğlan üsulluca, tələsik geyinməyə başladı. Az sonra ala qararıqlıq otaqda hər ikisinin, baba ilə nəvənin kölgəsi nəzərə çarpdı.

Oğlanın əynində şəhərsayağı tikilmiş paltoya oxşar bir şey, ayağında iri keçə çəkmə vardı, boğazına qadın şarfı sarınmışdı. Baba əyninə qısa kürk geyinmişdi. Qapı cırıldadı, hər ikisi çölə çıxdı.

Mən tək qaldım. Arakəsmə arxasında yatan qızın sakit nəfəsi və saat kəfgirinin çıqqıltısı eşidilirdi. Bayırda külək güclənir, arabir qalaq-qalaq yığılmış buludların bağı yarılr, bu vaxt tutqun qayaların

və dərələrin qara kölgəsi daha aydın nəzərə çarpırdı. Otaq gah işıqlanır, gah da zülmətə qərç olurdu.

Yuxum qaçmışdı. Bu yerlərin kədərli sükutu mənə də təsir etməyə başlamışdı. Mən səbirsizliklə qapının cırlıtısını, qoca ilə uşağın qayıtmasını gözləyirdim. Lakin onlar gəlib çıxmırdılar.

Belə qərara gəldim ki, görüm bu soyuqda və ətrafı duman-çən bürüdüyü bir zamanda onları daxmadan çölə çıxmağa məcbur edən nədir. Mən paltarlarımı soyunmadan yatağa uzandığım üçün çox çəkmədən boğazlı çəkmələrimi və paltomu geydim.

Qoca ilə oğlan – hər ikisi əllərini paltarlarının qolçağına keçirmiş halda, nə isə bir şey gözləyirmiş kimi artırmada dayanmışdılar.

Bu yerlər mənə pəncərədən gördüyümdən daha cansızıcı təsir bağışladı. Yuxarıda duman seyrəldiyindən dağların zirvəsi aydın səmada aşkar və sərt görünürdü. Dağların tutqun qoynunda parça-parça yastı duman qalıqları üzürdü, aşağıda isə hələ hava torandı. Lena hələ donmamışdı, lakin su ağırlaşmış və qaralmışdı. Dalğalar çayın dənizə qalxmasında bir-birinə toqquşur, burulğanlar əmələ gətirirdi. Adama elə gəlirdi ki, çay lal bir həyəcan içərisində coşub-daşır, düşdüyü qara yarıqdan azad olmağa can atır... Gecədən qalan dumanları qovub aparın soyuq səhər küləyi paltarlarımızın ətəyini yellədir və uzaqlara çapıb gedirdi.

Qayaların sərt sinəsinə pərakəndə səpələnmiş stansiyanın evləri yuxudan oyanmaqda idi. Bəzi evlərin bacasından tüstü qalxır, pəncərələrdə işıq görünürdü. Əyninə cırıq kürk geymiş uzun, arıq bir arabacı əsnəyə-əsnəyə bir cüt atı sulamağa aparırdı, bir qədər sonra o, çaya enən dikdirdə görünürdü, ətrafda hər şey fərəhsiz və cansızıcı idi.

– Siz nəyi gözləyirsiniz? – deyə mən qocadan soruşdum.

– Belə də, nəvəm günəşə baxmaq istəyir, – deyə o cavab verdi və öz növbəsində soruşdu. – Siz haradansınız. – Rusiyyətdəsinizmi?

– Bəli.

Qoca daha nə isə soruşmaq istəyirdi ki, bu vaxt oğlan birdən yerindən qurcalanıb qocanın paltarının qolunu dartdı.

Mən ixtiyarsız olaraq Lenanın burulduğu yerdə, çayın biz tərəfdəki sahilində uçan qayanın təpəsinə baxdım.

İndiyədək bu təpə qara, nəhəng ağıza oxşayırdı ki, buradan da hey dumanlar sürünüb çıxırdı. İndi isə başımızın üzərində, qayanın dik zirvəsi sanki birdən-birə alışdı, şam və yarpaqları tökülmüş

qaraşam ağaclarının başı işıqlandı. Hələ bizim üçün doğmamış günəşin, qarşı sahilin dağları arasında süzülərək özünə yol tapan ilk şüası bu sıldırım qayaya, onun yarğanlarında bitən ağaclara düşdü. Soyuq göy kölgələrin hökm sürdüyü yarğanın üstündə sanki buludlar arasında duran bu ağaclar sübhün ilk təmasında fərəhlənib gülümsünürdülər.

Biz bu tənha qayanın və bir neçə ağacın sükuta qərq olmuş tənəli sevincini ürktükdən qorxurmuş kimi dinməzce durub qayanın zirvəsinə baxırdıq. Babasının əlindən tutmuş uşaq sakitcə dayanmışdı. Onun gözləri alacalandı, solğun üzündə heyəcan, heyrət sezildi. Bu qaranlıq yuxarıda yenə nə isə titrədi, çırpındı, bayaqdan bəri dağların ümumi göy tutqun fonunda batıb qalmış başqa bil sıldırım qaya alışıb yandı, işığa qərq olmuş qayaya və ağaclara qoşuldu. Bir az əvvəl uzaq yamaclara qarışan və onlardan ayrılmayan, indi isə nura qərq olmuş bu qayalar elə bil cəsarətlə irəli çıxmışdılar, hələ işıqlanmamış yerlər isə əvvəlkindən daha uzaq, dumanlı və qaranlıq görünürdü.

Uşaq yenə babasının qolunu dartdı, indi onun üzü tamam dəyişilmişdi. Gözləri parıldayır, dodaqları gülürdü, adama elə gəlirdi ki, solğun yanaqları qızarmışdır.

Çayın qarşı sahilində də dəyişiklik vardı. Günəşi dağlar öz arxalarında gizlətməmişdi, göyün üzü tamam işıqlandığından dağların zirvələri daha kəskin və aydın nəzərə çarpır, hər iki zirvə arasında böyük bir çökəklik yaranırdı. Qarşıdakı qaranlıq yamaclardan aşağıda süzülüb gedən süd kimi ağ duman, özünə sanki qaranlıq və rütubətli yer axtarırdı... Yuxarıda isə səma alışıb yanır, tənənin üzərindəki qaraşam cərgələrinin bənövşəyi siluetləri səmanın parlaq sinəsində aydın nəzərə çarpırdı. Adama elə gəlirdi ki, bunların arxasında nə isə fərəhli, tükənməz qüvvəyə malik olan, canlı bir şey var. İki dağın arasındakı çökəklikdə alışıb yanan, yüngül, balaca bir bulud üzürdü, o qonşu dağın arxasında gözdən itdi. Onun dalınca başqa bir bulud, sonra daha bir başqası gəlib keçdi. Onun da dalınca qalaq-qalaq buludlar sürünüb keçməyə başladı... Dağların arxasında nə isə şən, fərəhli bir aləm vardı. Dərənin dibi işıqlanmaqda idi. Günəş sanki bu yerlərə, – bu cılpaq yarığa, qaralmış çaya, yetim daxmalara, günəşin doğmasını gözləyən solğun çöhrəli uşaq qocaya baxmaq üçün o tərəfdən dağın yoxuşu ilə qalxırdı.

Artıq günəş çıxdı. İki dağın arxasındakı yarğanın dibinə bir neçə pərakəndə parlaq qızılı şüa səpələndi, bu şüalar divar kimi yüksələn sıx meşəni yarıb keçdi. Aşağı qaranlıq yarğana və dərəyə tökülən dəstə-dəstə alov qığılcımları gah ayrı-ayrı ağacları, gah sıldırım qayanın zirvəsini, gah da kiçik dağ talasını göyümtül, soyuq dumanlar içərisindən çəkib çıxarırdı. Şüaların təmasından hər şey hərəkətə gəlir, canlanırdı. Ağaclar sanki o tərəfə, bu tərəfə qaçışır, sıldırım qayalar irəli çıxır, sonra yenə qaranlıqda qərq olur, talalar işıqlanıb – sönürdü... Aşağıda duman zolaqları sanki təşviş içərisində, sürətlə sütüyüb keçirdi.

Sonra qaralmış çay belə bir neçə anlığa işıqlandı... Bizim durduğumuz sahile çapan, bir yerdə qərar tuta bilməyən dalğaların başları alışıb yandı, sahilin qumu par-par parıldadı, qara ləkə kimi görünən qayıqların, suvağa gələn atların və adamların üstünə işıq düşdü. Günəşin çəp şüaları miskin daxmalara düşüb keçdi, pəncərələrində əks etdi, oğlanın həyəcanlı solğun üzünü nəvazişlə oxşadı...

Yarğanın üstündə, iki dağın arasından çıxan odlu günəşin çöhrəsinin bir hissəsi görünməkdə idi. Bizim durduğumuz tərəfdə sahil canlanmışdı. Dağ süxurları və xovlu şam ağacları günəşin şüaları altında rəngdən-rəngə çalır, parıldayır, bərq vurur, ətrafa qığılcımlar saçır.

Lakin bu, sübhün yalnız ani bir nəvazişi idi. Bir neçə dəqiqədən sonra dərənin dibi yenə əvvəlki kimi soyudu, tutqun göyümtül rəngə çaldı. Çay elə bil söndü, coşqun burulğanlar əmələ gətirərək yerə öz yatağı ilə axmağa başladı. Pəncərə şüşələrinin şəfəqi söndü, kölgələr hey uzandı, bir an əvvəl müxtəlif rənglərə çalan yamaclara yekrəng mavi duman pərdəsi çəkildi. Tutqun dumanlar içərisində tənha bir meşəl kimi közərən qayanın zirvəsi bir neçə saniyə daha alışıb yandı, sonra o da söndü. Yarğanın sinəsində açılan deliklər bağlandı. Üzərində iki-üç solğun soyuq bulud üzən meşələrə başdan-başa matəm örtüyü çəkildi.

Oğlan qəmli-qəmli:

– Qurtardı, – dedi.

O, parlıtısını itirmiş kədərli gözlərini yuxarı qaldırıb babasına baxdı və soruşdu:

– Daha görünməyəcək?

– Yox, – deyər babası cavab verdi. – Özün gördün ki, günün ancaq bir kənarı özünü göstərdi. Sabah o artıq bu qədər yüksələ bilməyəcək.

– Qurtardı, qardaş! – deyə sahildən geri döənən arabaçı çığırdı.
– Ay baba ilə nəvə, salam!..

Mən dönüb baxdım, o biri daxmaların da qabağında tamaşaçılar görünürdü. Qapılar cırıldayır, arabaçılar evlərə dönürdülər. Stansiya yenə avazımış, soyuq dumana qərq olmuşdu.

Bu artıq bir çox aylar davam edəcəkdi!.. Qoca mənə söylədi ki, yayda bu yerlərdə günəş dağların zirvəsi üzərinə qalxır, payıza yaxın, getdikcə aşağı enir. Dağlar onun qabağını kəsir, o daha dağlar arxasından boylana bilmir. Bu zaman günəş bir neçə gün də yalnız səhərlər iki dağın arasındakı yarıqda görünür. Əvvəlcə bir dağın zirvəsindən o biri dağın zirvəsinə hərəkət edir, sonra aşağı enir, ən nəhayət, onun qızıllı şüaları, bu gün olduğu kimi, bir neçə dəqiqəliyə dərənin dibində parlayır.

Beləliklə, Nyuyski stansiyası qış uzununu günəş üzünü görmür.

Əlbəttə, arabaçılar başqa yerlərə səfər etdikləri zaman onu görürlər. Qocalar və uşaqlar isə ta bahara kimi, hətta yaya kimi gün işığına həsrət qalırlar...

Günəşin son şüaları beləcə yox oldu... Dağların arxasında günəşli bir gündüzdü, aşağıda – dərənin dibini isə yenə duman almışdı, yamaclara yekrəng boz bir pərdə çəkilməkdə idi. Dağların arxasından bu tərəfə soyuq, zəif bir parıltı süzülürdü.

ÇAY COŞUR

(Yol dəftərindən eskizlər)

I

Yuxudan ayılıanda xeyli müddət harada olduğumu dərk edə bilmədim.

Başımın üstə uzanıb gedən mavi səmada parlaq bir bulud yavaş-yavaş üzür və əriyirdi. Başımı azca qaldıraraq uca sıldırımından yamyaşıl ağacların arasındakı ağac kilsəciyi görə bilirdim. Sağ tərəfdə, məndən bir neçə sajen aralı, tanımadığım bir koma, sol tərəfdə isə geniş ağac örtüklü kobud boz bir dirək vardı, dirəkdən dolça və lövhə asılmışdı. Lövhədə:

“Ay yoldan ötənlər, nəzirinizi verin keçin” – yazılmışdı.

Qarşımda çay sırıldayırdı.

Məni yuxudan oyadan da onun sırıltısı oldu. Dan yeri söküləndə adamı işə səsləyən mehriban, eyni zamanda amansız bir səs kimi bu şappıltı narahətədgici bir pıçılıtlı ilə beynimə işləyirdi. Amma heç tərpənmək istəmirdim...

Gözlərimi bir də yumdum, yerimdən tərpənmədən buraya, bu açıq havada ləpələnən çayın sahilinə, bu komanın və üstündə yolçulara sadə bir müraciət asılmış dirəyin qonşuluğuna gəlib çıxdığımı fikirləşdim.

Başıma gələnlər yavaş-yavaş yadıma düşdü. Əvvəlki günləri mən camaatın arasına dürtülərək, kor dilənçilərin tıntın mahnılarını dinləyə-dinləyə, müxtəlif məzhəbli bespopovçuların, ətrafına rahiblərin və rahibələrin toplaşdıqları qol-budaqlı ağacın altındakı qurban kəsilən yerdə dayana-dayana Kitej şəhəri yaxınlığındakı Müqəddəs göldə keçirmişdim. Hər yerdə olduğu kimi, orada da gur camaat arasında qızgın dini mübahisələr gedirdi. Bütün gecəni kiçik kilsənin yanında camaat arasında sıxılıb ayaq üstə qaldım. Xəyalımda missionerinin və iki nəfər keşişin yorğun üzləri, analoydakı dəstə-dəstə kitablar, mübahisə eləyənlərin qalın foliantlarda lazımı mətni axtarıb

tapmaq üçün əllərində tutduqları şam işıqları, hər tutarlı ifadəni hay-küylə qarşılayan "raskolçuların" və "kilsə xadimlərinin" həyəcanlı üzləri canlanırdı. Açıq qapılardan ikona qabağında yanan sarı işıqlar görünən qədim kilsəcik, mavi səmada kilsəciyin və sakit-sakit pıçıldaşan ağacların başı üzərində yuvarlanan ay yadıma düşürdü. Dan yeri söküləndə güc-bəla izdihamdan ayrılıb, yorucu mənfəətsiz, quru mübahisələrdən başım ağırlaşmış halda, qeyri-iradi kədərlər və məyusluqdan ürəyim sıxıla-sıxıla ziyarətdən qayıdan zəvvarların arxasınca səhra yolları ilə Vetluqa ətrafı meşələrinin yaşıl zolaqlarına doğru istiqamət aldım. Müqəddəs gölün sahilindəki xəlvəti şəhərdən özümə ağır və kədərli təəssüratlar aparırdım... Sanki mən bu yuxusuz gecəni boğanaq sərdabədə, sönməkdə olan qəndil işığında, divar arxasında kiminsə ahəngdar bir səslə əbədi yuxuya dalmış xalq fikrinə oxuduğu ölü duasını dinləyə-dinləyə keçirmişdim.

Meşə cığıruları ilə on beş verstlik yol keçib çayın sahilinə çıxdım və o saat da yorğunluqdan və Müqəddəs göldən gətirdiyim ağır təəssüratlardan ölü kimi qumun üstünə sərildim; günəş artıq Vetluqa suları və meşələrinin üstünə qalxmışdı.

Artıq, onlardan uzaqlarda olduğumu dərk edərək, gərnəşib, qalan mürgümü də dağıtdım, qalxıb qumsal yatağında əyləşdim.

II

Çayın xoş pıçiltısı eməlli-başlı mənim dadıma yetişdi. Üç saat əvvəl mən Vetluqa gəmisini gözləyə-gözləyə şeylərimi yığışdıranda, su uzaqda, ağzı üstə sahile çevrilmiş qayıqdan o tərəfdə idi; indi isə qayığı su basmışdı. Çay hara isə tələsirdi, başdan-başa köpüklənir və dalğaları az qala ayağıma dəyirdi. Yarımca saat da yatmış olsaydım, su gəlib o çevrilmiş qayıq kimi, məni də basardı.

Görünür, Vetluqa daşırdı. Bir neçə gün əvvəl güclü yağış olmuşdu: indi meşənin dərinliklərindən axan sellər çaya tökülür, çay isə yaşıl sahilləri basa-basa kükrəyirdi. İti şımaqlar axışır, bir-birini itələyir, qıvrılır, çuxur salır, get-gedə güclənib daha sürətlə axırdı. Onların emələ gətirdiyi sarımtıl ağ köpük kopalaları suyun üzərində bir-birini qova-qova axırdı.

Sahil boyu yaşıl pıtraqlar suda hələ tamamilə batmamış başlarını tələsə dartırdı, halbuki bir neçə addımlıqda çayın dərin yerində pıtraq da, dəvədabarı da, onların qalan həmkarları da artıq təslim olmuşdu... Yaşıl budaqları sallanan cavan söyüdlük dalğaların zərbəsindən tirtir əsirdi.

O biri sahilə keçisöyüdləri, cavan palıdlar və ağ söyüdlər dalğalanırdı. Onların arxasında diş-diş görünən küknar qatarı vardı; lap axırda isə qeşəng qaraqovaqlar və özəmətli şam ağacları yüksəlirdi. Meşənin budanmış yerində ağac yığınları, təzə şalbanlar və yarmacalar ağarırdı, onlardan bir neçə sajen aşağıda, suyun üzündə batmış bərə sahallarının ucları görünürdü. Bu sakit mənzərə dəlisov çayın pıçiltısı, şırlıtısı və hay-harayı ilə qovuşur və elə bil canlanırdı. Şıltaq şımaqlar çayın dərin yerlərində dalğalanır, ləpələr köhnə qayığın yanlarına çırpılaraq şappıldayırdı, köpük xovlarının qıçiltısı, yaxud vetluqalılar demişkən, çayın pıçiltısı ətrafı başına götürmüşdü.

Mənə elə gəlirdi ki, bunların hamısını nə zamansa görmüşəm. Sahili dalğalı çay, yüksək sıldırımdakı adi kənd kilsəsi, koma, hətta dirəkdən asılmış Allah yolunda sədəqə verməyə çağıran cızmaqara müraciət də mənə o qədər doğma, yaxın, tanış gəlirdi ki... İstər-istəməz şairin sözləri yadıma düşürdü:

Bunlar nə zamansa olub keçibdir,
Fəqət nə zamanı çıxıb yadımdan...

III

Komanın yanındakı skamyada oturan orta yaşlı mujik dedi:

– Hə, qardaş, baxıb gördüm ki, su səni basır. Evə gedirdim. Geri qayıtdım, qayıda-qayıda düşündüm: bəlkə Vetluqa sənin ona bələd olmadığını duyub. Amma yolçu qardaş, yamanca yatmışdın!

Nədənə onun da səsi mənə tanış gəlirdi. Səsi yoğun idi, döşdən gəlirdi, bir az da tutqun idi, elə bil möhkəm xumarlıqdan sonra batmışdı, ancaq onun tutqun səsinə o kilsə, o dirək, dirəkdəki o yazı kimi səmimi və sadələvh bir ahəng duyulurdu.

– Nə oyunlar çıxarır, bir bax gör, bizim bu Vetluqa nə oyunlar çıxarır! Ay, səni! Lap qan ələyir, qan...

Danışan bərəçi Tyulin idi. O, başını aşağı əymiş və büzülmüş halda komanın yanında oturmuşdu. Əynində kirli çit köynək və qaba pambiq parçadan şalvar var idi. Yain ayaqlarına köhnə çələklər geymişdi. Demək olar ki, saqqalsız və bıqsız, həm də çox cavan görünən mənəli cizgili sifətində Vetluqa qırışları açıq-aydın seçilirdi; bundan başqa, indi sadələvh görünən, lakin daxilən əzab çəkən Tyulinin üzündə gərgin bir kədər də oxunurdu.

O, yerindən tərənəmədən, bələdçi gözllərlə vəziyyəti ölçüb-biçdi:

– Qayığı su aparacaq... Hökmən aparacaq... – dedi.

Gərneşib dedim:

– Gedib çəkib çıxarsana.

– Bəlkə lazım deyil. Çıxarmasam da mənə nə taqsır! Görürsən, nə oyunlar çıxarır, bax-bax... bəh-bəh-bəh!

Qayıq suyun içində çırpınır, qalxır, qızdırmalı adam kimi titrəyir və ələcsiz yenə aşağı yatırdı.

O biri sahildən bir yolçunun səsi eşidildi:

– Tyu-li-i-i-n-in!

Məşənin budanmış yerində, keçidə enən yolda bapbalaca bir at göründü, çayın lap qırağına enmiş alçaqboy mujik var gücü ilə əllərini yelləyir və bar-bar bağırdı:

– Tyu-li-i-i-n!

Tyulin isə bayaqkı tutqun görkəmlə suda çırpınan qayığa baxır, başını silkələyirdi:

– Görürsənmi, bax, bax, yenə də! Gör dünən harada idi, indi hara gəlib çatıb. Gör birçə gecənin içində nə oyunlar çıxarıb! Qardaş, bu ki daşmağa başladı, daha üzünü görmə...

O biri sahildən.

– Tyuli-i-in! Hay ve-e-er! – deyə qışqıran yolçunun səsi kəsildi, lakin onun çağırışını Tyulin bir qırıq da vecinə almadı. Elə bil ki, bu güclü hay ona deyil, oynaq ləpələrin şappıltısı, ağacların xışiltısı və çayın pıçiltısı kimi Vetluqaya məxsus idi.

– Səni çağırırlar, axı Tyulin! – dedim.

– Çağırırlar, – deyə o, qayıq haqda, qayığın dəcəlliyi haqda danışdığı kimi obyektiv fəlsəfi tonda soyuqqanlıqla dilləndi. – İvanko, ay İvanko! İvanko-o-o!

On yaşlı sarışın saçlı İvanko sıldırımın dibində yeri qazıb soxulcan çıxarırdı, atası o biri sahildən çağıran mujikə hay vermədiyi kimi, o da atasının səsinə məhəl qoymurdu.

Bu zaman kilsədən gələn dik cığırla qucağı uşaqı bir arvad endi. Əskiyyə bükülmüş uşaq cır-cır çığırdı. Beş yaşlı qız isə arvadın etəyindən yapışb, yanınca qaçırdı. Arvadın üzü qayğılı və acıqlı idi. Tyulin birdən-birə daha zəhmli və daha ciddi görkəm aldı.

O, üzünü yana çevirib dedi:

– Arvad gəlir.

Arvad lap Tyuline yaxınlaşb, acıq və nifrətlə onun üzünə baxa-baxa, kin-küdurətlə:

– Hı-ı! – elədi. Ehtimal ki, bu münasibət onların arasında çoxdan varmış. İndi mənim üçün aydın idi ki, qayğısız Tyulin, iki uşaqı və qayğılı bu arvad, bir-biri ilə vuruşan iki tərəflərdir.

– Nə hı-ı eləyirsən? Nə istəyirsən? – deyə Tyulin soruşdu.

– Hələ bir soruşur da... Qayıq getir! Çay daşb, keçə bilmirəm, yoxsa sənin kimi yaramaznan heç danışmazdım da...

Bərəçi heyrətli:

– Yaxşı, yaxşı! – dedi. – Nə yaman zorlu gəlmisən. Elə danışsın ki...

– Niyə də danışmayım! Dömbəyini doldurmusan... Bizimkilər görəsən nəyi gözləyir, sənin kimi əyyaş yaramaz bərəçilikdən niyə çıxarıb atmırlar. Qayıq getir, eşidirsənmi, qayıq!

– Qayıq? Bax o oğlan səni aldadır... İvanko, ay İvanko, eşidirsənmi? İvanko-o-o! Bu saat mən o əclafi çubuqlayıb çıxardaram. Eşidirsənmi, yolçu!..

Tyulin mənə sarı döndü:

– Ay yolçu, mənə bir çubuq kəs, lap yaxşısını!

O, ağır-ağır tərənəb, özünü elə göstərdi ki, guya qalxmaq istəyir. İvanko dərhal qayığa tullandı və avarları qapdı.

Tyulin tənbel-tənbel:

– Ondan iki qəpik! Qızı havayı! – deyə əmr etdi. Sonra mənə tərəf çevrildi:

– Halım xarəbdir, başım yaman ağrıyır.

Qarşı sahilə yenə də inilti eşidilirdi:

– Tyuli-i-in! Bərə-ə-ə!

Qadını aldatmaqdan canını qurtaracağına ümid bəsləyən İvanko dedi:

– Dədə, ay dədə! Səni istəyirlər, eşidirsənmi?

Tyulin soyuqqanlıqla:

– Eşidirəm, – dedi. – Çoxdan səsləyirlər. Orada danış. Bəlkə heç ona lazım olmadı... Bəlkə heç addayaş olmayacaq... Başım görəsən nədən ağrıyır, belə, – deyə o yenə diqqət doğuran bir etibarla mənə müraciət etdi.

Səbəbini bilmək çətin deyil: yazıq Tyulin, elə bil araq şüşesidir, iki sajenlikdən araq qoxusu gəlir, hərdənbir də çay və sahil otlarının ətrinə qarışmış spirt qoxusu gəlir.

Tyulin fikirli-fikirli dedi:

– Əgər içmiş olsaydım yenə bir işdi, içib eləməmişəm də.

Onun başı lap aşağı əyildi.

– Çoxdan içmirəm... Bircə dünən içmişəm...

Tyulin yenə də dərin xəyala daldı.

– Hərgah çox... Deyək ki, dünən lap əməlli içmişəm... Bu gün ki, içməmişəm!

Onu düz yola çəkmək məqsədi ilə:

– Görünür, xumarlıqdandır, – dedim.

Tyulin bir xeyli müddət ciddi və çox fikirli halda mənə baxdı. Görünür dediklərim ağına batmışdı.

– Ondən deyil. Bu gün az içmişəm axı.

Tyulin çəkdiyi əzabları doğuran səbəbləri yavaş-yavaş, lakin doğru yolla ayırd etdiyi vaxt, o biri sahildəki mujikin səsi tamamilə batdı. O yandan çayın pıçılısında zorla eşidiləcək bir səs gəlirdi:

– Tyu-yu-yu...

– Məgər ondandı. Qardaş, görünür sən düz deyirsən. Bu çaxır zəhrimarı içirəm, qardaş, çox içirəm...

IV

Bar-bar bağırən mujik susdu, atı da, arabanı da o biri sahildə qoyub İvanko ilə birlikdə biz tərəfə keçdi. Gözlədiyimin əksinə olaraq, Tyulinlə mehribancasına salamlaşdı və skamyada onunla yanaşı oturdu. O, Tyulindən xeyli yaşlı idi, saqqalı çallaşmışdı. Tyulinin gözləri kimi mavi solğun gözləri vardı, başına hörmə papaq qoymuşdu, üzündə, dodaqlarının ətrafında eyni Vetluqa qırıqları görünürdü. O, istehzal bir təbəssümlə bərkdən soruşdu:

– Azartmışsan?

– Başım yaman ağrıyır, qardaş. Sən bilən nədəndir?

– Çaxır az iç.

– Ondandırmı? Bu yolçu qardaş da elə deyir.

– Oraya bax, qayığımı su aparır.

– Aparmasın neyləsin. Aparacaq...

Her ikisi xeyli müddət, sanki can verə-verə çırpınan qayığa baxdılar.

– Bərənə bəri getir – getmək lazımdır.

– Sənə elə getmək yaraşır! Yəqin Krasixaya vurmağa tələsirsən!

– Sən lap qızırsan...

– Vurmuşam. Başım yaman ağrıyır. Bəlkə, heç getməyəsən?

– Qızımı o taya vermişəm. Bayrama çağırblar. Görmürsən arvadı da yanıma almışam.

– Hə, arvad, görünür belə də olmalıdır, getmək lazımdır. Eh, şüyül yoxdur.

– Necə yoxdur? Yalandan dizinə nə döyürsən? Odu, bax, şüyül!

– Gödəkdir. Uzunları lazımdır. Görmürsən. Vetluqa necə daşır.

– Bəs bunu bilə-bilə niyə şüyül ehtiyatı eləməmişən? İvanko, qaç şüyül getir, qoçaq!

Tyulin dedi:

– Özün getsənə, ağırdır.

– Sən get – sən işindir!

– O taya keçəsi mən deyiləm – sənsən!

Mujiklər də, İvanko da yerindən tərpənmədilər.

Tyulin özünü yenə də qalxırmış kimi göstərərək diləndi:

– Bu saat mən o əclafi çubuqla çıxardaram. Ay yolçu, mənə bir çubuq ver görüm...

İvanko burnunda donquldana-donquldana qalxıb tənbel-tənbel dağa, kəndə sarı getdi.

Mujik dedi:

– Getirə bilməyəcək.

Tyulin təsdiq elədi:

– Ağırdır!

– Heç olmasa qabağına gedəydin, – deyə mujik çiyində şüyül yamacda görünən İvankoya baxa-baxa məsləhət verdi.

– Elə mən də sənə demək istəyirdim ki, qabağına qaç.

Hər ikisi oturub baxırdı.

O biri sahildən qulaq batıran acıqlı qadın səsi eşidildi.

– Yevstiqn-e-e-y! Leşay!

Mujik qayğılı-qayğılı dedi:

– Arvad qışqırır.

Tyulin yenə də laqeyd idi: arvad uzaqda idi.

Yevstiqney dedi:

– At yerindən götürüldümü, uşağı da, arvadı da yıxacaq.

– Qaçan atdır?

– Yaman!

– Onda yıxa bilər. Heç olmasa... geri qayıt. Gerek hökmən çayı keçəsən?

– Əşi görmürsənmi, arvadnan yığışmışıq, necə yəni keçəsən!

İvanko, nəhayət, taqətdən düşmüş halda şüyülləri getirib donquldana-donquldana sahilə atdı. Hər şey hazırdı. Tyulin işə başlamalı oldu.

– Ey, ay yolçu, – deyə razılıqla mənə müraciət etdi:

– Bəri bax, sən də bizimlə sala min! Yoxsa, görürsənmi bizim bu çay nə yaman daşağandır!

Hamımız cır-cır cırıldayan sala mindik; axırını Tyulin mindi. Görünür adamların onsuz da çox olduğunu götür-qoy edirmiş. Amma yenə mindi, suyu şappıldadı, dərin bir kədərlə salın bağlandığı mıxlara baxdı, sonra hamıya aid olan bir tənbehlə dedi:

– Eh, ipləri heç açmayıbınız ki, ay sizin!

Mən etiraz etdim:

– Axı Tyulin, sala axırını sən mindin, sən də açmalı idin.

O mənim etirazımı bilavasitə düzgün hesab edərək susdu, tənbel-tənbel, eyni kədərlə, ipləri açmaq üçün suya düşdü.

Sal cırıldı, yırgalandı və sahildən aralandı. Bərəçi koması, ağzi-üstə çevrilmiş qayıq, üstündə kilsə olan təpə bir an içində gizli bir qüvvə ilə cəzb olunmuş kimi, bizdən uzaqlaşdı, yaşıl söyüdü burun işə bizə sarı irəliləyirdi. Tyulin zorla görünən sahilə baxdı, sıx saçlı başını qaşdı və şüyülü buraxdı.

– Görürsən, su aparır.

Mujik çağ çiyini ilə şüyülə güc gələrək dedi:

– Aparır.

– Yaman aparır.

– Nə dayanmışan? Niyə avar çəkmirsən?

– Gəl özün çək. Sol tərəf tərpenmir.

– Baa!

– Bəs nə!

Mujik hirsle öz şüyülünü sol tərəfə saldı və az qaldı ki, suya yıxılsın, onun şüyülü də suyun dibinə çatmadı. Yevstiqney dayandı və ucadan Tyulini söydü:

– Sən əclafsan, Tyulin!

– Özünsən! Nə mırıldayırsan?

– Nəyə görə sənə pul verirlər, yaramaz?

– Get soruş!

– Niyə uzun şüyüllər hazırlamamışan?

– Hazırlamışam!

– Bəs hanı?

– Evdədir. O uzunları uşaq necə getirəydi?

– Deyirəm əclaf adamsan, Tyulin!

– Yaxşı, yaxşı! Daha nə sözün var? De!

Tyulinin sakitliyi Yevstiqneyin hirsini yatırdı. O, çetir papağını çıxarıb başını qaşdı.

– İndi biz hara gedirik? Kuzma Demyangiləmi (Kozmodem-yanskiyə) gedirik, yoxsa...

V

Qıjov çay, sanki zarafata salıb bizim bu kobud qurğumuzu masqaraya qoyur, getdikcə daha da uzaqlara aparırdı. Dörd yanımızda bizi qova-qova köpük topaları dağılır yenə də toplaşdı. Uzaqda gözümüze burun deydi, az sonra o da arxada qaldı. Meşənin budanmış yerində təzə ağacdən tikilmiş daxma da, indiyə lap balaca görünən araba da, çayın sahilində dayanıb qışqıran və əllərini yellədən arvad da arxada qaldı.

Yevstiqney arvada baxa-baxa ümitsiz halda dedi:

– İndi biz haraya gedirik? Eh, zülm oldu, doğrudan zülm.

Vəziyyət, doğrudan da, ağır idi. Şüyül çayın dibinə çatmırdı.

Tyulin Yevstiqneyin sözlərinə məhəl qoymadan ciddi-ciddi çaya baxırdı. Təhlükə hamıdan çox onu gözləyirdi, çünki bərənin ağzını axına qarşı salmalı idi. Baxışları daha ağıllı, daha ötkəm hal aldı, görünür, o, qeyrətə gəldi. Oğluna əmr etdi:

– İvanko, çayın ortası ilə get!

Uşaq bu dəfə cəld tərpendi.

– Yevstiqney, otur avar çək!

Yevstiqney şübhə elədi:

– Sənin ayrı avarın varmı ki?

– Az danış!

Tyulinin sözləri elə qəti səsləndi ki, Yevstiqney dinməzəcə qayığın burnu tərəfindən düşüb avarlara sarı cumdu, avarlar çayın dibinə çatmışdı.

– Yolçu, sən də düş... bu zəhrimardan yapış.

Mən “o zəhrimardan yapışdım”, daha doğrusu, Yevstiqney sol avarı tutduğu kimi, mən də sağ avarı tutdum. Beləliklə, gemimizin komandası hazır oldu. Üzündən qayğısızlıq tamamilə silinmiş İvanko diqqətli və odlu baxışlarla atasını süzdü. Tyulin şüyülü suya salıb, oğluna ürək-dirək verirdi: “Düz tut, İvanko, gözlə, nəzərdən qaçırma”. Mənim oğlanı sükandan götürmək haqqındaki təklifinə o qətiyyətlə əhəmiyyət vermədi. Görünür, onlar bir-birinə inanırdılar.

Bərə titrəməyə başladı... Birdən Tyulinin şüyülü çayın dibinə dəydi. Bir balaca “nəfəs dərmək” – on sajenlik¹ “yol aşmağa” imkan yaradı.

Tyulin çiyini ilə şüyülün hamar başından basaraq, boğuş səslə əmr etdi:

– Aşırıma yat, İvanko, aşırıma-a yat!

İvanko ayaqlarını dirəyib, sükanı özünə tərəf dartdı. Bərənin ağzı geri döndü, lakin birdən sükan avarı yerindən qopub havada oynadı. İvanko isə suya düşdü. Gəmi “axınla üzdü” bir saniyə keçməmiş İvanko yenə də öz yerində oturub qorxa-qorxa atasına baxdı.

– Bərkit! – deyə Tyulin əmr etdi.

İvanko kəndirle sükanı bağladı, bərə tamamilə “aşırıma yatdı”, biz avarlara güc verdik. Tyulin böyük bir güclə bərəni itələyib axına qarşı yönəltdi, bir neçə saniyədən sonra hiss etdik ki, suyun gücü zəifləyib. Bərə yuxarıya doğru üzdü.

Sevincdən İvankonun gözləri parlayırdı. Yevstiqney hörmət və ehtiramla Tyulina baxdı.

O, başını yırğalaya-yırğalaya dedi:

– Eh, sənin! Əgər içməsəydin, dünyada sən qiymətin olmazdı. Çaxır ağlını oğurlayır...

Tyulinin gözləri yenə də zəiflədi, özü də tamam təpədən-dırnağa qədər islandı.

O, əvvəlki kimi süst, ölgün bir sifətlə tənbel-tənbel:

– Çək, çək... avar çək, yolçu, dərindən yatma! – deyir və hərənbir şüyülünü suya salırdı.

Bərənin hərəkətindən hiss etdik ki, onun şüyülü bizim avarlara o qədər də kömək eləmir. Tyulinin öz bərəçilik məharətini göstərdiyi dəqiqələr ötüb keçdi, təhlükə ilə birlikdə onun gözündəki qılgıncılar da söndü.

Düz iki saat yuxarı, axının əksinə üzdük, əgər Tyulin axırını “nəfəs dərimindən” istifadə etməsəydi, axın bərəni aparıb çayın dar yerinə salacaqdı, bərəni oradan düz iki gün iki gecə çıxara bilməyəcəkdik. Həmişəki yerdə dayanmaq mümkün olmadığından (körpülər çoxdan batmışdı), Tyulin bərəni gilli yarığa tərəf yönəltdi və ağ söyüdlərə bağladı. Arabanı endirmək lazım idi. Yevstiqneylə mən götür-qoy eləyir, arabanın yanında vurnuxurduq. Tyulin laqeydcəsinə baxırdı, arvad isə tərpenmədən arabada oturmuşdu, elə bil daş idi, bizə baxmaq istəmirdi, sanki hamıdan zəhləsi qaçırdı. Onun üzündən “əclaf mujiklər”ə kin-küdurət yağırı, uşaqla arabadan düşmək üçün özünə əziyyət vermək istəmirdi.

At qorxdu, qulaqlarını şeşələdi, geri dartındı.

Tyulin bir az hərəkətə gəldi:

– Hə, tərpen, bir çubuq ilişdirin.

Qızmış at dal ayaqları üstə çökdü, çaya atıldı. Bir anlıq carılıt, tappılıt-tuppultu qopdu, elə bil yer yarıldı, hər şey batdı. Nəse çırpındı, nəse inildədi, nəse çartıladı, at az qaldı nazik çəpəri qırıb çaya düşsün. Nəhayət, arabanı suda yellənən bərədə yerləşdirdik.

Tyulin arabanı yoxlayan Yevstiqneydən soruşdu:

– Hər şey salamatdır mı?

– Salamatdır, – deyə o sevincək cavab verdi.

Qadın yenə heykəl kimi oturmuşdu.

– Hı... görürəm, yamanca yarığandı.

– Nə yamandı! Lap tökülüb dağılısıdır... Eh, ipləri yenə heç kim açmayıb, – deyə Tyulin bizi məzəmmət etdi və ipləri açmaq üçün tənbel-tənbel sahile yönəldi. – Hə, avar çək, yolçu, çək yatma!

Yarım saatlıq avar çəkmə işindən, “yat”, “aşırıma uzan”, “bərkit” sözlərindən sonra biz, nəhayət, komaya çatdıq. Belə işə adət etmədiyimdən tər alınından yağış kimi tökülürdü.

Yevstiqney yarızarafatla dedi:

– Tyulindən kosuşka istə.

¹ 2,134 metrə bərabər uzunluq ölçüsü

Ancaq Tyulinin, görünür, zarafat etməyə meylı yox idi. Uzun müddət bu insansız çayın sahilində olması, sovuşmaq bilməyən xumarlıq azarı haqqındakı aramsız kədərli düşüncələr – bunlar hamısı, ehtimal ki, onu hər şeyə ciddi yanaşmağa vadar eləyir. Buna görə də o, dərin düşüncəyə daldı, yavaş-yavaş aşkar olan zəif gözlərini mənə zillədi və laqeydcəsinə dedi:

– Bərəni bağlayaq, gətirərəm. Özü də birini yox, eşidirsənmi, bir neçəsini gətirərəm, – deyə o, səsini alçaldaraq gizlin-gizlin əlavə etdi, həm də onun üzündə məmnuniyyət olmasa da, hər halda xumarlığın ağır əzablarını unutduğu sezildi.

Dağdan, yöndəmsiz yolla, artıq iki araba enirdi.

Bərəçi kədərlə dedi:

– Gəlirlər...

Mən ona ürək-dirək verdim:

– Bəlkə heç gələ bilməyəcəklər, bəlkə işləri bir elə vacib deyil.

Mən istehza edirdim, lakin Tyulin istehzamı duymurdu, bəlkə də özü qeyri-iradi bir yumora qərq olduğu üçün duymurdu. O, elə bil ki, bu yumoru sadə qıvrıq ağcaqayınlarla, əyrim-üyrüm ağ söyüdlərlə, coşmuş çayla, təpədəki ağac kisəciklə, dirəkdəki yazı ilə, öz mehriban, sadə və elə bil mənə çoxdan tanış olan təbəssümü ilə gülümseyərək bütün Vetluqa təbiəti ilə bölüşmək istəyirdi...

Tyulin mənim lağlağı sözlərimə ciddi cavab verdi:

– Yükləri olmasa gözləməli olacaqlar. Doğrudanmı onları aldadıyam?! Başım yaman ağrıyır.

VI

Gəmi hələ gəlməmişdi. Dedilər, gəmi gəlməmişdən bir saat qabaq irəli limanların birindən “bağıracaq”, lakin üç saat kənddə veyillənib çay içdikdən sonra yenə sahilə gəldim, gəmidən hələ də bir soraq yox idi. Çay daşmaqda davam edir, getdikcə güclənirdi. Dizəcən su içində olan yalınayaq Tyulin, sel basmış yaşıl otların üstü ilə öz komasına doğru gəlirdi. O, tamam islanmışdı, enli balaqları ayaqlarına yapışır, yeriməyə imkan vermirdi. Arxasınca köhnə bir qayıq dartıb gətirirdi, özünün dediyinə görə, çay axıdıb gətirmişdi.

– Hə, necədir, Tyulin, salamatdırımı?

– Şükür Allaha, möhkəmdir. Gəl o sahilə keçək.

– Nə üçün?

– Görmürsən, yavaş-yavaş daşır, İvaxinin sallarını su basır.

– Sənə nə? İşin-gücün yoxdur?

– Bura bax, İvaxin bir yekə şüşə getirir. Əşi bir şüşə nədir? Lap yarım vedrə də...

Kənd tərəfdən tacir paltarında iti baxışlı, qırx beş yaşlı bir kişi yeyin addımlarla sahilə tərəf gəlirdi. Arxalığının eteyini külək qaldırır, onun əlində iri araq şüşəsi görünürdü. Bizə yaxınlaşıb, birbaşa Tyuline müraciət etdi:

– Daşırımı?

Tyulin dedi:

– Yaman daşır, özün ki, görürsən.

– Mənim sallarımı aparmayıb ki?

– Basıb, amma hələ gücü çatmır. Bax bir, qaldırır. Qayığımı aparmışdı, qaça-qaça, güc-bəla çatdım...

– Tutdun?

– Bəs nə. Görmürsən, təpədən-dırnağa islanmışam.

Tacir boş əli ilə dizinə vurub heyretlə dedi:

– Ay sən! Sallarımı su basır, dönüb baxmırsan da, mənimki ziyandan gəlib! – Sonra o, mənə tərəf çevrildi. – Yaman əclaf camaatımız var!

Tyulin camaata qahmar çıxdı:

– Pravoslavları əbəs yerə söymə... Ryadanız varmı?

– Vardı.

– Qumsallığımı daşınmalı idi?

– Əlbəttə, qumsallığa.

– Başqa yerə daşınmayıb ki, qumsallığa daşım.

– Axı ay əclaf, qumsallığı su basır!

– Basacaq, bəs basmayacaq? Səhərə heç izi-tozu qalmayacaq.

– Görürsənmi! O əclafı yaxşı qoyasan elə mahnı oxuyalar...

Onların nə vecinə ki, sahiblərinə ziyan olur...

Hər ikisi susdu. O biri sahildən, meşənin budanmış yerindəki təzə evdən qarma-qarışıq mahnı səsi eşidilirdi. Onlar öz sahibləri, xırda meşə tacirinin başına toplanmış Vasyuxinin artelçiləri idi. Dünən haqq-hesab zamanı İvaxin onları aldatmışdı, iyirmi manatlarını kəşmişdi. Bu gün Vetluqa öz övladlarına qahmar çıxmışdı və artelin xeyrinə daşmışdı. Artıq sahibkar əskik-əskik and içir, vəd

edirdi, artel işçiləri isə onu heç veclərinə almırdı və həyasızlığa başlayırdılar.

– Yüz manat da versən eləmərik! İndi bilərsən artellə necə rəftar eləmək lazımdır! Biz səni öyrədərək.

Çayın suyu getdikcə artırdı. İvaxın qorxdu. Tez kəndə yollanıb bir şüşə araq tapdı və artelçilərə gətirdi. O, daha heç bir şərt qoymurdu, sallarını dilinə də gətirmirdi, yalnız and verir, yalvarırdı ki, işçilər öz acıqlarını unutsunlar və bu “müf” araqı içməyə razı olsunlar.

Artelçilər deyirdilər:

– Əşi sən, filan-bəhmənsən, tovlama, aldada bilməzsən!

– Qoy ana Vetluqa öz kefinə coşsun, çağlasın.

– Qoy sallarını dağıtsın, qoy aparsın. Get özün yığ!

Amma araqı içdilər və oxumağa başladılar. O biri sahildən qarma-qarışıq, kobud və uca mahnı səsləri eşidilirdi, dəlisov çayın pıçılısı və qıjılısı da bu səslərə qarışırdı.

Tyulin həm heyrət, həm də qıbte ilə:

– Yaman oxuyurlar! – dedi.

Mahnı, deyəsən, İvaxının bir elə də xoşuna gəlmirdi. O, həyəcanla dinləyirdi, baxışları kədərli idi, o yan-bu yana döyükdü. Mahnı tufan kimi səslənirdi, deyəsən, özü də yaxşı bir şey vedətmirdi.

Tyulin İvaxından soruşdu:

– Dünən onların pullarını çoxmu kəsmisən?

İvaxın peysərini qaşdı, narahat baxışlarını qarmaqarışıq səslər gələn tərəfdən ayırmadan dedi:

– İki qırmızı onluqdan ötəri vur-sındır salıblar.

İvaxının üzündən duyulurdu ki, ehtimal ağına batır.

O, dərin kədərlə dedi:

– Heç olmasa sallarını çıxaraydılar.

Tyulin dedi:

– Çıxararlar.

Tacir yaltaqcasına dedi:

– Onlarla danış. De ki, çay daha daşmayacaq, su gecə çəkilecek.

Tyulin xeyli dinmədi, baxışları araq qabına zilləndi, susub-susub soyuqqanlıqla dedi:

– Bir qab da gətirərsənmi?

– Gətirərəm.

– Üçüncüsünü də. Bəlkə sallarını daşıyım?

– Daşı.

O biri sahildən görünəndə qayıq artıq çayın ortasında idi. Mahnı daha da gücləndi, daha qarmaqarışıq səsləndi, böyük meşənin yaşıl divarlarına əks-səda saldı. Lakin bir neçə dəqiqədən sonra mahnı kəsildi, meşənin bulanmış yerindən qarma-qarışıq, güclü danışıq səsləri eşidildi. Bir azdan İvaxın yenə də güllə kimi sahilə cumdu, yenə də əlində bir şüşə araq o biri tərəfə yönəldi. Sifəti tutqun idi, lakin gözlərində sevinc vardı.

Gün batana kimi artel İvaxının sallarını daşdı. Kədərli Dubinuşka sədaları altında sallarını itələyir və əllərində yamaca daşıyırdılar. Tezliklə İvaxının ağacları şıltaq çayın əli çatmayan yerə – yarığın üstünə toplandı.

Sonra yenə də mahnı səsləndi. İslənmiş, yorğun artelçilər sonuncu araq qabını boşaldırdılar. İvaxın tərlə və acıqlı idi, lakin üzündən razılıq oxunurdu; o axıncı dəfə biz tərəfə keçdi və kəndə sarı yönəldi. Külək kürkünün ətəyini yellədir, əlində iki boş araq şüşəsi vardı.

Tyulin daha da kədərli idi və uzun-uzadı İvaxının dalınca baxırdı.

– Hə, döydülərmə? – deyə soruşdum.

O mənə tərəf çevrildi və:

– Kimi? – dedi.

– İvaxını.

– Yox, niyə döysünlər...

Təəccüblə Tyuline baxdım, qəfildən beynimə gözlənilməz bir fikir gəldi: Tyulinin sifəti şişib, gözünün altı qançır olub, görünür lap indicə olub.

– Tyulin, əzizim!

– Nə var?

– Gözünün altındakı o qançır nədir?

– Qançır... Nədən olacaq?

– Axı Tyulin, deyəsən səni əzişdiriblər.

– Kim əzişdirib mənə?

– Artelçilər.

Tyulin fikirli-fikirli düz gözlərimin içinə baxıb dedi:

– Ondan deyil... Hə, eşidirsənmi, çox da möhkəm döymədilər.

Sükut, onun baxışları mənə zilləndi, baxışları deyirdi:

– Məni Parfenmi vurub?
– Əlbəttə, Parfen, – deyə mən həqiqəti aşkar etmək üçün ona kömək etdim.

– Ancaq Parfenin işidir. Düzü, elə pis mujikdir ki, adam döyməkdən ötrü yüz cürə oyun çıxarır...

Məsələ aydın idi. Doğrudur, mən bilmək istəyirdim ki, nə üçün artelin qəzəbi öz istiqamətini dəyişib, nə üçün artelin tufanı İvaxinin əvəzinə neytral Tyulinin başında qopub, lakin elə bu vaxt o biri sahildən yenə də səs eşidildi:

– Tyuli-i-i-n!..

Tyulin başını da tərpətmədi, tənbel-tənbel öz komasına tərəf yollandı və gedə-gedə dedi:

– Çağırırlar. Bəlkə adlayasan, hə? Cəld.

Lakin o birdən dayandı, geri çevrildi və hərəkətə gəldi. Toran çökdüyünə baxmayaraq, sahildə qırmızı köynəkləri görmək olurdu. Artelçilər Tyulini çağırırdılar, əl eləyirdilər.

Tyulin sual dolu nəzərlə mənə baxdı və sevincək dedi:

– Demək çağırırlar?

– Məlum məsələdir, çağırırlar. Amma yenə döyəcəklər...

– Yox, əşsi, nə danışırsan, elə şey olmaz! Artelçilər məni arağa qonaq etmək istəyirlər, başqa bir şey yoxdur! Deməli, sülh yolu ilə...

Tyulin təəccüb doğuran bir cəldliklə sahile yönəldi. İki qayıq bir-birinə bağladı, özü də qabağa mindi və tez sahildən aralandı. Bu tayda bir dənə də qayıq qalmadı.

VII

Mən bu sadə bicliyi toranlıqda dağdan enən arabanın cırıltısını eşidəndə başa düşdüm. Araba yavaş-yavaş çaya yaxınlaşdı. At bir neçə dəfə fınxırdı və qulaqlarını şəşəldib, gözlərini təəccüblə tanımayacaq dərəcədə dəyişmiş fağır Vetluqaya zillədi.

Bir mujik arabadan aralandı, suyun lap yaxınına gəldi, baxdı, başını qaşdı və mənə müraciətlə:

– Bərəçi hanı? – dedi.

Çayın lap ortasında suyun qaranlıq səthini yarmış ağ zolağı göstərdim.

– Odur ey...

Mujik göstərdiyim tərəfə baxdı, yenə başını yırğaladı. Vasyxinlərin mahnılarını dinlədi və arabanı geri çevirməyə başladı, əsə-biləşmədən:

– Buranın bələdçisi yaman əclaf mujikdir, – dedi. – Hələ bir bax, qayıqların hamısını aparıb... Səhərəcən onu buraya gətirtmək olmaz.

Atı açıb mənə yaxınlaşdı və təzim etdi.

– Yol adamısınızmu?

– Yol adamıyam.

– Göldənmi gəlibsiz?

– Göldən gəlirəm.

– Belə. İndi çox camaat gedir. Sabah da qalan nə varsa, hamısı gedəcək. Heyif, çay da ki, qan eləyir! Əgər indi ikimiz də safə min-sək... Yox əşi, bacarmırıq, yıxılarıq... Görünür gecələməliyik.

– Gəminimi gözləyirsiniz?

– Gəmini gözləyirəm, bəli.

– Hə, işıqlaşandan tez olmaz. Görünür siz də gecələməli olacaqsınız. – O, arabanı komanın dalında əylədi, atı cidarlayıb yamaca buraxdı. Bir neçə dəqiqədən sonra komanın arxasından tüstü qalxdı.

Görünür, Tyulin öz müştərilərini səbirli olmağa öyrətmişdi.

Güneş dağların və meşələrin arxasında çoxdan gizlənmişdi, Vetluqa çayı üzərinə mavi, ilıq, sakit bir toran çökdü. Ocağımız qızıqdı, tüstü göylərə dirənirdi. Hələ də coşmaqda olan çayın sürətli və delisov axını yanında havanın bu sakitliyi bizə xeyli qərribə görünürdü. O biri sahildən hey mahnı səsi eşidilirdi və mənə elə gəlirdi ki, bu ümumi səsin içində Tyulinin zil səsini seçə bilirəm. Yaxındakı təpədə bir-birinin ardınca qonşu kəndin işıqları alışırdı. Gündüz bu kəndi görməmişdim – onun boz və tünd damları ümumi mənzərənin rəngi ilə elə qarışmışdı ki... İndi təpənin qaralmış yalında onun qəşəng işıq qatarları görünürdü, dördkunc damları mavi göyə ucalırdı.

Bu Solovyixa kəndi idi. Bekarçılıqdan təzə tanışım, Solovyixa sakinlərinin həyatından bəzi maraqlı xüsusiyyətləri danışdı. Solovyixa kəndinin camaatı işgüzar və qürurlu idi, ətraf kəndlərdə solovyixalılar “qaraoğurluqla” məşhur idilər. Mənim təzə tanışım bir dəfə Blaqoveşşenyədə keşişin evində qalıbmış. Əhvalat bir qış axşamında olub. Onlar stol arxasında oturublarmış. Birdən kim işe pəncərəni döyür. Keşiş baxıb görür ki, qonşuları qoca İvan Semyonovdur, gecələməyə yer axtarır. “Əşi, nə danışırsan, evimizəcən cəmisə bir verstlik yol qalır.” “Bir verstlik olmağna, bir verstlikdir, amma

Solovyixanın yanından keçməliyəm. Qorxuram yenə tutub çaya, buz deşiyinə aparsınlar”.

Məlum oldu ki, solovyixalılar ilə bu qoca arasında tamamilə qərribə münasibətlər yaranıbmiş. Səfeh qoca pullanan kimi, içib kəndin içinə çıxırmış, keflənəndə də başlayırmış döşünə döyməyə: qarğa məndə qoz var. Sonra çıxıb evinə yollanırmış, solovyixalılar da çayda onu yaxalayıb birbaşa buz deşiyinə sarı aparırlarmış.

– Deşiyə gedirsənmi?

Əlbəttə, məlum məsələdir ki, getmək istəmir. Onlar da buraxmırlar ki, qozu ver sonra. Qoca ələcsiz qalıb pulları verir. Onlar yenə də soruşurlar:

– Deşiyə gedirsənmi?

– Ay qardaşlar, vallah istəmirəm.

– Onda qulaq as, heç kəsə demə. Deməyəcəksən ki?

– Demərəm!

– And iç!

– Bax bu yerə vasil olum ki, heç kəsə demərəm.

Demir də. Neçə dəfə onu bu minvalla tutublarmış, canı boğazına yığılıb, daha axşamlar Solovyixanın həndəvərinə də hərlənmiş, amma onları bir adama da demir. Solovyixalılar məni tutub deşiyə apardılar, – deyir, amma kimin apardığını boynuna ilan dolasan da deməz.

Bu söhbətdən sonra mən “Qaraqoğrular” kəndinə daha maraqla baxdım. Öz-özümə dedim: “Vetluqadan başqa belə asan və sadə fəndlərə, yad sözüne belə necib etibara, anda xilaf çıxılsa “yenə vasil olmağın mümkünlüyünə inama harada rast gəlmək olar?”. Təzə tanışım “vetluqay” özü də israr edirdi ki, Vetluqa boyu heç yanda belə kənd yoxdu. Üç il qabaq Maryina kəndində “krasnoyarki”¹ kəsirdilər. Ancaq pulları açıq komada qoy, çıx get, heç kəs yaxın durmaz.

– Bəs solovyixalılar?

– Bağışlayacaqsınız, onların adətləri belədir...

Yenə də öz-özümə düşündüm ki, “özgə adətlərinə başqa harada bu cür münasibət ola bilər?.. Solovyixanın işıqları mehriban-mehriban və sadələvhəcəsinə mənə göz vururdu: – heç yanda, heç yanda!..”

Mən gülümsünərək dedim:

– Tyulininki də adətdir.

¹ Qəlp, saxta pullar

– Düzdür! Lənətə gəlmiş əclafdır! Amma onu da demək lazımdır ki, öz işini biləndir. İstər payız olsun, istər yaz: hünərini göstərəcək... Daşqın zamanı bərəni ondan başqa heç kəs idarə eleyə bilməz... Çoxusu da onu bundan öləri saxlayırıq...

– Söhbətiniz şirin olsun!

– Xoş gəlmisiniz!

Dallarında toz ağacı qabığından hörmə səbət, əllərində ağac iki yolçu ocağımıza yanaşdı. Onlardan biri səbətini yerə qoyub, diqqətlə mənə baxıb dedi:

– Bu adamı biz görmüşük.

– Ola-bilər, – dedim.

– Lyundada olmusunuz?

– Olmuşam.

– Elə orada görmüşük. Özünüz getmişdiniz, ya əhd eləmişdiniz?

– Yox, elə-belə, özüm getmişdim. Bəs siz?

– Biz bayrama getmişdik, qohumlarımızın yanına.

– Nə olar, ocağa yaxın oturun.

– Bərə olsaydı gedərdim, evimizə az qalıb. Səhərə kimi çata bilərdim.

Tanışım söhbətə qarışdı:

– Hə, bərəni deyirsiniz! Tyulin axırıncı qayığı da aparıb. Bəlkə salnan keçəsiniz?

– Yox əşi!.. Çay yaman kükrəyib.

– Heç uzun şüyül də yoxdur.

O biri yolçu ağır addımlarla sahile yanaşdı, dərhal suyun üzərində zil və sürəkli bir səs ucaldı:

– Tyuli-i-in! Qayıq gəti-i-ir!

Onun səsi sanki iti axında qarışıb çayda diyirləndi. Dalğalanan çay, elə bil, bu səsi zil qaranlıqda uyumuş sahillər arasında bir tərəfdən o biri tərəfə itələyə-itələyə özü ilə axırdı. Hay səsləri harasa gecənin ənginliklərinə uzaqlaşır və sakit-sakit, qayğılı-qayğılı, hətta kədərlə susurdu, elə kədərlə susurdu ki, yolçu özü bunları eşidəndən sonra gecənin bu uzaq əks-sədasını narahat etmək istəmirdi.

– İş bitdi! – dedi və əllərini yelləyərək, geri ocağın yanına qayıtdı.

Tanışlarımızdan evvelincisi dedi:

– Bunun evi lap yaxındadır. Pəsoçniden getsə cəmi-cümlətəni dörd verstlik yoldur... Pəsoçnililər haqqında eşitmişinizmi? – deyə o bic bir təbəssümlə soruşdu.

– Xeyr, mən bu yerlərdə olmamışam.

– Pəsoçnililərin də öz adətləri var. Deyirlər, hər şəhərin öz dəbi, hər kəndin öz adəti var. Solovyixinlilər, bayad dediyim kimi özge malına göz dikiblər, pəsoçnililər öz mallarının qədrini biləndirlər. Təxminən beş il bundan qabaq yeddi nəfər pəsoçnili Błaqoveşşeniy kəndində dəmirçiliyə gedibləmiş, gəvahun, oraq, kotan və başqa alətləri təmir edirləmiş. İşlərini qurtarıb geri, çaya qayıdırlar, əllərində də dəmir–dümürlə dolu torba. Çay da elə indiki kimi möhkəmcə qalxıbmiş, üstəlik də yel əsirmiş, dalgaları yerindən oynadırmış. Qayıq da ki, bilirsiniz, oynaqdır. Onlardan biri deyir: “Bəs mənim əzizlərim, qayıq çevrilsə dəmir–dümürlərimiz batacaq. Gəlin torbaları özümüzlə bağlayaq ki, hacatlarımız itib–batmasın”. “Ağıllı sözdür!” Belə də eləyirlər. Yolda hacatlarını əldə gətirirləmiş, qayığa minəndə gözlərinə bağlayırlar. Çayın ortasına çatanda dalgalar başlayır qayığı doldurmağa, qayıq ağzı üstə çevrilir. Dəmir–dümür itmir, – axı bəllərinə bağlayıblarmış. Yeddisi də hacatları ilə birlikdə çayın dibinə batırlar!.. Hə, nədi oğlan, yalanımı deyirəm?

Pəsoçnili inkar etmədi, ocağın işığında hər üçünün üzündə məhriban istehzal bir təbəssüm vardı, sifətlərində Tyulini yada salan Vetluqa qırıqları açıq–aşkar görünürdü.

– Bəs siz özünüzlə haradansınız? – deyər mənə Lyundada görmüş qocadan soruşdum.

– Mən, cənab, tək başımı saxlayıram. Yurdsuz–yuvasız, evsiz–eşiksiz adamam, soldat qırığıyam.

– Hər halda, yəqin ki, əsliniz Vetluqadandır.

– Düz buyurursunuz, əslim ana Vetluqadandır. Bütün cavanlığım burada balıq ovunda keçib. Çar qulluğundan sonra da on beş ildir ki, buralardayam.

Onun üz–gözündən o qədər də soldatlıq yağmırdı, danışdığındakı sakit inam və başındakı köhnə çirkələnmiş qaytanlı, cırıq yekə günlüklü kartuzdan başqa onda heç bir şey soldatlığı andırmırdı. Günlüyünün altından arabir boz gözləri parlayırdı, bıqlarının yanında isə zorla görünən təbəssüm gizlənmişdi. Qoca soldatın səsi xoş idi, döşdən gəlirdi, hərdən bir də zilə qalxırdı, bu isə onun vaxtı ilə gözəl müğənni olduğunu bürzə verirdi, hazırda onun səsi qocalıqdan, çay rütubətindən, bəlkə də lap elə çaxır içməkdən tutulmuşdu. Hər nə təhər olsa, bu məzəli notlu səsi dinləmək və qoca soldatın Vetluqa istehzasını görmək olduqca xoş idi, mən indi xatırladım ki, onunla doğrudan da, göldə görüşmüşük. “Oğru, quldur, illah da kafirlə durub–

oturma” mövzusunda gedən qızğın mübahisənin lap vurhavarında – hər iki tərəf mətnləri və əzbərçilik dialektikasının bəzi inceliklərini bir–birinin başına yağırdığı zaman – kartuzu¹ cırıq günlüklü və gözləri par–par yanan bu qoca qəflətən yığnağın ortasından çıxıb, mətnsiz–filansız loru dillə heyati bir əhvalat danışaraq söhbəti tamam korladı. Onun danışdıqları çoxlarına ayıldıcı təsir bağışladı; əzbərçilər açıq–aşkar ona məhəl qoymadılar. Hər halda söhbət tamam korlanmışdı və yığnaq dağıldı, hələ ola bilsin ki, hələnin qəlbində bir neçə tərəddüd oyandı.

Əzbərçilərin biri narazılıqla mənə dedi:

– Bağışlayın, onun dedikləri arvad söhbətidir, loru danışqdır.

Müqəddəs yazıda onlar varmı?

Söhbətin axırına çatan bir başqası soruşdu:

– Əşi, o kimdir. Yefim deyil ki?

– Odur.

– Boşbeyin mujikdir, vetluqalıdır. Bizdə nökrəçilik eləyirdi. Tək Yevangeliyanı oxuyub... – dedi və əlini yellədi.

Yefim – vetluqalı isə öz qərribə təbəssümü ilə gülümsünürdü, bu təbəssümün nəyə yönəldiyi məlum deyildi: söhbətin mövzusunu, dinləyicilərəmi və yaxud onun özünə, boşbeyin mujikə, evsiz–eşiksiz soldat qırığını... Hər necə olsa mənə elə gəlirdi ki, canlı sözü Svetloyarda ilk dəfə vetluqanın söhbətindən eşitdim.

İndi biz yenə də həmin mövzuda söhbət açdıq: Lyunda haqda, Svetloyar və Kitej haqda, urenevlilər haqda hələsi öz kitabını, öz havasını və öz məzhəbini götürüb Svetloyara gələn saysız–hesabsız və müxtəlif məzhəbli qruplar içində tərənin yamacındakı qoca palıdın dibində hər il özlərinə məhrab düzəldən urenəvli əzbərçilər xüsusilə seçildilər. Yarımmantiyalı və qulaqlarının qabağından uzun hörüklər sallanan Avstriya keşişinin yanında güc–bəla on nəfərə qədər duaçı toplananda urenevlilər palıdının yanında böyük və sıx izdiham olur. Bu əzbərçilərin ciddi və təkəbbürlü sifətləri mənə heyərə tələşirdi. Burada rahibə paltar geyinmiş qadınlar, kəskin və ciddi sifətli uzun bir subyekt, əlində dilənçi torbası gəzdiren çopur üzlü oğlan uşağı və cırıq–cındır geyimli qələndər vardı... Onlar ətrafdakıların heç birinə məhəl qoymadan növbə ilə oxuyur və yeknəşəq, tın–tın bir səsle mahnı çağırırdılar. Başqa məzhəb nümayəndələri həvəslə mübahisəyə qoşulurdular, urenevlilər isə özlərini dartır, adamlara istehza ilə baxır və suallara qətiyyətlə cavab vermirdilər. Sanki bütün dünyada heç olmazsa azacıq mərhəmətə layiq olan heç

bir şey yox idi, bütün müqəddəslik onların qırxıq “qumenlərinin” sıx dövrəyə aldığı və onların kədərli mahnıları ilə faş edilən bu balaca adacıqda cəm olunub.

Yefim dedi:

– Özlərini həddindən artıq uca tuturlar. Camaata söz yoxdur, bacarıqlı, ayıq camaatdır, amma bizimkilər onların yanında özlərini pis hiss edirlər.

– O niyə?

– Kədərdən. Bizim din onlarınkindən çox şəndir, – deyərək Yefimin əvəzinə araba sahibi cavab verdi.

İndiyədək susan pesoçnili bu sözləri eşidən kimi şən-şən gülümsündü və dedi:

– Onların yerində mən olmuşam. Çox qərībədir!

– Nə?

– Elə-belə. Bir qış onlarda işləmişəm: meşədən tir daşıyırdım. Mənim atımı minib, cavan sahibimlə evə gec gəlib çıxdıq. Səhər tezdən ayıldım, hələ qaranlıqda, qış vaxtı idi. Gördüm: qarı şamı yandırdı, ikonanın qabağında dua etmək istəyir. İkona da qeşəngdir, rənglənidir. Öz-özümə düşündüm: “Elə mənim də vaxtımdır, xaç çevirim, sonra gedim atı qoşum”. Səssizcə taxtdan düşdüm, qarının dalında dayanıb xaç çevirməyə başladım. Birdən o geri döndü. Məni görüb, əllərini yellədi: “Sən neyləyirsən?” – “Nə olub ki, mən də xaç çevirmək istəyirəm”. – “Dayan”. – “Niyə dayanım? Lap elə vaxtıdır”. – dedim. – “Gözlə, sonra”. Sonra deyir, qalsın sonraya, yenə taxta çıxdım. Qarı qurtardı, şamı keçirdi, ikonanı götürüb gizlətdi; bir vaxtdan sonra qoca sobanın üstündən endi, öz ikonasını ibadət yerinə gətirdi, öz şamını yandırdı. Yenə taxtdan düşdüm. Dedim, indi mən xaç çevirə bilərəm. Yenicə əlimi alnıma aparmışdım ki, qoca qolumdan yapışdı! “Bu nədi?” “İşə düşmüşəm! Heç, mən də dua etmək istəyirdim”. – “Gözlə, hələ olmaz” – dedi. Qəzaya bax! Yenə taxta çıxdım. Gözlədim, görüm axırı nə olacaq... İndi də cavan gəlin aşağı düşdü, cavan əri ilə şam yandırdılar. Amma bunların ikonası yox idi, çarmıxları vardı. Cəld onların yanına gəldim, yenə dua etməyə hazırlaşdım. Dedim, qoy heç olmasa çarmıxa dua edim.

Maraqlanmış dinləyicilərdən biri danışığın dayandığını görüb soruşdu:

– Hə, qoydularmı dua edəsən?

– Yox! Bunlar da qoymadı! Özləri qurtarandan sonra dedilər: “Gəl indi də sən kefin çəkincə dua et”. Küncə getdim, çıpaq divar-

lardan başqa bir şey yox idi. Onlar çarmıxı da aparıblarmış... Ax, sizi, vurğun vursun! Düşündüm ki, neynirəm burada günaha batmağ. Lazım deyil! Bir halda ki belə oldu, yolda günəşə dua edərdəm.

Soldat dedi:

– Bir evdə üç məzhəb!

– Hə, düz üç məzhəb. Yemək vaxtı gəldi. Məni də süfrəyə çağırtdılar. Yenə də qocalar qızları ilə özlərinə bir qabda, yeznələri ilə mənə isə ayrı-ayrı qablarda yemək qoydular. Mən bu işdən incidim. Dedim: “Belə-belə olarsınız. Siz tək məni yox, öz yeznənizi də ayırırırsınız”. Qarı dedi: “Ona görə ayırırsız ki, o, Rusiyanın hər yerində olur, sizin adamlarla, hər cürə murdar məxluqlarla çörək kəsir...” İndi gör, onlar bizim haqqımızda nələr düşünürlər!

Əllərini başının altına qoyub uzanmış araba sahibi söhbətə qoşuldu:

– Doğrudur. Görürsən nə acıqlı adamlarıdır. Özləri isə həyasızdırlar. Bizim qonşuluğumuzda iki qardaş yaşayır: onların biri soldat getdi, o birisi isə onun arvadını aldı. Sən demə gəlin də boylu imiş. Soldat qardaş qulluğunu qurtarıb gəldi, o da çox düşünmədi, götürüb köhnə arvadının doğma bacısını aldı. Hə, hə: iki qardaş iki bacıya evlənilər, soldat isə birinci bacıdan olan oğlanın doğma əmisidir, həm də atası. Onlar belə işlərdən iyrenmirlər. Ha-ha-ha-ha-ha... Yatmaq vaxtı deyilmi?

Araya sükut çökdü.

Bir dəqiqədən sonra pesoçninin sadələvh səsi eşidildi:

– Biabırçılıq bütün Rusiyamı başına götürüb.

Soldat şeylərini yığa-yığa:

– Bu çoxdanın işidir. Dünənki əhvalat deyil, – dedi.

– Niyə çoxdanın işi olub? Elə indi də malakanlar...

– Əşi, bu başqa sözdür, ayrı söhbətdir. Yıxıl yat, boş-boş danışma!

Ancaq “Müqəddəs Rusiyamı başına götürmüş biabırçılıq” haqqında düşüncələrə qerq olmuş pesoçnili xeyli müddət yata bilmədi. Oturub çubuqla ocağın közünü qurdaladı, mənim də yatmadığımı görüb, başı ilə bic-bic Yefimə işarə elədi və dedi:

– Başqa sözdür, deyir... Əlbəttə, başqa sözdür! Özü də malakanlarla oturub-durur, bizim allahlara sitayiş etmir, hər cümə günü süd aşırır. Gözlərimlə görmüşəm, yoxsa heç dilimə də gətirməzdim.

Sonra o da qumun üstündə uzandı.

Ayağa qalxıb ətrafa boylandım. Çay axşamın tünd maviliyində gizlənmişdi. Ay hələ çıxmamışdı, ulduzlar Vetluqanın başı üzərində sakit, fikirli-fikirli parıldıyırdı. Qaranlığa bürünüb anlaşılmaz və sirli görünən sahillər elə bil getdikcə artmaqda olan çayın pıçılısını dinləyirdi. Çayın üstü elə qaranlıq idi ki, hətta köpük belə görünmürdü, yalnız hərdenbir ulduzların sürətli şırnaqlarda tir-tir esən əksləri parlayır, uzanır və o saat da itib yox olurdu, hərdenbir də qaranlıqda köpükləri ağarmış dalğalar sahilə yönəlib, adam yanından keçəndə oynaqlayan heyvansayağı, bizə tərəf qaçırdılar...

O biri sahilə artel hələ də coşurdu, ancaq görünür artıq heç kəsin çırpı atmadığı tonqalımız kimi mahnı da sönmüşdü. Səslər getdikcə azalırdı: ehtimal ki, taladakı və kolluqdakı dəliqanlıların çoxusu başlarını yerə qoymuşdular. Hərden-hərden daha dəlisov və daha güclü cır bir səs eşidilirdi, lakin artıq o qalın səsləri alışıdır bilmirdi, mahnı getdikcə sönmürdü.

Təpələrin dalından boylanan ayın şüalarından alışmağa başlayan ulduzlu göyləri seyr edə-edə, artıq yuxuya getmiş vetluqalıların yanında uzandım. Dağdan yenə də sakit-sakit cırıldayaraq gecikmiş araba enirdi, piyadalar gəlirdilər və sahilə dayanıb ümitsiz halda bir-iki dəfə qayığı səsləyib, səssiz-səmirsiz bizim bərəci Tyulinin hərbi bicliyi ilə dayandırılmış köçümüzə qoşulurdular.

Təpədə yerləşən kəndin işıqları çoxdan sönmüşdü. Yazı asılmış direk gah tonqal işığında görünür, gah da qaranlığa qərç olurdu.

Çayın o biri tərəfində bülbül cəh-cəh vurmağa başladı.

... ..
– Bərə-ə-ə-ə!

– Bərə, bərə, bərə-ə-ə!

– Ay, bərə-çi, tərpe-ən hey!

– He-he-he-he-ey!..

Məni də, ocaq başında yatmış adamları da dan yerində çalınan şeypur səsi kimi gur səslənən, kəskin, cingiltili və güclü qışqırıqlar oyadı. Vetluqanın yuxarılarında və balaca körfəzlərində əks-səda verən qışqırıqlar, elə bil yeri-göyü başına almışdı. Gecə yolçuları yuxudan ayılır və gözlerini ovuşdururdular; dünən uyumuş çayı

haraylayıb öz-özünə möhkəmcə acığı tutmuş pesoçnili indi qorxmış kimi döyükdür:

– Bu nədir? Aman Allah, bu nədir? – deyib soruşurdu.

Dan yeri işıqlanırdı, çay dumanlanırdı, tonqalımız sönmüşdü. Sahil boyu toranlıqda qərribə adam dəstələri görünürdü. Bəziləri ətrafımızda dayanmışdılar, bəziləri çayın lap yanında dayanıb bərəcini səsləyirdilər. Uzaqda harın, sakit-sakit bərəni gözləyən at qoşulmuş araba durmuşdu.

Mən urenevliləri dərhal tanıdım... Qara paltarlı tretıyevodışnili tərıqətçilər də, tutqun sifətli subyekt də, pırlaşlıq saçlı “qələndər” də, hələ buna oxşar bəzi şəxsiyyətlər də burada idilər...

İndi onlar yan-yana döşənmiş adamların başına yığılıb, saymazıyana bir maraq və açıq-aydın etinasızlıqla bizə baxırdılar. Yol yoldaşlarını acıqlanmış kimi büzüşdülər və onlar da ürək-ürək yenə gələnlərə baxdılar. Nədənə birdən yadıma Kromvel dövrünün puritanları və indepentitləri düşdü. Güman ki, o müqəddəslər də öz ölkələrinin sadədil günahkarlarına beləcə təkəbbürlə baxırlarmış, onlar isə beləcə acıqlı və cavabsız baxışlarla cavab qaytarırmış.

– Ey, yekəgödən vetluqalılar! Bərəci hamı?

– Bərə, bərə, bərə-ə-ə!..

Adama elə gəlirdi ki, qayğısız bələdçinin sakit mülkünə bütöv bir qoşun soxulmuşdur. Urenevlilərin səsləri gur-gur gurlayır və elə bil sürətlə və acıqlı-acıqlı axan, köpüklərdən sarımtıl-ağ rəngə boyanmış çayın üstə yayılırdı. Əks-səda bu səsləri daha da uzaqlara aparırdı. “İndi buna Tyulinin səbri, mətanəti davam gətirə biləcəkmi?” deyə fikirləşdim.

Düşündüyümün əksinə oldu, çaya baxan kimi səhər qaranlığında Tyulinin qayığını suyun lap ortasında gördüm. Görünür qəzəbli urenevlilərin hədəsindən bərəci filosof da qorxmışdu, odur ki, indi o, var gücü ilə avar çəkirdi. Sahilə çatanda onun üzündə son dərəcə pərişanlıq və xumar bir kədər hiss olunurdu: bununla belə o yenə də dağa, uzun şüyüllər dalınca qaçdı.

Bizim köç də hərəkətə gəldi. Gecəni burada keçirmiş araba sahibləri atların yallarından tutub, yaxına çəkir və çox güman ki, urenevlilərin onları gözləməyəcəyindən, yenə də Tyulinin özbaşınalığına qurban olacaqlarından qorxaraq, arabaları tələsə-tələsə qoşurdular.

Yarım saatdan sonra yüklənmiş sal sahildən aralandı.
Sönmüş tonqalların yanında çubuğunu odlamaq üçün barmaqları ilə külü eşən Yefimlə ikimiz qaldıq.

– Biryolluq siz də niyə getmədiniz?

O, çubuğunu tüstülədə-tüstülədə dedi:

– Onlardan xoşum gəlmir. Mən tələsmirəm – şəhin içi ilə gedəcəyəm... Amma siz daha hazırlaşın: eşidirsinizmi, gəmi yuxarıdan gəlir.

Bir dəqiqədən sonra gəmi pərlərinin uğultulu səslərini mən də eşitdim, on beş dəqiqədən sonra yaxındakı burunda ağ bayraq görüldü və “Nikolay” yanına bağlanmış böyük barjı darta-darta, dan yerində tutqunlaşan işıqları səyriyə-səyriyə rahatca genişliyə çıxdı. Soldat iltifatla məni Tyulinin qayığında gəmiyə apardı, dərhal da gəminin dal tərəfindən çıxıb, sahilə tərəf, urenevlilərin yükü saldan tökdükləri yerə yollandı.

Vetluqa meşələrinin üstünü günəş çoxdan qızılı rəngə boyamışdı, mən isə yuxusuz halda yuxarı göyörtədə oturub adda-budda hələ də göyümtül toranlığa bələnməmiş gözəl Vetluqanın hər döngədə səxavətlə qarşısında açdığı yeni-yeni yerləri seyr edirdim.

Öz-özümə düşünürdüm: “Görəsən mən nə üçün orada, göldə mücərrəd xalq danışığı arasında, “bilici” mujiklər və özberçilər arasında özümü ağır, bu sakit çayda, bu qeyri-şüuru, qabırğası qalın, sırtıq və xumarlıq azarından daima əzab çəkən Tyulinin yanında isə belə yüngül hesab eləyirəm? Bir yandan ağırlıq və məyusluq, digər tərəfdən yüngüllük hissləri haradan doğur? Nə üçün mən özüm də həyatdan uzaq adam ola-ola onlara belə soyuğam, uzağam, bu isə mənə elə yaxın, elə tanış gəlir ki, elə bil, doğrudan da,

Bunlar nə zamansa olub keçibdir,
Fəqət nə zamanı çıxıb yadımdan...

Əziz Tyulin, mehriban, şəh, şıltaq, coşqun Vetluqa! Mən sizi evvəllər harada və nə zaman görmüşəm?”

MÜNDƏRİCAT

Ön söz 4

HEKAYƏLƏR

Qərribə qız (tərcümə edən İkrəm Əylisli)	9
Makarın yuxusu (tərcümə edən Əkbər Ağayev)	28
Şahin adası (tərcümə edən Əkbər Ağayev)	62
Yurdsuz uşaqlar (tərcümə edən Hüseyn Şərif)	116
At-Davian (tərcümə edən Əkbər Ağayev)	165
Paradoks (tərcümə edən İkrəm Əylisli)	214
Zəruret (tərcümə edən Eyvaz Borçalı)	232
Bir an (tərcümə edən Eyvaz Borçalı)	247
Satın alınmış uşaqlar (tərcümə edən Ələviyyə Babayeva)	257
Son şüa (tərcümə edən Ələviyyə Babayeva)	268
Çay coşur (tərcümə edən Eyvaz Borçalı)	275

**VLADİMİR QALAKTIONOVİÇ
KOROLENKO**

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

“ŞƏRQ-QƏRB”

BAKI-2006

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*

Texniki redaktor: *Rövşən Ağayev*

Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*

Kompyuter səhifələyicisi: *Aslan Almasov*

Korrektorlar: *Elnaz Xəlilqızı
Tutu Məmmədova*

Yığılmağa verilmişdir 07.08.2006. Çapa imzalanmışdır 15.09.2006.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 19. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 163.

Kitab “Şerq-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.